
LIETUVOS SOCIALINIŲ MOKSLŲ CENTRAS
VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS
KAUNO TECHNOLOGIJOS UNIVERSITETAS

Tautvydas
VENCIOUS

**ILGĄ LAIKĄ NEDIRBANČIŲ IR
SOCIALINĘ PARAMĄ GAUNANČIŲ ASMENŲ
SOCIALINIO MOBILUMO VEIKSNIAI
LIETUVOJE**

Mokslo daktaro disertacija
Socialiniai mokslai, sociologija (S 005)

Vilnius, 2024

Mokslo daktaro disertacija rengta 2019–2024 metais Lietuvos socialinių mokslų centre pagal doktorantūros teisę, suteiktą Vytauto Didžiojo universitetui su Lietuvos socialinių mokslų centru, Kauno technologijos universitetu (2019 m. vasario 22 d. įsakymu Nr. V-160, įsakymo pakeitimas – 2021 m. sausio 18 d., Nr. V-75).

Mokslinė vadovė:

Vyriaus. m. d. dr. Jolanta Aidukaitė (Lietuvos socialinių mokslų centras, socialiniai mokslai, sociologija, S 005)

Mokslo daktaro disertacija ginama Vytauto Didžiojo universiteto, Lietuvos socialinių mokslų centro, Kauno technologijos universiteto sociologijos krypties taryboje.

Pirmininkė:

Prof. dr. Aistė Balžekienė (Kauno technologijos universitetas, socialiniai mokslai, sociologija, S 005)

Nariai:

- Vyriaus. m. d. dr. Rūta Brazienė (Lietuvos socialinių mokslų centras, socialiniai mokslai, sociologija, S 005)
- Dr. Indrė Genelytė (Linkopingo universitetas, Švedija, socialiniai mokslai, sociologija, S 005)
- Vyriaus. m. d. dr. Laima Okunevičiūtė-Neveauskienė (Lietuvos socialinių mokslų centras, socialiniai mokslai, ekonomika, S 004)
- Prof. dr. Daiva Skučienė (Vilniaus universitetas, socialiniai mokslai, sociologija, S 005)

Mokslo daktaro disertacija bus ginama viešame sociologijos mokslo krypties tarybos posėdyje 2024 m. birželio mėn. 28 d. 11 val. Lietuvos socialinių mokslų centre (III aukštas, konferencijų salė).

Adresas: A. Goštauto g. 9, LT-01108 Vilnius, Lietuva

LITHUANIAN CENTRE FOR SOCIAL SCIENCES
VYTAUTAS MAGNUS UNIVERSITY
KAUNAS UNIVERSITY OF TECHNOLOGY

Tautvydas
VENCIOUS

**FACTORS OF SOCIAL MOBILITY
FOR LONG-TERM UNEMPLOYED INDIVIDUALS
WHO RECEIVE SOCIAL SUPPORT
IN LITHUANIA**

Doctoral Dissertation
Social Sciences, Sociology (S 005)

Vilnius, 2024

This doctoral dissertation has been prepared during the period of 2019–2024 at the Institute of Sociology at the Lithuanian Centre for Social Sciences, under the doctoral program right conferred to Vytautas Magnus University, Lithuanian Centre for Social Sciences and Kaunas University of Technology on 22nd of February 2019 by the Order No. V-160 (amendment – 2021 January 18, Order No 75) of the Minister of Education, Sport and Science of the Republic of Lithuania.

Scientific Supervisor:

Chief researcher Dr. Jolanta Aidukaitė (Lithuanian Centre for Social Sciences, social sciences, sociology S 005).

Dissertation will be defended at the Committee of Sociology of Vytautas Magnus University, Lithuanian Centre for Social Sciences, Kaunas University of Technology.

Chairman:

Prof. Dr. Aistė Balžekienė (Kaunas University of Technology, social sciences, sociology S 005)

Members: :

- Chief researcher Dr. Rūta Brazienė (Lithuanian Centre for Social Sciences, social sciences, sociology S 005)
- Dr. Indrė Genelytė (Linkoping university, Sweden, social sciences, sociology S 005)
- Chief researcher Dr. Laima Okunevičiūtė-Neveauskienė (Lithuanian Centre for Social Sciences, social sciences, economy S 004)
- Prof. Dr. Daiva Skučienė (Vilnius university, social sciences, sociology S 005)

The doctoral thesis will be defended in the public meeting of the Committee of Sociology on 28 June 2024, 11 a.m., at the Institute of Sociology at the Lithuanian Centre for Social Sciences.

Adress: A. Goštauto str. 9, LT-01108 Vilnius, Lithuania

TURINYS

SUTRUMPINIMŲ SAŖAŠAS	8
PAGRINDINĖS SAŖOKOS	9
ĮVADAS.....	10
1. SOCIALINIS MOBILUMAS IR JO KONTEKSTAS	22
1.1. Socialinio mobilumo samprata	22
1.2. Socialinio mobilumo rūšys.....	23
1.3. Socialinis mobilumas teorijų kontekste	25
1.3.1. Modernizacijos teorija ir socialinis mobilumas.....	25
1.3.2. Socialinė stratifikacija ir socialinis mobilumas	28
1.3.3. Kultūrinis, socialinis kapitalas ir socialinis mobilumas	30
1.3.4. Socialinio investavimo paradigma – socialinio mobilumo aukštyr garantas?.....	33
1.4. Socialinio mobilumo matavimo dimensijos ir veiksniai	37
1.5. Teorinės perspektyvos apibendrinimas	45
2. ILGALAIKIS NEDARBAS IR SOCIALINĖ PARAMA: PAGALBOS TEIKIMAS IR DALYVIAI.....	48
2.1. Ilgą laiką nedirbančių ir socialinę paramą gaunančių asmenų iššūkių integruojantis darbo rinkoje	48
2.2. Užimtumo ir socialinės paramos sistemos dalyviai	49
2.2.1. Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija ir politikos formavimas	50
2.2.2. Savivaldybės ir kompleksinis jų vaidmuo.....	50
2.2.3. Užimtumo tarnyba kaip užimtumo politikos įgyvendintoja	51
2.2.4. Nevyriausybinių organizacijų: tik patariamasis balsas?	52
2.3. Tarpinstitucinio bendradarbiavimo apraiškos skatinant ilgą laiką nedirbančių ir socialinę paramą gaunančių asmenų užimtumą	53
3. TYRIMO METODIKA.....	57
3.1. Pirmasis empirinio tyrimo etapas – Modelio įgyvendinimo apžvalga ..	57
3.2. Antrasis empirinio tyrimo etapas – ekspertų tyrimas Delfi metodu	59
3.3. Trečiasis tyrimo etapas – interviu su ilgą laiką nedirbančiais ir socialinę paramą gaunančiais asmenimis	64

4. ILGĄ LAIKĄ NEDIRBANČIŲ IR SOCIALINĘ PARAMĄ GAUNANČIŲ ASMENŲ SITUACIJA IR ĮTRAUKTIES INICIATYVOS	71
4.1. Bendra nedarbo situacija ir ilgalaikis nedarbas	71
4.2. Ilgalaikiai bedarbiai Užimtumo skatinimo ir motyvavimo nedirbantiems ir socialinę paramą gaunantiems asmenims modelio kontekste	77
4.3. Apibendrinimas	84
5. ILGĄ LAIKĄ NEDIRBANČIŲ IR SOCIALINĘ PARAMĄ GAUNANČIŲ ASMENŲ SOCIALINIO MOBILUMO VEIKSNIAI: EKSPERTŲ POŽIŪRIO KONSENSUSO PAIEŠKOS	86
5.1. Ilgą laiką nedirbančių ir socialinę paramą gaunančių asmenų charakteristikos	86
5.2. Ilgalaikio nedarbo ir socialinės paramos gavimo priežastys	89
5.3. Ilgalaikio nedarbo ir socialinės paramos gavimo „karta iš kartos“ priežastys	95
5.4. Socialinė parama ir motyvacija įsidarbinti	98
5.5. Priemonės, labiausiai padedančios ilgą laiką nedirbantiems ir socialinę paramą gaunantiems asmenims įsidarbinti	104
5.6. Priemonių, labiausiai padedančių ilgą laiką nedirbantiems ir socialinę paramą gaunantiems asmenims įsidarbinti, prieinamumas	108
5.7. Paslaugų (socialinės apsaugos, švietimo, sveikatos ir kt. srityse) ilgą laiką nedirbantiems ir socialinę paramą gaunantiems asmenims ir jų vaikams trūkumo vertinimas	113
5.8. Tarpinstitucinio bendradarbiavimo vertinimas siekiant spręsti ilgą laiką nedirbančių ir socialinę paramą gaunančių asmenų problemas. .	116
5.9. Šalyje pažeidžiamoms visuomenės grupėms taikomų socialinės politikos priemonių vertinimas	121
5.10. Ryšys tarp tėvų ir vaikų socialinio statuso	124
5.11. Pagrindiniai socialinio mobilumo trukdžiai	128
5.12. Socialinio mobilumo galimybės dabartinėms kartoms	132
5.13. Apibendrinimas	134

6. ILGĄ LAIKĄ NEDIRBANČIŲ IR SOCIALINĘ PARAMĄ GAUNANČIŲ ASMENŲ INTRAGENERACINIS SOCIALINIS MOBILUMAS: BIOGRAFINIŲ INTERVIU NARATYVAI	137
6.1. Mokyklinės patirtys ir santykiai su šeima vaikystėje: „<...> tai ką – iš tos vaikystės aš nieko“	138
6.1.1. Perėjimas į tolesnius mokslus: „močiutė tokią mantrą turėdavo: mokslas yra gerai“	144
6.2. Darbinės patirtys: tėvų įtaka, pirmieji darbai	147
6.2.1. Pirmosios darbinės patirtys: „čia vasarą eini kažkur...“	147
6.2.2. Tėvų darbas	148
6.2.3. Darbinės patirtys	151
6.3. Nedarbo patirtys, priežastys, pagalba	152
6.3.1. Nedarbo priežastys: „Pasakė vienu žodžiu, kad nebeateiti, ir viskas“	153
6.3.2. Įsidarbinimo kliūtys: „Ot lietuviai ir žmonės tokie, kad kažkaip jie moka išgyvent“	154
6.4. Santykis su pagalba teikiančiomis institucijomis	162
6.4.1. Patirtis su Užimtumo tarnyba: „Aš galiu ir savarankiškai darbo ieškotis“	162
6.4.2. NVO pagalba: „Priimu racionalų sprendimą, kad kažkas padėtų man“	165
6.5. Dabartinė padėtis ir jos vertinimas	166
6.5.1. Sveikatos būklė: „Mano darbas yra sveikimas“	167
6.5.2. Pajamos: „Komentuoti nėra ko – pamatai skaičius ir aišku“	170
6.6. Apibendrinimas	173
7. DISKUSIJA	175
8. IŠVADOS	184
LITERATŪRA	190
PRIEDAI	204

SUTRUMPINIMŲ SĄRAŠAS

- ADRP** – aktyvios darbo rinkos politikos priemonės;
EK – Europos Komisija;
ILNESOC – ilgą laiką nedirbantis socialinės paramos gavėjas;
Modelis – Užimtumo skatinimo ir motyvavimo nedirbantiems ir socialinę paramą gaunantiems asmenims modelis;
NVO – nevyriausybinė organizacija;
SADM – Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija;
UDP – užimtumo didinimo programa;
UT – Užimtumo tarnyba.

PAGRINDINĖS SAŲVOKOS

Absoliutus socialinis mobilumas – bendras skaičius žmonių, kurie perėjo į kitą socialinės struktūros lygį, palyginti su jų tėvais.

Ilgą laiką nedirbęs asmuo – ilgalaikiais bedarbiais laikoma darbingo amžiaus populiacijos dalis, kuri norėtų dirbti, bet neturi darbo daugiau kaip 12 mėnesių (Eurostat, 2017).

Ilgą laiką nedirbantis ir socialinę paramą gaunantis asmuo (ILNESOC) – asmuo, nedirbantis 12 ir daugiau mėnesių ir gaunantis piniginę socialinę paramą (socialinę pašalpą) 12 ir daugiau mėnesių.

Intergeneracinis socialinis mobilumas – tėvų ir suaugusių vaikų socialinės ir ekonominės padėties skirtumas, t. y. asmens dabartinių aplinkybių palyginimas su tomis, iš kurių asmuo yra kilęs (Eurofound, 2017).

Intrageneracinis socialinis mobilumas sutelkia dėmesį į asmens gyvenimo eigą, žvelgia į individo gyvenimo aplinkybių pasikeitimus per tam tikrą laiką – dažniausiai lyginant pirmąjį ir dabartinį darbą. Taip pat kartais koncentruojamasi į asmens pajamų dinamiką, tačiau daugiausia tyrimuose nagrinėjamos individo karjeros trajektorijos (Eurofound, 2017).

Socialinė parama – asmeniui arba šeimai teikiama pagalba siekiant garantuoti šalies standartus atitinkantį minimalųjį gyvenimo lygį. Šiame darbe socialinė parama siejama su pinigine socialine parama.

Socialinis mobilumas – judėjimas tarp socialinių pozicijų daugiamatėje socialinėje erdvėje (Werner, 2013). Kitaip tariant, tai yra asmens dabartinių aplinkybių palyginimas su tomis, iš kurių jis kilęs, todėl socialinis mobilumas gali būti nagrinėjamas tiek vienos kartos, tiek kelių kartų.

ĮVADAS

„Nepaisant mažo šalies dydžio, regioniniai pajamų, našumo ir nedarbo skirtumai yra ne tik vieni didžiausių tarp Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijos (EBPO) šalių, tačiau ir toliau didėja. Ekonominis augimas sutelktas keliuose didžiuosiuose miestuose ir kurortuose prie Baltijos jūros, o daugelis kaimo ir periferinių vietovių stagnuoja ir emigracija dažnai yra vienintelis būdas išvengti skurdo“ (EBPO, 2020). Štai tokiu Lietuvos socialinės ir ekonominės situacijos apibūdinimu EBPO pradeda 2020 m. ekonominę apžvalgą skirtą mūsų šaliai. Šis lakinis apibūdinimas atspindi problemas, su kuriomis susiduriame.

Šiuos teiginius būtų galima konkretizuoti akcentuojant pažeidžiamų visuomenės grupių padėtį, kuri neretai susijusi su nedarbo keliamais iššūkiais. Ypač didelį nerimą kelia ilgalaikis nedarbas, siejamas su dideliais reintegracijos į darbo rinką sunkumais, o tai ilgalaikėje perspektyvoje sąlygoja socialinę atskirtį (EBPO, 2015). 2022 m. ilgalaikių bedarbių, t. y. asmenų, ieškančių darbo vienus metus ar ilgiau, buvo 39,2 proc. nuo visų registruotų bedarbių. Verta paminėti, kad, remiantis EBPO (2022), ilgalaikis nedarbas sukelia didelį psichinį ir materialinį stresą nukentėjusiems asmenims ir jų šeimoms. Tai taip pat kelia ypač didelį susirūpinimą politikos formuotojams, nes aukštas ilgalaikio nedarbo lygis rodo, kad darbo rinkos veikia neefektyviai. Negana to, „augant nedarbui ir didėjant neveiklumui, gali būti prarandami įgūdžiai, o tai gali daryti žalingą poveikį atitinkamiems asmenims ir visai ekonomikai. Jei nebus imtasi įgūdžių tobulinimo ir perkvalifikavimo priemonių, nedarbo rizika taps nuolatinė“ (EK, 2021, p. 2). Nepaisant to, Europos socialinių teisių ramsčio veiksmų plane Lietuvai išskeltas tikslas, kad iki 2030 m. darba turėtų turėti ne mažiau kaip 78 proc. 20–64 metų amžiaus gyventojų (EK, 2019).

Remiantis Užimtumo tarnybos (toliau – UT) duomenimis, dalis nedirbančių asmenų stokoja motyvacijos ir aktyvumo ieškant darbo ar naujų karjeros galimybių, kita dalis prioritetą teikia laikinai nedirbti dėl asmeninių ar kitokių išsipareigojimų. Įsidarbinimą riboja susisiekimo sunkumai, sveikatos problemos, socialinių įgūdžių ir motyvacijos stoka, priklausomybės, nelegalus darbas, artimųjų slauga, vaikų priežiūra. Apie 32 proc. skirtingų socialinių grupių asmenų, registruotų UT, įsidarbinutų tik taikant suderintas kompleksines paslaugas ir aktyvios darbo rinkos politikos priemones (Užimtumo tarnyba, 2022).

Ilgalaikio nedarbo rizika nėra lygi – ji labiau pastebima tarp žemesnių socialinių ir ekonominių grupių ir ypač socialinę paramą gaunančių asmenų (Lahtinen, 2020; Grzenda, 2019). Be to, daugumos Europos šalių vyriausybės įvedė griežtesnes socialinių išmokų gavimo sąlygas, nes dosni socialinės apsaugos sistema buvo kaltinama dėl to, kad skatina darbingo amžiaus gyventojus nedalyvauti darbo rinkoje (Venn, 2012). Diop-Christenseno (2015) teigimu, nedirbantys pašalpu

gavėjai turi atitikti nustatytus kriterijus, įrodančius, kad jie gali dirbti. Lietuvoje išimčių nėra – visi darbingo amžiaus darbingi pašalpos gavėjai turi būti registruoti UT. Nepaisant to, žinių apie ilgą laiką nedirbančių ir socialinę paramą gaunančių asmenų (toliau – ILNESOC) socialinį mobilumą, ypač profesinę prasme, vis dar trūksta. Ypač tai aktualu, atsižvelgiant į tai, kad daugelyje visuomenių jau įvyko perėjimas nuo gerovės teikimo (angl. welfare) prie aktyvaus skatinimo dalyvauti darbo rinkoje (angl. workfare) (Bonoli, 2010). Ši aktyvios įtraukties koncepcija siejama su darbingo amžiaus asmenų, patiriančių skurdą ir socialinę atskirtį, skatinimu dalyvauti darbo rinkoje. Nedarbo išmokų ar socialinės paramos gavėjams tai gali būti ypač nepalanku, nes įdarbinimo įstaigos gali primygtinai siūlyti darbą, kuris nebūtinai atitinka įgytą asmenų kvalifikaciją (Bethmann, 2013).

Kaip teigia Pott, Crul, Schneider (2022), pažeidžiamų visuomenės grupių asmenų gyvenimo keliai nėra lengvi: tiek siekiant aukštojo išsilavinimo, tiek aukštesnės profesinės pozicijos jiems reikia daugiau pastangų ir laiko, todėl, vertinant ILNESOC įsitraukimo į darbo rinką iššūkius, svarbu ne tik žvelgti į dabartinę asmenų situaciją, bet taip pat aiškintis, kokie veiksniai lėmė ilgalaikį nedarbą ir socialinės paramos gavimo poreikį. To siekiant vertinga taikyti socialinio mobilumo koncepciją, kuri reikalauja kompleksiško ir negali būti fiksuojama pavieniais rodikliais, ypač atsižvelgiant į tai, kad socialinis mobilumas įprastai matuojamas remiantis profesinėmis, pajamų, išsilavinimo ar kitomis socialinės klasės ar socioekonominėmis padėties schemomis (Saunders, 2010, Causa, Johansson, 2010) bei tokiu būdu apima įvairius institucinius, ekonominius ir socialinius veiksnius. Būtent instituciniai veiksniai dažniausiai lemia asmenų galimybes siekti išsilavinimo ir užimtumo. Ekonominiai veiksniai daugiausia susiję su investicijomis į žmogiškąjį kapitalą, mokesčių sistemomis. Socialiniai veiksniai susiję su įgimtais sugebėjimais, tėvų socialiniu ir kultūriniu kapitalu, ankstyvųjų metų patirtimi, išsilavinimu, gebėjimais dalyvauti darbo rinkoje ir pan. Todėl ILNESOC socialinio mobilumo procesus ir jį lemiančių veiksnių įtaką pasirinkta aiškinti per modernizacijos, socialinės stratifikacijos, kultūrinio ir socialinio kapitalo bei socialinio investavimo teorines prieigas. Dėl šio kompleksiško konceptualizuodami socialinio mobilumo sąvoką apibrėžiame ją kaip judėjimą tarp socialinių pozicijų daugiamatėje socialinėje erdvėje (Werner, 2013). Viena vertus, toks apibrėžimas įtraukia pagrindinius veiksnius intrageneraciniame mobilume (asmens gyvenimo eigoje, t. y. vienoje kartoje), susijusiam su darbo rinka – nedarbu, pajamų netekimu ir kt. bei demografija – vaikų auginimu, skyrybomis. Kita vertus, apima ir intergeneracinį (mobilumas tarp kartų), nagrinėjantį individo socialinės padėties pokytį, lyginant su tėvų pozicija, daugiausia išsilavinimo aspektų kontekste (Pfeffer, Hällsten, 2012). Todėl socialinio mobilumo tyrimų laukas reikalauja žinių apie socialinę struktūrą, statusą, išsilavinimą, pajamas ir gerovę asmens gyvenimo eigoje ir tarp

kartų. Šių veiksmų atskleidimas ilgalaikio nedarbo ir socialinės paramos gavimo kontekste yra dar svarbesnis, nes atspindi priežastis, dėl kurių asmenys ilgą laiką negali pakeisti savo socialinės pozicijos, taip pat kartu atskleidžia sisteminės socialinės politikos spragas bei priemones, kurių trūksta, kad situacija keistųsi. Nors apie daugelį minėtų rodiklių duomenys Lietuvoje sisteminami, socialinis mobilumas nėra specialiai pabrėžiamas politikos diskurse, ypač kalbant apie ILNESOC. Šio reiškinio, jungiančio skurdo, nelygybės, švietimo ir gerovės aspektus, tyrimų nėra gausu, tačiau esamus apžvelgsime netrukus.

Darbo naujumas, aktualumas ir problema

Šioje disertacijoje pasirinkta tirti ILNESOC socialinę grupę. Darbo naujumas pirmiausia atskleidžiamas tiriamos grupės atžvilgiu – nagrinėjama tų asmenų, kurie ilgą laiką nedirba ir tuo pat metu gauna socialinę paramą (ILNESOC), intrageneracinio socialinio mobilumo padėtis ir išsūčiai integruojantis į darbo rinką bei šių asmenų socialinio mobilumo patirtį tarp kartų lemiantys veiksniai. Teigiama, kad net ir dosnios socialinės apsaugos sistemos gali būti nepakankamos, siekiant kompensuoti nedarbo pasekmes, ypač įvertinus tai, kad darbas asmenims suteikia tam tikrą tapatybę, statusą visuomenėje, socialinius ryšius ir kt. (Ivanon, Pfeiffer, Pohlan, 2020). Negana to, tyrimai patvirtina, kad nedirbti asmenys dažniausiai pasirenka ne savo noru, nes nedarbas susijęs su kritiškai mažesne saviverte (Clark, Lepinteur, 2019). Ypač svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad, net ir gerėjant bendriems užimtumo rodikliams, ilgalaikio nedarbo lygis vis tiek išlieka aukštas (Spermann, 2015; EBPO, 2022). Be to, pastarąjį dešimtmetį Lietuvoje fiksuojama ne tik tai, kad daugiau kaip trečdalis bedarbių yra ilgalaikiai, o santykinio skurdo rizikos lygis išlieka apie 20 proc., bet ir ilgą laiką nesikeičianti socialinės paramos gavėjų struktūra bei sociodemografinės charakteristikos. Atsižvelgiant į tai, tiek visuomenė, tiek politikos formuotojai nuolat diskutuoja dėl socialinės paramos gavėjų aktyvinimo ir kelia tikslą, kad visi darbingo amžiaus, darbingi asmenys dirbtų, tačiau šis tikslas kai kurių visuomenės grupių atžvilgiu vis dėlto sunkiai pasiekiamas.

Be to, taikomų socialinės politikos priemonių veiksmingumo spragas įrodo tai, kad dalis asmenų ne tik ilgą laiką nedirba, bet ir ilgą laiką gauna ir socialinę paramą. Tyrimai rodo, kad užimtumo ir darbo paieškos kriterijai vis labiau dominuoja ir yra taikomi socialinės paramos gavėjams, kad jie kuo greičiau integruotųsi į darbo rinką (Horn, Kevins, Kersbergen, 2022). Europos Komisija (EK) jau 2008 m. paskelbė, o ES šalys narės priėmė Aktyvios įtraukties rekomendacijas, kuriomis siekiama didinti pažeidžiamiausių visuomenės grupių dalyvavimą darbo rinkoje. Deja, kaip apibendrina Gruževskis, Krutulienė, Miežienė (2021), iš paskelbtų ataskaitų akivaizdu, kad įgyvendinant šias rekomendacijas buvo padaryta tik minima-

li pažanga. **Taigi, esminis tyrimo klausimas, kas ir kodėl lemia, kad asmenys ilgą laiką nedirba ir gauna socialinę paramą bei nepakeičia savo socialinės pozicijos?**

Žvilgsnis į ILNESOC patiriamas problemas ir integracijos į darbo rinką iššūkius per socialinio mobilumo prizmę yra nauja ir originali prieiga. Taip yra ne tik dėl to, kad mažai žinoma apie šios grupės asmenų socialinio mobilumo iššūkius ir galimybes, bet ir todėl, kad socialinis mobilumas apskritai yra mažai tyrinėta tema Lietuvoje. Viena vertus, tai yra labai svarbu mūsų šalies socialinei politikai, nes jau daugelį metų fiksuojami aukšti santykinio skurdo rodikliai, kita vertus, ILNESOC dažnai patenka į „skurdo spąstus“. Be to, susirūpinimą kelia pastaruosius metus nemažėjanti ilgalaikių bedarbių tarp visų registruotų bedarbių bei ilgalaikių socialinės paramos gavėjų dalis. Verta atsižvelgti ir į tyrimus, kuriuose teigiama, kad asmenų patiriama ekonominė įtampa gali sukelti daug neigiamų psichologinių ir socialinių pasekmių, kurios gali būti perduodamos tarp kartų (Clark, Lepinteur, 2019). Būtent todėl svarbu tyrinėti asmenų intrageneracinio socialinio mobilumo trajektorijas, nes jos atskleidžia ILNESOC turėtas darbinės patirtis, darbo netekimo priežastis bei priemones ir pagalbą, kuri padėjo vėl grįžti į darbo rinką.

Vis dėlto svarbu paminėti ir tai, kad dažnai ilgalaikio nedarbo ir (arba) socialinės paramos gavėjų padėtis vertinama tik statistikos kontekste. Šiame tyrime ne tik apžvelgiamas statistinis kontekstas, bet ir analizuojamas konkrečiai ILNESOC skirtų socialinės politikos priemonių rezultatyvumas. Taip pat taikomas Delfi metodas, kuris kartu su įvairių institucijų ekspertų pagalba leidžia rasti ir nustatyti tarpdisciplininę ILNESOC intrageneracinio ir intergeneracinio socialinio mobilumo veiksmų konsensuą. Galiausiai, tyrimo autoriaus nuomone, atliekamas svarbiausias tyrimo veiksmas – išklausa pačių ILNESOC perspektyva, o tai leidžia tirti ir daryti tyrimo išvadas bei pateikti rekomendacijas ne apie ILNESOC, bet kartu su jais.

Taigi, atsižvelgiant į tai, kas išdėstyta, darbas turės tiek teorinę, tiek ir praktinę reikšmę. Teoriniu požiūriu testuos ir kurs naujas prieigas, aiškinančias ILNESOC socialinio mobilumo dinamiką posocialistinėje erdvėje; empirine prasme suteiks žinių socialinės politikos formuotojams ir įgyvendintojams.

Tyrimo objektas: ILNESOC intrageneracinio ir intergeneracinio socialinio mobilumo veiksniai Lietuvoje.

Darbo tikslas ir uždaviniai

Šio darbo **tikslas** – ištirti ilgą laiką nedirbančių ir socialinę paramą gaunančių asmenų socialinio mobilumo veiksmus ir integracijos į darbo rinką iššūkius Lietuvoje.

Uždaviniai

1. Išanalizuoti socialinio mobilumo problemą, sampratą, rūšis, veiksnius ir sąsajas su socioekonominiu nepriteklumi.
2. Nustatyti užimtumo, socialinių paslaugų ir piniginės socialinės paramos sistemų sąsajas, siekiant ILNESOC integracijos į darbo rinką.
3. Išanalizuoti ilgalaikio nedarbo ir socialinės paramos gavimo priežastis ir priemones, labiausiai padedančias pakeisti socialinę poziciją.
4. Išanalizuoti ILNESOC intergeneracinio ir intrageneracinio socialinio mobilumo veiksnius Lietuvoje.

Disertacijoje ginami teiginiai

1. **Žvilgsnis į ILNESOC patiriamas problemas ir integracijos į darbo rinką iššūkius per socialinio mobilumo prizmę** padeda kompleksiskai išanalizuoti šios grupės integracijos į darbo rinką iššūkius ir galimybes bei papildo anksčiau atliktus tyrimus, kurie daugiausia rėmėsi tik kiekybinės analizės perspektyva.
2. **ILNESOC nedarbo ir socialinės paramos gavimo priežasčių tyrimas atskleidžia taikomų aktyvinimo priemonių ir socialinės paramos sistemos reikalavimų, susijusių su užimtumu, neveiksmingumą.** ILNESOC iššūkiai, kylantys siekiant pagerinti savo socialinę poziciją, rodo dabartinės socialinės politikos sistemos – socialinės paramos, socialinių paslaugų, užimtumo, sveikatos ir švietimo sričių – tarpinstitucinio bendradarbiavimo stoką ir kompleksinių šios grupės asmenų poreikių neidentifikavimą ir dėl to riboja šių asmenų intergeneracinio ir intrageneracinio socialinio mobilumo galimybes.
3. Atkūrus nepriklausomybę vykę struktūriniai pokyčiai ir šiuo metu vykstantys įvairūs modernizacijos procesai didina bendrą absoliutaus socialinio mobilumo lygį, **tačiau sunkina žemiausiems socialiniams sluoksniams priklausančių asmenų socialinės pozicijos kaitos galimybes.**
4. Lietuvoje ILNESOC teikiamos socialinės ir darbo rinkos paslaugos nėra koordinuojamos, integruotos, nuoseklios ir papildančios viena kitą, todėl jų poveikis neužtikrina nedirbančių asmenų, turinčių daugybines problemas, socialinės integracijos – socialinio savarankiškumo ir darbingumo, profesinės kompetencijos ir pajėgumo dalyvauti darbo rinkoje atkūrimo ir didinimo. **Neužtikrintas pagalbos tęstinumas** nesudaro prielaidų ILNESOC socialinio mobilumo tvarumui.

5. Vertinant socialinio mobilumo veiksnius tik iš socialinės apsaugos perspektyvos, kyla grėsmė neišsiaiškinti pamatinių nedarbo ir socialinės paramos gavimo priežasčių, **todėl jų analizei atlikti reikia atsižvelgti į individualią gyvenimo kelio perspektyvą**, kuri apimtų asmenų viso gyvenimo patirtis.
6. **ILNESOC socialinio mobilumo tyrimas įrodo socialinės kilmės įtaką ir didesnę žemo socialinio statuso perdavimo tarp kartų tikimybę.** Šis statuso perdavimo „karta iš kartos“ fenomenas atspindi individualaus ir institucinio lygmens priežastis.

Šiame darbe taikyti tyrimo metodai

Siekiant išsikelto darbo tikslo, uždaviniams įgyvendinti taikyti šie tyrimo metodai:

- Mokslinės literatūros analizė
- ILNESOC socialinio mobilumo analizei ir šių asmenų integracijos į darbo rinką ypatumams apibūdinti atliktas trijų etapų empirinis tyrimas, derinant kiekybinius ir kokybinius tyrimų metodus ir naudojant metodų trianguliaciją:
 - Pirmame tyrimo etape, siekiant išanalizuoti ILNESOC Lietuvoje situaciją ir sąsajas su pagalbos priemonėmis, analizuota bendra ilgalaikio nedarbo ir socialinės paramos situacija, tirta, kaip ILNESOC integracija į darbo rinką vyko įgyvendinant konkrečią iniciatyvą – Užimtumo skatinimo ir motyvavimo nedarbantiems ir socialinę paramą gaunantiems asmenims modelį. Tyrimas atliktas 2022 metais.
 - Antrajame tyrimo etape, siekiant išanalizuoti nedarbo ir socialinės paramos gavimo ilgalaikiškumo priežastis bei nustatyti asmenų socialinio mobilumo tarp kartų veiksnius, Delfi metodu atliktas kartotinis duomenų rinkimas kartu su ministerijų, savivaldybių, socialinių paslaugų centrų, UT, NVO, akademinų institucijų ekspertais. Tyrimas atliktas 2021–2022 metais.
 - Trečiajame tyrimo etape siekiant atskleisti pačių ILNESOC poziciją ir intrageneracinio socialinio mobilumo trukdžius atlikta biografinių interviu analizė. Tyrimas atliktas 2022 metais (vasario–gegužės mėn.).

Temos ištirtumas užsienyje ir Lietuvoje

Tyrimų apžvalga rodo, kad yra tyrimų, kuriuose nagrinėjamas ilgalaikis nedarbas, konstatuojama, kokios jo pasekmės, tyrinėjamos priežastys. Vis dėlto tyrimų, kuriuose ILNESOC būtų vertinama kaip viena grupė, ypač vertinant jos socialinį mobilumą, nėra gausu.

Ilgalaikio nedarbo ir socialinės paramos gavimo reiškinio tyrimai pastaraisiais metais pateko į Latvijos mokslininkų akiratį. Bickovska (2018) teigia, kad ilgalaikis nedarbas yra nulemtas ne tik įvairių socialinių aplinkybių, nes daug asmenų susiduria su priklausomybėmis, psichinėmis ligomis ir kitais sveikatos iššūkiais. Pabrėžiama, kad dauguma ilgą laiką nedirbančių socialinės paramos gavėjų dirba nelegaliai, o tokį darbą šioje asmenų grupėje identifikuoti sunku, nes asmenys sugeba nelegalų uždarbiavimą suderinti su apsilankymu institucijose ar dalyvavimu socialiniuose užsiėmimuose (Bickovska, 2018). Minėtas tyrimas atskleidė, kad Latvijoje ši asmenų grupė neišdarbina daugiausia dėl kalbinių barjerų (atkreipiamas dėmesys, kad šalyje didelė populiacijos dalis yra rusakalbiai, o siekiant įsidarbinti būtina mokėti latvių kalbą), sveikatos problemų, taip pat dėl per mažo siūlomo atlygio už darbą (Bickovska, 2018). Latvijoje taip pat buvo atliktas tyrimas siekiant nustatyti ILNESOC dalyvavimo įvairiuose mokymuose praktikas ir išsiaiškinti, kodėl dauguma mokymų šiems asmenims vis tiek nepadedą susirasti darbo. Tyrimo autoriai padarė išvadą, kad šių asmenų mokymams trūksta kompleksškumo, o jų dalyviai į juos žvelgia kaip į formalumą, bet ne praktinę naudą teikiantį užsiėmimą, todėl siūloma sukurti specializuotus mokymus, kurie būtų skirti tik ILNESOC grupei priklausantiems asmenims (Bickovska, 2017).

Estijoje atliekama nemažai socialinio mobilumo tyrimų, tačiau juose daugiausia dėmesio skirta rinkų perėjimo laikotarpiui ir detaliems švietimo vaidmens tyrimams. Vis dėlto jie taip pat aktualūs pažeidžiamoms visuomenės grupėms. Parodyta, kad žemas socialinio mobilumo lygis patvirtina uždara profesinę hierarchiją: mobilumas aukštyrų krito tarp žemesnio lygio „baltųjų apykaklių“ ir darbininkų ir padidėjo tarp aukštesnio profesinio statuso asmenų (Helemäe, 2010, ct. pg. Eurofound, 2017). Kituose tyrimuose nustatyta, kad, nors socialinė kilmė vaidina nedidelį vaidmenį formuojant besimokančiųjų rezultatus Estijoje, vis dėlto egzistuoja aiškūs skirtumai tarp socialinių grupių. Kultūrinis kapitalas mokinio namuose taip pat turi pozityvų poveikį, todėl pripažįstama, kad jis irgi yra vienas iš mobilumo veiksnių (Lindemann, 2013, ct. pg. Eurofound, 2017). Tyrimai, analizuojantys ilgalaikes tendencijas, rodo, kad socialinis statusas Estijoje turėjo nuosekliai didelį poveikį dėl vidurinio ugdymo ir sprendimo tęsti mokymąsi aukštojo mokslo sistemoje (Saar, E., 2014, ct. pg. Eurofound, 2017). Autoriai taip pat analizavo socialinės kilmės poveikį perėjimui iš pagrindinio į vidurinį ugdymą ir iš vidurinio į aukštąjį mokslą, lygindami keturias kartas gimusias tarp 1935 ir 1984 metų. Naudojantis Estijos socialinio tyrimo duomenimis patvirtinta išliekanti nelygybė pereinant prie vidurinio išsilavinimo socializmo laikotarpiu, nepaisant vidurinio ugdymo plėtros 1960 ir 1970 metais. Taip pat nustatyta, kad socialinė kilmė turėjo stiprų poveikį perėjimui į aukštąjį mokslą (Saar, 2014, ct. pg. Eurofound, 2017).

Spermann (2015), analizuodamas Vokietijos ilgalaikio nedarbo situaciją, atkleidė, kad 90 proc. ilgalaikių bedarbių gauna testuojamą socialinę paramą. Specifinis šios paramos bruožas Vokietijoje yra tas, kad jos gavėjai turi būti pajėgūs dirbti mažiausiai tris valandas per dieną. Be to, jie turi bendradarbiauti su atvejo vadybininkais įdarbinimo centruose. Tyrimas parodė, kad ilgalaikiams bedarbiams į darbo rinką sudėtingiausia integruotis dėl žemos profesinės kvalifikacijos, sveikatos problemų ir šeiminių išpareigojimų, kurie nesuderinami su darbu. Taip pat padaryta išvada, kad aukštesnė socialinė padėtis apsaugo žmones nuo skurdo, socialinės atskirties, nedarbo, todėl ilgalaikiams bedarbiams ir socialinės paramos gavėjams kyla didesnė skurdo rizika (Spermann, 2015).

Tai, kad tėvų nedarbas turi didelę įtaką jų vaikų išsilavinimui, tyrime parodė Lindemann, Gang (2019). Jie nustatė, kad didesnę įtaką turi tėvo nedarbas, nes tai ypač padidina tikimybę, kad vaikai pasirinks siekti profesinio, o ne aukštojo išsilavinimo. Šių vokiečių tyrėjų teigimu, šalyje manoma, kad profesinis išsilavinimas suteikia didesnes įsidarbinimo perspektyvas ir yra patrauklesnis sprendimas darbininkų klasės tėvų vaikams bei tiems, kurie auga šeimose, patiriančiose ekonominę nepriteklių. Ši tendencija teigiamai paveikė Vokietijos profesinio mokymo sistemą, nes dėl didelio skaičiaus norinčių mokytis, buvo gerinama šio išsilavinimo kokybė.

Nonnis et. al. (2023) tyrė Italijos ilgalaikių bedarbių „perdegimą“ (*angl. burnout*) ieškant darbo. Autoriai teigia, kad ilgalaikės nesėkmingos darbo paieškos asmenims sukelia neigiamus išgyvenimus, skatina savęs nuvertinimo ir nusivylimo jausmus, o tai lemia piktnaudžiavimo alkoholiu, kitų priklausomybių riziką, depresiją ir kt. Tokios užsitęsios darbo paieškos asmenis priveda prie apatijos, susitaikymo su savo esama padėtimi būsenos, todėl mažėja motyvacija ne tik apskritai dirbti, tačiau ir ieškoti darbo.

Bejaković, Mrnjavac (2018) analizavo ilgalaikio nedarbo situaciją Kroatijoje. Šių tyrėjų nuomone, ilgalaikis nedarbas yra socialinės atskirties išraiška ir procesas, kuris silpnina individų ir bendruomenės ryšius. Autoriai nurodo, kad žemas išsilavinimas ir menka ilgą laiką nedirbančių socialinės paramos gavėjų motyvacija yra pagrindiniai iššūkiai, dėl kurių šiems asmenims sudėtinga pagerinti savo situaciją. Pažymima, kad daugumai ilgalaikių bedarbių Kroatijoje labai sunku išbristi iš šios nepalankios padėties ir skurdo, todėl socialinės rūpybos sistema yra vienintelis pragyvenimo šaltinis.

Arendt, Andersen, Saaby (2020) analizavo aktyvių darbo rinkos politikos priemonių (toliau – ADRP) ir programų ryšį su ilgalaikių bedarbių įsidarbinimo galimybėmis. Autorių teigimu, prieš tai atlikti tyrimai rodo, kad ADRP priemonės daro tik nedidelį, o kartais net apskritai neigiamą poveikį ilgalaikių bedarbių įsidarbinimui. Tyrime teigiama, kad ypač svarbu ne tik vertinti įsidarbinimo rodiklius, bet

ir nustatyti tarpinius rodiklius iki įsidarbinimo, kurie atspindėtų asmens daromą pažangą, pavyzdžiui, vertinti įgūdžių, reikalingų konkrečiam darbui atlikti, įgijimo eigą ir pan. Jeigu tokią pažangą siekiant darbo būtų galima išmatuoti, tai būtų galima naudoti kaip trumpalaikio poveikio rodiklį, siekiant įdarbinimo agentūrų darbuotojams išlaikyti ir stiprinti asmenų pažangą link įsidarbinimo. Autoriai iškėlė hipotezę, kad toks vertinimas gali būti matuojamas ilgalaikių socialinės paramos gavėjų įsidarbinimo rodikliais. Rezultatai parodė, kad ypač svarbu įvertinti asmenų subjektyvų sveikatos vertinimą, kasdienę energiją ir savarankiškumą, nes šie kriterijai reikšmingai susiję su asmenų užimtumo galimybėmis ir jas atskleidžia net labiau nei žmogiškasis kapitalas ar socialiniai įgūdžiai.

Bukodi, Paskov, Nolan (2020) nustatė, kad Lietuva yra tarp tų Europos šalių, kuriose absoliutaus socialinio mobilumo atvejų aukštyrė ir žemyn yra beveik tiek pat (į šią grupę taip pat pateko Prancūzija, Didžioji Britanija). Lenkijoje per pastaruosius dešimtmečius atliekami tyrimai leidžia daryti išvadą, kad nėra jokių socialinio statuso įtakos sumažėjimo socialiniam mobilumui tarp kartų požymių (Domanski, H., 2009, ct. pg. Eurofound, 2017). Kiti tyrėjai taiko įdomią lyčių perspektyvą: naudojantis 1972, 1988 ir 1994 metų apklausų duomenimis, nenustatyta reikšmingų socialinio mobilumo pokyčių tarp vyrų, tačiau fiksuojamas moterų mobilumo padidėjimas (Bogdan, M., 2004, ct. pg. Eurofound, 2017).

Major, Machin (2020) padarė išvadą, kad COVID-19 pandemija neigiamai paveikė socialinio mobilumo situaciją, nes padidino ekonominę ir išsilavinimo nelygybę, o šie aspektai yra kritiškai svarbūs socialiniam mobilumui aukštyrė. Autorių nuomone, situacijai pagerinti būtina kurti daugiau tinkamų darbo vietų ir imtis kitų priemonių, kurios padėtų pašalinti galimą neigiamą socialinės kilmės įtaką.

Lietuvoje socialinio mobilumo tema pastaruoju metu nėra populiari, todėl ypač trūksta tyrimų, kurie apibrėžtų šios temos aktualumą ir analizuotų veiksnius, lemiančius mūsų visuomenės, ypač pažeidžiamiausių jos grupių, socialinio mobilumo tendencijas. Dar mažiau tyrinėtose ir analizuotose nedarbo ir socialinio mobilumo sąsajos, ekspertų įžvalgos šia tema ir pačių ilgalaikių bedarbių gyvenimo istorijos, kuriose atsiskleidžia tikrosios prie tokio gyvenimo privedusios priežastys.

Ankstesniuose tyrimuose analizuotos socialinio mobilumo matavimo perspektyvos (Vencius 2021), 1984 m. kartos socialinio ir kultūrinio kapitalo reprodukcija (Platūkytė 2020), apibendrinti socialinio mobilumo tyrimai posocialistinėse šalyse (Tatarėlienė 2016). Vencius, Navickė (2018), tirdami socialinio mobilumo apraiškas Lietuvoje, nustatė, kad išsilavinimas yra pagrindinis socialinio mobilumo raiškos veiksnys. Vis dėlto tiriant socialinę mobilumą nepakanka analizuoti vien kiekybinių duomenų, tačiau tyrimų, kuriuose šis reiškinys ir jo veiksniai Lietuvoje analizuojami remiantis kokybiniais metodais, taip pat nėra gausu. Kita vertus, pavyzdžiui, M. Taljūnaitė (2020) pateikė analizę, kurioje „remiantis pensinio amžiaus

sulaukusių daugiavaikių tėvų / motinų prašymais ir jų teikiama medžiaga gauti papildomas pensijas, siekta atskleisti galimas šeimos socialinio kapitalo dimensijas ir jo įtaką / perimamumą vaikams“.

Krutulienė, et. al. (2017) pažymi, kad kai kurios socialinės grupės, įskaitant ilgalaikius bedarbius, socialinės paramos gavėjus, patiria sunkumus integruojantis į darbo rinką. Pocius, Miežienė (2018) vertino ilgalaikio nedarbo tendencijas šalyje ir bedarbių skaičiaus raidą pagal nedarbo trukmę, taip pat ilgalaikio nedarbo regioninius skirtumus Lietuvoje. Nustatyta, kad su ilgalaikio nedarbo rizika labiau susiduria kaimo gyventojai, o ekonominės recesijos turi reikšmingą įtaką nedarbo ilgalaikiškumui. Okunevičiūtė–Neverauskienė, Pocius ir Krutulienė (2021) vertino pažeidžiamų gyventojų grupių (moterų, jaunimo, pagyvenusiu asmenų, ilgalaikių bedarbių, žmonių su negalia, pagrindinio išsilavinimo neturinčių asmenų) nedarbo situaciją Baltijos šalių darbo rinkoje. Tyrimo rezultatai parodė, kad ekonominis cikliškumas ypač paveikia pažeidžiamas darbo rinkoje grupes. Kalbant apie ilgalaikius bedarbius akcentuojama, kad ekonominis augimas neužtikrina šios asmenų grupės integracijos į darbo rinką. Kita vertus, analizuodami ilgalaikio nedarbo situaciją autoriai pabrėžia, kad „ilgalaikių bedarbių dalis Baltijos šalyse po ekonomikos krizės pradėjo žymiai mažėti, o ES vidurkis dar gana ilgą laiką augo“ (p. 17).

Skučienė et. al. (2018) vertino Baltijos šalių socialinės apsaugos sistemas socialinių investicijų požiūriu ir siekė nustatyti, kaip jos padeda sumažinti pajamų svyravimus įvairiuose asmens gyvenimo ciklo etapuose. Akcentuota ir tai, kad socialinio investavimo perspektyva aprėpia ne tik kompensuojamąją gerovę, bet ir investavimą į asmens žmogiškąjį kapitalą gyvenimo eigoje. Išsiaiškinta, kad socialinės apsaugos išmokos neužtikrina adekvačios žemo išsilavinimo asmenų, dirbančiųjų mažiausiu intensyvumu ir vienišų tėvų grupių apsaugos nuo skurdo Baltijos šalyse.

Gruževskis, Krutulienė, Miežienė (2021) nustatė, kad pažeidžiamos visuomenės grupės susiduria su aktyvios įtraukties apribojimais. Aktyvios įtraukties sąvoka „siejama su socialinės įtraukties ir dalyvavimo darbo rinkoje skatinimu darbingo amžiaus asmenims, patiriantiems skurdą ar socialinę atskirtį“ (p. 106), o tai apima ne tik įtraukias darbo rinkos priemones, bet ir finansinę paramą bei galimybių naudotis viešosiomis ir socialinėmis paslaugomis didinimą. Svarbu paminėti, kad įtraukimas į darbo rinką šiuo atveju siejamas ir su įvairių kliūčių, trukdančių įsidarbinti, pašalinimu, o tai ypač svarbu ILNESOC grupei. Autorių teigimu, nepaisant 2009–2019 m. fiksuojamų teigiamų tendencijų, įgalinančių paslaugų – socialinės paramos, švietimo, sveikatos priežiūros ir ilgalaikės priežiūros – prieinamumas Lietuvoje yra nepakankamas.

Skučienė (2021) taip pat analizavo ADRP socialinių investicijų požiūriu. Atsižvelgiama į tai, kad ADRP analizė socialinių investicijų požiūriu leidžia įver-

tinti ne tik šių priemonių raidos modelį, bet ir reikšmę mažinant nedarbą ir geriau apsaugant asmenis, kuriems įvairių krizių metu gresia nedarbas. Socialinių investicijų koncepcijoje užimtumas akcentuojamas kaip pagrindinė skurdo mažinimo priemonė. Vis dėlto tyrimas parodė, kad Lietuvoje ADRP išlaidos skirtos mokymams, palyginti su Estija ir Latvija, Lietuvoje yra mažiausios. Netvarus išlaidų mokymui lygis leidžia daryti išvadą, kad vyrauja silpna investavimo į žmogiškąjį kapitalą strategija, kuri neužtikrina stabilesnio bedarbių įtraukimo į darbo rinką.

Kur kas anksčiau Žalimienė et al. (2011) tyrė išsilavinimo pasirinkimo veiksnius ir nustatė galimybių netolygumus tarp skirtingų socialinių grupių dalyvavimo įvairiuose švietimo lygmenyse. Įdomi pastebėta regioninė perspektyva: didžiausios galimybės dalyvauti ikimokykliniame ugdyme yra vaikų, kurie gyvena mieste, taip pat tų, kurie gyvena pilnoje šeimoje, neturinčioje asmenų su negalia ar vaikų, kuriems mažiau nei vieni metai. Vidurinio ugdymo lygmenyje palankesnės sąlygos yra tų, kurie gyvena šeimose, kuriose bent vienas narys turi aukštąjį išsilavinimą, taip pat gyvena mieste ir šeimoje, kuri turi tik vieną vaiką. Aukštojo išsilavinimo galimybės taip pat padidėja, jei bent vienas šeimos narys tokį išsilavinimą turi, tačiau čia galimybė didesnė moterims ir šeimoms, kurios gyvena aukščiau skurdo ribos.

Šios disertacijos tematikos kontekste svarbu paminėti ir tyrimus, kuriuose analizuota šalies socialinės paramos nepasiturintiems gyventojams sistema. Navickė (2023), nagrinėdama Lietuvos socialinę politiką gyvenimo eigos politikos analizės perspektyvoje, socialinės paramos sistemą apibūdino kaip „menkai finansuojamą ir labai stigmatizuojančią“ (p. 98). Todėl, anot jos, nepaisant to, kad Lietuvoje su skurdo rizika susiduria apie 20 proc. gyventojų, socialinę paramą nepasiturintiems gyventojams gauna vos 2–3 proc. Be to, ši sistema sukuria diskriminacinę aplinką socialinės paramos gavėjams ir įtvirtina hierarchinius galios santykius tarp šios paramos organizatorių, teikėjų ir gavėjų (Žalimienė, 2011, ct. pg. Navickė, 2023). Aidukaitės, Navickės (2022) nuomone, tokia situacija paveldėta dar iš sovietmečio. Navickė, Lazutka (2016) taip pat analizavo piniginių socialinių išmokų poveikį darbo paskatoms ir nustatė, kad socialinė parama turi stiprų neigiamą poveikį darbo paskatoms mažiausiomis pajamomis disponuojančiuose namų ūkiuose. Vis dėlto Aidukaitė (2018) pastebi, kad Lietuvoje sąlygos gauti testuojamas išmokas yra daug griežtesnės nei Latvijoje ir Estijoje, tačiau išlaidos nuo BVP yra didesnės – 0,5 proc. (Latvijoje 0,2 proc., o Estijoje 0,1 proc.).

Apibendrinant galima teigti, kad tiek užsienio šalių, tiek Lietuvos autoriai skiria daug dėmesio ilgalaikiam nedarbui, taip pat socialinės paramos gavėjų aktyvinimo priemonių analizei. Kaip matyti kitose šios disertacijos dalyse, ilgalaikio nedarbo priežastys ir įvairios socialinės politikos priemonės siekiant įdarbinimo, užsienyje yra panašios kaip Lietuvoje, tačiau jos nenagrinėjamos per socialinio

mobilumo prizmę, neteikiama tiek daug dėmesio ilgalaikio nedarbo ir socialinės paramos gavimo perdavimo tarp kartų rizikai. Be to, mažiau nagrinėjami ir veiksniai, kurie darė įtaką asmenų nedarbui ir socialinės paramos gavimui bei ilgalaikiškumui, todėl šis darbas kitų tyrimų kontekste ne tik pagilina žinias apie ilgalaikį nedarbą ir jo priežastis, bet taip pat atskleidžia ir ILNESOC intergeneraciniam bei intrageneraciniam socialiniam mobilumui aukštyn arba žemyn įtaką darančius veiksnius. Dar daugiau, išsiaiškinus šiuos veiksnius nustatoma, kokios socialinės politikos priemonės turi būti taikomos situacijai gerinti bei ilgalaikio nedarbo ir socialinės paramos gavimui neperduoti tarp kartų. Be to, siekiant šių tikslų taikoma inovatyvi ir kompleksiška – kiekybinius ir kokybinius metodus suderinanti – metodologija, kuri kitų socialinio mobilumo tyrimų kontekste išsiskiria kokybinių duomenų gausa ir jų analizės prieiga.

Darbo struktūra

Disertaciją sudaro įvadas, šešios pagrindinės dalys, diskusija, darbo išvados, rekomendacijos, naudotos literatūros sąrašas ir priedai.

Pirmoje darbo dalyje pristatomos teorinės metodologinės disertacijos prielaidos: socialinio mobilumo koncepcija, modernizacijos, socialinės stratifikacijos, socialinio kapitalo ir socialinio investavimo teorijų prieigos.

Antroje dalyje nagrinėjama ILNESOC paslaugas ir pagalbą teikiančių dalyvių (institucijų) institucinė sąranga ir ryšys.

Trečioje dalyje išsamiai pristatoma trijų etapų tyrimo metodika. Tyrimu siekiama surinkti kuo nuodugnesnę informaciją aprėpiant visą nagrinėjamo proceso kompleksškumą: analizuojant bendrus duomenis ir konkrečią ILNESOC skirtą iniciatyvą, ekspertų nuomones ir įžvalgas, galiausiai pačių ILNESOC perspektyvą.

Ketvirtoje, penktoje ir šeštoje darbo dalyse pateikiama empirinio tyrimo duomenų analizė ir interpretacijos.

Darbo pabaigoje pristatoma diskusija, darbo išvados, pateikiamos socialinės politikos rekomendacijos jos formuotojams, taip pat tyrėjams, siūlant tolesnius disertacijos temos tyrimus. Pateikiamas naudotos literatūros sąrašas ir priedai (tyrimo instrumentai).

1. SOCIALINIS MOBILUMAS IR JO KONTEKSTAS

Pasaulio ekonomikos forumas sukūrė naują indeksą socialiniam mobilumui vertinti, pateikė dabartinės socialinio mobilumo būklės vertinimą visame pasaulyje. Šio indekso paskelbimas nebuvo plačiai aptariamas Lietuvoje, tačiau pagal jį mūsų šaliai priskiriama aukšta – 26 vieta iš 82 reitinguotų (World Economic Forum, 2020). Latvijai pagal šį indeksą skirta 31, o Estijai 23 vieta. Taigi, kas yra socialinis mobilumas ir kodėl jis svarbus? Šiame skyriuje apžvelgiama bendroji socialinio mobilumo samprata, kontekstas ir problema, taip pat detaliau pristatoma pagrindinė tyrimo teorinė perspektyva.

1.1. Socialinio mobilumo samprata

Kaip minėta, socialinis mobilumas dėl savo kompleksiško dažnai apibrėžiamas ir įvardijamas kaip judėjimas tarp socialinių pozicijų daugiamatėje socialinėje erdvėje (Werner, 2013). Vis dėlto socialinį mobilumą galima apibrėžti ir kaip judėjimą arba tik galimybę judėti tarp skirtingų socialinių klasių ar profesinių grupių (Aldridge, 2003). Pastarasis apibrėžimas neturi asociacijų su tam tikrais mobilumo veiksniais, tačiau taip pat gali būti charakterizuojamas dviejų ašių principu ir savo esme gali būti vertikalus ir horizontalus. Aiškiausiai socialinis mobilumas suprantamas tada, kai apibūdinamas kaip judėjimas iš žemesnės socialinės klasės ar statuso grupės į aukštesnę socialinės klasės ar statuso grupę (Iversen, Krishna, Sen, 2021). Daugeliui socialinio mobilumo terminas yra „geresnės visuomenės mantra“ (ten pat, p. 3). Tai susiję ir su meritokratijos požiūriu, kuriuo remiantis asmenys gali tikėtis bet kurios socialinės pozicijos, kuri pasiekama atsižvelgiant į jų gebėjimus, o ne socialinę kilmę (Gugushvili, Zelinska, 2022). Remiantis kitomis socialinio mobilumo sampratomis, galima akcentuoti ne tik atskirų individų, bet kartais ir ištisų grupių judėjimą. Tokia grupė, pavyzdžiui, galėtų būti šeima (The Dictionary of Sociology, ct. pg., Bozeat, N., et. al, 2010), bet pastarasis požiūris nėra dažnai akcentuojamas.

Literatūroje taip pat išskiriamas vertikalus ir horizontalus socialinis mobilumas. Vertikalus mobilumas suponuoja socialinės pozicijos kilimą į viršų (*angl. upward*) arba žemyn (*angl. downward*), o tai paprastai gali reikšti socialinės klasės, socialinio statuso ir kitų socialinių sąlygų pokyčius. Kitaip tariant, vertikali ašis nurodo hierarchinę socialinę tvarką, todėl mūsų nagrinėjamame kontekste vertikalus socialinis mobilumas reikštų profesinės grupės pakeitimą arba aukštesnį išsilavinimą (Werner, 2013). Pavyzdžiui, kaip matyti trečioje tyrimo dalyje, viena informantė dirbo teisininke ir turėjo aukštąjį išsilavinimą, o jos tėvas dirbo tekintoju gamykloje ir buvo įgijęs tik profesinį išsilavinimą. Horizontalus mobilumas iš esmės

panašus į vertikalų, tačiau jame reikšmingi tampa kultūriniai aspektai, pavyzdžiui, gyvenimo būdas (Werner, 2013), todėl horizontaliu socialiniu mobilumu laikomas ne profesijos ar išsilavinimo pokytis, bet darbo ar pareigų pakeitimas toje pačioje socialinėje klasėje. Kitaip tariant, mobilumas tarp skirtingų socialinių-ekonominių lygių yra vertikalus, o iš esmės nekeičiant socialinio ekonominio statuso – horizontalus (Bozeat, et.al., 2010).

1.2. Socialinio mobilumo rūšys

Kaip jau minėta įvade, socialinis mobilumas gali būti nagrinėjamas intrageneracine (mobilumas asmens gyvenimo eigoje, t. y. vienoje kartoje) ir intergeneracine (mobilumas tarp kartų) perspektyvomis. Aptarsime šiuos požiūrius plačiau, nes tyrimo dalyje šios sąvokos vienodai svarbios.

Intrageneracinis mobilumas sutelkia dėmesį į asmens gyvenimo eigą, žvelgia į individo gyvenimo aplinkybių pasikeitimus per tam tikrą laiką dažniausiai lyginant pirmąjį ir dabartinį darbą. Taip pat kartais koncentruojamasi ties asmens pajamų mobilumo perspektyva, tačiau daugiausia tyrimai nagrinėja individo karjeros trajektorijas (Torche, 2011, Miles, 1993, cit. pg. Eurofound, 2017). Pavyzdžiui, darbo pakeitimas daugeliu atvejų vertinamas kaip veiksnys, kuris lemia didesnes pajamas (Bethmann, 2013), taip pat akivaizdus ir neigiamas darbo netekimo poveikis pajamoms ir socialiniam bei ekonominiam statusui (Schmelzer, 2012). Intrageneracinio mobilumo rūšis aktuali ir dėl to, kad šiuolaikinė visuomenė dažnai apibūdinama kaip išgyvenanti šeimos deinstitutionalizacijos procesus, o tai suponuoja didesnį socialinį mobilumą asmens biografijoje (Werner, 2013). Kita vertus, išlieka klausimas, ar profesinių pokyčių poveikis yra teigiamas tada, kai jis įvyksta pasibaigus nedarbo laikotarpiui (Bethmann, 2013). Kad atsakytume į šį klausimą, būtina analizuoti asmens situaciją intrageneracinėje perspektyvoje, kuri apimtų darbo ir nedarbo laikotarpius bei tuos atvejus, kai asmuo po tam tikro laiko vėl įsidarbino.

Intergeneracinis mobilumas suprantamas kaip skirtumas tarp tėvų ir suaugusių vaikų socialinės ir ekonominės padėties, t. y. asmens dabartinių aplinkybių palyginimas su tomis, iš kurių kilęs asmuo (Eurofound, 2017). Intergeneracinio socialinio mobilumo analizė leidžia stebėti, kaip tėvų socialinė ir ekonominė pozicija lemia suaugusių vaikų situaciją (Ludwinek et al. 2017). Ši sąveika daugelio autorių įvardijama kaip kompleksiška. Teigiama, kad tėvų įtaka savo palikuonims pasireiškia įvairiais būdais, pavyzdžiui, perduodant paveldimus gebėjimus ir savybes; reikšmingas ir laikas, kurį tėvai praleidžia su savo atžalomis, augant suteikiami ištekliai bei finansinės investicijos į vaikų ateitį ir pan. Visi šie įtaką darantys veiksniai galiausiai suformuoja atitinkamą socialinį ir ekonominį lauką. Pabrėžtina, kad

tam tikras socioekonominio nepriteklaus ir trūkumų perdavimas iš kartos į kartą žalingas ne tik atskiram individui, bet galiausiai ir visos visuomenės ekonominiam potencialui (Altzinger, et. al., 2015). Todėl visuomenė, kurioje dabartinis asmens ekonominis, profesinis statusas priklauso nuo jo paties pastangų, o ne tėvų turto ar statuso, gali būti apibūdinama kaip sąžininga ir atvira, o tai reiškia, kad sugebėjimai ir talentai nėra švaistomi ir gali pasireikšti ir iš žemesnių socialinių sluoksnių atstovų (Eurofound, 2017). Teigiama, kad intergeneracinio statuso perdavimo mechanizmas yra svarbesnis, nes jis lemia nuolatinę, ilgai trunkančią stratifikaciją, o statuso stabilumas individo gyvenimo laikotarpiu lemia tik laikiną stratifikaciją, t. y. ji apribota tik vienos kartos rėmais (Česnavičius, et.al. 1999). Be kita ko, kartų mobilumas gali padidinti socialinį teisingumą, mažinant ekonominę nelygybę, siekiant socialiai teisingiau paskirstyti išteklius. Tačiau šis socialinės sanglaudos tikslas lengviau įgyvendinamas visuomenėse, tikinčiose, kad judėjimas „socialinėmis kopėčiomis“ įmanomas dėl jų sugebėjimų, talento ir pastangų, o ne socialinių, ekonominių aplinkybių, todėl mobilumas tarp kartų gali būti vertinamas kaip lygių galimybių priemonė. Kartų mobilumas taip pat gali būti priemonė, leidžianti pasiekti didesnę ekonominę efektyvumą. Žemas kartų mobilumas gali reikšti, kad kai kurie asmenys dėl žemo socioekonominio statuso negali realizuoti savo talentų (Johansson, Causa, 2010). Būtent todėl svarbu nustatyti tuos veiksnius, kurie galimai apriboja individų pasiekimus. Šis klausimas svarbus ekonomikos augimui, kuris priklauso nuo žmogiškojo kapitalo panaudojimo ir sąžiningo išteklių paskirstymo tarp kartų.

Socialinio mobilumo tarp kartų kontekste taip pat verta paminėti absoliutaus ir santykinio socialinio mobilumo skirtį. *Absoliutus* socialinis mobilumas rodo *bendrą skaičių žmonių*, kurie perėjo į kitą socialinės struktūros lygį, lyginant su jų tėvais; todėl čia paprastai daugiausia dėmesio skiriama darbo rinkos arba profesinės struktūros pasikeitimams (Eurofound, 2017). Pabrėžtina, kad absoliutus mobilumas dažniausiai reiškia didelio masto visuomenės pokyčius, apimančius daug asmenų. Tokio pastebimo asmenų judėjimo pavyzdys galėtų būti postindustrinės visuomenės mobilumas, pasireiškęs gerokai išaugusia darbo jėga paslaugų sektoriuje (Bozeat, et. al., 2010). *Santykinis* socialinis mobilumas reiškia *galimybę (tikimybę)*, kad vaikai pakeis savo poziciją socialinėje hierarchijoje, palyginti su tėvais.

Kita vertus, ankstesni tyrimai suponuoja, kad socialinis mobilumas aukštesn, ypač aukštesnis nei tėvų išsilavinimas, nebūtinai užtikrins gerovę (Schuck, Steiber, 2018). Tai susiję ir su socialinio mobilumo tyrimų klasiko A. Sorokino darbais, kuriuose jis pabrėžia socialinio mobilumo tarp kartų naudą visuomenei ir kartu atkreipia dėmesį, kad dėl socialinės klasės (pozicijos) pakeitimo ir su tuo susijusių naujovių patiems asmenims gali kilti psichologinių ir kitų iššūkių (Sorokin, 1927).

1.3. Socialinis mobilumas teorijų kontekste

Žemas kartų socialinio mobilumo aukštyn lygis laikomas vienu pagrindinių nelygybės indikatorių (Gugushvili, 2016). Todėl Goldthorpe, McKnight (2006) pažymi, kad ekonominis vystymasis ir socialinis mobilumas yra pozityviai susiję: kuo labiau ekonomiškai išsivysčiusi visuomenė, tuo didesnis jos socialinio mobilumo aukštyn lygis. Lahtinen, Sirnio ir Martikainen (2020) šiems autoriams pritaria ir nurodo, kad ir nedarbo, skurdo, socialinės atskirties rizika yra daug labiau tikėtina tiems, kurie yra iš žemesnių socialinių-ekonominių sluoksnių. Remiantis socialinio mobilumo teorija (Blau, 1956), asmenų normatyviniams įsitikinimams ir požiūriams, elgesiui ir gyvenimo gerovei įtakos turi tiek jų tėvų, tiek jų pačių statusas – kalbant socialinio mobilumo teorijos terminais – jų socialinė kilmė (*angl. social origin*) ir dabartinė socialinė klasė (*angl. social destination*) (Schuck, Steiber, 2018). Socialinė kilmė apibrėžiama kaip tėvų socialinis statusas, o dabartinė socialinė klasė nustatoma lyginant su ta, iš kurios asmuo yra kilęs (Eurofound, 2017). Vis dėlto, Becker ir Tomes (1979) teigimu, dabartinę socialinę klasę labiausiai lemia tėvų kilmė. Roemer (2004) teigia, kad tėvai savo vaikų galimybėms įtaką daro keliais būdais: tėvai gali suteikti savo vaikams socialinius ryšius, kurie ateityje gali palengvinti prieigą prie privilegijuotų švietimo įstaigų ar darbo pasiūlymų. Be to, tėvai gali daryti įtaką savo vaikų gyvenimo galimybėms per šeimos kultūrą ir kitas pinigines bei nepinigines investicijas, kurios gali formuoti įgūdžius, gabumus, įsitikinimus ir motyvaciją. Šiuos ir kitus socialinio mobilumo kelius ir būdus toliau aptarsime sociologinių teorijų kontekste.

1.3.1. Modernizacijos teorija ir socialinis mobilumas

Modernizacijos terminas vartojamas kalbant apie procesus, kurie suprantami kaip unikali evoliucijos kryptis, vedanti prie šiuolaikinių kultūrinių ir visuomeninių inovacijų (Eisenstadt, 2010), todėl, paprastai sakant, modernizacijos teorijos tikslas yra paaiškinti šį visuomenės modernizacijos procesą, pasižymintį ilgalaikėmis struktūrinių pokyčių tendencijomis bei instituciniais, kultūriniais bruožais, išaugusiomis socialinio mobilumo galimybėmis (Eisenstadt, 2010). Klasikinė sociologija susistemino šį struktūrinį pokytį kaip veiksmų sistemų diferenciaciją, struktūrinę diferenciaciją ir globalios pasaulio sistemos atsiradimą. Galiausiai modernizacijos teoriją po Antrojo pasaulinio karo „sunormino“ amerikiečių sociologai, kurie daugiau ar mažiau laikėsi M. Weberio tradicijos, kuris laikomas modernizacijos teorijos pradininku. Pasak Weberio, Vakarų racionalizavo ir modernizavo individų psichologinė kaita ir naujos visuomenės institucijos (Weber, 1922). Protestantiškosios etikos inspiruota psichologinė kaita suformavo naujo tipo žmo-

gų – racionalų, pelną maksimizuojantį ir riziką minimizuojantį verslininką. Naujos realizacijos rinkos, pasaulietinė teisė, mokslas, politinė konkurencija įteisino šio žmogaus veiklą, suteikė jam naujų rizikos, informacinių ir sandorių sąnaudų mažinimo galimybių. Taigi tai labiau individualistinė prieiga, žmogaus elgesį aiškinanti per individualų asmens pasaulį. Vis dėlto modernizacijos procesai, anot Weberio, neatsiejami nuo biurokratinio valdymo, paremto itin griežta hierarchine struktūra ir aiškiai įvardytomis funkcijomis, išsigalėjimo. Biurokratinė valdymo struktūra yra neatsiejama nuo modernios, racionalios visuomenės (Weber, 1922). Vis dėlto, kaip teigia Z. Baumanas (1989), modernioje visuomenėje dėl biurokratinio valdymo išsigalėjęs funkcinis ir hierarchinis darbo pasidalijimas privedė prie biurokratinės dehumanizacijos, kuri viską pavertė kiekybiniais rodikliais, sumenkindama ir eliminuodama atskiro žmogaus išskirtinumą. Modernioji visuomenė atsirado todėl, kad remiasi savita civilizacija ir jos kultūrine tvarka, kuri kaip tam tikrų vertybių, taisyklių visuma veikia mūsų mąstymą ir pasaulio suvokimą. Weberio teigimu, modernizacijos procesas lemia tai, kad tradicinės visuomenės atributai, tokie kaip religija ir kolektyvinės formos tarpusavio ryšiai, yra linkę nykti modernėjant visuomenės procesams (vyksta sekuliarizacija). Vakarietiškoje religijoje atsiradusi protestantiškoji kryptis turėjo dogmatinį elgesio rinkinį, ir būtent jis buvo palankus visuomenės racionalizacijos raidai (skatino racionaliau mąstyti ir būti kritiškesniems). Protestantiška religija derėjo su atsirandančiu ekonominiu tipu – kapitalizmu, kuris išlaisvinamas ne tik nuo religijos, bet ir nuo prietarų ir religijų, ideologijų. Kapitalizmas atitinka visuomenės racionalizaciją, taigi ir ekonomiką, kuri turi siekti pelno. Religija yra viena iš fundamentaliausių žmogaus egzistencijos sričių, kurioje slypi prioritetai, todėl tikėdami žmonės besąlygiškai elgiasi pagal religijos dogmatiką. Vadinasi, visuomenės kryptį galima aiškinti tomis dogmomis, kuriomis žmonės tiki, bet, žinoma, tik tuos laikotarpius, kai žmonės tiki, nes religija tampa vis sekuliaresnė. Būtent todėl Weberis aiškino tai, kad religijos smarkiai paveikia visuomenės vystymąsi ankstesniuose laikotarpiuose. Protestantizmas išsiskiria mokymu, kad iki gimimo žmogus išganytas, bet ne visi, o tik kai kurie. Pašaukti tie, kuriems sekasi, kurie sukūrė gerovę, o ją gali susikurti tik darbštūs, dori, besilaikantys taisyklių asmenys. Weberis, atlikęs statistinį palyginimą išsiaiškino, kad liuteronai turtingesni nei pietų Vokietijos katalikai.

Taigi, kaip modernizacijos teorija tiesiogiai susijusi su socialiniu mobilumu? Yra dvi hipotezės, kaip laikui bėgant gali skirtis socialinio mobilumo modeliai. Pirmoji hipotezė yra „liberali industrializmo teorija“. Tai modernizacijos hipotezė, susijusi su Parsonso (1960) darbais. Ši hipotezė teigia, kad absoliutus mobilumas didėja dėl ekonominės pažangos, nuolatinė ekonominė pažanga sukelia padidėjusią ekonominę konkurenciją, kuri reiškia, kad darbdaviai greičiausiai įdarbins žmones pagal įgytus įgūdžius ir kvalifikaciją, o ne pagal socialinę aplinką. Būtent

absolūtus mobilumas yra visuomenės pokyčių požymis, visuomenės modernizacijos (industrializacijos) arba jos postmodernizacijos (perėjimo iš pramonės į paslaugų ekonomiką) padarinys. Tradiciškai visuomenė patiria žemės ūkio sektoriaus nuosmukį, kad būtų galima sukurti daugiau darbo vietų pramonėje, o tai paprastai vadinama modernizavimu ar industrializacija. Tam tikru metu darbo vietų pramonėje mažėja, o sunkiųjų pramonės darbuotojų vaikai pereina į darbą paslaugų sektoriuje (Erikson ir Goldthorpe, 1992). Kuo daugiau visuomenė modernizuojasi, tuo daugiau ji sukuria aukštesnės kvalifikacijos darbo vietų ir naikina darbo vietas menko produktyvumo srityse. Tokią situaciją Schumpeteris (1942) pavadino „kūrybine destrukcija“. Būtent todėl socialinis mobilumas yra susijęs su modernizavimu ir struktūriniais pokyčiais. Antra, tenka pripažinti, kad pastaraisiais dešimtmečiais visuomenėje įvyko reikšmingų pasikeitimų, susijusių su darbo rinka ir šeimos modeliais, ypač padaugėjo šeimų, kuriose abu tėvai dirba, dažnai visą darbo dieną. Teigiama, kad tai pastebimai prisideda prie streso, kuris kyla bandant suderinti šeimą, asmeninį gyvenimą ir darbą stengiantis kilti karjeros laiptais ir tarp socialinių sluoksnių. Ši situacija formuojasi todėl, kad darbinė veikla yra bene pagrindinis būdas kilti socialinės ir ekonominės hierarchijos laiptais ir užsitikrinti orų gyvenimą, o dėl to kylanti įtampa ir stresas yra vienas ekonominės nelygybės padarinių (Ahn, et. al, 2015). Didėjant nelygybei auga skirtumai tarp socialinių sluoksnių ir vis daugiau asmenų skursta bei jaučia nepriteklių, palyginti su kitais visuomenės nariais, todėl norėdami pagerinti savo gyvenimo sąlygas daug dirba (Ahn, et. al, 2015). Vis dėlto, Matulionio (2014) teigimu, neišvengiami struktūriniai pokyčiai veda prie to, kad vis mažėja nekvalifikuoto darbo poreikis, o žmonės, turintys žemą išsilavinimą, papildoma bedarbių ir socialių išmokų gavėjų gretas.

Apibendrinant galima teigti, kad „šiuolaikinėje visuomenėje socialinis mobilumas pamažu tampa vienu svarbiausių modernėjančios visuomenės bruožų“ (Lippényi et al. 2013, ct. pg. Platūkytė, 2020, p. 77). Absolūtus mobilumas socialinėje struktūroje su tėvų ir vaikų socialinėmis klasėmis rodo modernizacijos procesų įtakos padarinius (pavyzdžiui, mažiau žemės ūkio, daugiau paslaugų sektoriaus darbų), todėl jis laikomas socialinių pokyčių indikatoriumi. Taigi, kuomet modernizacija labiau paliečia visuomenę, tuo daugiau sukuriamos darbo vietų, kurios reikalauja išsilavinimo ir įgūdžių, tuo pat metu mažėja darbų žemo produktyvumo srityse (Eurofound, 2017). Todėl socialiniai modernizacijos padariniai priklauso nuo jos sukuriamo socialinio mobilumo pobūdžio: judėjimas aukštyn ir žemyn turi įtakos ir bendram šalies gerovės lygiui, o tolygus mobilumo galimybių pasiskirstymas laikomas lygių galimybių visuomenėje indikatoriumi. Šie du minėti aspektai yra pagrindiniai veiksniai, lemiantys modernizacijos įtaką socialinei ir darbo rinkos struktūrai. Vis dėlto, kaip matysime vėliau, Lietuvoje pastebima, kad pažeidžiamos visuomenės grupės, ypač ilgalaikiai bedarbiai ir socialinės paramos

gavėjai, stokoja pasiruošimo darbo rinkai, o vykstant nuolatiniais jos pokyčiams šioms grupėms prisitaikyti tampa dar sunkiau.

1.3.2. Socialinė stratifikacija ir socialinis mobilumas

Žvelgiant klasikine prasme, du pagrindiniai stratifikacijos metodai yra Weberio požiūris, kuriame daugiau dėmesio skiriama gyvenimo galimybėms (angl. life chances), ir marksistinis požiūris, kuriame daugiausia dėmesio skiriama ištekliams ir galiai. Markso klasių konceptualizavimas kilo iš gamybos organizavimo ir dėl egalitarinio išteklių paskirstymo. Marksistai žvelgia į istoriją ir analizuoja, kaip išteklių nuosavybė ir darbo jėgos paskirstymas formavo klasių struktūrą, paveikdami gyvenimo galimybes ir sukeldami konfliktus bei socialinius pokyčius (Breen, 2005). „Weberiškoje“ klasės analizėje nagrinėjamas ekonominis turtas, jo rinkos vertė ir mainų santykiai, užtikrinantys diferencijuotą pajamų ir gyvenimo galimybių bei pasirinkimų kontrolę (Weber, 1922). Pastaruoju požiūriu klasinė situacija reiškia rinkos situaciją, apimančią nuosavybės teisių ir gamybos priemonių kontrolės dimensijas (Breen, 2005). Weberio klasių analizė nereiškia, kad grupė vadinama socialinių pokyčių varikliu siekiant realizuoti egalitarinę visuomenę. Klasės nėra pagrindinis konfliktų šaltinis, nes bet koks socialinis susiskaldymas (lytis, regionas, etninė priklausomybė, rasė, amžius) gali sukelti konfliktą dėl ribotų išteklių. Palyginti su kitomis dimensijomis, naudojamomis mobilumui analizuoti (tokioms kaip pajamos ar išsilavinimas), profesinių klasių naudojimas suteikia tvirtesnę statuso visuomenėje matą, nes priklausymas vienai ar kitai klasei labiau susijęs su kitomis statuso dimensijomis, tokiomis kaip švietimas, kapitalo nuosavybė ar socialinė padėtis. Pajamų lygis, išsilavinimas ir net turtas gali svyruoti dažniau nei priklausymas klasei dėl profesijos. Be to, pripažįstama, kad sustabarėjusi klasinė struktūra, kastinė santvarka gali apriboti individų galimybes (Mertonas, 1997). Roberto Mertono teigimu (1997), teisėtų kanalų „į pinigus“ (šių laikų sėkmingumo įrodymą) naudojimą riboja klasinė struktūra, kuri nėra visuose lygmenyse visiškai atvira gabiems žmonėms. Menkai išsimokslinusiems ir neturintiems ekonominių išteklių asmenims sunku ir retai pavyksta pasiekti sėkmės tikslą, todėl Mertonas apibendrina, kad dažnai nusistovėjusi kultūra tiems, kurie yra socialinės struktūros apačioje, kelia nesuderinamus reikalavimus, nors sąveika tarp klasės ir kultūros aiškinama tuo, kad pažangesnė ir labiau išsilavinusi klasė yra labiau pasirengusi padėti ir padrašinti savo vaikus siekti aukštesnio išsilavinimo. Taigi klasių skirtumai tam tikru laipsniu įrodo, kad klasių kultūros įtaka jų vaikų socialiniam mobilumui išlieka (Goldhorpe, 1996, p. 488, cit.pg., Česnavičius, et. al. 1999).

Socialinis mobilumas glaudžiai susijęs su tokiomis sąvokomis kaip nelygybė, socialinė atskirtis ir įtrauktis, klasė ir socialinė stratifikacija, kai mobilumas reiškia

judėjimą tarp skirtingų ir nelygių socialinių grupių ar klasių bei tarp atskirties ir įtraukties. Todėl šio tyrimo kontekste svarbu paminėti, koks yra socialinės klasės ir nedarbo ryšys. Lahtinen (2020) teigimu, socialinė klasė neabejotinai susijusi su nedarbo rizika. Šis požiūris literatūroje dažniausiai siejamas su ankstesniame skyrelyje aptartomis modernizacijos proceso sąlygojamomis priežastimis. Šio autoriaus teigimu, struktūriniai, su žinių ekonomika susiję pokyčiai yra palankesni aukštesnės kvalifikacijos darbuotojams. Goldthorpe ir McKnight (2006) pastebėjo, kad socialinių klasių skirtumai buvo ypač ryškūs tarp ilgalaikių bedarbių. Gugushvili, Zelinska (2022) pabrėžia, kad buvusiose Rytų Europos komunistinėse visuomenėse socialinis mobilumas pasireiškė kitaip, nes čia lygios galimybės buvo ribojamos autoritarinių režimų. Domanski (2011) teigimu, po perėjimo į rinkos ekonomiką, kuri skirtingų klasių atstovai šiose šalyse išgyveno skirtingai, visuomenės yra labiau stratifikuotos, todėl egzistuoja didesni skirtumai tarp tų, kurie turi daugiau ir mažiau galimybių.

Kalbant bendrąja prasme, terminas „socialinė struktūra“ yra daugiareikšmis, dažniausiai šiuo pasakymu vadinama visuomenės socialinės nelygybės struktūra – susiskirstymas į tokias socialines kategorijas, grupes, sluoksnius, priklausomybę kuriems reiškia socialinę nelygybę“ (Norkus, Morkevičius, 2012, p. 77). Arvydas Matulionis (2014) įvardija, kad „socialinė struktūra – tai visuomenės socialinių institutų, socialinė demografinė ir socialinė klasinė socialinių santykių sandara“ (p. 240). Šiuo atveju akcentuojama, kad socialinę struktūrą sudaro trys pagrindinės dedamosios: institucinė, demografinė ir klasinė. Institucinė ašis siejama su įvairiomis visuomenėje veikiančiomis institucijomis (sveikatos, krašto apsauga, švietimu, kultūra ir kt.), nuo kurių išsivystymo priklauso socialinės atskirties lygis šalyje. Demografinė dimensija padeda apibrėžti bendrą šalies socialinės struktūros vaizdą ir apima tokius rodiklius kaip užimtumas, išsilavinimas, teritorinis pasiskirstymas ir kt. Socialinė klasė, anot Matulionio, yra labiausiai ideologizuota dimensija, todėl vertingiau visuomenės struktūrą skirstyti į aukščiausiąją, aukštesniąją, viduriniają, žemesniąją ir žemiausiąją klases. Šis skirstymas Lietuvoje tinka dėl to, kad „socialinė klasinė struktūra yra formavimosi stadijoje dėl vykstančių visos visuomenės struktūrinių ir sisteminių pokyčių“ (p. 241).

Nors pripažįstama, kad klasinė struktūra šiuolaikinėje visuomenėje mažiau ryški, ji, žinoma, nenustojo egzistavusi, tačiau reikia pabrėžti, kad socialinio mobilumo tyrimai, remiantis sociologine tradicija, socialinės stratifikacijos kontekste dažniausiai grindžiami ir apibrėžiami per profesinio prestižo ir pajamų prizmę, kitaip tariant, per profesines skales (*angl. occupational scales*). Taljūnaitė, Sviklas (2018) išskiria, kad du dalykai – profesija ir klasė – formuoja sociologinių visuomenės stratifikacijos studijų pagrindą, tačiau priduria, kad „socialiniai pokyčiai, įvykę Rytų Europoje per pastaruosius dešimtmečius, verčia ieškoti naujų, ne tik tra-

dicinių, bet ir alternatyvių perspektyvų, apibūdinančių socialinę stratifikaciją“ (p. 5). Ypač tai aktualu dėl to, kad, priešingai nei, pavyzdžiui, Prancūzijoje, Didžiojoje Britanijoje ar Šiaurės šalyse, postsocialistinėse šalyse vis dar pasireiškia didesnis absoliutaus socialinio mobilumo žemyn nei aukštyn lygis (Gugushvili, Zelinska, 2022). Goldthorpe (2002) teigia, kad klasė išlieka stipria ir naudinga analitine priemone ir struktūrine visuomenės savybe. Jis mano, kad socialinės kilmės (*angl. social origin*), kuri apibrėžiama kaip priklausymas tėvų klasei ir asmens dabartinės socialinės klasės (*angl. social destination*) santykių tęstinumas, gali būti aiškinamas taip, kad klasė būtų laikoma svarbiausiu šio aiškinimo kintamuoju. Jis taip pat remiasi tyrimais, kurie rodo, kad, pavyzdžiui, ekonominis neužtikrintumas darbo vietoje, menkas pasitenkinimas darbu, nedarbas ir neigiamas pasitenkinimas gyvenimu yra glaudžiai susiję ir labiau pastebimi žemos kvalifikacijos ir žemesnių profesinių klasių žmonėms. Be to, Janicka (2020, ct. pg., Gugushvili, Zelinska, 2022) teigia, kad ir subjektyvus suvokimas, kokiai socialinei klasei save priskirti, lyginant su tėvais, yra ypač svarbus vykstant dideliems socialiniams ir ekonominiams pokyčiams, ypač tokiems, kaip Rytų Europos šalyse vykęs santvarkų pasikeitimas.

Anot Taljūnaitės, Sviklo (2018), nepriklausomybės atkūrimas reiškė ne tik rinkos ekonomikos įsigalėjimą, bet ir nedarbo atsiradimą. Būtent todėl pradėjo kisti gyventojų socialinė struktūra: „galimybė būti bedarbiu, laisvai samdomu darbuotoju ar tiek smulkesniu, tiek stambesniu verslininku padėjo pagrindą naujų socialinių grupių formavimuisi“ (p. 77).

1.3.3. Kultūrinis, socialinis kapitalas ir socialinis mobilumas

Dauguma socialinio mobilumo veiksnių yra susiję su asmens šeimos gyvenimu, vaikystėje pradėtu kaupti socialiniu ir kultūriniu kapitalu, kuris, vaizdžiai tariant, vėliau išmainomas į aukštesnes socialines pozicijas. P. Bourdieu (1979) išplėtojo kultūros kapitalo koncepciją, kurios esmė yra susipažinimas su tam tikromis kultūros ar veiklos rūšimis, kurios gali tapti stipria kliūtimi ar socialinio mobilumo veiksniumi. Kultūrinis kapitalas naudojamas kultūros vertybių, žinių ir patirčių, suteikiančių galią ar statusą socialinėje hierarchijoje, apibūdinimui (Nunn, et. al., 2007). Būtent Bourdieu atskleidė, kad materialinio skurdo negalima laikyti vienintele deprivacijos sąlyga, nes tokiu atveju bus neįvertinta patirtis, kylanti iš socialinės struktūros (Bourdieu, 1999). Ryšys su socialiniu mobilumu ir ILNESOC problematika yra tas, kad kultūrinės žinios, prekės ir patirtis gali padėti pasiekti socialines grupes, o nuosavybės teisė į jas gali suteikti galios ir socialinio pranašumo. Li, Savage, Warde (2008) tyrimai rodo, kad yra stiprus socialinės pozicijos ir socialinio kapitalo prieinamumo ryšys. Tiek socialiniai kontaktai, tiek pilietinis įsitraukimas yra stipriai susiję su klasine struktūra, nes, pavyzdžiui, palyginti su

darbininkų klasės atstovais, paslaugų sektoriaus darbuotojai yra labiau įsitraukę į įvairias pilietines asociacijas, bendruomenes, pasižymi bendrai didesniu pasitikėjimu valstybės ir kitomis institucijomis. Be to, tie, kurių socialinis mobilumas buvo fiksuotas aukštesnį, pasižymėjo kaip turintys gausesnį bendrą socialinį ratą (Li, Savage, Warde, 2008). Smith (2018) teigimu, socialinis kapitalas suteikia asmenims galimybes, kurios gali pasireikšti net ir kaip naudingas informacijos apie darbo galimybes šaltinis, todėl šį kapitalą sudarančios kultūros ar veiklos pažinimas gali būti svarbus socialinio mobilumo barjeras arba stimulus, nes gali padėti sukurti prieigą prie kitų socialinių grupių ar nuosavybės, galinčios generuoti galią ir socialinę naudą. Taigi, kultūrinis kapitalas ir žinios gali veikti kaip socialinės pažangos barjeras tiems, kurie tokio kapitalo neturi (Nunn, et. al., 2007). Bučaitė-Vilkė (2014) teigia, kad socialinė atskirtis asmenis atiboja nuo tokių institutų kaip darbo rinka, neformalios draugų ar pažįstamų grupės, socialinės paramos sistema, politinės institucijos.

Be to, Bourdieu (1979) vartojo sąvoką „habitus“, kurią aiškina kaip asmens įsitikinimų rinkinį, kuris lemia suvokimą, mąstymą, emocijas, poreikius ir elgesio motyvus, o tai turi įtakos statuso socialiniame lauke įgijimui. Yra įrodymų, kad tokie bruožai kaip išsilavinimas, profesija, pajamų dydis, vertybės, požiūriai, bendravimo modeliai pasikartoja vaikų gyvenime, o tai lemia žemesnio statuso šeimoje gimusių žmonių ribotas socialinio mobilumo galimybes (Mikutavičienė, 2009). Chetty et. al. (2022) teigia, kad socialinis kapitalas ypač veiksmingai kuriamas, kai mezgami ryšiai tarp asmenų, priklausančių skirtingoms socialinėms klasėms. Taigi, kultūrinės žinios ir susipažinimas su jomis gali būti „paslėptas“ socialinės pažangos barjeras tiems, kurie jos neturi, arba tiems, kurie yra siejami su „neteisingomis“ kultūrinio kapitalo formomis. Pagrindiniai aspektai apima kultūrinio ir ekonominio kapitalo mainų būdus ir įtampą tarp skirtingų elito grupių – tų, kurių galia daugiausia grindžiama ekonominiu kapitalu, ir tų, kurių galia daugiausia priklauso kultūriniam kapitalui (Brantlinger, 2001). Kadangi kultūra čia apibūdinama kaip kartoms perduotas socialinis paveldas, sunku atsiriboti nuo socialinio kapitalo sąvokos, nes bene pagrindinis paaiškinimas dėl kitų socialinių veiksnių įtakos socialiniam mobilumui yra susijęs su socialiniais santykiais ir tinklais. Todėl čia svarbi socialinio kapitalo koncepcija, kurią apibendrintai galima apibūdinti kaip „aktyvų visuomenės narių dalyvavimą įvairiose bendruomeninėse organizacijose, klubuose, partijose, rinkimuose, domėjimąsi šalies ir pasaulio įvykiais, socialinius ryšius, pasitikėjimą žmonėmis ir institucijomis. Todėl įprastai socialinis kapitalas yra matuojamas tokiais rodikliais, kaip šalies gyventojų priklausomybė įvairioms organizacijoms, dalyvavimas rinkimuose (aktyvumas), laikraščių skaitymas ir televizijos laidų žiūrėjimas“ (Skačkauskienė, Bytautė, 2012, p. 211). Socialinio mobilumo kontekste socialinis kapitalas siejamas su tėvų vertybių ir ry-

šių perdavimu vaikams. Brazienės (2020) tyrimas rodo, kad tėvai, turintys aukštąjį išsilavinimą, iš savo vaikų labiau tikisi aukštesnių pasiekimų moksle ir darbe. Tai reiškia, kad šeimos socialinis kapitalas, tėvų lūkesčiai dėl vaikų ateities, taip pat suteikiami išteklių yra svarbūs elementai, kuriais perduodamas tėvų socialinis statusas. Galima teigi, kad socialinis kapitalas daro įtaką vaiko asmeninio ir socialinio vystymosi galimybėms ir struktūrizuoja jų lūkesčius. Vis dėlto Coleman (1961) jau prieš daugiau nei šešis dešimtemčius rašė, kad mokiniams mokykloje didesnę įtaką daro jų bendraamžiai ir draugai, o ne mokytojai, pažymiai ar rašto darbai. Dėl tam tikrų socialinių normų bedraamžių grupėje ar socialinio kapitalo trūkumo platesnėje bendruomenėje gali sumažėti mokymosi motyvacija, ateities lūkesčiai ir kartu socialinio mobilumo galimybės (Murphy, 2006). Kaip pavyzdys pateikiamas kontaktų su žmonėmis, kurie turi aukštąjį išsilavinimą, trūkumas. Tai gali būti svarbus veiksnys, turintis įtakos išsilavinimo sprendimų priėmimui, nes daugelis žmonių iš žemo socioekonominio statuso grupių nemano, kad aukštasis išsilavinimas gali padėti jiems ir mažiau pasitiki savo gebėjimais jį įgyti, o taip yra tiesiog dėl to, kad nepažįsta žmonių, kurie aukštąjį išsilavinimą turi. Vis dėlto yra tyrimų (Weiss, et. al., 2018; Oesch, Vigna, 2021), kad darbininkų klasėms priskiriamų asmenų socialinis kapitalas sumažėjo, o tai galėjo susilpninti socialinio mobilumo galimybes. Be to, atsirado kitų „neigiamų“ socialinio kapitalo formų, tokių kaip „bedarbystės kultūra“, antisocialinis elgesys, narkotikų vartojimas ir kt. Su minėta „bedarbystės kultūra“ susiję vadinamieji skurdo spąstai, kurie rodo, ar nedirbantiems piniginės socialinės paramos gavėjams skirtingos sudėties namų ūkiuose apsimoka pradėti dirbti ir už kokią algą. Vis dėlto kai kuriais atvejais netgi manoma, kad „pavienėse vietovėse ar kaimynystėse nusistovėjusios socialinės normos ir taisyklės gali sukurti naujas socialinės atskirties formas, taip sudarydamos didesnius socialinius barjerus individų mobilumui“ (Crow, 2004, ct. pg. Bučaitė–Vilkė, 2004, p. 39). Teigiamų pavyzdžių trūkumas, ambicijų skurdas (žemi lūkesčiai) ir vengimas rizikuoti gali tapti socialinio mobilumo kliūtimis, priešingai, nei vidurinės ar aukštesnės klasės šeimose, kurios paprastai turi prieigą prie įvairresnių socialinių tinklų, o jie yra palankesni judėjimo aukštyn ir apsaugojimo nuo judėjimo „socialinėmis kopėčiomis“ žemyn požiūriu.

Taigi, apibendrintai galima teigti, kad įvairių socialinių veiksmų, susijusių su kultūriniais ir socialiniais kapitalais, įtaka yra itin reikšminga socialinio mobilumo tyrimuose. Būtent tai, kokią „habitus“ asmuo įgaus ir prisiims savo aplinkoje, gali nulemti jo socialinio mobilumo judėjimo kryptį.

1.3.4. Socialinio investavimo paradigma – socialinio mobilumo aukštyn garantas?

Socialinių investicijų sąvoka svarbi tiek socialinės politikos teorijai, tiek praktikai. Ne veltui socialinis investavimas dažnai apibūdinamas kaip koncepcija, kuria siekiama spręsti vadinamąsias naujas socialines rizikas akcentuojant žiniomis ir paslaugomis grįstą ekonomiką ir darbo rinką. Juo siekiama sumažinti skurdą tarp kartų ir didinti socialinę įtrauktį. Šiame darbe socialinio investavimo paradigma ypač svarbi todėl, kad akcentuoja ILNESOC ir jų vaikams aktualias problemas ir iššūkius: socialinės paramos kaip tam tikro „buferio“ vaidmenį, išsilavinimo ir mokymosi visą gyvenimą svarbą, aktyvias darbo rinkos politikos priemones ir kt.

Per pastaruosius dešimt metų ypač suintensyvėjusi, XX a. Europoje atsiradusi socialinių investicijų paradigma buvo išreikšta noru modernizuoti Europos socialinės apsaugos sistemas ir garantuoti jų tvarumą, taip suteikiant joms galimybę reaguoti į naujus socialinius poreikius. Autoriai, palaikantys liberalius požiūrius (Deeming, Smyth, 2015), pabrėžia, kad valstybė, akcentuojanti socialines investicijas, turėtų pakeisti tradicinę gerovės valstybę, o štai socialdemokratišnių pažiūrų tyrėjai socialines investicijas daugiau mato kaip esamų socialinės politikos sričių plėtrą, kur socialinės paramos politika sustiprins visos socialinės apsaugos politiką (Dudova, 2013). Galima sakyti, kad gerovės valstybės paradigmų plėtra, prasidėjusi Keynso-Beveridžo gerovės valstybės kompromisu (pasižyminčia industrine ekonomika bei visiško užimtumo politiniu diskursu), perėjusi neoliberalios kritikos gerovės valstybės intervencijoms paradigmą (pasižyminčią paslaugų ekonomika), galiausiai, anot A. Hemerijck (2016), sustojo ties socialinio investavimo paradigma. Socialiniu požiūriu šios paradigmos pagrindinis uždavinys yra užtikrinti naujų socialinių rizikų aprėptį. Socialinės apsaugos sistemos buvo sukurtos siekiant padengti tokias rizikas kaip liga, senatvė, nėštumas, nelaimingi atsitikimai darbe ir profesinės ligos, nedarbas. Šios rizikos neabejotinai egzistuoja ir šiandien, tačiau taip pat atsirado nauji socialiniai iššūkiai, kurie tiesiogiai siejasi su ILNESOC socialinio mobilumo galimybėmis. Pavyzdžiui, nepakankama ar nebepaklausi kvalifikacija, galinti sukelti ilgalaikį nedarbą; vaikų priežiūra kaip grėsmė moterų užimtumui, skurdo perdavimas tarp kartų, vienišų tėvų skurdas (Dudova, 2013). Be to, reikia akcentuoti, kad socialinių investicijų politika veikia tiek socialiniais, tiek ekonominiais tikslais (Kvist, 2014). Kalbant apie socialinę grąžą tikimasi, kad socialinio investavimo strategijos sumažins skurdo lygį, didins socialinę sanglaudą, mažins nelygybę ir prisidės prie žmogiškojo kapitalo vystymosi. Kita vertus, žvelgiant iš ekonominės perspektyvos, viliamasi didinti dalyvavimą darbo rinkoje ir bendrame užimtumė.

Kaip jau minėta, paradigmos pasikeitimą link socialinio investavimo sampratos sukėlė naujos priežastys, susijusios su besikeičiančiu socialinių rizikų pobūdžiu, dėl kurių keitėsi ir politikos tikslai. Vis dėlto bene pagrindinis pasikeitimas yra perėjimas nuo *ex post* politikos poveikio vertinimo link siekio orientuotis į *ex ante* prevencinius veiksmus (Hemerijck, 2016). Tai reiškia, kad socialinio investavimo politikos kryptys sutelkia dėmesį į žmogiškojo kapitalo investicijas, vaikų priežiūros ir švietimo bei darbo rinkos sritis. Ankstesnės socialinių investicijų koncepcijos skatino politiką pereiti nuo to, kas buvo suvokiama kaip pasyvi nauda, link aktyvios darbo rinkos politikos ir investicijų į žmogiškąją kapitalą. Pagrindinė mintis ta, kad socialinė politika turėtų būti laikoma produktyviu veiksmu atsižvelgiant į tai, kad tinkamos socialinės politikos išlaidos atsipirks vėliau (de la Porte, Jacobsson, 2012; Jensonas, 2009; Morel ir kt., 2009). Ideologiniu požiūriu socialinių investicijų perspektyva buvo sukurta kartu su dvejojimo pobūdžio ambicija. Visų pirma modernizuoti gerovės valstybę, kad būtų galima geriau spręsti naujas socialines rizikas, kylančias keičiantis šiuolaikinės visuomenės struktūrai, ir užtikrinti finansinį ir politinį gerovės valstybės tvarumą naujomis, žiniomis pagrįstos ekonomikos sąlygomis. Todėl galima teigti, kad iš esmės siekiama suderinti socialinius ir ekonominius gerovės valstybės tikslus (Morel et. al., 2012).

Kad ir kaip būtų, verta paminėti, kad 1990-aisiais prasidėjęs socialinio investavimo diskursas reagavo į gerovės valstybės finansinius ir gyventojų senėjimo iššūkius. Spartūs technologiniai pokyčiai ir suintensyvėjusi ekonomikos internalizacija sumažino nekvalifikuotų darbuotojų paklausą pažangesnėje ekonomikoje (Hemerijck, 2016). Būtent todėl iki šiol ši koncepcija tvirtai įsišaknijusi į akademinę literatūrą ir yra tvirtas sutarimas, kad socialinių investicijų politika yra tokia politika, kuri sukuria, sutelkia ir išsaugo žmogaus įgūdžius (Garritzmann, 2016). Individualiu lygmeniu ši politika rengia, remia ir aprūpina asmenis įgūdžiais ir priemonėmis, reikalingais šiuolaikinėmis nesaugiomis darbo rinkos sąlygomis, be kita ko, keičiantis ir šeimos bei vaikų priežiūros modeliams. Nereikėtų pamiršti, kad socialinio investavimo politika turi išlaikyti socialinę apsaugą, taip pat užtikrinti socialinę įtrauktį, įskaitant dalyvavimą darbo rinkoje. Įvertinus tai, kad ši politika vis labiau tampa bene visuotine koncepcija daugelyje šalių ir pasaulio regionų, teigtina, kad jos įgyvendinimas yra labai skirtingas – šie skirtumai aiškina mi gerovės režimo modelio, gerovės valstybės brandumo ir institucinių politinių veikėjų grupių aspektais.

Kad geriau suprastume socialinio investavimo paradigmos esmę ir svarbą tiek intrageneraciniam, tiek intergeneraciniam socialiniam mobilumui, verta konkrečiau suvokti, kokiose srityse socialinio investavimo perspektyva yra taikoma. Anton Hemerijck išskyrė tris pagrindinius socialinio investavimo institucinės perspektyvos dėmenis – išteklius (*stocks*), perėjimus (*flows*) ir buferius (*buffers*),

kurie jau spėjo tapti neatsiejama socialinio investavimo paradigmos aiškinimo ir tyrinėjimo dalimi.

Taigi, žmogiškojo kapitalo plėtros išteklių (*stocks*) apima pagrindinį ugdymą, profesinį ir universitetinį bei viso gyvenimo mokymąsi, todėl yra ypač svarbūs intrageneracinėje socialinio mobilumo perspektyvoje. Šie išteklių didina darbo našumą, skatina technologines naujoves ir konkurencingumą, patenkina didėjančią aukštos kvalifikacijos, lanksčios darbo jėgos paklausą. Tai pagrindinis aspektas šiuolaikinėje žiniomis grįstoje ekonomikoje. Atsižvelgiant į žmogiškojo kapitalo vystymąsi, Esping-Andersen ir kt. (2002) teigia, kad investicijos į žmogiškuosius išteklius reiškia ilgalaikes investicijas per įvairias politikos priemones, ypač investuojant į vaikus. Socialinės investicijos taip pat yra skirtos skurdo perdavimo tarp kartų pertrūkiams ir gali būti laikomos keliu į būsimą sėkmę (Esping-Andersen 2002, Jenson 2010). Tai reiškia, kad žmonės, patiriantys socioekonominius trūkumus ir nepriteklių, gali vystyti savo asmeninį žmogiškąjį kapitalą, nes gerovės valstybė siekia užtikrinti lygias galimybes. Šiuo požiūriu investicijos į žmogiškąjį kapitalą yra į ateitį orientuota perspektyva, kuria siekiama pagerinti savo asmeninius gebėjimus, nepaisant socialinių ir ekonominių priežasčių.

Žmogiškojo kapitalo plėtra yra ypač svarbi vaikams iš nepalankios aplinkos. Tarp mokslininkų, kurie padeda paaiškinti žmogiškojo kapitalo svarbą kaip socialinių investicijų dalį, autoriai taip pat pabrėžia investicijas į vaikų gerovę. Esping-Andersen ir kt. (2002) teigia, kad socialinių investicijų strategija turi būti orientuota į prevencinę politiką, ypač į vaikų skurdo problemas ir kitas pažeidžiamas socialines grupes. Jenson, Saint-Martin (2006) teigia, kad socialinėse programose reikėtų atkreipti dėmesį į vaikus ir skatinti socialines išlaidas, skirtas kovai su skurdu. Galima daryti prielaidą, kad, be investicijų į vaikų žmogiškojo kapitalo plėtrą, pabrėžiama ir vaikų skurdo prevencija. Esping-Andersen (2008) teigia, kad investuojant į vaikus taip pat investuojama į lygias galimybes visiems. Jenson (2010) netgi apibūdina socialinių investicijų politikos priemones kaip orientuotas į vaikus, todėl socialinių investicijų požiūris apima tiek socialinę apsaugą, tiek investicijas į žmogiškąjį kapitalą, ypač tarp vaikų, turinčių socialiai mažiau privilegijuotą aplinką ir skirtingus „pradinius“ gyvenimo taškus. Būtent dėl to puikus žmogiškojo kapitalo proveržis galėtų būti pasiektas investuojant į švietimą. Nicaise, Schepers (2013) teigia, kad ilgalaikės investicijos į švietimo sistemą naudingos visos visuomenės gerovei ir prisideda prie socialinės įtraukties. Be to, pagal Kvist (2014), švietimas yra geriausias draudimas nuo nedarbo. Taigi, norint plėtoti vaikų žmogiškąjį kapitalą, socialinės apsaugos programos turi investuoti ir apsaugoti vaikus ir jų šeimas socialinės apsaugos programų pagalba.

Svarbūs ir perėjimai (*angl. flows*), susiję su asmenų aktyvinimu. Kitaip tariant, tai politikos priemonės, kurių tikslas yra palengvinti patekimą į darbo rinką, t. y.

siekis kuo efektyviau ir veiksmingiau paskirstyti darbo išteklius gyvenimo kelio perspektyvoje siekiant remti aukštą vyrų ir moterų užimtumo lygį (Hemerijck, 2016). Be kita ko, akcentuojami aktyvavimo prioritetai nukreipti į mokyklos nebaisius asmenis, bedarbius, pagyvenusius darbuotojus, tėvus (ypač motinas), negaliuosius ne tik siekiant juos kuo greičiau gražinti į darbo rinką, bet ir užtikrinti adekvačią paramą pažeidžiamu perėjimo momentu. Taigi, tai reiškia, kad gyvenimo kelio perspektyvoje siekiama palengvinti perėjimą iš mokyklos į darbo rinką bei, pavyzdžiui, vaikų ar senelių priežiūros laikotarpiu ir pan. Teigiama, kad jeigu šie perėjimai nėra sėkmingi, tai asmenims sukuria ateities problemas (Hemerijck, 2016). Būtent dėl to manoma, kad reikalingos tokios priemonės kaip ne visos dienos darbas, dalinė pensija, šeimos ir darbo derinimui palanki darbo rinka.

Paminėtini ir buferiai (*angl. buffers*). Adekvatus minimalių pajamų užtikrinimas yra kritinė efektyvios socialinio investavimo strategijos sąlyga, kai paramos „buferiai“ mikrolygmeniu padeda kompensuoti ir sušvelninti socialinę nelygybę, o tai užtikrina būtina finansinį saugumą, kuris turėtų padėti vystyti žmogiškąjį kapitalą, o makrolygmeniu prisidėti stabilizuojant ekonominius ciklus. Šiuo požiūriu pagrindinė socialinės apsaugos funkcija yra remti ir apsaugoti žmones tada, kai jie nesavanoriškai iškrenta iš darbo rinkos. Tipiškai nedarbo draudimo išmokos apsaugo žmones darbo paieškų laikotarpiu kaip, be kita ko, ir socialinės pašalpos, kurios yra nukreiptos ir į tuos asmenis, kurie dėl vienokių ar kitokių priežasčių negali dalyvauti darbo rinkoje. Žinoma, nuolatinės diskusijos kyla dėl tokios paramos prieinamumo, adekvatumo, paramos teikimo trukmės, o svarbiausia – darbinių paskatų. Yra žinoma, kad dosnios universalios išmokos, kurios teikiamos trumpą laiką, užtikrina didžiausią motyvaciją ir pajamas darbo paieškos metu. Galiausiai universali socialinė apsauga, remianti perėjimus į darbo rinką po nedarbo laikotarpio, didina žmogiškąjį kapitalą ir yra visiškai suderinama su socialinio investavimo tikslais (Hemerijck, 2016).

Taikyti socialinio investavimo paradigmą socialinio mobilumo tyrimuose pravartu ir dėl to, kad Kvist (2014) siūlo ją vertinti ne tik gyvenimo kelio perspektyvoje, bet ir kaip tam tikrą kartų susitarimą, kuris užtikrina įvairių išteklių reprodukciją. Tai reiškia, kad darbingo amžiaus asmenys finansuoja vaikų ir pensinio amžiaus asmenų gerovę. Toks modelis, anot jo, ypač svarbus dėl anksčiau minėtų socialinių rizikų kaitos ir vis aktualesnių demografinių iššūkių. Gyvenimo kelio perspektyva pabrėžia skirtinguose gyvenimo etapuose patiriamų perėjimų svarbą, pavyzdžiui, iš švietimo sistemos į darbo rinką, iš darbo rinkos į pensiją ir kt. Visuose gyvenimo etapuose asmenys gali tikėtis gauti tuo metu reikalingiausią pagalbą ar pritaikomas priemones – nuo ankstyvosios vaikų priežiūros vaikystėje iki ADRP priemonių nedarbo laikotarpiais ar pagalbos namuose senatvėje.

Apibendrintai galima teigti, kad visi trys minėti socialinio investavimo dėmenys yra svarbūs ir neatsiejami nuo socialinio mobilumo aukštyn siekio. Socialinio investavimo paradigma, akcentuodama naujų socialinių rizikų svarbą, atliepia ir ILNESOC kylančius iššūkius. Ypač svarbu tai, kad kiekviename žmogaus gyvenimo etape gali būti taikomos atitinkamos socialinio investavimo politikos priemonės ir idėjos. Jų pritaikymas galimas ne tik gyvenimo kelio perspektyvoje, bet aktualus ir nagrinėjant situaciją socioekonominiu požiūriu. Nors šios paradigmos praktinis įgyvendinimas vis dar skiriasi, nagrinėti autoriai pripažįsta, kad ji gali reikšmingai prisidėti prie socioekonominių trūkumų ir nepritekliaus išlyginimo, kitaip tariant, padėti įveikti socialiniam mobilumui trukdančius barjerus.

1.4. Socialinio mobilumo matavimo dimensijos ir veiksniai

Šiame disertacijos poskyryje remiamasi rengiant disertaciją parašytu straipsniu „Socialinis mobilumas tarp kartų Lietuvoje: skirtingo matavimo perspektyvos“ (Vencius, 2022), todėl toliau aptariamos šio darbo tyrimui svarbios socialinio mobilumo matavimo dimensijos ir veiksniai. Aptariant išsilavinimo ir profesinio statuso matavimo dimensijas, trumpai apžvelgiama 1970–1984 m. kartos socialinio mobilumo padėtis Lietuvoje, remiantis Europos socialinio tyrimo (toliau – EST) duomenimis. EST remiasi nacionalinėmis reprezentatyviomis Europos šalių gyventojų apklausomis, atliktomis naudojant standartinį klausimyną. Svarbu, kad EST labai daug dėmesio skiriama aukštai duomenų kokybei, jų patikimumui ir pagrįstumui užtikrinti (EST, 2019). Apklauskos duomenys reprezentatyvūs visai Lietuvos populiacijai, o kiekvienoje tyrimo bangoje apklausama daugiau nei 1600 respondentų. Minėtai kartai priklauso ir informantai, kurie buvo kalbinti trečiajame šio darbo tyrimo etape.

Kodėl svarbu aptarti socialinio mobilumo matavimo dimensijas? Kaip jau minėta, socialinis mobilumas priklauso nuo tam tikrų veiksmų ir reiškia judėjimą tarp socialinių pozicijų, tačiau negalima teigti, kad savaime suprantama, kas yra šis judėjimas ir tarp ko jis vyksta. Kaip minėta anksčiau, socialinės pozicijos, kurios gali būti lyginamos, dažniausiai remiasi profesinėmis, pajamų, išsilavinimo ar kitomis socialinės klasės ar socioekonominėmis padėties schemomis (Saunders, 2010, Causa, Johansson, 2010). Be to, socialinis mobilumas gali būti vertinamas ir sveikatos, socialinio, kultūrinio kapitalo perdavimo ir kitais aspektais. Vis dėlto galima teigti, kad visi šie minėti komponentai yra vienas nuo kito priklausomi: pavyzdžiui, socialinė kilmė gali būti susijusi su geresnio išsilavinimo prieinamumu, o pastarasis su profesiniu statusu ir pajamomis. Būtent dėl šių sąsajų svarbu tirti šių komponentų reikšmę ir įtaką visuomenėje bei jų skirtumus tarp kartų. Svarbu

pabrėžti, kad socialinio mobilumo tarp kartų lygiai ir tendencijos skirtingose šalyse skiriasi ne tiek dėl laikmečio, kiek dėl jo matavimo pasirinkimo (Torche, 2013). Taigi, šiame darbe remiamasi keturiomis pagrindinėmis socialinio mobilumo dimensijomis: išsilavinimo, profesijos, pajamų ir sveikatos. Remiantis literatūra, tiek intergeneracinis, tiek intrageneracinis socialinis mobilumas kiekvienoje dimensijoje gali būti veikiamas skirtingų veiksnių. 1 pav. pavaizduotos skirtingos dimensijos ir veiksniai, kurie toliau aptariami detalčiau.

Išsilavinimas	Profesinis statusas	Pajamos	Sveikata
<ul style="list-style-type: none"> • Tėvų ir senelių išsilavinimo įtaka • Ankstyvasis ugdymas • Bendros valstybės išlaidos švietimui • Kiti švietimo sistemos ypatumai 	<ul style="list-style-type: none"> • Tėvų profesija • Modernizacijos įtaka • Perėjimas iš švietimo sistemos į darbo rinką 	<ul style="list-style-type: none"> • Turto perdavimas • Skurdo rizika ir nelygybė • Ekonominės recesijos • Mokesčių politika 	<ul style="list-style-type: none"> • Tėvų įtaka vaikų sveikatai • Gyvenimo būdas • Sveikatos paslaugų prieinamumas

1 pav. Socialinio mobilumo matavimo dimensijos ir veiksniai. Šalt.: sudaryta autoriaus.

• Išsilavinimo socialinio mobilumo dimensija

Išsilavinimas ne tik tiriamas kaip svarbus socialinio mobilumo tarp kartų indikatorius, bet ir pripažįstamas kaip bene svarbiausias ir labiausiai studijuojamas veiksnys, galintis skatinti socialinį mobilumą tarp kartų arba, priešingai, jam trukdyti (Erikson, Goldthorpe, 2002). Manoma, kad asmenys investuoja į švietimą, tikėdamiesi pagerinti įsidarbinimo galimybes ir tokiu būdu užsitikrinti pajamas, todėl ne veltui teigiama, kad šiuolaikinėse visuomenėse darbo vieta priklauso nuo išsilavinimo, nes dažniausiai per formalųjį švietimą įgyjamos kompetencijos, reikalingos aukštesnės kvalifikacijos darbui. Toliau aptariami pagrindiniai išsilavinimo dimensijos veiksniai.

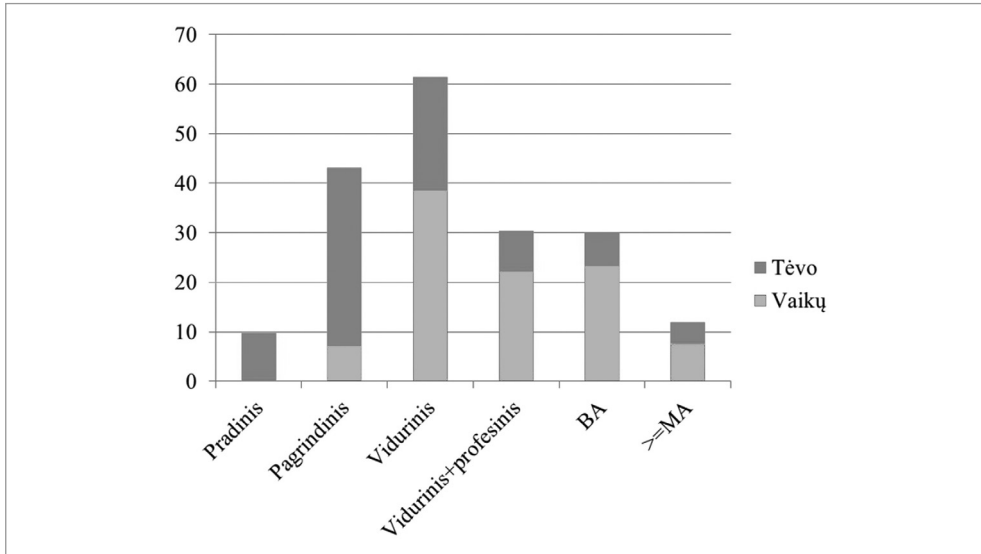
Tėvų ir senelių išsilavinimo įtaka. Žmogiškojo kapitalo plėtra ypač svarbi vaikams iš nepasiturinčių šeimų. Atsiranda vis daugiau įrodymų, kad geresnius mokymosi pasiekimus ir norą mokytis bent iš dalies lemia socialinės, kultūrinės, ekonominės ir šeiminės aplinkybės. Kaip teigia EBPO (2018), keturi iš dešimties žmonių, turinčių tėvus, kurių žemas išsilavinimas, patys turi žemesnį vidurinį išsilavinimą, ir tik vienas iš dešimties tėstų aukštojo mokslo studijas, palyginti su dviem trečdaliais vaikų, turinčių aukštąjį išsilavinimą įgijusius tėvus. Naujausi tyrimai rodo, kad net ir aukštąjį išsilavinimą įgijusių senelių turėjimas susijęs su aukštesniais jų anūkų išsilavinimo rezultatais. Negana to, tikimybė įgyti aukštąjį išsilavinimą didėja turint daugiau išsilavinusių senelių, t. y. senelius tiek iš tėvo, tiek iš motinos pusės (Sheppard, Monden, 2018). Minėtina, kad klasių išsilavinimo skirtumams paaiškinti yra gana daug ir įvairių modelių. Bene dažniausiai sutinkama, kad klasės

ir kultūros sąveika aiškinama tuo, jog pažangesnė ir labiau išsilavinusi klasė yra labiau pasirengusi padėti ir padrašinti savo vaikus siekti aukštesnio išsilavinimo. Taigi, klasių skirtumai tam tikru laipsniu įrodo, kad klasių kultūros įtaka jų vaikų išsilavinimo mobilumui išlieka (Goldhorpe, 1996, p. 488). Be to, kuo didesnės išsilavinimo priėjimo galimybės kuriamos, tuo daugiau vaikų iš įvairių socialinių sluoksnių įrodo, kad jie pasiryžę siekti aukštesnio išsilavinimo. Mokiniamis iš nepalankių socialinių ir ekonominių sluoksnių tai ypač aktualu, nes socialinės ir ekonominės aplinkybės tampa dar didesne kliūtimi ugdyti įgūdžius ir išnaudoti galimą išsilavinimo potencialą (EBPO, 2012).

Ankstyvasis vaikų ugdymas. Kaip žinoma, ankstyvosios vaikystės aplinkos nelygybė gali sukelti įgūdžių spragas dar prieš pradėdant lankyti mokyklą (Holmlund, Nybom, 2023). Tyrimai rodo, kad, pavyzdžiui, Švedijoje ikimokyklinis ugdymas dėl savo visuotinumą yra nepakeičiama priemonė suvienodinant gyvenimo galimybes. Daugiausia tai susiję su socialiniais tinklais, kurie plečiasi (kartu kurdami įgūdžius) drauge mokantis vaikams iš įvairaus socialinio statuso šeimų (Nunn, et. al., 2007). EBPO (2012) tyrimai rodo, kad didesnės išlaidos ir įsitraukimas į ikimokyklinį ugdymą yra susiję su mažesne socialinių ir ekonominių nepritekliaus aplinkybių įtaka ateityje.

Bendros valstybės išlaidos švietimui. Dideli kartų išsilavinimo skirtumai rodo, kad tinkamas dėmesys švietimo politikai gali tapti ir socialinio mobilumo aukštytyn garantu, ypač atsižvelgiant į tai, kad šalys, kurios praeityje daugiau lėšų skyrė švietimui, šiandien užtikrina aukštesnį išsilavinimo tarp kartų mobilumą (EBPO, 2018b). Pavyzdžiui, JAV atliktas tyrimas parodė, kad kartų mobilumas yra didesnis tose valstijose, kuriose švietimui išlaidos yra santykinai aukštos, palyginti su tomis, kuriose švietimo sistema finansuojama prasčiau (Johansson, Causa, 2010).

Kiti švietimo sistemos ypatumai. Akcentuojama, kad nepalankioje padėtyje esantys mokiniai turi didesnę tikimybę pasiekti sėkmingų mokymosi rezultatų, jeigu mokosi kartu su kitais mokiniais, turinčiais aukštų lūkesčių. Manoma, kad tai gali kompensuoti gyvenamosios vietos, skurdo ir kitų veiksnių galimą neigiamą poveikį, nes, pavyzdžiui, tėvų išsilavinimo ar ekonominei padėčiai pagerinti reikia ilgalaikių socialinės politikos priemonių, išteklių ir dėmesio (EBPO, 2012). Navickė (2023) pastebi, kad sovietinė švietimo sistema pasižymėjo nuosekliu perėjimu iš vienos švietimo pakopos į kitą ir į darbo rinką. Vis dėlto, jos teigimu, dėl Lietuvos švietimo sistemoje pastaruoju metu vykstančių privatizacijos ir individualizacijos procesų „švietimo sistemose atsirado didesnė mokymosi trajektorijų įvairovė, studijų ir darbo derinimo poreikis, tačiau taip pat ir mokymosi rezultatų tarp skirtingų socialinių ir ekonominių grupių atotrūkių“ (p. 99).

2 pav. 1970–1984 kartos ir jos tėvų pasiskirstymas pagal išsilavinimą tarp kartų Lietuvoje.
Šalt.: sudaryta autoriaus, remiantis, EST 2018.

Pradžioje minėti EST duomenys leidžia trumpai iliustruoti 1970–1984 kartos ir jos tėvų pasiskirstymą pagal išsilavinimą tarp kartų. Kaip galima matyti 2 pav., išsilavinimo lygis 1970–1984 kartos ir jos tėvų yra gerokai padidėjęs. Vaikų kartoje, turinčių tik pradinį išsilavinimą, faktiškai nėra, o tik pagrindinį įgijusiųjų dalis yra pastebimai mažesnė, lyginant su tėvų karta. Didžiausia vaikų kartos respondentų dalis turi vidurinį išsilavinimą, taip pat pastebimas didesnis vidurinio išsilavinimo kartu su profesija išaugimas. Vis dėlto itin reikšminga tai, kad vaikų kartoje gerokai daugiau asmenų, kurie įgijo aukštąjį išsilavinimą (tiek bakalauro, tiek magistro pakopos). Visi šie duomenys suponuoja, kad išsilavinimo prieinamumas yra aktualus ir pastebimas šios kartos socialinio mobilumo bruožas.

• Profesinio statuso socialinio mobilumo dimensija

Išsilavinimas yra glaudžiai susijęs su profesiniu statusu, kuris yra vienas iš populiariausių socialinio mobilumo matavimo būdų sociologijoje. Jis turi svarbių pranašumų kaip socialinio mobilumo matavimo priemonė: informaciją apie profesijas rinkti yra gana lengva, nes respondentai dažniausiai gerai prisimena, kokia buvo jų tėvų profesija, ir šią informaciją pateikia lengviau nei, pavyzdžiui, informaciją apie pajamas. Be to, tiriant mobilumą tarp kartų, informacija apie tėvus, senelius gali būti pranešama retrospektyviai suaugusių vaikų. Tai svarbu, nes daugelyje šalių, įskaitant Lietuvą, trūksta longitudinalių duomenų apie ankstesnes kartas, todėl tokią informaciją galima gauti iš dabartinių kartų respondentų. Be kita ko, teigia-

ma, kad profesinis statusas labai susijęs su kitais socialiniais ir ekonominiais rodikliais ir dažniausiai išlieka santykinai stabilus individualios profesinės karjeros kontekste (Torche, 2013). Kaip jau minėta, socialinio mobilumo tyrimai, remiantis sociologine tradicija, socialinės stratifikacijos kontekste dažniausiai grindžiami ir apibrėžiami per profesinio prestižo ir pajamų prizmę, kitaip tariant, per profesines skales (*angl. occupational scales*). Bene universaliausias ir būdingiausias tokio skirstymo pavyzdys yra vadinamoji EGP (Erikson–Goldthorpe–Portocarero) schema. Kaip teigia Zenonas Norkus, „Lietuvos socialinės struktūros tyrimams geriau ne konstruoti originalų lietuvišką socialinės struktūros modelį, tačiau pasinaudoti kuriuo nors iš naudojamų tarptautinėje literatūroje“ (Norkus, Morkevičius, 2012, p. 89). Pavyzdžiui, EST naudojama profesinių grupių paskirstymo pagal tarptautinę ISCO klasifikaciją. 1 lentelėje pateikiami duomenys apie 1970–1984 metais Lietuvoje gimusios kartos pasiskirstymą pagal profesines grupes.

1 lentelė. 1970–1984 m. kartos (vaikų) ir jų tėvų pasiskirstymas profesinėse grupėse pagal ISCO klasifikaciją Lietuvoje

Profesijų grupės pagal ISCO	Tėvų	Respondentų	Skirtumas
	%	%	%
1 Aukštos kvalifikacijos specialistas	9,8	12,1	2,3
2 Aukšto lygmens pareigūnas arba vadovas	,6	14,9	14,3
3 Biuro arba administracijos darbuotojas	,5	13,8	13,3
4 Prekybos sektoriaus darbuotojas	,9	8,4	7,5
5 Paslaugų sektoriaus darbuotojas	2,1	13,8	11,7
6 Aukštos kvalifikacijos darbininkas	22,4	,9	-21,5
7 Vidutinės kvalifikacijos darbininkas	29,3	19,3	-10
8 Žemos kvalifikacijos darbininkas	5,7	6,3	0,6
9 Žemės ūkio darbininkas	8,4	7,7	-0,7

Šalt.: sudaryta autoriaus, remiantis EST 2018.

Mobilumas aukštyn (*angl. upward mobility*) fiksuojamas tada, kai respondento socialinė klasė yra aukštesnė nei jo tėvų, pavyzdžiui, jeigu elektriko (6 klasė) sūnus tampa gydytoju (1 klasė), arba nekvalifikuoto gamyklos darbuotojo (8 klasė) dukra – banko tarnautoja (3 klasė). Mobilumas žemyn (*angl. downward mobility*) fiksuojamas tada, kai respondento socialinė klasė yra žemesnė nei jo socialinės kilmės (tėvų). Jeigu respondentas priklauso tai pačiai profesinei klasei kaip jo tėvai, laikoma, kad mobilumo ar statuso pokyčio nėra, kitaip tariant, tai yra statuso stagnacija.

Modernizacijos įtaka. Kaip jau minėta 1.3.1 poskyryje, tradiciškai visuomenė patiria žemės ūkio sektoriaus nuosmukį, kad būtų galima sukurti daugiau darbo vietų pramonėje, o tai dažniausiai vadinama modernizavimu ar industrializacija. Tam tikru metu darbo vietų pramonėje mažėja, o sunkiųjų pramonės darbuotojų vaikai pereina į darbą paslaugų sektoriuje (Erikson, Goldthorpe, 1992). Kuo labiau visuomenė modernizuojasi, tuo daugiau ji sukuria aukštesnės kvalifikacijos darbo vietų ir naikina darbo vietas menko produktyvumo srityse. Taigi, absoliutus socialinis mobilumas yra susijęs su modernizavimo ir struktūrinių pokyčių procesais, kurie palietė ir Lietuvos visuomenę. Apskritai teigiama, kad dėl ekonominės transformacijos socialinis mobilumas aukštyn turėtų būti didesnis nei žemyn, tačiau mobilumo stagnacija taip pat turėtų nuolatos mažėti (Eurofound, 2017). 1 lentelėje matyti, kad mažiausias vaikų ir tėvų profesinio statuso skirtumas fiksuojamas 1, 8 ir 9 grupėse. Tai reiškia, kad žemiausio profesinio statuso vaikams sunku pakilti į aukštesnį, o aukštos kvalifikacijos specialistų grupėje profesija galimai perduodama karta iš kartos (tai ypač dažnai tapatinama, pavyzdžiui, su gydytojo, teisininko ir kt. specialybėmis). Modernizacijos procesų įtaką galima pamatyti ir dėl to, kad 2, 3, 5 klasės gerokai išaugo respondentų kartoms, palyginti su tėvais, o štai 9 (pavyzdžiui, ūkio darbininkas, traktoriaus vairuotojas) ir ypač 6 (pavyzdžiui, mechanikas, šaltkalvis, elektrikas), 7 (pavyzdžiui, mūrininkas, vairuotojas, pakuotojas) klasės pastebimai sumažėjo.

Perėjimas iš švietimo sistemos į darbo rinką. Brazienė, Merkys (2013) remdamiesi kitais tyrimais teigia, kad jaunimo perėjimas iš švietimo sistemos į darbo rinką yra daugiamatis reiškinys, todėl veikiamas įvairių veiksnių, nuo demografinių aplinkybių ir darbo rinkos struktūros iki individualių charakteristikų (tokių kaip socialinis kapitalas, šeimos socialinė padėtis ir kt.). Tyrimo rezultatai rodo, kad „absolventai, perėję efektyvią ir naudingą praktiką, subjektyviai yra linkę sąlyginai silpniau akcentuoti įvairias kliūtis, trukdančias įsidarbinti“ (p. 88). Šis perėjimas minimas ir socialinio investavimo paradigmoje, kurioje pabrėžiama, kad sklandus įsiliejimas į darbo rinką užtikrina sėkmingesnės karjeros galimybes, didesnes pajamas ateityje (Hemerijck, 2016).

- **Pajamos**

Pajamų ir kiti ekonominiai veiksniai bei skirtumai svarbūs tiek asmens gyvenimo eigoje, tiek tarp kartų, taip pat susiję su santykiniu skurdu. Vertinant pajamų matavimo dimensiją svarbus ir mokesčių politikos, ekonominių recesijų, turto ir jo paveldimumo vertinimas ir kt.

Skurdo rizika ir nelygybė. Skurdo rizikos riba ES šalyse nustatyta kaip 60 proc. ekvivalentinių piniginių disponuojamųjų pajamų medianos. Remiantis Valstybės duomenų agentūros duomenimis, ekvivalentines pinigines disponuojamąsias pa-

jamais, mažesnes už skurdo rizikos ribą, 2023 m. gavo 19,9 proc. (eksperimentinės statistikos duomenys) šalies gyventojų (2022 m. – 21,2 proc., 2021 m. – 20,0 proc.). Dėl gyventojų disponuojamųjų pajamų didėjimo skurdo rizikos riba kasmet didėja, dėl to pažeidžiamiausioms visuomenės grupėms sunkiai prieinamas tinkamas būstas, kokybiškos švietimo, sveikatos paslaugos.

Ekonominės recesijos ir išlaidos švietimui. Teigiama, kad net ir ekonominės recesijos ar švietimo išlaidų sumažinimas turi nevienodą poveikį visoms mokykloms ir mokiniams. Tyrimai rodo, kad didžiausias neigiamas poveikis būna mokiniams iš nepasiturinčių šeimų (EBPO, 2012) ir visų pirma dėl to, kad šie mokiniai lanko mažiau išteklių turinčias mokyklas. Labiau pasiturinčios šeimos mažesnę mokyklos paramą išgali kompensuoti savo pajėgumais.

Turtas. Turtas įtraukiamas dėl to, kad pajamų dimensija gali turėti tam tikrų apribojimų visų pirma dėl to, kad tėvų pajamos gali būti ne vienintelis svarbus kintamasis, atspindintis vaikų pajamas. Nors einamojo vartojimo sprendimai, žinoma, turi įtakos investicijoms, pavyzdžiui, į vaikų žmogiškąjį kapitalą, tačiau neatspindi šeimos struktūros, tėvų išsilavinimo ir kt. Taip yra dėl to, kad kaip piniginių pajamų alternatyva gali būti vertinamas turtas. Vis dėlto reikia įvertinti, kad, nors pajamos ir turtas iš esmės abu yra piniginiai rodikliai, jie gali būti menkai susiję. Pavyzdžiui, mažas pajamas gaunantys asmenys gali patogiai gyventi turėdami turto, o didesnes pajamas gaunantys asmenys gali sunkiai verstis dėl turimų skolų ir pan. Taigi, tėvų turtas taip pat gali turėti įtakos jų investicijoms į savo vaikus ir taip paveikti jų žmogiškąjį kapitalą ir suaugusiųjų rezultatus. Kita vertus, kaip teigė Sen (1999), pajamos ar turtas turi tik instrumentinę vertę. Jie naudingi tik kitiems iš esmės vertingiems dalykams, kuriuos jie leidžia žmonėms pasiekti (ten pat). Tai patvirtina tyrimai, kad moksleiviai iš mažiausiomis pajamomis disponuojančių šeimų taip pat kur kas rečiau įgyja vidurinę išsilavinimą arba laiko valstybinius brandos egzaminus. Šiems mokiniams ir kur kas didesnė tikimybė patirti finansinių kliūčių, dėl kurių sunku mokėti už studijas ir padengti kitas su studijomis susijusias išlaidas (STRATA, 2020).

Mokesčių sistemų poveikis. Persikirstymo ir pajamų rėmimo politikos kryptis gali stiprinti socialinį mobilumą. Progresinių mokesčių sistemos ir socialinių išmokų programos padeda padengti galimybių skirtumus ir išlaidas tėvams, stokojantiems išteklių investicijoms į vaikus. Taigi, veiksminga persikirstymo politika gali sumažinti pajamų nelygybę tarp tėvų, o jų vaikų pajamos susilygintų greičiau (Johansson, Causa, 2010).

• Sveikatos dimensija

Ne ką mažiau reikšminga sveikatos socialinio mobilumo matavimo perspektyva. Sveikata dažnai lemiamą kitų socialinių veiksnių, įpročių, gyvenimo būdo, todėl negali būti laikoma tik fiziologiniu veiksmu. Be to, bloga sveikata gali būti dėl problemų darbe ir mažėjančių pajamų ar tapti kliūtimi siekti aukštojo išsilavinimo. Ankstesnių tyrimų analizė rodo, kad yra dvi sveikatos ir socialinio mobilumo ryšio perspektyvos. Viena, teigiama, kad sveikata susijusi su socialiai nustatomais struktūriniais veiksniais, pavyzdžiui, darbo aplinka, ar elgsenos veiksniais, pavyzdžiui, dieta. Kita, manoma, kad socialinis mobilumas yra visiškai veikiamas sveikatos, todėl sveikieji kyla socialinės hierarchijos laiptais aukštyn, o stokojantieji sveikatos žemyn (Nunn, et al., 2007). Galima teigti, kad sveikatos srityje taip pat atpažįstamas tarpgeneraciškumas, nes vaikų sveikatos rodikliai susiję su jų tėvų sveikatos rodikliais.

Tėvų įtaka vaikų sveikatai. Kalbant apie tėvų sveikatos įtaką vaikų sveikatai, tyrimuose pabrėžiama švietimo svarba: sveikatos pagrindų mokymas mokykloje turi teigiamą sąsają su geresne vaikų sveikata, palyginti su jų tėvais (Fletcher, Jajtner, 2019). Cantarero-Prieto (2009) tyrimas atskleidė, kad tie asmenys, kurių tėvai teigė, kad jų sveikata gera arba labai gerai, kur kas dažniau teigė, kad jų sveikata taip pat gera. Todėl autoriai padarė išvadą, kad yra „tėvų sveikatos efektas“.

Išlaidos sveikatos apsaugai. Svarbu pabrėžti tai, kad kone trečdalis sveikatos apsaugos išlaidų lietuviai turi padengti iš savo išlaidų (EBPO, 2021), todėl pajamų nelygybės mažinimas ir viešojo finansavimo dalies didinimas gali padėti užtikrinti didesnę sveikatos galimybių lygybę. Kita vertus, sveikatos apsaugos politikos modelis lemia tik apie 20 proc. asmens sveikatos. Kiti 80 proc. yra nulemti aplinkos, elgsenos, o didžioji dalis – socialinių ir ekonominių faktorių, tokių kaip išsilavinimas, profesija, pajamos, šeimyninė aplinka (Promedica, 2020).

Taip pat svarbu paminėti ir kitus veiksmus, kurie negali būti priskiriami vienai ar kitai dimensijai, tačiau jie neabejotinai svarbūs ILNESOC socialinio mobilumo analizei. Vienas iš jų – *geografinė teritorija ir kaimynystė*. Nuo to gali priklausyti mokyklų, sveikatos priežiūros įstaigų ir kitų institucijų prieinamumas. Kaimynystės veiksniai susiję su vietovės nedarbo lygiu, socialinių išmokų gavėjų, gyventojų socialiniame būste skaičiumi ir pan. (Bozeat, et. al., 2010). Nunn, A., et. al. (2007) pabrėžė ir *geografinio judumo* svarbą, kuri susijusi su gyvenamosios vietos keitimu, siekiant pagerinti sąlygas, susirasti darbą ir kt. Esping Andersen (2006) akcentavo *tėvų laiko investicijų* svarbą vaikams.

Apibendrinant galima teigti, kad mokslinėje literatūroje, nagrinėjant ir matuojant socialinį mobilumą, daugiausia koncentruojamasi į profesijos, išsilavinimo, pajamų ir sveikatos dimensijas ir jų įtaką, perduodamą tarp kartų. Kiekvienai šiai dimensijai galima priskirti jai būdingiausius veiksmus. Vis dėlto

pažymėtina, kad kai kurie teoriniai veiksniai, pavyzdžiui, geografinis judumas, kaimynystė ir kt., yra horizontalūs ir aktualūs visoms socialinio matavimo dimensijoms. Atsižvelgiant į tai, šiame darbe taip pat remiamasi minėtomis perspektyvomis, nagrinėjant empirinius tyrimo duomenis, kuriais tikimasi išskirti daugiau veiksmų, apibūdinančių ILNESOC socialinio mobilumo kontekstą.

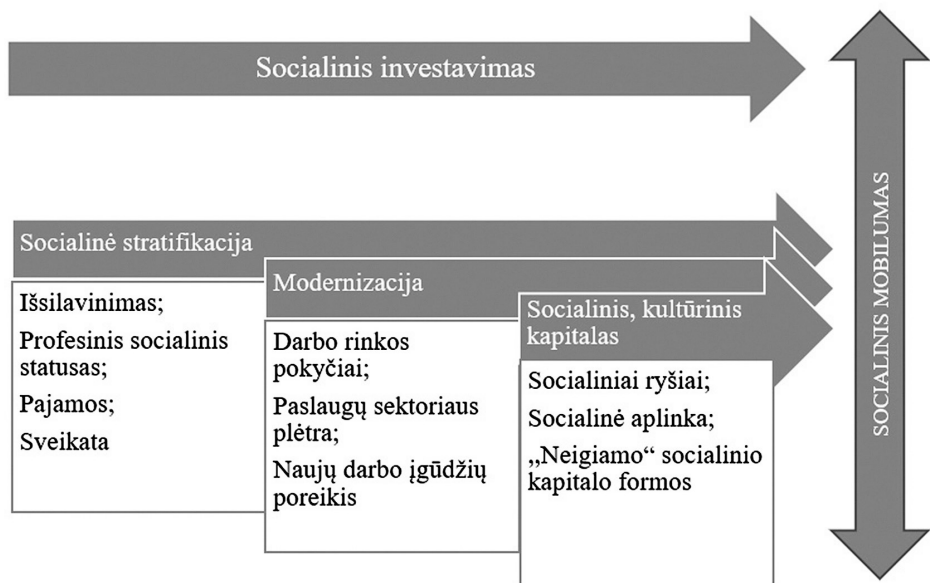
1.5. Teorinės perspektyvos apibendrinimas

Taigi, socialinis mobilumas apibrėžiamas kaip judėjimas tarp socialinių pozicijų daugiamatėje socialinėje erdvėje. Tai reiškia, kad socialinės pozicijos pakeitimui įtaką daro daugybė įvairaus lygmens veiksmų, ypač Lietuvos ir kitų Rytų Europos šalių kontekste vykę struktūriniai pokyčiai. Įvertinus šį kontekstą ir teorinę socialinio mobilumo koncepciją, nuspręsta ILNESOC socialinio mobilumo veiksmus empiriškai vertinti ir interpretuoti taikant modernizacijos, socialinės stratifikacijos, kultūrinio kapitalo ir socialinio investavimo teorines prielaidas bei jų sankirtas (apibendrintas teorinės analizės modelis pateikiamas 3 pav.), kurios šį reiškinį nagrinėti leidžia tiek intrageneraciniu, tiek intergeneraciniu aspektu.

Socialinio mobilumo procesą minėtos teorijos padeda paaiškinti keliais aspektais. Socialinės stratifikacijos požiūris atskleidžia tai, tarp kokių skirtingų ir nelygių socialinių grupių ar klasių bei tarp kokios socialinės atskirties ir įtraukties vyksta socialinio mobilumo judėjimas aukštyn arba žemyn. Minėtina, kad tyrimai rodo didesnę postkomunistinių šalių stratifikaciją, kuri pasižymi didesniu socialinės atskirties ir nelygybės lygiu. Gugushvili (2017) pabrėžia, kad pereinamasis laikotarpis postkomunistinėse šalyse pasižymėjo besikeičiančia socialinės kilmės įtaka (prastėjo kai kurių asmenų socialinis ekonominis statusas), didėjo išsilavinimo galimybės, nors kartu fiksuota ir didėjanti švietimo privatizacija, taip pat dėl padidėjusio nedarbo ir pakitusios profesinės paklausos keitėsi daugelio asmenų dabartinė socialinė padėtis. Matulionio (2014) teigimu, vertinant dabartinę šalies socialinę struktūrą, svarbu atkreipti dėmesį į institucinę sąrangą ir demografinę padėtį, nes būtent šios dimensijos skirtingų socialinių klasių kontekste geriausiai atspindi ne tik iššūkius, su kuriais susiduria visuomenės (nedarbas, regioniniai netolygumai ir pan.), bet ir tai, kaip skirtingos institucijos prisideda prie socialinės atskirties ir nelygybės mažinimo. ILNESOC kontekste tai ypač svarbu, nes šie asmenys, priklausydami žemiausiai socioekonominei pozicijai, susiduria su daugeliu socialinių ir ekonominių iššūkių, kurie, be kita ko, pasižymi ilgalaikiškumu. Būtent modernizacijos teorija padeda suprasti, kad judėjimas tarp skirtingų socialinių grupių yra nuolat veikiamas struktūrinių pokyčių darbo rinkoje, paslaugų sektoriaus plėtros ir kt. Nors pripažįstama, kad socialinis mobilumas yra modernėjančios visuomenės bruožas, tenka konstatuoti, kad šie pokyčiai turi priešingą

poveikį žemo socioekonominio statuso individams. Šiems asmenims tai sukelia papildomų iššūkių, nes neoliberaliose visuomenėse tikimasi ekonominio aktyvumo ir tie žmonės, kurie neturi pagrįsto pasiteisinimo dėl nedarbo (pvz., liga, senatvė ar kt. aplinkybės), vertinami kaip tinginiai, stokojantys sėkmės ar tiesiog piktnaudžiaujantys socialinės apsaugos sistema (Suwada, Debska, 2020). Visa tai lemia, kad tiek nedirbantys socialinės paramos gavėjai, tiek jų vaikai susiduria su stigmatizacija, socialinių ryšių stoka ir atskirtimi, todėl kultūrinio ir socialinio kapitalo teorija pastaruosius požiūrius papildo socialinės aplinkos, pozityvių socialinių ryšių turėjimo svarba. Šis aspektas tampa neatsiejamas nuo socialinio mobilumo aukštyn siekio, nes tyrimai įrodo, kad net ir teigiamų socialinių ryšių turėjimas didina socialinės pozicijos pakeitimo galimybes. Taigi, viena vertus, nedarbas neigiamai veikia galimybę užmegzti socialinius santykius ir gali skatinti socialinę atskirtį, kita vertus, stiprūs socialiniai ryšiai gali būti paramos šaltinis nedarbą patiriantiems žmonėms ir padėti susirasti darbą (Suwada, Debska, 2020). Visi minėti aspektai aktualūs ir vertinant juos subjektyviu požiūriu, nes tie, kurie vykstant įvairiems pokyčiams atsiduria socialinės hierarchijos viršuje, mano, kad skurdas yra asmeninė, o ne struktūrinė problema. Priešingai nei tie, kurie priklauso žemesniems sluoksniams, manydami, kad reikalingas didesnis perskirstymas ir jaučia nostalgiją „seniems laikams“ (Zelinska, Gugushvili, Bulczak, 2021). Tuo metu socialinio investavimo paradigma, akcentuojanti žiniomis ir paslaugomis grįstą ekonomiką, sėkmingą perėjimą į darbo rinką ir tinkamą minimalių pajamų apsaugą, tampa universalia prieš tai minėtas teorijas papildančia ir tiek intrageneracinę, tiek intergeneracinę socialinę mobilumą turinčia skatinti prieiga. Verta paminėti, kad būtent socialinis investavimas pabrėžia ir naujų socialinių rizikų, kurios svarbios ILNESOC, aktualumą, pavyzdžiui, nepaklausį profesija, besikeičiantys darbo rinkos poreikiai, mokymasis visą gyvenimą ir pan. Šiems iššūkiams įveikti reikalingos investicijos į žmogiškąjį kapitalą, prevencinę politiką, nes tai geriausiai apsaugo nuo nedarbo ir skurdo rizikos. Be to, ši analizės perspektyva pabrėžia, kad aktyvinimo politikos prioritetą turi būti teikiamas bedarbiams, žemesnį išsilavinimą turintiems asmenims, tačiau siekiant šių tikslų kartu turi būti užtikrinta ir adekvati socialinė parama.

Nepaisant to, kad modernizacija yra neatsiejamas šiuolaikinės visuomenės bruožas ir vis naujomis formomis pasireiškia socialinės stratifikacijos sistemoje, socialinio investavimo paradigma atskleidžia nuolatines pastangas švelninti nelygybę ir skurdo riziką. Taigi, žvilgsnis į ilgalaikį nedarbą ir socialinės paramos gavimą per socialinio mobilumo ir šių teorijų prizmę padės atsakyti į pagrindinį problemą: kas ir kodėl lemia, kad asmenys tampa ILNESOC ir negali pakeisti savo socialinės pozicijos?

3 pav. Teorinis analizės modelis, paaiškinantis socialinio mobilumo procesą. Šalt.: sudaryta autoriaus.

2. ILGALAIKIS NEDARBAS IR SOCIALINĖ PARAMA: PAGALBOS TEIKIMAS IR DALYVIAI

Kaip jau aptarta ankstesnėje dalyje, kompleksiška socialinio mobilumo procesą paaiškina socialinės stratifikacijos, modernizacijos, kultūrinio ir socialinio kapitalo bei socialinio investavimo teorijos. Jos pabrėžia skirtingus judėjimo tarp socialinių pozicijų aspektus ir veiksnius, todėl toliau svarbu žvelgti į tai, kokie dalyviai (veikėjai) veikia įgyvendinant užimtumo ir socialinės apsaugos politiką ilgą laiką nedirbantiems ir socialinę paramą gaunantiems asmenims. Taigi, šiame disertacijos skyriuje aptariamos ILNESOC socialinės įtraukties ir problemų sprendime dalyvaujančių institucijų – SADM, UT, savivaldybių, NVO – vaidmenys ir teisinės pagalbos teikimo prielaidos. Praktikoje nustatyta, kad šių institucijų veikimas ILNESOC atžvilgiu yra fragmentuotas, stokoja bendradarbiavimo ir neatliepia kompleksinių šios asmenų grupės patiriamų iššūkių. Šioms problemoms spręsti 2019 m. inicijuotas naujas mechanizmas – Užimtumo skatinimo ir motyvavimo nedirbantiems ir socialinę paramą gaunantiems asmenims modelis (toliau – Modelis), kurio įgyvendinimas turėjo išspręsti toliau aptariamų institucijų bendradarbiavimo ir atsakomybių pasiskirstymo aspektus. Šį Modelį, jo įgyvendinimą ir reikšmę ILNESOC socialiniam mobilumui aptarsime šiame skyriuje ir pirmoje empirinio tyrimo dalyje.

2.1. Ilgą laiką nedirbančių ir socialinę paramą gaunančių asmenų iššūkiams integruojantis darbo rinkoje

Ilgalaikis nedarbas siejamas su dideliais reintegracijos į darbo rinką sunkumais, o tai ilgalaikėje perspektyvoje sąlygoja socialinę atskirtį (EBPO, 2015). Paprastai šios asmenų grupės reintegraciją į darbo rinką sunkina patiriamos daugialypės problemos. Mokslininkai pastebi, kad ilgalaikis nedarbas siejasi su darbinių įgūdžių, socialinių kontaktų praradimu, psichinės ir fizinės sveikatos problemomis (Lechner et al., 2011), ilgalaikiai bedarbiai dažnai turi sveikatos sutrikimų, patiria įvairių šeimos problemų, priklausomybes, turi skolų (Paierl, 2009, ct. pg. Krutulienė ir kt., 2017) ir kitų finansinių sunkumų, jaučia baimę ir neviltį, kuri lydima apatijos ir nenoro ištraukti į veiklas (Sama, 2012). Nedarbas taip pat gali sukelti socialinę atskirtį ir padidinti ilgalaikės priklausomybės nuo socialinės paramos riziką (Pohlan, 2019). Darbo netekimas taip pat dažnai susijęs su kasdienių kontaktų nutrūkimu, menkesniu dalyvavimu įvairių asociacijų ir organizacijų veiklose, taip pat didina stigmatizaciją ir nepasitikėjimą savimi (Pohlan, 2019). Kaip teigia Paierl (2009, ct. pg. Krutulienė ir kt., 2017), ilgalaikiai bedarbiai dažnai jau būna dalyvavę ne vienuose mokymuose ar remiamoje priemonėje, tačiau tai ne-

давė norimo rezultato: reintegracija į darbo rinką buvo nesėkminga. EK (2021a) teigimu, „augant nedarbui ir didėjant neveiklumui, gali būti prarandami įgūdžiai, o tai gali daryti žalingą poveikį atitinkamiems asmenims ir visai ekonomikai. Jei nebus imtasi įgūdžių tobulinimo ir perkvalifikavimo priemonių, nedarbo rizika taps nuolatinė“ (p. 12).

Nors vis labiau pripažįstama, kad darbo rinkoje reikalingi vis didesnės kvalifikacijos specialistai, remiantis UT duomenimis, bene kas trečias tarnyboje registruotas asmuo yra nekvalifikuotas. Be to, maždaug penktadalis šalies dirbančiųjų dirba žemesnės kvalifikacijos darbą nei įgyta kvalifikacija, o trečdalis dirbančiųjų dirba su savo studijų sritimi nesusijusį darbą (Užimtumo tarnybos duomenys, 2022). Taigi, darbo rinkos transformacija suprantama kaip darbui reikalingų įgūdžių pasikeitimas, kitos kvalifikacijos reikalaujantys darbai, darbo funkcijų automatizavimas ar kiti svarbūs struktūriniai pasikeitimai, kurie gali sunkinti kai kurių visuomenės grupių prisitaikymą darbo rinkoje (EBPO, 2017). Viešojoje erdvėje nuolat girdimi darbdavių skundai dėl to, kad trūksta reikiamos kvalifikacijos darbuotojų. Visa tai reiškia, kad Lietuvoje išlieka struktūrinis nedarbas, nes darbo ieškančių asmenų kvalifikacija ir turimi įgūdžiai neatitinka darbdavių poreikių, siūlomas darbo užmokestis neskatina grįžti į darbo rinką, mažėja darbo jėgos poreikis dėl įmonių technologinės pažangos ir investicijų į procesų efektyvinimą.

2.2. Užimtumo ir socialinės paramos sistemos dalyviai

Minėtina tai, kad, remiantis Užimtumo įstatymu, ilgalaikiai bedarbiai iki 25 metų, kurių nedarbo trukmė ilgesnė kaip 6 mėnesiai, ir ilgalaikiai bedarbiai nuo 25 metų, kurių nedarbo trukmė ilgesnė kaip 12 mėnesių, skaičiuojant nuo įsiregistravimo UT dienos, darbo rinkoje laikomi papildomai darbo rinkoje remiamais asmenimis. Toliau aptariama už pagalbos ir paramos ILNESOC atsakingų veikėjų – SADM, savivaldybių, UT, NVO – veikla ir atsakomybė (žr. apibendrintą informaciją 4 pav.). Šie veikėjai darbe suprantami kaip tam tikri viešieji dariniai, turintys konkrečias teisės aktais nustatytas funkcijas ir atsakingi už šių funkcijų vykdymą. Kad būtų galima geriau suprasti kiekvieno veikėjo į(si)traukimo svarbą ir jų veiklos ypatumus, toliau aptariamas jų vaidmuo nacionalinių teisės aktų kontekste. Svarbu paminėti, kad empirinėje darbo dalyje analizuojamos ir šių institucijų atstovų nuomonės, o apie jų veiklą pasisako ir patys ILNESOC.

2.2.1. Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija ir politikos formavimas

Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerijos (toliau – SADM) vaidmuo darbo rinkos politikos kontekste yra kertinis ir ji turi sąsajų su visais kitais veikėjais. Taip yra visų pirma dėl ministerijai teisės aktų tvarka priskirtų funkcijų. Remiantis SADM nuostatais, šiai ministerijai pavesta formuoti darbo rinkos ir užimtumo rėmimo politiką, organizuoti, koordinuoti ir kontroliuoti jos įgyvendinimą (SADM nuostatai, 2022). Ji rengia ir teikia Vyriausybei teisės aktų projektus dėl darbo rinkos ir užimtumo rėmimo, organizuoja ir finansuoja užimtumo rėmimo priemonių ir darbo rinkos paslaugų įgyvendinimą, koordinuoja ir kontroliuoja užimtumo rėmimo politikos įgyvendinimą bei lėšų, skirtų užimtumo rėmimo priemonėms ir darbo rinkos paslaugoms, naudojimą. Taip pat SADM yra atsakinga už Užimtumo įstatymo rengimą ir įgyvendinimą. Šiame įstatyme nurodyta, kad ministerija teikia pasiūlymus Lietuvos Respublikos Vyriausybei dėl užimtumo rėmimo politikos įgyvendinimo; koordinuoja, analizuoja ir kontroliuoja užimtumo rėmimo politikos įgyvendinimą pagal Europos Sąjungos užimtumo strategiją; organizuoja ir finansuoja užimtumo rėmimo priemonių ir darbo rinkos paslaugų įgyvendinimą; nustato darbo rinkos paslaugų teikimo, užimtumo rėmimo priemonių įgyvendinimo, darbo rinkos stebėsenos sąlygas ir tvarką; atlieka kitas teisės aktuose jai nustatytas užimtumo rėmimo funkcijas (Užimtumo įstatymas, 2023). Be to, SADM pareiga yra formuoti pinigines socialinės paramos (socialinių pašalpų ir kompensacijų nepasiturintiems gyventojams, išmokų vaikams, socialinės paramos mokiniams, paramos mirties atveju, kitos pinigines socialinės valstybės paramos) politiką, organizuoti, koordinuoti ir kontroliuoti jos įgyvendinimą.

Dėl šių ministerijai teisės aktų pavestų funkcijų ji yra pagrindinė veikėja, kurios vaidmuo ILNESOC atžvilgiu yra esminis.

2.2.2. Savivaldybės ir kompleksinis jų vaidmuo

Savivaldybės užimtumo įgyvendinimo dalyvių kontekste unikalios tuo, kad jos įgyvendina politiką įvairiuose veiklos sektoriuose (pvz., verslo, turizmo, infrastruktūros, sveikatos, aplinkos apsaugos, socialinės apsaugos ir kt.) ir jų veiklos kontekstas yra kur kas platesnis, palyginti su kitais dalyviais, kurie daugiausia veikia socialinės apsaugos sektoriuose. Nuo savivaldybės politikų ir valstybės tarnautojų (merų, tarybos narių, administracijos) pozicijos priklauso jų veiklos prioritetai skirtingoms visuomenės grupėms. Vis dėlto, nors teisės aktai įpareigoja savivaldybes teikti dėmesį gyventojų užimtumui, praktikoje jos linkusios teigti, kad tuo turi rūpintis UT. Savivaldybių vaidmuo labai svarbus dėl to, kad jos, būdamos

atsakingos už pinigines socialinės paramos, socialinių paslaugų, socialinio būsto politikos įgyvendinimą, yra arčiausiai žmonių ir gali geriausiai identifikuoti ne tik ILNESOC, bet ir kompleksiskai atliepti jų poreikius.

Atsakomybės už savivaldybių vaidmenį užimtumo politikoje problema kyla dėl savivaldybių autonomiškumo. Remiantis Lietuvos Respublikos vietos savivaldos įstatymo 6 straipsnio 16 dalimi, savivaldybės savarankiškoji funkcija yra dalyvavimas sprendžiant gyventojų užimtumo, kvalifikacijos įgijimo ir perkvalifikavimo klausimus, viešųjų ir sezoninių darbų organizavimas. Savarankiškoji funkcija reiškia, kad ją įgyvendindamos savivaldybės turi Konstitucijos ir įstatymų nustatytą sprendimų iniciatyvos, jų priėmimo ir įgyvendinimo laisvę ir yra atsakingos už savarankiškųjų funkcijų atlikimą. Tai reiškia, kad, vadovaujantis šia nuostata, savivaldybės yra savarankiškos nuspręsti, kiek ir kokia forma dalyvauti organizuojant užimtumą. Kita vertus, to paties įstatymo 7 straipsnio 16 dalyje nustatyta, kad valstybinės (valstybės perduotos savivaldybėms) funkcijos apima dalyvavimą rengiant ir įgyvendinant darbo rinkos politikos priemones ir gyventojų užimtumo programas, o 37 straipsnyje nurodyta, kad seniūnijos dalyvauja rengiant ir įgyvendinant gyventojų užimtumo programas. Taip pat kaip savarankiškoji savivaldybių funkcija yra numatyta ir socialinės pašalpos bei kompensacijų, nustatytų Lietuvos Respublikos pinigines socialinės paramos nepasiturintiems gyventojams įstatyme, teikimas.

Taigi, remiantis tuo, galima teigti, kad savivaldybės užimtumo politikoje daugiausia dalyvauja tik įgyvendinant užimtumo didinimo programas (toliau – UDP), kurioms gauna valstybės tikslines dotacijas.

2.2.3. Užimtumo tarnyba kaip užimtumo politikos įgyvendintoja

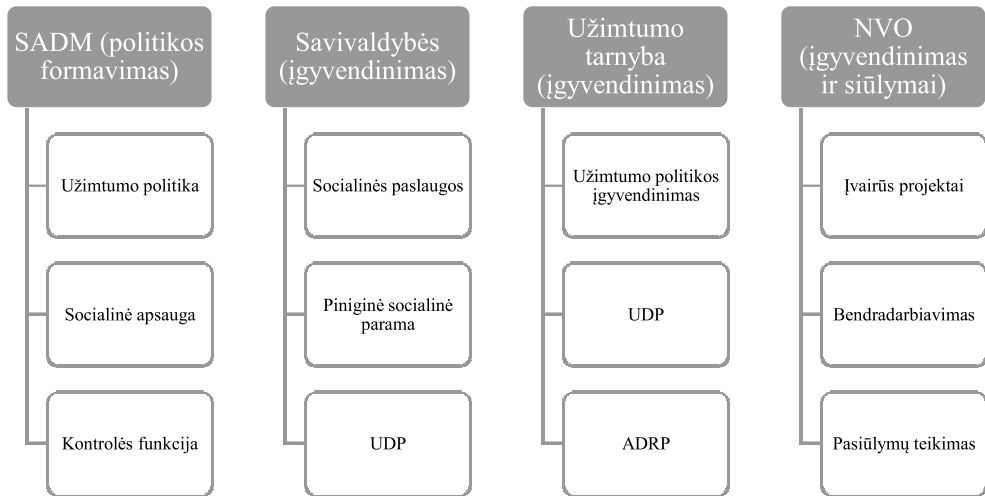
UT yra pagrindinė institucija, įgyvendinanti Užimtumo įstatymą ir tiesiogiai atsakinga už ilgalaikio nedarbo lygį bei ilgalaikių bedarbių integravimą į darbo rinką priemones. Remiantis Užimtumo įstatymu, ji atsakinga už darbo rinkos paslaugų (laisvų darbo vietų ir darbo ieškančių asmenų registravimą, informavimą, konsultavimą, įsidarbinimo galimybių vertinimą, tarpininkavimą įdarbinant, individualios užimtumo veiklos planavimą, įdarbinimą su pagalba) teikimą, be to, koordinuoja užimtumo rėmimo priemones: ADRP priemones, UDP, atvykimo išmokas iš užsienio pritrauktiems darbuotojams, išmokas darbdaviui, pritraukusiam darbuotoją iš užsienio. Užimtumo įstatyme teigiama, kad bedarbiams ir darbo rinkai besirengiantiems asmenims, įsiregistravusiems UT, sudaromi individualūs užimtumo veiklos planai. Šiuose planuose nurodomi įsipareigojimai dėl darbo rinkos paslaugų bedarbiui teikimo, ADRP priemonių ir UDP, įsipareigojimai dėl darbo rinkos paslaugų darbo rinkai besirengiančiam asmeniui teikimo, UDP įgyvendi-

nimo. Svarbu pabrėžti tai, kad UT, prieš siūlydama bedarbiams dalyvauti ADRP priemonėse, o bedarbiams ir darbo rinkai besirengiantiems asmenims – UDP, jiems gali siūlyti kreiptis dėl socialinių paslaugų poreikio nustatymo.

Vis dėlto Europos socialinio fondo finansuojamų mokymų kokybės ir efektyvumo vertinimo ataskaitos (Visionary Analytics, 2019) išvadose nurodoma, kad bedarbių profesiniai mokymai, socialinių įgūdžių mokymai ir visuomenės mokymai dėl įvairių priežasčių yra nevisiškai tinkami, tikslingi, efektyvūs ir paveikūs. Ataskaitoje taip pat teigiama, kad bedarbių ar kitų socialiai pažeidžiamų grupių problemų priežastys įprastai yra kompleksinės ir mokymai negali būti laikomi universalia priemone socialiai pažeidžiamų asmenų kompleksinėms problemoms spręsti. Ataskaitoje teigiama, kad mokymai turi būti derinami su kitomis alternatyviomis arba papildomomis veiklomis. Vis dėlto individualūs poreikiai dažniausiai nėra vertinami, asmuo nukreipiamas į formalų profesinį mokymą, kuris nebūtinai atitinka žmogaus realias galimybes įsidarbinti ir pajėgumus dirbti toje srityje.

2.2.4. Nevyriausybines organizacijas: tik patariamasis balsas?

NVO formuojant politiką dažniausiai turi tik patariamąjį balsą. Užimtumo įstatyme teigiama, kad „Nevyriausybinių organizacijų, kitų organizacijų ir vietos bendruomenių atstovai, atstovaujantys darbo ieškančių asmenų grupių interesams, gali dalyvauti patarimojo balso teise trišalių tarybų (komitetų, komisijų) prie užimtumo rėmimo politiką įgyvendinančių įstaigų ir teikti užimtumo rėmimo politiką įgyvendinančioms institucijoms pasiūlymus darbo ieškančių asmenų užimtumo klausimams spręsti“. Vis dėlto Krutulienės, et. al. (2017) atlikto tyrimo rezultatai parodė, kad NVO teikiamos paruošimo darbo rinkai ir įdarbinimo rėmimo paslaugos pagal įsidarbinimo rodiklį yra efektyvesnės: 66,6 proc. tiriamųjų, pasinaudojusių vietos NVO teikiamomis paruošimo darbo rinkai ir įsidarbinimo rėmimo paslaugomis, pavyko įsidarbinti. Palyginti, pagal UT pasiūlymus įsidarbino apie trečdalis respondentų. Tokia padėtis rodo, kad UT įdarbinimo paslaugos daugiausia orientuotos į statistinį bedarbi, todėl sunkiai atliepia individualius asmenų poreikius, priešingai nei NVO, kurios gali lanksčiau žvelgti į nedirbančių asmenų situaciją ir teikti taiklesnę pagalbą. Pažymėtina, kad tyrimo dalyviai itin gerai vertino NVO teikiamas motyvavimo, emocinės paramos ir savivertės didinimo paslaugas (Krutuliene, et. al., 2017).

4 pav. Užimtumo ir socialinės paramos politikos dalyviai ir pagrindinės jų funkcijos.
Šalt.: sudaryta autoriaus

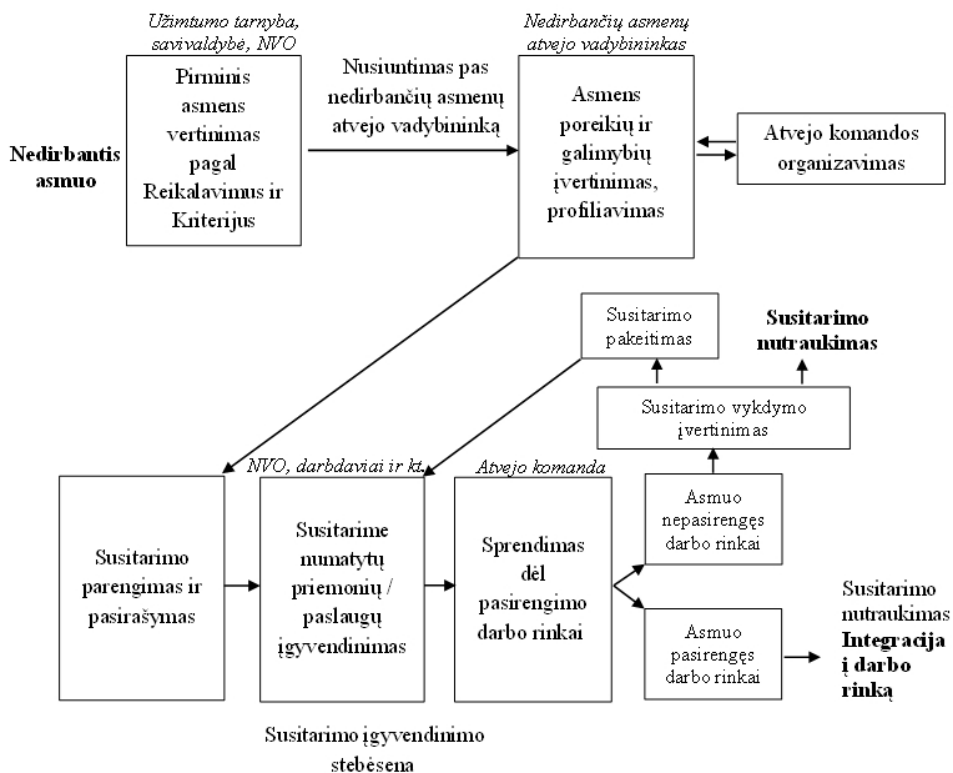
2.3. Tarpinstitucinio bendradarbiavimo apraiškos skatinant ilgą laiką nedirbančių ir socialinę paramą gaunančių asmenų užimtumą

Įvardytos priežastys lemia, kad Lietuvos užimtumo politikoje ieškoma vis naujų būdų, kurie padėtų aktyvuoti ir įgalinti pažeidžiamiausias visuomenės grupes. SADM 2020–2023 m.

23 šalies savivaldybės įgyvendino Užimtumo skatinimo ir motyvavimo nedirbantiems ir socialinę paramą gaunantiems asmenims modelį (toliau – Modelis). Įgyvendinimui kasmet buvo skiriama po 2 mln. Eur, tačiau šis finansavimas nebuvo susietas nei su savivaldybės dydžiu, nei bedarbių ar paramos gavėjų skaičiumi. Šios lėšos savivaldybėms buvo tiesiog po lygiai padalytos (kiekvienai apie 87 tūkst. Eur). Taikant Modelį dalyvavo asmenys, kurie ilgą laiką nedirba, gauna piniginę socialinę paramą, priklauso bent vienai iš Užimtumo įstatymo 48 straipsnio 2 dalies 1–3, 5–10 punktuose nurodytų asmenų grupių (pvz., paleisti iš laisvės atėmimo bausmės atlikimo vietos, vyresni kaip 40 m. ir kt.).

Šio modelio tikslas, anot SADM, yra suderinti užimtumo skatinimo ir motyvavimo paslaugų bei piniginės socialinės paramos teikimą, teikti individualizuotą pagalbą. Taip pat šio Modelio taikymu buvo siekiama stiprinti visų 2.2 skyrelyje aptartų užimtumo ir socialinės paramos sistemos veikėjų bendradarbiavimą. Asmenys pas nedirbančių asmenų atvejo vadybininką nukreipiami iš UT, NVO ar savivaldybės administracijos seniūnijų (žr. 5 pav.). Tada atvejo vadybininkas atlie-

ka asmens poreikių ir galimybių įvertinimą, profiliavimą, susistemina informaciją apie asmenį, o visa tai pristato atvejo komandai, kuri dažniausiai sudaroma iš savivaldybės administracijos, UT, kitų savivaldybės įstaigų, darbdavių, paslaugų teikėjų atstovų.

5 pav. Užimtumo skatinimo ir motyvavimo nedirbantiems ir socialinę paramą gaunantiems asmenims modelio schema. Šalt.: SADM

2020 m. taikant Modelį dalyvavo 1 675 asmenys, o 2021 m. – 2 185 asmenys. Siekta, kad 30 proc. dalyvavusių Modelyje įsidarbintų. Modelis nuo 2020 m. buvo įgyvendinamas 23 savivaldybėse, o nuo 2022 m. birželio 1 d. prie jo prisijungė dar 16 šalies savivaldybių. Remiantis UT pateiktais duomenimis, 2022 m. 5,9 proc. asmenų, pabaigusį dalyvavimą savivaldybių įgyvendintose UDP (finansuotose iš valstybės biudžeto specialių tikslinių dotacijų savivaldybių biudžetams), po 6 mėnesių dirbo arba vykdė savarankišką veiklą, o Modelyje šis rodiklis buvo dvigubai geresnis ir siekė 13 proc. asmenų. Todėl 2022 m. liepos 1 d. įsigaliojo Lietuvos Respublikos užimtumo įstatymo pakeitimai, kuriuose, be kita ko, numatytas nau-

jas UT registruoto asmens galimas statusas – besirengiantis darbo rinkai asmuo. Remiantis Užimtumo įstatymu, darbo rinkai besirengiančio asmens statusas suteikiamas nedirbančiam asmeniui, kurio įsidarbinimą riboja bent viena iš šių aplinkybių:

- 1) stokoja socialinių įgūdžių ir (arba) motyvacijos dirbti;
- 2) turi prižiūrėti ir (arba) slaugyti šeimos narį ar kartu gyvenantį asmenį;
- 3) apribotas disponavimas piniginėmis lėšomis, esančiomis kredito įstaigos (įstaigų), mokėjimo ir (arba) elektroninių pinigų įstaigos sąskaitoje (sąskaitose), ir (arba) antstolio, kitų institucijų ar pareigūnų nurodymu priverstinai nurašomos piniginės lėšos skolai apmokėti;
- 4) neturi galimybių atvykti iš nuolatinės gyvenamosios vietos į darbo vietą;
- 5) turi priklausomybę nuo alkoholio, narkotinių, psichotropinių ir kitų psichiką veikiančių medžiagų, azartinių žaidimų.

UT, išanalizavus darbo rinkai besirengiančių asmenų, dalyvavusių UDP nuo 2022 m. liepos 1 d. iki 2023 m. gegužės 31 d., įsidarbinimą ribojančias aplinkybes, nustatė, kad pusė (50,5 proc.) asmenų stokoja socialinių įgūdžių ir (arba) motyvacijos dirbti, šiek tiek daugiau nei trečdalis (31 proc.) asmenų neturi galimybių atvykti iš nuolatinės gyvenamosios vietos į darbo vietą, daugiau nei dešimtadaliui dalyvių yra apribotas disponavimas piniginėmis lėšomis (12,8 proc.), 6,3 proc. asmenų įsidarbinimą riboja pareiga prižiūrėti ir (arba) slaugyti šeimos narį ar kartu gyvenantį asmenį, 6,5 proc. asmenų turi žalingų priklausomybių. Vertinant asmenų sociodemografines charakteristikas matyti, kad šiek tiek daugiau dalyvių sudarė vyrai – 50,9 proc., moterys – 49,1 proc. Jaunimo iki 29 m. tarp besirengiančiųjų darbo rinkai yra nedaug – tik 3,5 proc., o 30–49 m. amžiaus asmenų gerokai daugiau – 43,6 proc. Daugiausia dalyvių yra vyresni nei 50 m. amžiaus ir jie sudaro 52,8 proc. Asmenys su negalia sudaro 11,8 proc.

Nuo 2023 m. SADM pakeitė UDP rengimo ir jų finansavimo tvarkos aprašą, todėl visose savivaldybėse atsirado galimybė taikyti Modelyje išbandytas praktikas. Vis tik minėtame apraše ne imperatyviai nustatoma, o tik rekomenduojama, kad darbo rinkai besirengiantiems asmenims pirmiausia būtų teikiamos paslaugos (lydimoji pagalba, socialinės paslaugos, nurodytos Socialinių paslaugų kataloge, paslaugos, šalinančios įsidarbinimą ribojančias aplinkybes, kitos paslaugos, palengvinančios asmenų perėjimą nuo nedarbo prie užimtumo darbo rinkoje) ir tik pagal poreikį taikomos priemonės (asmens įdarbinimas, palaikymas darbo vietoje, kitos priemonės, skirtos asmeniui įdarbinti, siekiant tvaraus jo užimtumo). Atsižvelgiant į tai, savivaldybėms rekomenduojama ne mažiau kaip 70 proc. savivaldybės patvirtintai UDP įgyvendinti skirtų lėšų panaudoti UDP paslaugų ir priemonių plane numatytoms teikti paslaugoms bei atvejo vadybininko darbo

užmokesčiui finansuoti. Vis dėlto galutinis sprendimas dėl lėšų paskirstymo yra kiekvienos savivaldybės administracijos rankose.

SADM, apžvelgusi savivaldybių 2023 metų UDP programas ir teikdama informaciją Seimo Socialinių reikalų ir darbo komitetui, nurodė, kad atvejo vadybą taiko 56 savivaldybės, kurios per 2023 metus į UDP iš viso planavo įtraukti apie 5 200 asmenų, kuriems teikė paslaugas, padedančias šalinti jų įsidarbinimą ribojančias aplinkybes ir parengti darbo rinkai. UT yra suskaičiavusi, kad pagal 2023 m. UDP įgyvendinti skirtas lėšas (t. y. 9,7 mln. Eur), galėjo dalyvauti tik 4 850 asmenų, t. y. vos 20 proc. darbo rinkai besirengiančio asmens statusą turinčių asmenų. Skaičiuojama, kad vidutinė suma, skiriama vieno asmens įsidarbinimo kliūčių šalinimui, yra 2 000 Eur.

Apibendrinant galima teigti, kad būtent šis Modelis buvo pirmoji tarpinstitucinį bendradarbiavimą skatinant ILNESOC užimtumą atstovaujanti iniciatyva. Jos pagrindu buvo atliekama tolesnė užimtumo reforma, kuria siekiama didesnio pažeidžiamų grupių įsitraukimo į darbo rinką, todėl įvestas naujas darbo rinkai besirengiančio asmens statusas, taip pat atlikti UDP įgyvendinimo pakeitimai. Manytina, kad šio Modelio įgyvendinimas yra svarbus tiek praktiniu, tiek teoriniu požiūriu: viena vertus, pirminiai taikymo rezultatai buvo geri, kita vertus, detaliau išsiaiškinta, kokios priežastys riboja ILNESOC įsidarbinimo ir socialinės pozicijos kaitos galimybes. Atsižvelgiant į tai, nuspręsta ir šiame darbe detaliau analizuoti Modelio įgyvendinimo praktikas, o jų analizė bus pristatoma pirmojoje empirinio tyrimo dalyje.

3. TYRIMO METODIKA

Siekiant įgyvendinti tyrimo tikslą ir uždavinius, atliktas trijų etapų tyrimas, derinant kiekybinius ir kokybinius tyrimo metodus. Pirmajame tyrimo etape buvo analizuojami pirminiai ir antriniai kiekybiniai duomenys (ilgalaikio nedarbo lygis, ilgalaikių bedarbių ir socialinės paramos gavėjų sociodemografinės charakteristikos, taip pat iš atvejo vadybininkų surinkti duomenys apie 2021 m. taikant Modelį įsidarbinusius asmenis). Antrajame etape ILNESOC socialinio mobilumo perspektyva ir veiksniai tiriami iš socialinės politikos formuotojų ir už jos įgyvendinimą atsakingų institucijų ekspertų perspektyvos, taikomas Delfi metodas. Galiausiai trečiajame etape įtraukiami patys ILNESOC, analizuojamos jų individualios patirtys, santykis su teorinėje dalyje aptartomis institucijomis. Taigi, tyrimo metu analizuoti kiekybiniai duomenys, ekspertų nuomonės ir biografiniai interviu. Skirtingų tyrimo metodų derinimas leido įveikti tam tikrus metodų taikymo trūkumus, surinkti įvairią ir turiningą medžiagą apie analizuojamą socialinę reiškinį, pagrįsti tyrimo rezultatus skirtingais duomenų šaltiniais. Skirtingi tyrimo etapai suteikė galimybę ILNESOC socialinio mobilumo praktikas nagrinėti įvairiais lygmenimis (intergeneracinis ir intrageneracinis) ir pįūviais tiriant tiek įvairių veiksmų įtaką, tiek subjektyvias socialinės pozicijos kaitos ar jos stagnacijos patirtis.

3.1. Pirmasis empirinio tyrimo etapas – Modelio įgyvendinimo apžvalga

Pirmojo tyrimo etapo **tikslas**: atskleisti veiksnius, lemiančius ilgą laiką nedirbančių ir socialinę paramą gaunančių asmenų (ne)dalyvavimą darbo rinkoje.

Veiksniai, turintys įtakos asmenų (ne)dalyvavimui darbo rinkoje, šiame tyrimo etape suvokiami kompleksiskai. Tai objekto požymių aiškinimasis, siekiant statistškai pagrįsti esminius bruožus, priežastinius ryšius ir funkcionavimo ypatumus. Kad tiriamas reiškinys socialinio mobilumo kontekste būtų suvokiamas visapusiškai, svarbu ne tik tirti ir aiškintis padedančias įsidarbinti pagalbos priemones, bet ir stebėti, kodėl vis dar labai didelė dalis pagalbos sulaukusių asmenų „paslysta“ ir iškrenta iš darbo rinkos, ir taip ieškant sąsajų ar socialinio mobilumo tarp kartų patirtis gali būti suvokiama kaip lemiamą įtaką turintis veiksnys.

Pirmojo tyrimo etapo uždaviniai:

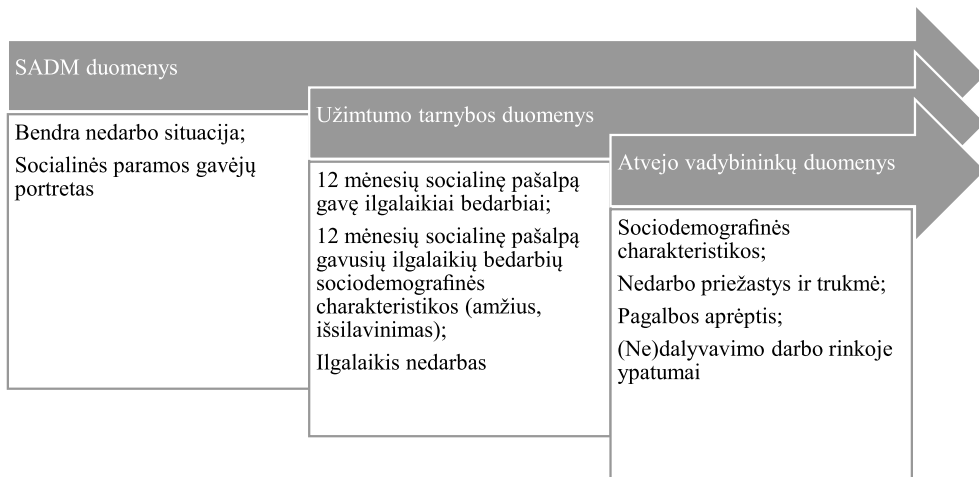
- 1.1. Išsiaiškinti asmenų nedarbo trukmę ir priežastis.
- 1.2. Iširti, kokios suteiktos paslaugos padėjo įsidarbinti.
- 1.3. Nustatyti užimtumo, socialinių paslaugų ir piniginės socialinės paramos sistemų sąsajas siekiant ilgalaikių bedarbių integracijos į darbo rinką.

1.4. Atskleisti priežastis, dėl kurių įsidarbinę asmenys vėl pradėjo nedirbti.

Tyrimo tikslui pasiekti ir uždaviniams įgyvendinti nuspręsta analizuoti SADM ir UT duomenis bei papildomai surinkti duomenų apie Modelį. Šių duomenų analizei sukonstruota mišraus tyrimo metodika, apimanti kiekybinių duomenų statistinę analizę:

1. Antrinių duomenų analizę, susidedančią iš:
 - 1.1. SADM viešai prieinamų duomenų apie bendrą užimtumo ir nedarbo situaciją šalyje bei piniginės socialinės paramos gavėjus;
 - 1.2. UT ne viešai prieinamus duomenų bazės duomenis (12 mėnesių socialinę pašalpą gavusių ilgalaikių bedarbių skaičius ir jų amžius bei išsilavinimas);
 - 1.3. UT duomenų apie taikant Modelį 2021 m. dalyvavusius asmenis. Modelis 2021 m. buvo įgyvendintas 23 savivaldybėse. Modelis taikytas ilgą laiką nedirbantiems (vienus metus ar ilgiau) bei socialinę paramą (pašalpą) gaunantiems asmenims. Informacija apima 2 185 asmenis.
2. Darbo autoriaus atliktos apklausos apie taikant Modelį 2021 m. dalyvavusius ir įsidarbinusius asmenis. Duomenys apima 546 asmenis. Šie duomenys apima Modelio dalyvių iki įsidarbinimo patirtas kliūtis, taip pat socio-demografines charakteristikas, informaciją apie jiems suteiktas paslaugas bei priežastis, kodėl asmenys pasitraukė iš darbo rinkos. Šie duomenys buvo renkami per užimtumo atvejo vadybininkus, dirbančius 23 savivaldybėse. Tyrimas apėmė asmenis, kurie įsidarbino ir darbo rinkoje dalyvavo bent 3 mėn. Tokiu būdu buvo vertinamas jų intrageneracinis socialinis mobilumas ir analizuojama, kokios priežastys šiems asmenims ilgą laiką trukdė įsidarbinti ir kokios priemonės buvo pritaikytos siekiant šias problemas išspręsti. Apibendrinta informacija apie rinktus duomenis pateikiama 6 pav., duomenų rinkimo instrumentas (anketa) pateikiama 1 priede.

Kaip jau minėta teorinėje šio darbo dalyje, ilgą laiką darbo rinkos politikoje nedirbantiems asmenims buvo teikiamos socialinės ir darbo rinkos paslaugos, kurios tarpusavyje nebuvo koordinuojamos, integruotos, nuoseklios ir papildančios viena kitą. Modelio atsiradimu (jo išbandymu) buvo siekiama išspręsti šias daugybines problemas, todėl daroma prielaida, kad pakankamai naujo ir inovatyvaus Modelio taikymo patirtis gali suteikti išsamius ir kompleksinius duomenis tyrimo tikslo pasiekimui. Svarbu pabrėžti, kad prieš atliekant šį tyrimą Modelio rezultatai nebuvo plačiau analizuoti kokybine prasme, labiau buvo koncentruojamasi į kiekybinių rodiklių stebėseną (įsidarbinimo rodiklius).

6 pav. Apibendrinta informacija apie I tyrimo etape rinktus duomenis. Šalt.: sudaryta autoriaus

3.2. Antrasis empirinio tyrimo etapas – ekspertų tyrimas Delfi metodu

Antrojo tyrimo etapo **tikslas**: išanalizuoti socialinio mobilumo veiksniai.

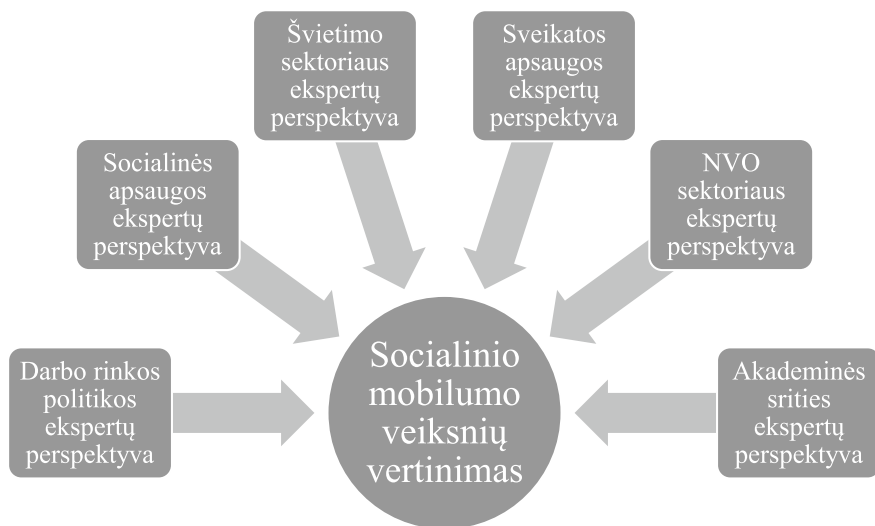
Šiame tyrimo etape socialinio mobilumo perspektyva tiriama iš socialinės politikos formuotojų ir už jos įgyvendinimą atsakingų institucijų perspektyvos. Tokia metodologinė prieiga leidžia kompleksiskai ir sistemiskai įvertinti, ar socialinės politikos ribose socialinio mobilumo problemos – priežasčių ir padarinių analizė bei šių dviejų polių priklausomybė – sprendžiamos konkrečiomis socialinės politikos priemonėmis.

Antrojo tyrimo etapo uždaviniai:

- 1.1. Išskirti pagrindines ilgalaikio nedarbo ir socialinės paramos gavimo priežastis, ribojančias socialinį mobilumą.
- 1.2. Išsiaiškinti priemones, kurios labiausiai padeda ILNESOC įsidarbinti.
- 1.3. Nustatyti ryšį tarp tėvų ir vaikų socialinio statuso lemiančius veiksniai.

Teorinėje darbo dalyje pristatyta, kad darbo rinkos politikos priemonėmis siekiama skatinti gyventojų užimtumą, mažinti socialinę atskirtį, tačiau kartu teorinė analizė atskleidė, kad socialiniam mobilumui tarp kartų didelę įtaką daro asmens portretas chronosistemos (t. y. gyvenimo eigos pokyčių) lygmeniu, kuris yra neatšiejamas nuo įgytos patirties ir sąsajų su švietimo, sveikatos priežiūros, socialinės

apsaugos ir kitais veiksniais, kurie nėra darbo rinkos politikos priemonių akiratyje. Šiuo požiūriu, tyrime siekiama taikyti kuo kompleksiškesnį socialinio mobilumo tyrimą, todėl tyrimas neatsiejamas nuo švietimo, sveikatos, socialinės apsaugos ir kitų sistemos atstovų įtraukties (žr. 7 pav.). Kita vertus, nevyriausybinių sektoriaus organizacijos, tiek atstovaujančios pažeidžiamoms grupėms, tiek teikiančios joms konkrečias paslaugas, taip pat turi sukaupusios kompleksinę ekspertizę, matant asmenų gyvenimo situacijas platesniame kontekste nei tik naudojimas socialine parama, užimtumo programomis, socialinėmis, švietimo, sveikatos ar kitomis paslaugomis. Svarbus yra ir mokslininkų požiūris, kadangi tyrimų, analizuojančių socialinės paramos sistemą Lietuvoje, atlikta nemažai (Navickė, Lazutka, 2016; Aidukaitė, 2018; Navickė, 2023 ir kt.). Apibendrinant galima teigti, kad visos iki šiol įvardytos sistemos, organizacijos ir sektoriai turi reikšmingos įtakos asmens socialinio mobilumo vertinimui, todėl kompleksiškai tiriant šį reiškinį svarbu įvertinti šių dedamųjų įtraukimą.

7 pav. Į II tyrimo etapą įtrauktų ekspertų atstovaujami sektoriai (sritis). Šalt.: sudaryta autoriaus.

Šiam tyrimo tikslui ir uždaviniams įgyvendinti taikomas Delfi metodas, kuris leidžia pasiekti konsensuą tarp skirtingų grupių (ekspertų). Delfi metodas laikomas tinkamu šio tyrimo tikslui pasiekti, nes taikant jį galima įgyti svarbių žinių ir išvalgų iš skirtingų sričių ekspertų, todėl renkami duomenys yra įvairiapusiai ir išsamūs nagrinėjant kompleksinį reiškinį, kuriame gausu neapibrėžtumo ir dvi-

prasmiskumo (Sa et. al., 2022). Ši technika siūlo lankstų metodą rinkti ekspertų nuomones apie tyrėją dominančią sritį. Delfi metodas unikalus tuo, kad jis padeda ne tik surinkti tyrimo duomenis – ekspertų nuomones, bet ir rasti bendrą ekspertų sutarimą – konsensuą, įvertinant, kurie tiriamo reiškinio ypatumai yra svarbiausi (Genienė, 2021). Delfi metodas naudingas tuo, kad jis leidžia tyrime dalyvaujantiems ekspertams anonimiškai dalytis savo nuomone, kurią vėliau gali apmąstyti grupėje, atsižvelgdami į kitų ekspertų nuomonę. Kitų ekspertų nuomonės apsvaistymas produktyvus tuo aspektu, kad individualus ekspertas, dalyvaudamas tyrime, taip pat sužino apie kitų ekspertų nuomonę, kuri paremta tam tikros ekspertizės turėjimu, kuri atsiranda iš darbo patirties viename iš kompleksinio reiškinio sričių, pvz., švietimo ekspertai sužino apie reikšmingus veiksnius, kuriuos įvardija sveikatos sistemos ekspertai ir pan., arba politikos formuotojai sužino apie reiškinio ypatumus, kuriais dalijasi praktikai.

Pasirinktu tyrimo metodu užtikrinamas ir konstruktyvus diskursas dėl keturių pagrindinių Delfi metodo bruožų (Rowe, Wright, 1999):

- 1) dalyvių anonimiškumas tyrime dalyvaujant individualiai leidžia jiems laisvai pareikšti savo nuomonę, neįveikiant spaudimo prisitaikyti prie kitų grupės narių nuomonės;
- 2) pakartotinis dalyvavimas tyrime leidžia ekspertams patikslinti savo nuomonę;
- 3) kontroliuojamas grįžtamasis ryšys informuoja ekspertus apie kitų tyrimo dalyvių nuomones ir suteikia galimybę paaiškinti arba pakeisti savo nuomonę;
- 4) statistinis grupės narių nuomonių apibendrinimas leidžia kiekybiškai analizuoti ir interpretuoti gautus duomenis, taip pat prioritetizuoti problemų „problemą“.

Tyrimo instrumentas: Delfi metodo taikymas pagrįstas trijų pagrindinių etapų įgyvendinimu, kiekviename etape tyrimo instrumentas (anketos) skiriasi. Pirmajame tyrimo etape ekspertams pateiktas tyrimo tikslas, numatyti tyrimo etapai ir pateikta 12 atvirų klausimų. Remiantis ekspertų atsakymais į pateiktus klausimus, buvo dėliojami ir apibendrinami nepasikartojantys ekspertų teiginiai. Apibendrinus pirmojo tyrimo rezultatus parengta antroji anketa, kurioje buvo prašoma pirmajame etape gautus teiginius įvertinti penkių balų skalėje taip matuojant kiekvieno teiginio (nuomonės) svarbą (čia 1 reiškia „visiškai nesutinku“, o 5 – „visiškai sutinku“) (2 priedas). Pasibaigus antrajam tyrimo etapui, apskaičiuoti teiginių vidurkiai, kurie trečiajame tyrimo etape buvo pateikti argumentų mažėjimo tvarka, tokiu būdu ekspertus supažindinant su galutiniais tyrimo rezultatais ir bendra ekspertų nuomone (3 priedas). Susipažinę su tyrimo rezultatais, ekspertai taip pat galėjo teikti grįžtamąjį ryšį.

Tyrimo laikotarpis: 2021 m. gruodžio – 2022 m. balandžio mėn.

I tyrimo etapas įgyvendintas 2021 m. gruodžio mėn. – 2022 m. vasario mėn.

II tyrimo etapas įgyvendintas 2022 m. kovo mėn. – 2022 m. gegužės mėn.

III tyrimo etapas įgyvendintas 2022 m. gegužės mėn.

Tyrimo objektas: ILNESOC intergeneracinio ir intrageneracinio socialinio mobilumo veiksniai.

Patikimumas ir validumas: Siekiant užtikrinti tyrimo patikimumą apibendrinant ekspertų nuomones tyrime pateiktais klausimais, kodavimą atliko 2 koduotojai. Pats Delfi metodas unikalus tuo, kad jo taikymo technika leidžia užtikrinti validumą, nes antrajame ir trečiajame tyrimo etapuose gauti rezultatai nuolat tikrinami. Grįžtamojo ryšio kontrolė skatina tyrimo dalyvių savikorekciją ir savianalizę (Genienė, 2021).

Ekspertų atrinkimo kriterijai: Tyrime dalyvavę ekspertai atrinkti pagal šiuos kriterijus: atstovauja institucijoms ar organizacijoms, kuriose yra atsakingi už ILNESOC taikomų socialinės politikos priemonių formavimą arba praktinį jų įgyvendinimą; atstovauja teorijoje išskirtų socialinio mobilumo padėčiai įtakos turinčių veiksnių sritims (socialinės apsaugos, švietimo, sveikatos, darbo rinkos).

Tyrime buvo apklausti politikos formuotojai arba paslaugas ir pagalbą ILNESOC teikiančių institucijų ir organizacijų ekspertai. Iš viso apklausti 24 ekspertai (žr. 2 lentelę). Siekiant išlaikyti lygiavertį skirtingo sektoriaus atstovų įsitraukimą nagrinėjant tiriamą reiškinį, buvo siekiama užtikrinti vienodą skirtingų sektorių (žr. 7 pav.) atstovų skaičių. Iš viso tyrime dalyvavo 3 socialinės apsaugos srities atstovai, 3 nevyriausybinių organizacijų atstovai, 3 švietimo srities atstovai, 3 užimtumo srities atstovai, 3 akademinė institucijų atstovai, 3 savivaldybių administracijos socialinės paramos skyrių atstovai, 3 socialinių paslaugų įstaigų atstovai, 3 sveikatos apsaugos srities atstovai). Antrajame tyrimo etape taip pat dalyvavo minėti 24 ekspertai.

2 lentelė. Delfi tyrimo dalyviai

SADM	Valstybės tarnautojas
	Valstybės tarnautojas
	Valstybės tarnautojas
NVO	Socialinio įdarbinimo organizacijos atstovas
	Vilniaus arkivyskupijos Carito atstovas
	Nacionalinio skurdo mažinimo tinklo atstovas
Švietimo srities ekspertai	ŠMSM valstybės tarnautojas
	Prezidento patarėjas
	Socialinis pedagogas
Nedirbančių asmenų atvejo vadybininkai	Savivaldybės nedirbančių asmenų AV
	Savivaldybės nedirbančių asmenų AV
	Savivaldybės nedirbančių asmenų AV
Akademiinių institucijų atstovai	Socialinės politikos lektorius
	Socialinės politikos docentas
	Socialinių mokslų daktaras
Savivaldybės administracijos socialinės paramos skyriai	Socialinės paramos skyriaus vedėjas
	Socialinės paramos skyriaus vedėjas
	Socialinės paramos skyriaus vyriausiasis specialistas
Socialinių paslaugų įstaigos	Savivaldybės Socialinių paslaugų centro vadovas
	Savivaldybės socialinių paslaugų centro vadovas
	Savivaldybės socialinių paslaugų centro socialinis darbuotojas (atvejo vadybininkas)
Sveikatos srities specialistai	Visuomenės sveikatos centro atstovas
	Savivaldybės gydytojas
	Visuomenės sveikatos biuro atstovas

Šaltinis: sudaryta autoriaus.

Nedirbančių asmenų atvejo vadybininkai, savivaldybių administracijos socialinės paramos skyrių ir socialinių paslaugų įstaigų atstovai į tyrimą buvo įtraukti teritoriniu principu, siekiant apimti didmiestį, regiono centrą ir mažą savivaldybę.

Duomenų apdorojimas: Pirmajame tyrimo etape su 18 ekspertų atlikti interviu (3 interviu atlikti gyvai, 15 nuotoliniu būdu MS Teams platformoje), 6 ekspertai atsakė raštu. Interviu duomenys transkribuoti (bendra visų interviu trukmė – 19 val. 58 min.). Apibendrinus pirmojo tyrimo rezultatus (t. y. išskyrus ekspertų teiginius ir priskyrus juos tyrimo uždavinius atitinkančioms temoms) buvo parengta antrąji anketa, joje buvo prašoma ekspertų teiginius įvertinti penkių balų skalėje (čia 1 reiškia „visiškai nesutinku“, o 5 – „visiškai sutinku“). Iš viso buvo išskirti 169 teiginiai, priskirti 12 temų, analizuojančių tyrimo objektą, kurie ekspertų buvo vertinami ir jiems suteiktos prasmingos reikšmės. Antrasis tyrimo etapas buvo kompiuterizuotas – anketa patalpinta internetinėje apklausų platformoje. Trečiame tyrimo etape apskaičiuotas nuomonės vidurkis, kuris vėliau pateiktas argumentų mažėjimo tvarka, taip ekspertus supažindinant su galutiniais tyrimo rezultatais ir bendra ekspertų nuomone.

3.3. Trečiasis tyrimo etapas – interviu su ilgą laiką nedirbančiais ir socialinę paramą gaunančiais asmenimis

Trečiojo etapo tyrimo tikslas: ištirti ILNESOC intrageneracinio socialinio mobilumo trukdžius.

Trečiojo etapo tyrimas bendrame šio darbo tyrimo kontekste unikalus tuo, kad jame įtraukiama pačių ILNESOC perspektyva. Nors nedarbo ir socialinės paramos mąsto problemos valstybės politikoje vertinamos kaip *makrolygio* problemos, tačiau tokie sociologai kaip Thompsonas (1990) ir Bertaux (1991) socialinio mobilumo tyrimus laiko pernelyg statistiniais ir gana ribotais, nes neatskleidžiama asmens gyvenimo proceso esmė – socialinis kontekstas, kuris nulemia asmens gyvenimo sprendinius.

Trečiojo tyrimo etapo uždaviniai:

1. Išsiaiškinti veiksniai, kurie lėmė informantų ilgalaikio nedarbo ir socialinės paramos gavimo aplinkybes.
2. Nustatyti kliūtis, kurios labiausiai trukdo ILNESOC įsidarbinti.
3. Išanalizuoti subjektyvias asmenų dalyvavimo socialinės apsaugos sistemoje patirtis ir jų vertinimą.

Šiam tyrimui atlikti pasirinkta „generalistinė“ biografinės metodologijos kryptis, kuri leidžia socialinį mobilumą nagrinėti individualiu interpretaciniu lygmeniu (Kraniauskienė, 2000). Taip asmuo nėra atskiriamas nuo socialinio konteksto, o tokie matavimo parametrai kaip „socialinė kilmė“, „išsilavinimas“, „chronologinė gyvenimo patirtis“ įtraukiami į koreliacijos matavimą. Biografinio tyrimo uždavinys – individualioje patirtyje atskleisti bendresnes vertybines – socialines struktū-

ras ir jose esančias struktūras, kurias žinant asmeninę patirtį galima nagrinėti kompleksiskai, dirbtinai jų nestabdant, o „biografinio tyrimo medžiaga, apimanti duomenis apie kelias tarpusavyje glaudžiai susijusias socialines grupes, leidžia sociologams analizuoti ir vertinti socialinį procesą vykstant veiksmui“ (Kraniauskienė, 2000, p. 89). Biografinis metodas leidžia suvokti ir paaiškinti, platesniame kontekste interpretuoti asmenų patirtis (kokias jie pateikia savo pasakojimuose), taip pat šiuo metodu siekiama atskleisti gyvenimo patirties reikšmę patiems asmenims.

Tyrimo laikotarpis: 2022 m. vasario mėn. – 2022 m. gegužės mėn. Visi interviu vyko informantų pasirinktoje vietoje: 7 informantų gyvenamojoje vietoje, 2 vietos bendruomenės namuose, 1 žmonių su negalia dienos centre, 1 bibliotekoje, 1 kavinėje.

Patikimumas ir validumas: pasak Rupšienės (2007), natūralistinio tyrimo principai padeda siekti validumo sampratos. Natūrali aplinka, tyrimo visapusiškumas, kontekstualumas, duomenų pateikimas vartojant informantų, o ne tyrėjo terminus, tyrimo proceso svarba, t. y. duomenys, fiksuojami stebėjimo eigoje, leidžia tiriamąjį reiškinį stebėti natūraliomis sąlygomis.

Tyrimo dalyvių atranka: tyrimo pradžioje buvo dalyvaujama įvairiuose susitikimuose, kuriuos organizavo Nacionalinis skurdo mažinimo organizacijų tinklas (NSMOT). Šie susitikimai vyko 10 skirtingų Lietuvos miestų, tyrimo autorius juose dalyvavo kaip stebėtojas, o vėliau bandė užmegzti kontaktą su norinčiais dalyvauti tyrime asmenimis. Minėtuose susitikimuose daugiausia dalyvaudavo nedirbantys asmenys, socialinės paramos gavėjai, žmonės su negalia. Tokiu būdu į tyrimą pavyko įtraukti 8 asmenis. Vėliau procesas vyko sniego gniūžtės principu, kai informaciją apie potencialius tyrimo dalyvius suteikdavo tyrime jau dalyvavę informantai. Sniego gniūžtės atranka kartais gali būti vienintelis būdas pasiekti tyrimo generalinės aibės vienetus. Ši atranka ypatinga tuo, kad kiekvienas tyrime jau dalyvaujantis informantas gali tyrėjui rekomenduoti tyrimo vertus vienetus, supažindinti jį ir į tyrimą įtraukti kitų informantų, kurie priklauso gana ribotai, bet savitos ir turiningos informacijos turinčiai populiacijai, kurią pačiam tyrėjui sudėtinga pasiekti ir apie kurią tyrėjas turi mažai informacijos arba jos visai neturi (Rupšienė, 2007). Taigi, sniego gniūžtės atranka į tyrimą padėjo įtraukti dar 4 informantus.

Sudarant empirinio tyrimo imtį, siekiant įtraukti skirtingas patirtis ir užfiksuoti esamą socialinio mobilumo modelių įvairovę, buvo pasirinkti naratyvai, kuriuose informantai atstovauja skirtingam socialiniam ir ekonominiam statusui, yra skirtingo išsilavinimo, šeiminio statuso, lyties, gyvena skirtingo dydžio teritorijose

(didmiestis, miestas (rajono centras), kaimas). Šioje tyrimo dalyje atliekama duomenų analizė grindžiama dvylika 1970–1984 m. gimusių informantų biografinių interviu (iš jų 6 moterų ir 6 vyrų). Konkretus informantų skaičius parinktas siekiant išlaikyti vienodą konkrečią tiriamųjų charakteristiką (detali imties charakteristika pateikiama 3 lentelėje, informantų vardai pakeisti). Pažymėtina tai, kad tyrime dalyvavusių informantų skaičius pasirinktas neiškart, vadovautasi „duomenų prisotinimo principu“ (Gaižauskaitė, Valavičienė, 2016, p. 41). Tai reiškia, kad nauji interviu buvo imami tol, kol informacija pradėjo kartotis ir iš esmės nebeatskleidė naujų, su tyrimo tikslu susijusių aspektų.

Nors kokybinio tyrimo dėmesio centre yra tyrimo dalyvių perspektyvos, tyrėjas čia tampa aktyvia duomenų rinkimo „priemone“ (Gaižauskaitė, Valavičienė, 2016), kitais žodžiais tariant, gaunamų duomenų kokybė priklauso nuo to, kaip tyrėjui pavyksta užmegzti ir palaikyti tarpusavio kontaktą su tiriamaisiais, kaip pavyksta struktūruotai, remiantis tyrimo tikslu ir uždaviniais, vesti pokalbį. Verta paminėti, kad daug detalių apie informantų gyvenimą išsiaiškinta neformaliai, dar prieš įjungiant diktofoną ir pradedant interviu, todėl buvo naudojamosi galimybė vesti „lauko užrašus“, pasižymėti įdomiausias ar neįprastas detales ir pan. Pavyzdžiui, pasitaikė atvejis, kai su informantu buvo susitarta susitikti nakvynės namuose. Prieš tai tiek jis, tiek nakvynės namų socialinės darbuotojos patikino, kad asmuo ilgą laiką nedirba ir gauna socialinę paramą. Vis dėlto susitikus informantas teigė, kad „neturi daug laiko plepalams, nes reikia į darbą“, tačiau interviu metu paaiškėjo, kad jis teturėjo tam tikrų nelegalių (neįformintų) darbų, kuriuos atlikdavo pas kitus asmenis. Tokie atvejai ypač praturtino supratimą apie tai, koks svarbus informantams darbo turėjimas, tapatinimasis su dirbančiaisiais. „Lauko užrašai“ suteikia galimybę užtikrinti, kad nebus prarasta daug svarbios informacijos: tiriamojo kalbos stiliaus, greičio, žodžių ar vaizdų (Patton, 2002).

Dauguma interviu buvo vykdomi informantų gyvenamojoje aplinkoje, todėl buvo proga apžiūrėti jų namus, aplinką, susipažinti su galimais socialiniais ryšiais. Minėtina, kad informantai buvo labai atviri tiek prieš interviu, tiek jo metu. Prieš interviu daugelis siūlė kavos, arbatos, siekė pavaišinti (buvo atvejis, kai siūlyta ir alkoholio), pateisinant šį vaišingumą tuo, kad tyrėjas „ilgai užtruko kelionėje, pavargo“.

Minėtina, kad tyrimo eigą ir jo trukmę sunkino tai, kad kai kurie informantai susitikimą atidėdavo, tačiau vis tiek neatsisakydavo pasikalbėti, informuodavo telefonu, kada galės tai padaryti. Daugiausia tokių atvejų pasitaikydavo dėl to, kad informantai kur nors neplanuotai vykdavo dirbti, „talkindavo kaimynams ar giminėms“.

3 lentelė. Pagrindinės informantų charakteristikos

Nr.	Informantas (vardai pakeisti)	Profesija	Išsilavinimas	Ypatingi pastebėjimai
1.	Juozas	Dažytojas-tinkuotojas	8 klasės internatinėje mokykloje, vėliau profesinė mokykla	Nelegaliai dirba atsitiktinai pasitaikančius darbus, gyvena nakvynės namuose
2.	Algis	Santehnikas-suvirintojas	10 klasių su įgyta kvalifikacija	Nelegaliai dirba atsitiktinius darbus statybose
3.	Elena	Ekonomistė	Aukštesnioji ekonomikos mokykla	Sveikatos problemos, dalinai paralyžiuota ranka
4.	Ramūnas	Žemės ūkio mašinų surinkimas	Vidurinis išsilavinimas	Ilgą laiką gyveno su senyvo amžiaus mama, kurią prižiūrėjo
5.	Regina	Pedagogė	Taikomosios dailės technikumai	Daug metų neatlygintinai savanoriauja
6.	Žydrūnas	Statybininkas-apdailininkas	Pagrindinis su profesine kvalifikacija	Vienas augina tris vaikus
7.	Renata	Slaugytojos padėjėjos kursai	Pagrindinis (10 klasių)	Ilgą laiką dirbo nelegaliai (sezoninius darbus)
8.	Danutė	Konditerės kursai	Baigusi 9 klases	Gyvena socialiniame būste
9.	Auksė	Teisininkė	Aukštasis	Turi psichikos negalią, gyvena apsaugotame būste
10.	Stasys	Melioratorius	Profesinis	Turi priklausomybę nuo alkoholio
11.	Gedas	Katilinės kūrėjas	Vidurinis išsilavinimas	Turi daug skolų
12.	Angelė	Fotografė	Profesinis	Vieniša, gyvena atokioje sodyboje, baigusi ne vienus UT kursus

Šaltinis: sudaryta autoriaus.

Duomenų apdorojimas ir analizė: ši tyrimo dalis remiasi biografiniais interviu su ILNESOC. Šis gyvenimo istorijos metodas, anot Indriliūnaitės (2016), plačiai taikomas marginalizuotų visuomenės narių tyrimuose ir leidžia sujungti daug tiek neigiamų, tiek pozityvių išgyvenimų skirtingais asmenų gyvenimo etapais. Šioje tyrimo dalyje analizuojami duomenys apima 12 biografinių interviu su ilgą laiką nedirbančiais ir socialinę paramą gaunančiais asmenimis duomenis. Bendra interviu trukmė – 15 val. 38 min. Trumpiausias interviu – 37 min. 38 sek., ilgiausias – 1 val. 38 min. Visais atvejais interviu trukmė nebuvo ribojama ir priklausė nuo tyrimo dalyvių noro ir pasirengimo pasakoti savo gyvenimo istoriją (patirtį). Visi interviu buvo transkribuojami.

Tyrimui pasirinkta 1970–1984 metų (37–51 metų) karta, kurią Maslauskaitė, et al. (2020) tyrė Kartų ir šeimų tyrime ir įvardijo kaip „natūralaus socialinio eksperimento kartą, kuri aktyvųjį šeiminių gyvenimo etapą gyveno drastiškai kintančios visuomenės sąlygomis. Jie pradėjo naują Lietuvos šeimos epochą, tačiau ji iki šiol menkai pažinta pirmiausia dėl tikslų, išsamių, šiuolaikinius standartus atitinkančių duomenų stokos“ (p. 1).

Šis tyrimo etapas atliktas remiantis Creswello (2014) išskirtais etapais:

- 1) pasirengimas tyrimui ir duomenų rinkimas
- 2) duomenų paruošimas analizei (duomenys transkribuoti)
- 3) duomenų skaidymas
- 4) duomenų kodavimas
- 5) temų išskyrimas
- 6) rezultatų interpretavimas

Minėtina, kad interviu analizei nebuvo naudotasi kokybinių duomenų analizavimo programine įranga, tačiau duomenų analizė buvo atliekama vadovaujantis standartinės kokybinės duomenų analizės procedūromis (Miller, 2000; Kvale, 2006) koduojant interviu medžiagą, kuriant subtemas, išskiriant pagrindines temas ir kt. Išanalizavus interviu duomenis, aptariami reikšmingiausiai tarpgeneracinio socialinio mobilumo modelio kaitą atspindintys veiksniai ir trukdžiai.

Tyrimo instrumento parengimas. Buvo parengtas pusiau struktūruoto interviu klausimynas (žr. 5 priedą). Jis sudarytas iš dviejų dalių. Pirmoje dalyje klausimai, kurie buvo įtraukti į duomenų analizę, buvo orientuoti į biografinę, socio-demografinę informaciją, pirmąjį darbą, kitas darbines patirtis, vaikystės patirtis, subjektyvų sveikatos vertinimą, pajamas ir kt. Antroje dalyje buvo klausama apie informantų tėvus – jų sociodemografinę informaciją, darbą, sveikatą ir kt.

Minėtina, kad klausimų pateikimo eiliškumas priklausė nuo interviu eigos, informantų noro daugiau ar mažiau kalbėti viena ar kita tema. Jeigu informantas nepilnai atsako į užduotą klausimą arba dėl tam tikrų priežasčių nepatogu į jį atsa-

kinėti, užduodami papildomi plane nenurodyti klausimai išsamesnei informacijai gauti.

Kokybinio tyrimo etika: atiekant kokybinį tyrimą laikytasi pagrindinių tyrimo etikos principų: geranoriškumo, teisingumo ir teisės gauti tikslią informaciją. Visi tyrimo informantai patvirtino savo sutikimą dalyvauti tyrime, pasirašydami specialią sutikimo formą.

Taip pat minėtina, kad pagrindiniai etikos principai, kuriais buvo vadovaujama atliekant interviu su ekspertais – konfidencialumas, anonimiškumas ir pagarba asmens orumui. Konfidencialumas susijęs su tuo, kad tyrime gauti duomenys bus naudojami tik akademinėje aplinkoje tyrimo tikslams pasiekti. Kad gauti duomenys būtų kuo atviresni, gilesni ir atspindėtų tikrąją situaciją, užtikrinamas informantų anonimiškumas, atsakymai nesusiejami su informantais, prie atsakymų pateiktos tik apibendrintos pareigos arba pakeisti vardai. Pagarba asmenims užtikrinama supažindinant informantus su tyrimo tema, tikslu ir numatoma interviu trukme. Prieš pradėdant pokalbį gaunamas informanto sutikimas jį įrašinėti. Garantuojama, kad interviu įrašas bus naudojamas tik gautų duomenų analizei atlikti. Respondentai patikinami, kad tyrimo metu gauti duomenys bus naudojami tik apibendrinta forma tyrimo tikslams įgyvendinti.

Tyrimo ribotumai

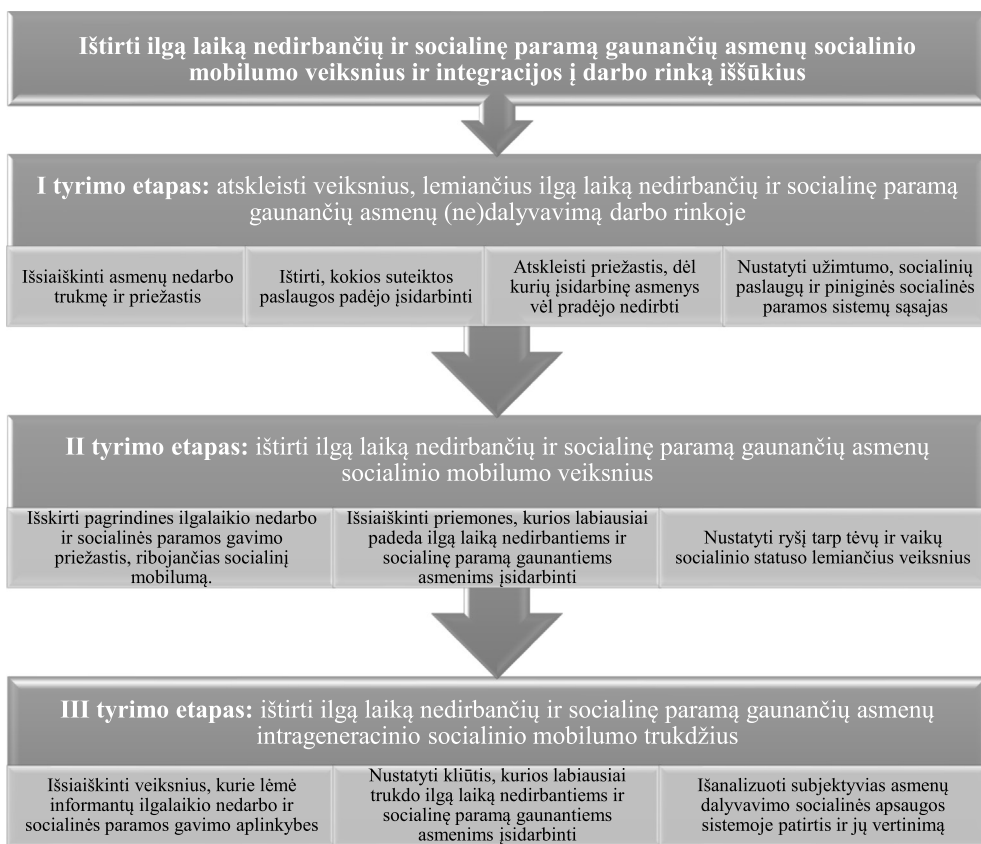
Vienas šio tyrimo ribotumų yra tas, kad darbo autorius dirba SADM ir taikant Modelį koordinavo jo veiklas, teikė metodinę pagalbą savivaldybių atvejo vadybininkams. Šališkumo riziką sumažina pasirinkti tyrimo metodai ir pasitelkiamų papildomų koduotojų pagalba. Rizika taip pat buvo mažinama nuolat reflektuojant gautus rezultatus ir įžvalgas su darbo vadove.

Taip pat kaip vienas darbo ribotumų išskiriamas I empirinio tyrimo dalyje intrageneracinio socialinio mobilumo vertinimas tik ribotame informantų gyvenimo laikotarpyje, t. y. nuo jų bedarbystės iki įsidarbinimo, tačiau neapžvelgiant viso gyvenimo kelio. Šis ribotumas kompensuojamas III tyrimo dalyje, kurioje taikoma intrageneracinė perspektyva, apimanti visą informantų gyvenimą, taip pat padėjusi surinkti vertingų duomenų, reikalingų analizuoti ir intergeneracinį socialinį mobilumą.

Dar vienas tyrimo ribotumas yra tas, kad darbe socialinis mobilumas nėra matuojamas, tik vertinami jo veiksniai. Tai reiškia, kad darbe nėra matuojami visuomenės struktūriniai pokyčiai, nėra įvardijama, kiek ILNESOC pakeitė savo socialinę poziciją per tam tikrą laikotarpį. Koncentruojamasi tik į veiksnius, kurie padėtų socialinę poziciją pakeisti. Šis tyrimo ribotumas kompensuojamas 1.4 sky-

relyje „Socialinio mobilumo dimensijos ir veiksniai“, kuriame, remiantis rengiant disertaciją parašytu straipsniu, analizuojama konkrečios kartos socialinio mobilumo padėtis vertinant ją išsilavinimo, profesijos, pajamų ir sveikatos perspektyvų kontekste.

Visų tyrimo etapų tikslų ir uždavinių sąsajos, duomenų rinkimo metodai ir tyrimo procesas pateikti 8 paveiksle.

I etapas

Pirminių ir antrinių kiekybinių duomenų statistinė analizė

II etapas

Delfi metodas

III etapas

Biografiniai interviu

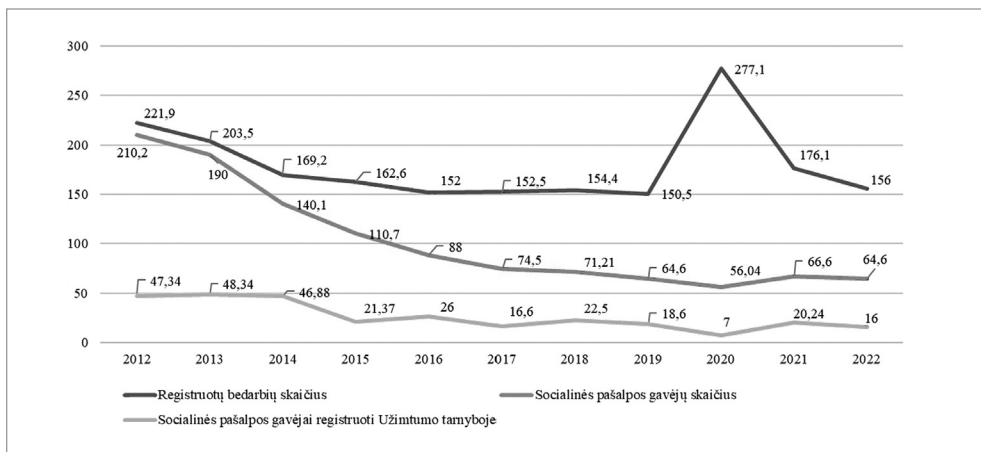
8 pav. Tyrimo metodikos vizualizavimas. Šalt.: sudaryta autoriaus.

4. ILGA LAIKĄ NEDIRBANČIŲ IR SOCIALINĘ PARAMĄ GAUNANČIŲ ASMENŲ SITUACIJA IR ĮTRAUKTIES INICIATYVOS

Kad sėkmingai išanalizuotume ILNESOC socialinio mobilumo problematiką, pradžioje svarbu apžvelgti bendrą nedarbo ir socialinės paramos sistemos kontekstą, nustatyti ilgalaikio nedarbo mastą, išanalizuoti ILNESOC charakteristikas ir kt. Galiausiai šioje tyrimo dalyje atskleidžiama, kaip ILNESOC integracija į darbo rinką vyko konkrečiame projekte (Modelyje).

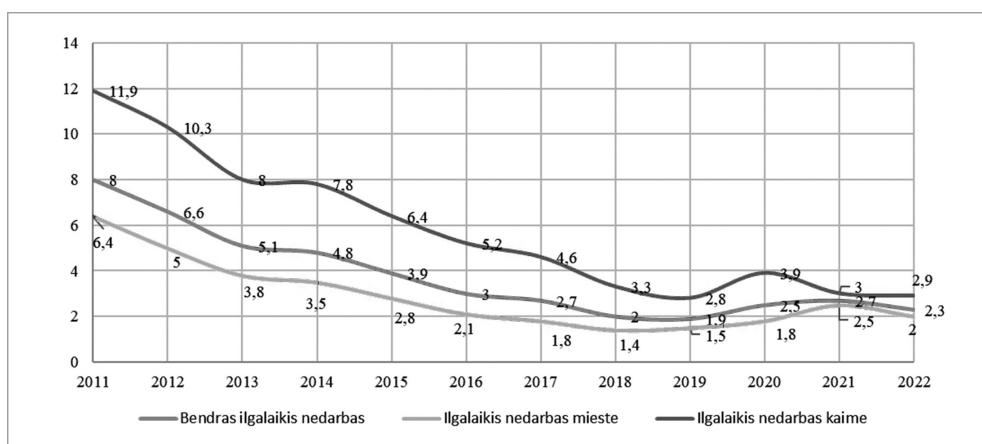
4.1. Bendra nedarbo situacija ir ilgalaikis nedarbas

Apžvelgiant bendrąjį nedarbo kontekstą (žr. 9 pav.) matyti, kad 2022 m. Lietuvoje buvo 156 tūkst. registruotų bedarbių (2021 m. – 176,1 tūkst.). Ši mažėjimo tendencija rodo, kad nedarbo lygis, išaugęs COVID-19 pandemijos metu, pamažu grįžta į 2016–2018 m. lygį. Socialinę pašalpą 2022 m. vidutiniškai gavo 64,6 tūkst. (2021 m. – 66,6 tūkst.), ir galima teigti, kad jos gavėjų skaičius nuo 2019 m. išlieka gana stabilus. Pastebėtina, kad 2020 m. tik 16 tūkst. socialinės pašalpos gavėjų buvo registruoti UT (2021 m. – 20,24 tūkst.). 2020 m. tokių asmenų buvo vos 7 tūkst., nes COVID-19 pandemijos metu Lietuvos Vyriausybė buvo įvedusi vadinamąją darbo paieškos išmoką, kurios dydis siekė 200 Eur, todėl tai viršijo socialinės pašalpos dydį ir paramos gavėjams buvo palankiau gauti minėtą išmoką, kurią mokėjo UT.

9 pav. Registruotų bedarbių, socialinės pašalpos gavėjų ir Užimtumo tarnyboje registruotų socialinės pašalpos gavėjų skaičius (tūkst. asmenų). Šalt.: sudaryta autoriaus, remiantis SADM duomenimis, 2023.

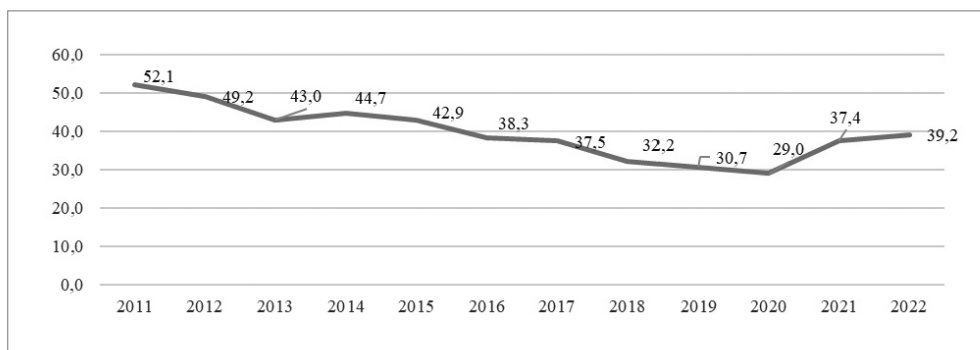
Nors bendras registruotų bedarbių skaičius nuo 2020 m. gana ženkliai mažėjo, ilgalaikio nedarbo lygis nuo 2019 m. šalyje didėjo ir 2021 m. siekė 2,7 proc. Šio rodiklio didėjimui įtakos turėjo COVID-19 pandemija, kuri ribojo asmenų įsidarbinimo galimybes ir padidino nelygybės ir skurdo riziką (Major, Machin, 2020). Pasibaigus dėl COVID-19 pandemijos paskelbtai ekstremaliai situacijai, didėjanti darbo paklause turėjo įtakos ir ilgalaikių bedarbių skaičiaus mažėjimui, todėl 2022 m. ji siekė 2,3 proc. Vis dėlto problema išlieka kiek ryškesnė diferenciacija tarp miesto ir kaimo ilgalaikio nedarbo lygio (žr. 10 pav.). Pavyzdžiui, 2011–2020 m. laikotarpiu ilgalaikis nedarbas kaime buvo kone dvigubai didesnis nei mieste ir tik nuo 2021 m. šis skirtumas kiek sumažėjo. Pastebima, kad COVID-19 pandemijos laikotarpis (2019–2020 m.) itin stipriai palietė kaimo vietovėse gyvenančius asmenis, nes jų ilgalaikis nedarbas išaugo 1,1 proc. punkto, o mieste šis padidėjimas siekė tik 0,3 proc. punkto. 2022 m. ilgalaikio nedarbo lygis toliau nuosekliai mažėjo judėdamas link iki pandemijos buvusio lygio ir siekė 2,9 proc. kaime bei 2 proc. mieste.

10 pav. Ilgalaikis nedarbas (proc.). Šalt.: sudaryta autoriaus remiantis Valstybės duomenų agentūros duomenimis, 2023.

Kita vertus, nors bendras ilgalaikio nedarbo lygis pastaraisiais metais šiek tiek mažėjo, ryškia problema išlieka didelė ilgalaikių bedarbių dalis nuo visų bedarbių, kuri 2022 m., lyginant su 2020 m., išaugo daugiau nei 10 proc. punktų (žr. 11 pav.). Tai, kad nuo 2011 m. kasmet trečdalis arba daugiau bedarbių (o 2011–2012 m. pusė) yra ilgalaikiai, indikuoja apie sisteminės nedarbo problemas, kurių sprendimas tokiais atvejais užtrunka ilgiau nei metus. Tai atitinka ir anksčiau minėtų tyrimų rezultatus kitose šalyse, kurie rodo, kad, net ir gerėjant bendriems užimtumo rodikliams, ilgalaikio nedarbo lygis vis tiek išlieka aukštas (Spermann, 2015; OECD, 2022). Remiantis UT duomenimis, 2021 m. beveik pusė ilgalaikių bedarbių

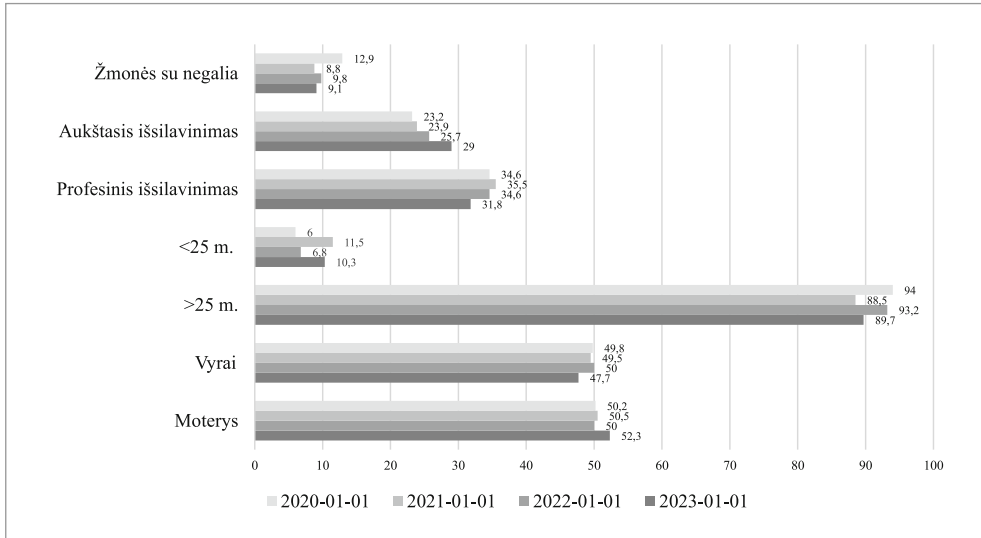
(45,5 proc.) nurodė ieškantys nekvalifikuoto darbo, ketvirtadalis (25,3 proc.) domėjosi specialistų darbo vietomis, kvalifikuotiems darbininkams skirtų darbo vietų ieškojo 17,2 proc., o pardavėjų ir paslaugų srityje – 12 proc. ilgalaikių bedarbių. Tai, kad beveik pusė ilgalaikių bedarbių norėtų dirbti nekvalifikuotus darbus, rodo žemo išsilavinimo ir prieinamų persikvalifikavimo ar profesijos įgijimo galimybių stoką. Be to, tokia situacija rodo pažeidžiamų visuomenės grupių susidūrimą su aktyvios įtraukties apribojimais, kurie, anot Gruževskio, Krutulienės, Miežienės (2021), susiję su įgalinančių paslaugų stoka.

11 pav. Ilgalaikių bedarbių dalis nuo visų bedarbių (proc.). Šalt.: apskaičiuota ir sudaryta autoriaus remiantis Valstybės duomenų agentūros duomenimis, 2023.

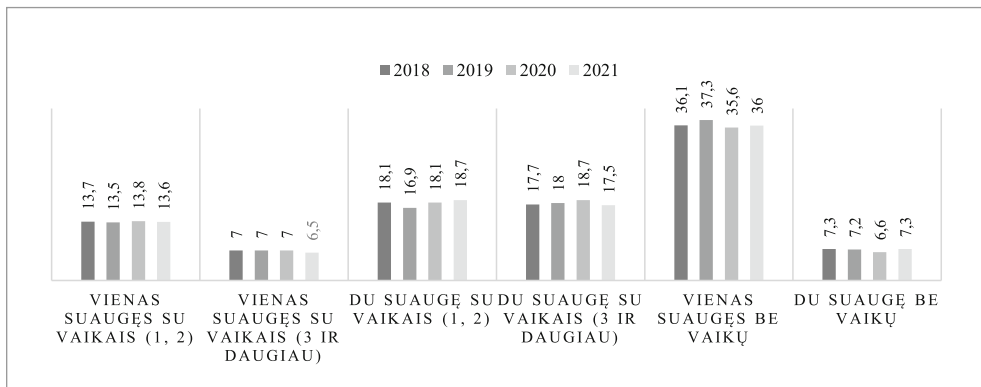
Vertinant ilgalaikių bedarbių struktūrą (žr. 12 pav.) pastebima, kad pagal lytį jie pasiskirstę po lygiai: 2022 m. sausio 1 d. moterys ir vyrai – po 50 proc., bet nuo 2023 m. sausio 1 d. stebimas ilgalaikių bedarbių moterų skaičiaus padidėjimas iki 52,3 proc., taip pat matomas vyresnių nei 25 metų ilgalaikių bedarbių dalies sumažėjimas 4,3 proc. punkto (nuo 94 proc. 2020 m. sausio 1 d. iki 89,7 proc. 2023 m. sausio 1 d.). Beveik kas trečias ilgalaikis bedarbis turėjo profesinį išsilavinimą, šiuo metu jų sumažėjo 2,8 proc. punkto (nuo 34,6 proc. 2020 m. sausio 1 d. iki 31,8 proc. 2023 m. sausio 1 d.), o turinčių aukštąjį išsilavinimą padaugėjo 6,8 proc. punkto (nuo 23,2 proc. 2020 m. sausio 1 d. iki 29 proc. 2023 m. sausio 1 d.). Ilgalaikių bedarbių su negalia dalis sumažėjo 3,8 proc. punkto (nuo 12,9 proc. 2020 m. sausio 1 d. iki 9,1 proc. 2023 m. sausio 1 d.).

Lyginant su bendromis bedarbių sociodemografinėmis charakteristikomis galima teigti, kad bedarbiai nuo ilgalaikių bedarbių skiriasi tuo, kad, pavyzdžiui, 2020 m. aukštąjį išsilavinimą turėjo 22 proc. bedarbių (t. y., 3,7 proc. mažiau nei tarp ilgalaikių bedarbių), tarp bedarbių buvo 55,2 proc. vyrų ir 44,8 proc. moterų (todėl ilgalaikiai bedarbiai pagal lytį buvo pasiskirstę tolygiau, atitinkamai 49,8 proc. ir 50,2 proc.).

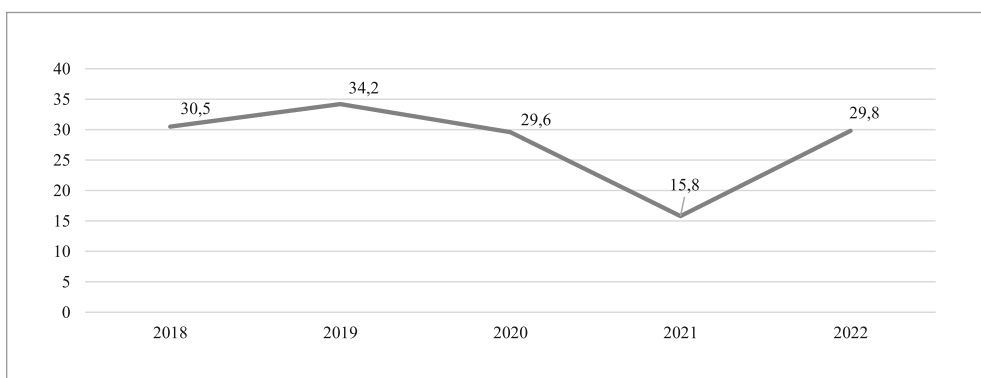
12 pav. Ilgalaikių bedarbių struktūra (proc.). Šalt.: sudaryta autoriaus, remiantis Užimtumo tarnybos duomenimis, 2023.

Toliau aptarsime tai, kas Lietuvoje gauna pinigine socialinę paramą, kitaip tariant, kokios tų asmenų sociodemografinės charakteristikos. Kaip ir ilgalaikiai bedarbiai, socialinės pašalpos gavėjai pagal lytį pasiskirstę panašiai, 2021 m. pašalpą gavo 52,5 proc. vyrų ir 47,5 proc. moterų (2020 m. 52,1 proc. vyrų ir 47,9 proc. moterų). 13 pav. matyti, kad daugiausia asmenų, gaunančių socialinę pašalpą, yra suaugusieji, gyvenantys vieni. Ši asmenų grupė sudaro daugiau kaip trečdalį paramos gavėjų jau nuo 2018 metų. Kita paramos gavėjų dalis yra du suaugę asmenys, auginantys vieną arba du vaikus bei tris ir daugiau vaikų, taip pat vieni suaugę asmenys, auginantys vieną ar du vaikus. Galiausiai mažiausia dalis tų, kurie vieni augina tris ir daugiau vaikų. Vis dėlto galima pastebėti, kad nuo 2018 m. socialinės pašalpos gavėjų portretas pagal šeimos struktūrą išlieka gana stabilus, o kai kuriose grupėse (pvz., vienas suaugęs asmuo, auginantis 3 ir daugiau vaikų) pokyčių trejus metus iš eilės fiksuojama nebuvo.

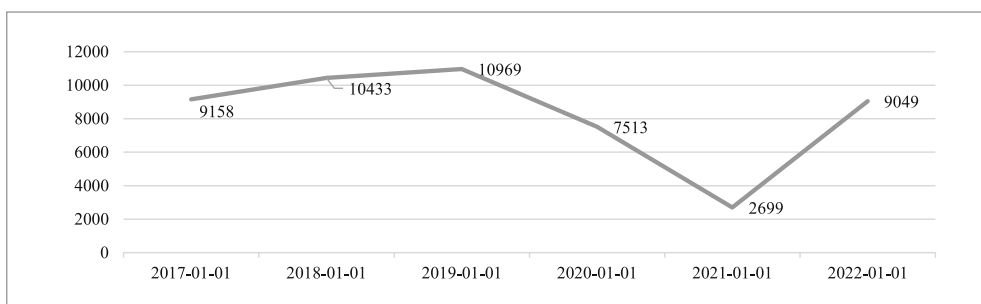
13 pav. Socialinės pašalpos gavėjai pagal šeimos struktūrą (proc.). Šalt.: sudaryta autoriaus, remiantis SADM duomenimis, 2022.

Svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad, jeigu nedirbantis asmuo turėjo reikalingą draudžiamąjį stažą, pasibaigus nedarbo išmokos mokėjimo laikotarpiui vieninteliu pajamų šaltiniu lieka galimybė kreiptis pinigines socialinės paramos. Jeigu asmuo socialinę pašalpą be pertraukos gauna 12 mėnesių, jis laikomas ilgalaikiu socialinės pašalpos gavėju. 14 pav. matyti, kad tokių asmenų 2019 m., lyginant su 2018 m., padaugėjo 3,7 proc. p., o sumažėjimas buvo užfiksuotas tik 2021 m., tačiau 2022 m. situacija vėl pasiekė priešpandeminį lygį. 2021 m. sumažėjimui įtakos turėjo ne pagerėjusi socialinės paramos gavėjų socialinė integracija, bet per COVID-19 pandemiją UT pradėta mokėti darbo paieškos išmoka, kuri lėmė, kad daugelis paramos gavėjų dėl didesnio nei pašalpa šios išmokos dydžio nusprendė gauti ją.

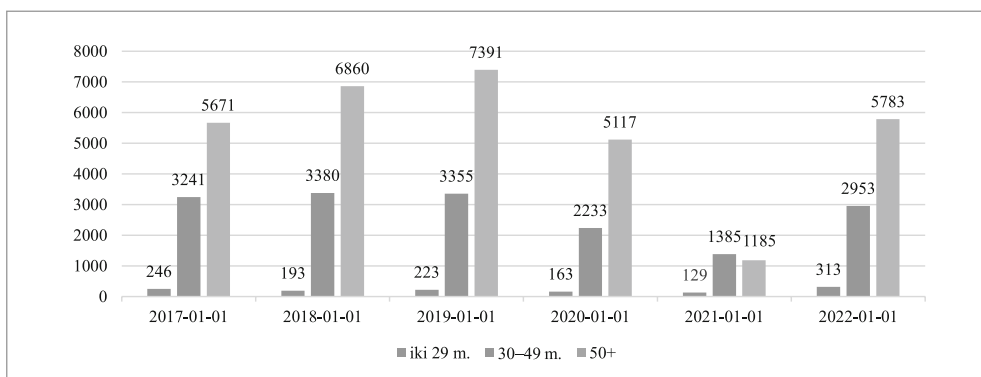
14 pav. Ilgalaikių pašalpos gavėjų dalis proc. nuo visų socialinę pašalpą gaunančių asmenų. Šalt.: sudaryta autoriaus, remiantis SADM socialinės paramos rezultatyvumo stebėsenos duomenimis, 2022.

Apžvelgus bendrą nedarbo, ilgalaikio nedarbo ir socialinės paramos gavėjų charakteristikų ir aprėpties kontekstą, svarbu apibrėžti ILNESOC statistines sankaupas, t. y. nustatyti, kiek ilgą laiką nedirbančių asmenų ilgą laiką gauna ir socialinę pašalpą. Pažymėtina, kad šie duomenys buvo gauti iš UT, suformavus specialią užklausą, nes tokie duomenys viešai nėra prieinami. Kaip matyti iš 15 pav. nurodytos datos, pavyzdžiui, 2022 m. sausio 1 d., ir 12 mėn. iki šios datos socialinę pašalpą gavo 9 049 ilgalaikiai bedarbiai. Stebint šią tendenciją matyti, kad nuo 2017 m. šis skaičius išlieka gana stabilus, išskyrus 2021 m., kai, kaip jau minėta, daugelis socialinės pašalpos gavėjų gavo UT mokamą darbo paieškos išmoką.

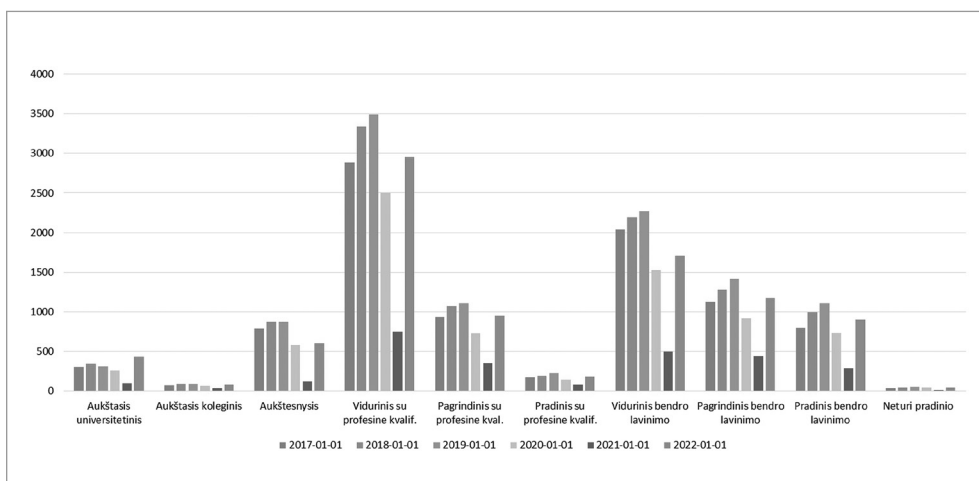
15 pav. Nurodytą laikotarpį ir 12 mėnesių iki šios datos socialinę pašalpą gavę ilgalaikiai bedarbiai (asm. skaičius). Šalt.: sudaryta autoriaus, remiantis Užimtumo tarnybos duomenų bazės duomenimis, 2022.

Pažymėtina, kad šios asmenų grupės struktūra pagal amžių taip pat išlieka stabili. Kaip matyti 16 pav., šioje asmenų grupėje dominuoja asmenys nuo 50 m., o jaunimo iki 29 m. dalis yra mažiausia, tačiau lyginant su 2017–2021 m. laikotarpiu yra gerokai padidėjusi ir 2022 m. sudarė 313 asmenų.

16 pav. Ilgą laiką nedirbantys ir socialinę paramą gaunantys asmenys pagal amžiaus grupes (asm. skaičius). Šalt.: sudaryta autoriaus, remiantis Užimtumo tarnybos duomenų bazės duomenimis, 2022.

Kalbant apie ILNESOC išsilavinimą, 17 pav. matyti, kad dominuoja vidurinis su profesiniu ir vidurinis bendrojo lavinimo išsilavinimas. Taip pat nemaža dalis asmenų yra įgiję pagrindinį su profesine kvalifikacija arba pagrindinį bendrojo lavinimo bei pradinį išsilavinimą. Kasmet pasitaiko apie 50 asmenų, kurie neturi net pradinio išsilavinimo, nors aukštąjį išsilavinimą įgijusių asmenų vidutiniškai per metus fiksuojama apie 300. EBPO (2022) duomenys rodo, kad asmenų, kurių išsilavinimo lygis yra žemesnis nei vidurinis, nedarbas Lietuvoje siekia 21,4 proc. (Latvijoje – 16,3 proc., Estijoje – 10,4 proc.).

17 pav. Ilgą laiką nedirbantys ir socialinę paramą gaunantys asmenys pagal išsilavinimą (asm. skaičius). Šalt.: sudaryta autoriaus, remiantis Užimtumo tarnybos duomenų bazės duomenimis, 2022.

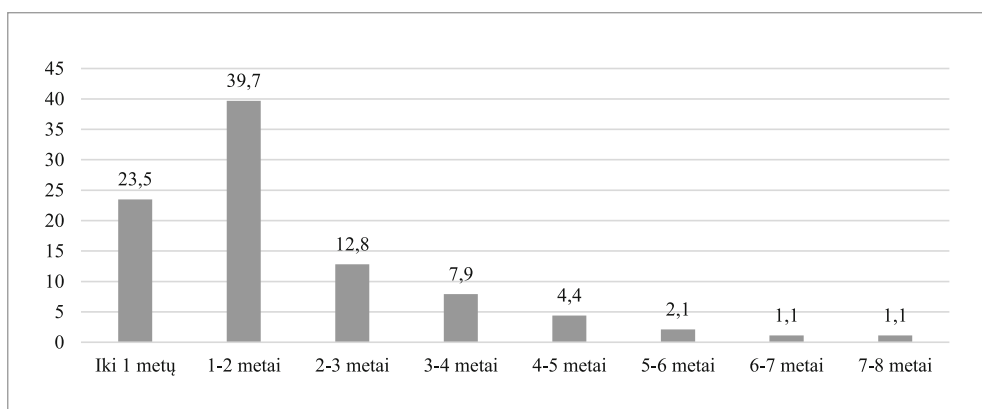
4.2. Ilgalaikiai bedarbiai Užimtumo skatinimo ir motyvavimo nedirbantiems ir socialinę paramą gaunantiems asmenims modelio kontekste

Būtent tie asmenys, kurie ilgą laiką nedirba ir gauna socialinę pašalpą, 23 savivaldybėse dalyvavo taikant 2.3 skyriuje minėtą Modelį. Atkreiptinas dėmesys, kad vienas iš Modelio kriterijų – ilgą laiką nedirbęs asmuo – įgyvendinant Modelį savivaldybių specialistų buvo suprantamas kiek kitaip nei šiame tyrime apibrėžta sąvoka (nedarbo trukmė yra ne mažiau kaip vieni metai). Tai reiškia, kad savivaldybės ar seniūnijos specialistai į Modelio veiklas įsitraukti galėjo pasiūlyti ir tiems asmenims, kurių nedarbo trukmė yra, pavyzdžiui, 9 ar 7 mėn. Tai specialistai argumentavo tuo, kad asmenims siekė laiku suteikti jiems reikalingą pagalbą, nelaukiant tol, kol problemos įsisenės ir taps sunkiau išsprendžiamos. Duomenys

apie šiuos asmenis yra patikimas būdas išsiaiškinti dar daugiau ILNESOC socio-demografinių charakteristikų ir nustatyti intrageneracinio socialinio mobilumo trajektorijas. Minėtina, kad dalis aptariamų duomenų (18 pav., 19 pav., 23 pav., 24 pav.) darbo autoriaus jau buvo pristatyti SADM. Tai ministerijai padėjo priimti sprendimus dėl pasiteisinusių Modelio praktikų perkėlimo į UDP.

Prieš kalbėdami apie Modelio dalyvių nedarbo priežastis ir teiktą pagalbą joms pašalinti, apžvelgsime jų registracijos UT trukmę ir išsilavinimą. Būtent šios charakteristikos nurodo pagalbos ir paslaugų intensyvumo būtinybę. Pavyzdžiui, jeigu asmuo įgijęs tik pradinį išsilavinimą, o jo nedarbo trukmė ilga (pvz., 7 metai), tikėtina, kad paslaugų teikimo trukmė bus ilgesnė.

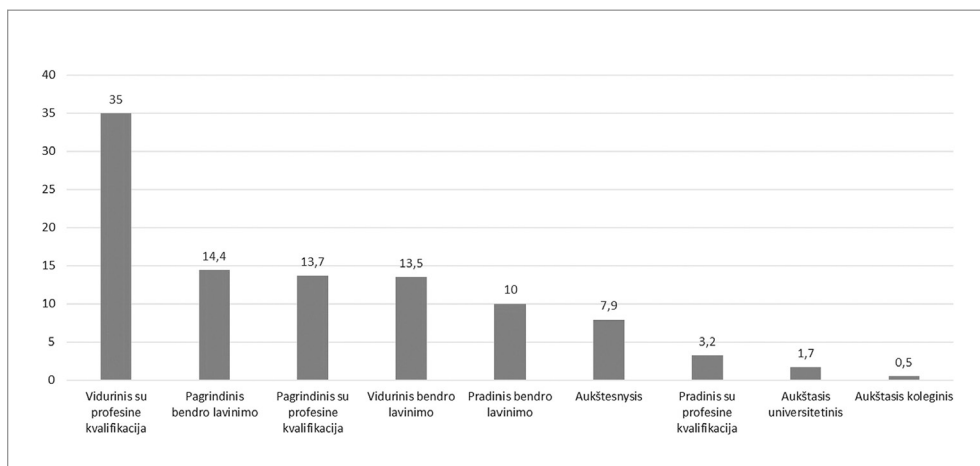
Kalbant apie registracijos UT trukmę svarbu pažymėti, kad ji ne visais atvejais parodo tikrąją asmenų nedarbo trukmę. Faktinis nedarbas gali būti prasidėjęs jau kur kas anksčiau, o UT užsiregistruojama ne tiek dėl įsidarbinimo pagalbos, kiek dėl registracijos reikalavimo siekiant gauti socialinę pašalpą ar dėl privalomojo sveikatos draudimo. Todėl, kaip matyti 18 pav., 23,5 proc. asmenų, dalyvavusių Modelio veiklose, UT buvo registruoti mažiau nei metus, o didžiausia dalis asmenų nuo 1 iki 2 metų. Vis dėlto nedidelės dalies asmenų nedarbo trukmė siekė nuo 6 iki 7 ar net 8 metų.

18 pav. Modelio dalyvių registracijos užimtumo tarnyboje trukmė (metais). Šalt.: sudaryta autoriaus, remiantis užimtumo atvejo vadybininkų pateiktais duomenimis, 2022.

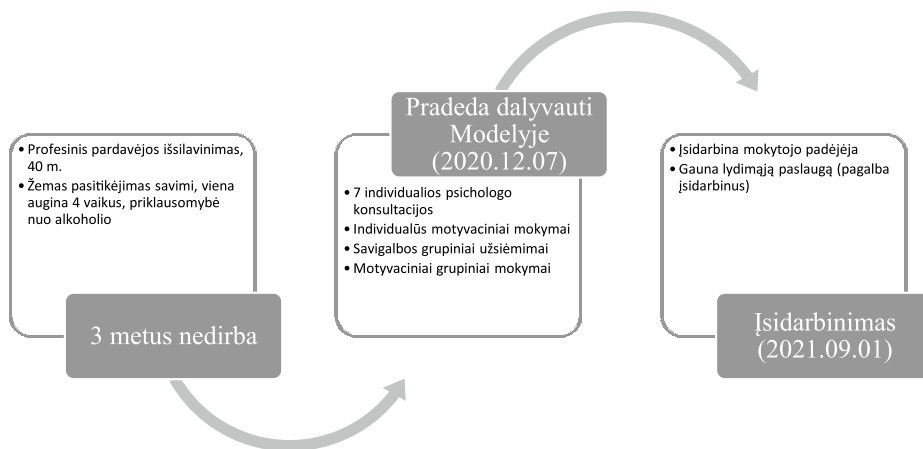
Kaip jau minėta, išsilavinimas yra svarbus socialinio mobilumo veiksnys. Daugiausia 2021 m. taikant Modelį dalyvavusių asmenų buvo įgiję vidurinį išsilavinimą su profesine kvalifikacija (35 proc.), taip pat pagrindinį bendrojo lavinimo (14,4 proc.) arba pagrindinį su profesine kvalifikacija (13,7 proc.) išsilavinimą, 13,5 proc. įgiję vidurinį, o 10 proc. tik pradinį išsilavinimą. Aukštąjį išsilavinimą turėjo tik 2,2 proc. (palyginti, bendroje Lietuvos populiacijoje aukštąjį išsilavini-

mą įgiję asmenys sudaro 27 proc.) dalyvių (žr. 19 pav.). Tai reiškia, kad ILNESOC įsidarbinimas labiausiai tikėtinas nekvalifikuotų darbų sektoriuose. Atsižvelgiant į šiuos išsilavinimo rodiklius galima teigti, kad itin svarbus asmenų motyvavimas mokytis, siekti aukštesnio išsilavinimo, kuris padėtų integruotis darbo rinkoje. Pabrėžtina, kad pagal atitinkamus teisės aktus asmenys, neįgiję vidurinio išsilavinimo, negali būti nukreipiami į ADRP priemones. Tai dar labiau sunkina ILNESOC kvalifikacijos kėlimo galimybes, o siekis, kad asmenys mokytųsi ir įgytų bent vidurinį išsilavinimą, tampa dar svarbesnis. Kita vertus, tikėtina, kad šie asmenys prieš ilgalaikio nedarbo laikotarpį taip pat dirbo nekvalifikuotus darbus.

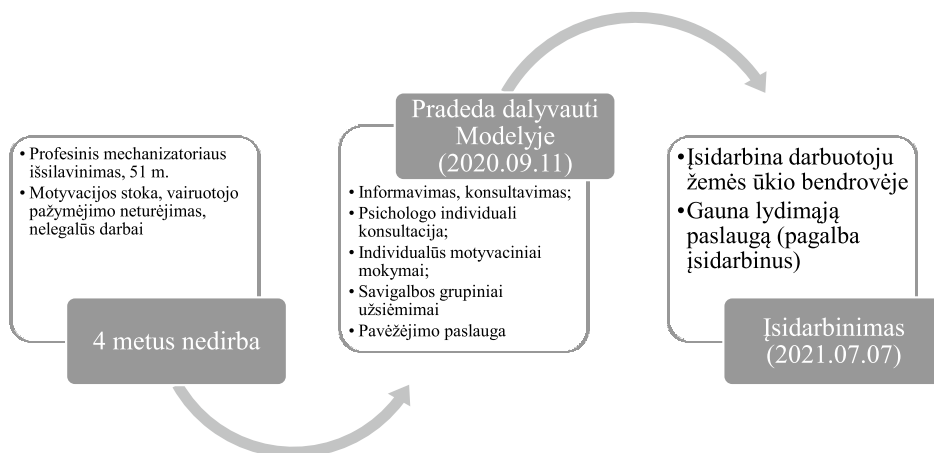
19 pav. Modelio dalyvių pasiskirstymas pagal išsilavinimą (proc.). Šalt.: sudaryta autoriaus, remiantis Užimtumo tarnybos duomenimis, 2022.

20 pav. pateiktas pavyzdys, kaip Modelio schema pritaikoma praktikoje. Pavyzdžiui, 40 m. profesinį pardavėjos išsilavinimą turinti moteris nedirbo 3 metus. Viena augina 4 vaikus, vyras miręs. Ji susidūrė su motyvacijos stoka, nepasitikėjo savimi, taip pat turėjo priklausomybę nuo alkoholio. Ji atitiko visus kriterijus, todėl jai buvo pasiūlyta dalyvauti Modelio veiklose, kuriose jos situacija buvo įvertinta individualiai. Nuspręsta, kad labiausiai turėtų padėti psichologo konsultacijos, motyvaciniai mokymai, savipagalbos užsiėmimai, taip pat informavimo, konsultavimo paslaugos. Po 10 mėn. moteriai pavyko įsidarbinti mokytojo padėjėja. Šį atvejį komentavusi atvejo vadybininkė teigė, kad net „pati projekto dalyvė niekada nebūtų patikėjusi, kad galėtų dirbti mokytojo padėjėja. Violetai (vardas pakeistas) labai padėjo konsultacijos, mokymai. Dabar moteris yra laiminga galėdama dirbti šį darbą ir planuoja stoti į universitetą, kad galėtų dirbti mokykloje“. Šiai Modelio dalyvei po įsidarbinimo beveik 5 mėn. buvo teikiama ir lydimoji pagalba.

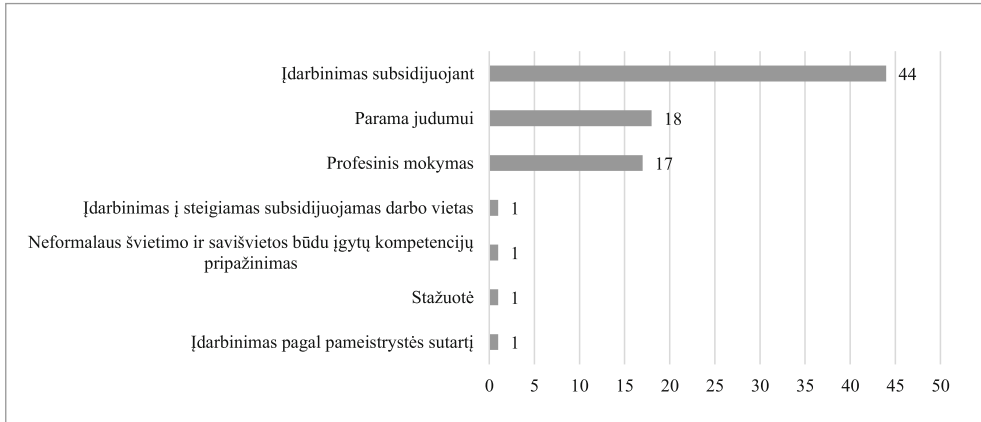
20 pav. Modelio įgyvendinimo praktinis pavyzdys. Šalt.: sudaryta autoriaus, remiantis užimtumo atvejo vadybininkų apklausos duomenimis, 2022.

Kitas Modelio dalyvis – 40 m. vyras, įgijęs profesinį mechanizatoriaus išsilavinimą (žr. 21 pav.). Iki dalyvavimo veiklose nedirbo mažiausiai 4 metus, tačiau įvertinus tai, kad kurį laiką dirbo nelegaliai, tikėtina, kad iki registracijos UT dirbo „šešėlyje“. Atvejo vadybininkė nustatė, kad vyras susiduria su motyvacijos ir socialinių įgūdžių stoka, o jo padėtį sunkina vairuotojo pažymėjimo neturėjimas. Jam buvo teikiamos individualios psichologinės konsultacijos, savipagalbos mokymai, individualūs motyvaciniai užsiėmimai, atvykimui į paslaugas teikta pavėžėjimo paslauga. Po šių užsiėmimų praėjus 10 mėn. vyrui pavyko įsidarbinti žemės ūkio bendrovėje, tačiau jam ir toliau buvo reikalingos pavėžėjimo į darbą bei kitos paslaugos (tarpininkavimas bendraujant su darbdaviu, informavimas, konsultavimas). Manytina, kad šiuo atveju vyrui galėjo būti suteikta galimybė įgyti vairuotojo pažymėjimą, nes tai būtų užtikrinę susisiekimo galimybes ilgalaikėje perspektyvoje.

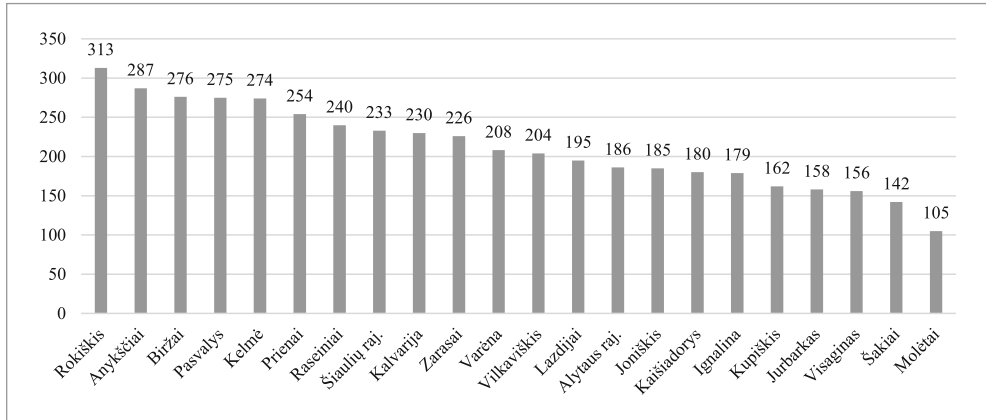
21 pav. Modelio įgyvendinimo praktinis pavyzdys. Šalt.: sudaryta autoriaus, remiantis užimtumo atvejo vadybininkų apklausos duomenimis, 2022.

Minėtina, kad ankstesniuose pavyzdžiuose teikta pagalba ir paslaugos, nors ir suderintos su UT, daugiausia neperžengia savivaldybės ir jos įstaigų kompetencijos ribų. UT, be kita ko, yra atsakinga už ADRP priemonių taikymą. Dalis empirinių tyrimų rodo, kad kai kuriose šalyse tikslingos ADRP priemonės yra veiksmingos ir ekonomiškai būdas kovoti su ilgalaikiu nedarbu (Blázquez, Herrarte, Sáez, 2019), bet kaip jau minėta anksčiau, pagal ADRP išlaidų struktūrą Lietuvoje matyti, kad vyrauja silpna investavimo į žmogiškąjį kapitalą strategija, o tai neužtikrina stabilesnio bedarbių įtraukimo į darbo rinką (Skučienė, 2021). Įdomu tai, kad ir ši analizė parodė labai menką ir fragmentuotą ADRP priemonių taikymą Modelio dalyviams, nes šios priemonės buvo pritaikytos vos 83 asmenims (kaip minėta, Modelio veiklose 2021 m. iš viso dalyvavo 2 185 asmenys). Daugiausia asmenims buvo taikomas įdarbinimas subsidijuojant, parama judumui ir profesinis mokymas (žr. 22 pav.). Vis dėlto manytina, kad ADRP potencialas Modelio kontekste nebuvo pakankamai ir tikslingai išnaudojamas, o tai iš esmės neatitinka ir teorinėje dalyje analizuotos socialinio investavimo paradigmos idėjų.

22 pav. ADRP priemonių taikymas Modelio dalyviams (asm. skaičius). Šalt.: sudaryta autoriaus, remiantis Užimtumo tarnybos duomenimis, 2022.

Taigi, atsižvelgiant į kompleksines asmenų problemas, ilgą nedarbo trukmę, žemą išsilavinimą aiškintasi, kiek vidutiniškai Modelio dalyviams truko pagalbos ir paslaugų teikimas iki jų pirminio įsidarbinimo. Surinkti duomenys rodo, kad daugeliu atvejų postūmio įsidarbininti reikėjo visai nedidelio. Nors vidutinis asmens dalyvavimo Modelyje laikas iki įsidarbinimo yra 209 dienos, daugeliui atkurti įgūdžius ar išspręsti įsidarbinimui trukdančias kitas problemas užteko kur kas trumpesnio laiko. Pavyzdžiui, Molėtų raj. savivaldybėje vidutinė paslaugų teikimo šiems asmenims trukmė buvo 105 dienos, Šakiuose 142, Visagine 156 (žr. 23 pav.). Svarbu tai, kad net ir tiems, kuriems sekasi sunkiau, pagalba buvo teikiama tol, kol ji buvo reikalinga, nes būtent paslaugų teikimo tęstinumas ir pagalba įsidarbinus yra integracijos į darbo rinką sėkmė. Vidutinis dalyvavimo veiklose laikas ir anksčiau minėti individualūs atvejai pagrindžia ankstesniuose tyrimuose patvirtintas idėjas dėl tam tikrų tarpinių rodiklių iki įsidarbinimo svarbos (Arendt, Andersen, Saaby, 2020). Teikdami minėtas paslaugas asmenims, atvejo vadybininkai nuolat mato asmens pažangą – socialinių įgūdžių atkūrimą, motyvacijos ir savarankiškumo didėjimą ir kt., o tai padeda geriau planuoti galimą darbo vietą, įsidarbinimo laiką ir pan.

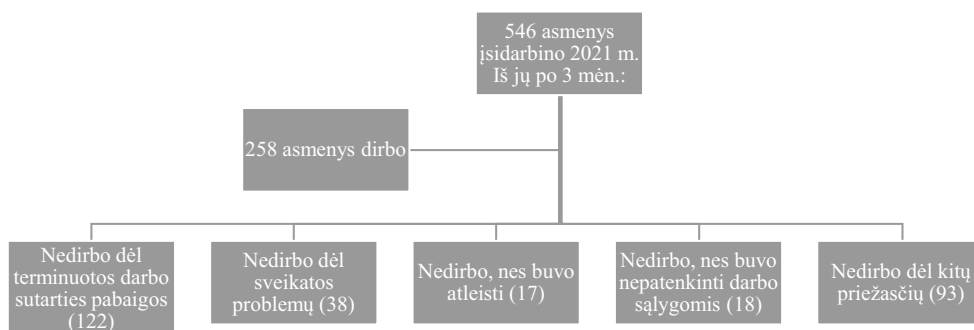
23 pav. Vidutinė dalyvavimo Modelio veiklose trukmė dienomis. Šalt.: sudaryta autoriaus, remiantis užimtumo atvejo vadybininkų pateiktais duomenimis, 2022.

Pateikti atvejai rodo individualų asmenų kelią link darbo rinkos. Vis dėlto svarbu analizuoti ir apibendrinti, kokios paslaugos ir kiti veiksniai padėjo 546 Modelio dalyviams įsidarbinti bei kokios dažniausios priežastys trukdė tą padaryti. Išanalizavus duomenis padaryta išvada, kad pagrindinės nedarbo priežastys, su kuriomis asmenys susidūrė iki dalyvavimo Modelyje, buvo šios: susisiekimas, žalingi įpročiai, motyvacijos dirbti stoka, kvalifikacijos (reikiamos) neturėjimas, darbo patirties trūkumas, per aukšti darbdavių reikalavimai, nepasitikėjimas savimi, sveikatos problemos, skolos, šeiminių aplinkybės (vaikų priežiūra arba artimųjų slauga), nelegalus darbas, grįžimas iš įkalinimo įstaigos, lietuvių kalbos žinių trūkumas.

Analizė parodė, kad šias priežastis buvo siekiama pašalinti tokiomis paslaugomis ir pagalba: pavėžėjimu į paslaugų teikimo vietą ir darbą, grupinėmis ir individualiomis psichologo konsultacijomis, priklausomybių konsultantų pagalba, teisininko konsultacijomis (ypač skolų grąžinimo klausimais), finansinio raštingumo mokymais, įvairiais motyvaciniais mokymais ir užsiėmimais, kompiuterinio raštingumo mokymais, bendruoju informavimu ir konsultavimu, tarpininkavimu, karjeros konsultanto konsultacijomis, socialinių įgūdžių lavinimo užsiėmimais.

Taigi, siekiant įvertinti dabartinę intrageneracinio socialinio mobilumo padėtį, buvo analizuojama atvejo vadybininkų pateikta informacija apie 2021 m. įsidarbinusius asmenis, t. y. apie 546 asmenis. Šios informacijos analizė (žr. 24 pav.) parodė, kad praėjus vos 3 mėn. po įsidarbinimo iš 546 2021 m. įsidarbinusių asmenų dirbo 258, o 288 asmenys nebedirbo. Tai reiškia, kad suteikta pagalba ir paslaugos neužtikrino ilgalaikio ir tvaraus profesinio intrageneracinio socialinio mobilumo. Daugiausiai asmenų nedirbo (122), nes baigėsi terminuotos darbo sutartys (t. y. nebuvo sukurtos ilgalaikės darbo vietos arba asmenys buvo įdarbinti tik laikinam

konkrečiam darbui), atsirado arba atsinaujino sveikatos problemos (38), buvo atleisti (17), išėjo iš darbo dėl nepasitenkinimo darbo sąlygomis (18) ar dėl kitų priežasčių (93). Didelis skaičius asmenų (93), apie kurių tikrąsias nedarbo priežastis konkrečiai nežinoma, rodo, kad tęstinė stebėseną ir ryšys su asmenimis nėra palaikomas. Svarbu paminėti, kad, kaip ir rodo teorinės išvalgos, sveikatos veiksnys taip pat turi svarbią įtaką socialiniam mobilumui. Net 38 asmenys (iš 546) negalėjo tęsti darbinės karjeros dėl sveikatos problemų, tačiau tai rodo ne tik individualių sveikatos problemų apraiškas, bet ir tai, kaip sudėtinga darbo vietas pritaikyti atsižvelgiant į individualius fizinius ar kitus pajėgumus.

24 pav. 2021 m. įsidarbinusių asmenų darbinė padėtis praėjus 3 mėn. po įsidarbinimo (asm. skaičius). Šalt.: sudaryta autoriaus, remiantis užimtumo atvejo vadybininkų apklausos duomenimis, 2022.

Pastebėtina, kad nei UT, nei patys savivaldybių specialistai kasdieniame darbe dažniausiai nevykdo po veiklų įsidarbinusių asmenų stebėsenos, todėl daugeliu atvejų jų darbo trukmė nėra žinoma. Kita vertus, įgyvendinant Modelį 2021 m. 286 asmenims buvo teikta lydimoji pagalba po įsidarbinimo. (t. y. ir toliau teikiamos informavimo, konsultavimo paslaugos, tarpininkaujama su darbdaviais, esant poreikiui organizuojamas pavėžėjimas ir pan.), tačiau ši praktika buvo įteisinta tik bandomajame projekte ir šiuo metu toliau nėra tęsiama.

4.3. Apibendrinimas

Duomenų analizė rodo, kad ilgalaikis nedarbas Lietuvoje išlieka svarbia ir spręstina problema. Bendrame nedarbo kontekste ilgalaikio nedarbo lygis daugelį metų yra stabiliai aukštas, o tai rodo, kad nedarbo priežastys nėra veiksmingai sprendžiamos. Tai lemia, kad ilgą laiką nedirbantys asmenys taip pat ilgą laiką gauna socialinę paramą. ILNESOC skaičius pastaruosius metus išlieka stabilus,

išskyrus 2021 m., kai buvo mokama darbo paieškos išmoka. Vis dėlto pažymėtina, kad nei ši išmoka, nei tai, kad dauguma paramos gavėjų jos mokėjimo laikotarpiu išėjo iš paramos sistemos, padėties nepagerino, nes jau 2022 m. statistika rodo ilgalaikių bedarbių ir paramos gavėjų grįžimą į paramos sistemą.

Atsižvelgiant į tai, svarbu ir prasminga analizuoti, kaip ILNESOC integracija į darbo rinką vyko konkrečiame projekte (Modelyje), kuriame buvo taikomas kompleksinis šios asmenų grupės problemų sprendimo būdas, t. y. taikytas atvejo vadybos metodas. Modelio įgyvendinimo praktikų ir dalyvių charakteristikų analizė atskleidė, kad savivaldybių specialistai (užimtumo atvejo vadybininkai) supranta nedarbo ir paramos ilgalaikiškumo problematiką, nes siekė į Modelio veiklas įtraukti ir tuos asmenis, kurių nedarbo trukmė buvo mažesnė nei vieni metai. Taip pat svarbu paminėti, kad darbą su šia asmenų grupe Modelio įgyvendinimo pradžioje 2020 m. sutrukdė COVID-19 pandemija ir dėl jos įvestas karantinas. Galima teigti, kad jo metu paslaugų ir pagalbos teikimas buvo pastebimai apribotas, nes paslaugų teikimui buvo nepanaudota daugiau kaip pusė skirtų lėšų, o remiantis SADM duomenimis asmenų įdarbinimo rodikliai taip pat buvo gerokai mažesni.

Nustatyta, kad tam, jog ILNESOC įsidarbintų, intensyvus paslaugų teikimas reikalingas vidutiniškai 209 dienas, tačiau pagal skirtingas savivaldybes įvairuoja nuo 105 iki 313 dienų. Svarbu pažymėti, kad šis laikotarpis labai priklauso nuo to, kokios Modelyje dalyvaujančių asmenų įsidarbinimo kliūtys sprendžiamos. Pavyzdžiui, jeigu atitinkamoje savivaldybėje į Modelio veiklas įtraukta daugiau asmenų, kurie turi vieną ar kitą priklausomybę, natūralu, kad jai įveikti bus reikalingas ilgesnis laikas nei, pavyzdžiui, tik informavimo, konsultavimo ar palydėjimo paslaugoms. Analizė parodė, kad dažniausios 2021 m. įsidarbinusių Modelio dalyvių nedarbo priežastys susijusios su susisiekimu, motyvacijos stoka, žalingais įpročiais, skolomis ir kt. Todėl atitinkamai matyti, kad paslaugos, kurios buvo taikomos dažniausiai, buvo nukreiptos į tikslingą šių iššūkių sprendimą – individualūs ir grupiniai motyvaciniai ar savipagalbos mokymai, psichologo, teisininko konsultacijos, pavėžėjimas, informavimas, konsultavimas ir pan.

Kita vertus, asmenų įsidarbinimas dar nereiškia tvaraus intrageneracinio socialinio mobilumo padėties pagerėjimo. Duomenų analizė, ar po minėtų paslaugų teikimo įsidarbinę asmenys toliau dirba po 3 mėn., parodė, kad pusė jų vėl nebedirba. Priežastys įvairios, tačiau kartu susijusios ir su intrageneracinio socialinio mobilumo veiksniais: sveikata, turima kvalifikacija ir išsilavinimu, kitais bendraisiais gebėjimais. Tai rodo, kad būtina užtikrinti pagalbos teikimą, ryšio palaikymą ir kitas palydėjimo paslaugas mažiausiai metus po įsidarbinimo. Priešingu atveju netekęs darbo asmuo gali vėl patekti į socialinės paramos sistemą arba UT, o kai kuriais atvejais ir vėl likti atitinkamų institucijų akiračio užribyje.

5. ILGĄ LAIKĄ NEDIRBANČIŲ IR SOCIALINĘ PARAMĄ GAUNANČIŲ ASMENŲ SOCIALINIO MOBILUMO VEIKSNIAI: EKSPERTŲ POŽIŪRIO KONSENSUSO PAIEŠKOS

„Giluminiam“, tačiau kartu plačiam ILNESOC socialinio mobilumo trukdžių vertinimui buvo atliktas Delfi tyrimas, kuriame dalyvavo įvairių už šių asmenų socialinę integraciją ir pagalbos teikimą atsakingų institucijų ar organizacijų dalyviai, vienu ar kitu būdu į šį procesą įsitraukę tiek politikos formavimo, tiek praktinio įgyvendinimo lygiu. Tyrimo metodikos dalyje minėta, kad ekspertų nuomonė buvo analizuojama siekiant bendro ekspertų sutarimo. Pirmajame tyrimo etape ekspertai atsakė į atvirus klausimus. Klausimai sudaryti taip, kad atspindėtų visus teorijoje išskirtus socialinio mobilumo veiksnius ir ILNESOC socialinio mobilumo kliūtis bei su tuo susijusių veikėjų požiūrį. Klausimai buvo formuluojami taip, kad atskleistų tiek intrageneracinio, tiek intergeneracinio socialinio mobilumo procesus bei pasiūlymus, kaip gerinti situaciją. Pirmojo tyrimo etapo rezultatai buvo tikrinami antrajame tyrimo etape, tapačiai antrojo turo rezultatai buvo pateikti ekspertams trečiajame etape, jie taip pat galėjo reaguoti į pateiktą apibendrintą ekspertų nuomonę.

5.1. Ilgą laiką nedirbančių ir socialinę paramą gaunančių asmenų charakteristikos

Kaip minėta anksčiau, ilgalaikis nedarbas siejamas su dideliais reintegracijos į darbo rinką sunkumais, o tai ilgalaikėje perspektyvoje daugeliu atvejų sąlygoja socialinę atskirtį (EBPO, 2015). Matėme, kad ilgalaikiai bedarbiai ir paramos gavėjai pasižymi menku išsilavinimu, daugelis jų yra ilgą laiką registruoti UT, tačiau jų bedarbystės trukmė daugeliu atvejų yra ilgesnė nei formali darbo paieškos registracija, o siekiant šių asmenų įdarbinimo reikalingos tęstinės ir kompleksiskai teikiamos socialinės ir kitos paslaugos.

Ekspertai šį charakteristikų sąrašą išplečia dar labiau, jų išvalgas galima apibendrinti taip: akcentuojama tai, kad šie asmenys susiduria su socialine rizika, jų socialiniai ryšiai yra menki, o vyraujantis amžius svyruoja nuo 20 iki 55 metų. Taip pat įvardijamas priklausymas tam tikroms socialinėms grupėms, pavyzdžiui, kilę iš daugiavaikių šeimų, paleisti iš pataisos įstaigų ar priklausantys tautinėms mažumoms. Paminėta ir tai, kad, nors šie asmenys yra darbingo amžiaus, tačiau vengia dirbti legaliai dėl to, kad turi skolų arba nenori prarasti teisės į vienas ar kitas socialines išmokas. Pastebėta, kad dažnai šių asmenų įgyta profesija šiuo metu

yra nepaklausi, o keičiantis santvarkoms nesugebėta prisitaikyti prie naujų rinkos ekonomikos sąlygų. Kaip matyti toliau, šios įvardytos charakteristikos vėliau bus ne kartą minimos ir kaip nedarbo priežastys, ir kaip to padarinys, o sprendimams reikalingos priemonės apims daugelį socialinės politikos sričių.

Galima teigti, kad apibūdinami ILNESOC (žr. 4 lentelę) ekspertai akcentuoja ne tik jų bendrąsias sociodemografines charakteristikas, bet ir iššūkius, su kuriais ši asmenų grupė dažniausiai susiduria. Ypač sutinkama dėl to, kad šie asmenys yra darbingi (t. y. gali dirbti), tačiau nenori įsidarbinti oficialiai dėl to, kad turi skolų ir su tuo susijusių reikalų su antstoliais. Tai reiškia, kad tokiu atveju jie nemoka mokesčių ir prisideda prie šešėlinės ekonomikos. Šią problemą, kaip matyti kitoje tyrimo dalyje, kaip vieną pagrindinių įvardija ir ne vienas informantas. Vertinant objektyviai, skolų problematika yra išties aktuali. Vien 2020 metų duomenimis, 14 proc. darbingo amžiaus žmonių Lietuvoje (nuo 16 metų iki pensinio amžiaus) turėjo išsiskolinimų, kurių neišgalėjo išsimokėti, ir jiems pradedami oficialūs skolų išieškojimo procesai, dažniausiai per antstolius (Keršys, Deduchova, 2023). Apie skolų keliamas problemas ir iššūkius dar nekart kalbėsime.

4 lentelė. Ekspertų išskirtos ilgą laiką nedirbančių ir socialinę paramą gaunančių asmenų charakteristikos

Nr.	Ekspertų teiginiai	Vidurkis
1.1	Darbingo amžiaus darbingi asmenys, nenorintys įsidarbinti dėl turimų skolų ir reikalų su antstoliais.	4,48
1.2	Negebėję prisitaikyti prie besikeičiančios santvarkos, nes daugelis žemą išsilavinimą turinčių žmonių buvo pripratę, kad jiems viskas nurodoma, pasakoma, ką daryti. Kai keitėsi santvarka, vieni persiorientavo, išmoko gyventi naujoje realybėje, o kiti nesugebėjo to padaryti.	4,24
1.3	Asmenys iš socialinę riziką patyrusių šeimų, sulaukę pilnametystės, tačiau perėmę matytą šeimos modelį, kuriame buvo įprasta nedirbti, gauti socialinę paramą.	4,14
1.4	Asmenys iš daugiavaikių šeimų arba gyvenantys namų ūkyje, kuriame kiti asmenys taip pat nedirba.	4,14
1.5	Asmenys, dėl sveikatos problemų ar negalios turintys ribotą darbingumą.	4,10
1.6	Realiai dirbantys, tačiau darbas nelegalus arba sezoninis, o nuolatinio darbo neturi ir jo neieško.	4,05
1.7	Tam tikroms socialinėms kategorijoms priklausantys asmenys, ypač iš įkalinimo įstaigų paleisti asmenys ir globos įstaigas paliekantys jaunuoliai.	3,81

4 lentelės tęsinys

Nr.	Ekspertų teiginiai	Vidurkis
1.8	Neturintys jokio arba žemą (pradinį, pagrindinį) išsilavinimą, kaimiškoje vietovėje gyvenantys vyrai, kurių amžius 35–55 metai.	3,71
1.9	Asmenys, kurių įgyta profesija pasikeitus santvarkai tapo nepaklausī, nereikalinga, todėl jų profesinė karjera baigėsi.	3,57
1.10	Socialinę riziką patiriantys asmenys, kurie nepalaiko ryšių su savo artimaisiais (biologine šeima), dažnai neturi deklaruotos gyvenamosios vietos.	3,52
1.11	Pastebima tendencija, kad jaunėja amžius, ypač didėja 20–29 m. asmenų grupė, įgijusių tam tikrą išsilavinimą, tačiau neturinčių jokios darbinės patirties.	3,43
1.12	Tautinėms mažumoms priklausantys asmenys, susiduriantys su kalbiniais ir kultūriniais barjeriais.	2,95

Šalt.: sudaryta autoriaus, remiantis Delfi metodu surinkta informacija.

Dar vienas dažnai pasikartojantis šių asmenų gyvenimą nulėmęs aspektas, anot ekspertų, yra įvykęs jau prieš daugiau nei 30 metų. Besikeičianti santvarka nepriklausomybės atkūrimo pradžioje lėmė, kad dalis žmonių nesugebėjo persiorientuoti naujomis rinkos ekonomikos sąlygomis, todėl daugiau niekada tvariai nedirbo:

„Asmenys, kurie nemokėjo prisitaikyti prie besikeičiančios santvarkos – apie tuos asmenis, kurie yra vyresni, nes anksčiau buvo, imkim, aš jau imu savo kartą, kai buvo kolūkiai, daugelis mažą išsilavinimą turintys žmonės buvo pripratę, kad jiems visada nurodo – savarankiškumo nebuvo, visiems buvo pasakyta, kaip turi dirbti, ką atlikti, kokią gausi atlyginimą ir visa kita“ (socialinių paslaugų įstaigų atstovė).

Kaip matysime vėliau, minėti pasikeitimai ne tik lėmė pasikeitusią darbinę padėtį, tačiau kai kuriais atvejais galėjo turėti įtakos ir priklausomybių ar psichologinių problemų atsiradimui, o visa tai sunkino tolesnes galimybes. Be to, minėtina ir tai, kad po santvarkos pasikeitimų atsirado ir tokių žmonių, kurių profesijos pasikeitusiame ekonomikos modelyje tapo nereikalingos, o persikvalifikuoti tiesiog nenorėta arba nebuvo galimybės:

„Tai vat yra labai daug tų žmonių, kad jie baigė tokias profesijas, kurios kaip ir tapo nereikalingos, pavyzdžiui, ekonomikos planavimas, tai buvo iš tikrųjų labai prestižinė, ir sunku įstoti į ekonomikos tuos fakultetus, ar ten, pavyzdžiui, prekyba buvo toksai – medalininkai stoji ir vos įstoji, tai buvo matomai žmonės, jau dabar nenagrinėjant dėl kokių priežasčių, bet nerado savęs tame ir nebuvo pratęsta ta tokia, kaip pasakyt, ta profesinė karjera“ (socialinė darbuotoja).

Taigi, nors bendroje populiacijoje modernizacijos procesai didino absoliutaus mobilumo lygį, ILNESOC grupėje tai tapo barjeru realizuoti save, iš naujo išdaryti. Daugeliu atveju tai sąlygojo kitus sunkumus ir nedarbo bei socialinės paramos gavimo ilgalaikiškumą.

5.2. Ilgalaikio nedarbo ir socialinės paramos gavimo priežastys

Kalbant apie ilgalaikio nedarbo ir socialinės paramos gavimo priežastis susisteminta 18 teiginių (žr. 6 lentelę), kurie atspindi įvairaus lygmens – tiek individualių charakteristikų (mikro-), tiek sisteminių (makro-) – problemas (žr. 5 lentelę). Tiesa, šių lygmenų probleminės sąsajos neretai pastebimai susijusios ir papildo viena kitą.

5 lentelė. Ilgalaikio nedarbo ir socialinės paramos gavimo priežastys ir jų lygmenys

Individualaus lygmens priežastys (mikro-)	Sisteminio lygmens priežastys (makro-)
Priklausomybės	„Šešėlinė“ darbo rinka
Menka savivertė, motyvacija	Socialinės apsaugos sisteminės spragos
Socialinių įgūdžių stoka	Menkas DU ir gaunamos paramos skirtumas
Prasta sveikata	Neigiamas darbdavių požiūris
Minimizuojami poreikiai	Susisiekimo stoka
Socialinės aplinkos įtaka	Artimųjų slauga ir priežiūra
Darbo rinkoje nepaklausanti kvalifikacija	Nepakankama valstybinių institucijų pagalba
	Darbo vietų trūkumas
	Paternalistinis valstybės požiūris į kai kurias socialines grupes

Šalt.: sudaryta autoriaus, remiantis Delfi metodo duomenimis.

Pavyzdžiui, daugelis ekspertų įvardijo sisteminės socialinės apsaugos problemas pradėdami tuo, kad dar kuriant šią sistemą daugiausia buvo orientuojamasi į finansinę pagalbą, mažai dėmesio skirta socialinėms paslaugoms, o tai susiję su žmonių prisitaikymu gyventi stengiantis minimizuoti savo poreikius taip, kad užtektų teikiamos paramos. Įvardyta ir tai, kad daugelis ilgalaikių bedarbių dėl socialinės aplinkos, kurioje augo ar gyvena, dėl socialinių įgūdžių stokos tiesiog nebesugeba prisitaikyti darbo rinkoje. Ne mažiau svarbūs ekspertams pasirodė

ir iššūkiai, susiję su ribotomis susisiekimo galimybėmis, darbo vietų trūkumu ar menkomis galimybėmis naudotis pagyvenusių artimųjų ar vaikų priežiūros paslaugomis, nes visa tai riboja galimybes įsidarbinti. Svarbios ir sveikatos problemos, kurios dažnai susijusios su priklausomybėmis, o šios, kai kurių ekspertų teigimu, kilo dėl negalėjimo įsidarbinti. Galiausiai visa tai lemia neigiamą visuomenės ir darbdavių požiūrį, kuris pasireiškia įtarinėjimu, kad asmeniui, kuris nori įsidarbinti, tačiau prieš tai ilgą laiką nedirbo ir gavo socialinę paramą, tiesiog yra „kažkas negerai“. Toliau šias įvardytas priežastis aptarsime detaliau.

6 lentelė. Ekspertų išskirtos ilgalaikio nedarbo ir socialinės paramos gavimo priežastys

Nr.	Ekspertų teiginiai	Vidurkis
2.1	Priklausomybės, ypač nuo alkoholio, dėl kurių asmenys nepajėgūs gyventi visuomenei įprasto socialinio gyvenimo	4,67
2.2	Labai menka savivertė ir motyvacija. Kuo ilgiau žmogus atskirtas nuo integracijos į visuomenę, tuo labiau jo integracija tampa dar problemiškesnė.	4,57
2.3	Ilgą laiką nedirbantis asmuo gali būti ir tas, kuris dirba „šešėlyje“. Dažniausiai oficialiai vengiama dirbti, nes dėl turimų skolų uždarbį bus nuskaitytas antstolių.	4,48
2.4.	Socialinių įgūdžių stoka, susijusi su supratimu, kad į darbą reikia ateiti laiku, planuoti laiką, nekonfliktuoti, susitvarkyti darbo vietą, dirbti komandoje.	4,43
2.5.	Negalia arba bendrai prasta sveikata, todėl žmonės nebūtinai gali dirbti tuos darbus, kurie yra siūlomi, o gebėjimai ir išsilavinimas neleidžia dirbti aukštesnės kvalifikacijos ne fizinių darbų.	4,33
2.6.	Socialinės apsaugos sistema Lietuvoje buvo pradėta kurti nuo finansinės paramos, nepakankamai dėmesio skirta socialinėms paslaugoms, todėl tai neskatino žmonių keisti gyvenimo būdo.	4,29
2.7.	Dauguma ilgalaikių bedarbių yra vyresnio amžiaus, todėl tiesiog nebesugeba prisitaikyti darbo rinkoje.	4,24
2.8.	Neskatinti ir nemotyvuojanti grįžti į darbo rinką socialinės apsaugos sistema, kuri sudaro palankesnę situaciją gaunant išmokas nei dirbant. Be to, socialinės paramos gavėjo statusas suteikia kitas lengvatas, pvz., gaminantis asmens dokumentą, apmokant komunalinius mokesčius ir kt.	4,24
2.9.	Valstybė užtikrina žmonėms minimalų pragyvenimo šaltinį, prie kurio dalis žmonių tiesiog pripranta, sumenkina savo poreikius, prisitaiko.	4,19

6 lentelės tęsinys

Nr.	Ekspertų teiginiai	Vidurkis
2.10.	Šių asmenų nuomone, dirbti jiems „neapsimoka“, nes per mažas skirtumas tarp galimo gauti atlyginimo ir priklausančių socialinių išmokų.	4,19
2.11.	Neigiamas darbdavių požiūris į tuos, kurie ilgą laiką nedirbo ar gavo socialinę paramą, įtarinėjimas, kad su tokiu asmeniu „kažkas negerai“.	4,05
2.12.	Socialinės aplinkos, šeimos įtaka: jeigu aplink mane niekas nedirba, tikėtina, kad ir aš nedirbsiu.	3,90
2.13.	Susisiekimo (kuris kai kuriems žmonėms yra tiesiog per brangus) trūkumas, kuris sunkina ir kitų problemų sprendimą.	3,90
2.14.	Negalėjimas dirbti visą darbo dieną dėl artimųjų slaugymo arba vaikų priežiūros.	3,86
2.15.	Anksčiau įgytas išsilavinimas ir profesinė kvalifikacija šiuo metu darbo rinkoje nebereikalinga arba sunkiai pritaikoma, pvz., laikrodininkas.	3,81
2.16.	Nepakankama valstybinių institucijų pagalba sprendžiant individualias nedarbo ir kitas socialines problemas.	3,67
2.17.	Darbo vietų trūkumas: ten, kur yra didelis nedarbas ir tiesiog mažai darbo vietų, žmonėms sunku gauti darbą.	3,57
2.18.	Pernelyg globėjiškas požiūris į negalią turinčius ar globos įstaigas paliekančius žmones, dėl kurio neišugdomas jų savarankiškumas, darbo rinkai reikalingi socialiniai įgūdžiai.	3,43

Šalt.: sudaryta autoriaus, remiantis Delfi metodu surinkta informacija.

Tiek kaip atskira priežastis, tiek atskira charakteristika įvardijamos priklausomybės, ypač nuo alkoholio. Ši priežastis dažniausiai įvardijama praktinį darbą su asmenimis dirbančių darbuotojų. Priklausomybės, anot jų, trukdo dalyvauti ne tik darbo rinkoje, bet ir įvairiose socialinėse ar kitose integracijos skatinimo veiklose, nes dėl turimų žalingų įpročių neatvykstama į užsiėmimus, slapstomasi nuo atvejo vadybininkų, vengiama bet kokio kontaktavimo. Priklausomybių problema paaštrėja tomis dienomis, kai mokamos socialinės išmokos. Darbuotojų teigimu šiuo laiku neverta organizuoti jokių užsiėmimų, nes dalyviai nesusirinks:

„Priklausomybės alkoholiui tai čia pas mus daugelį žudo, jei gauna pašalpas tom dienom, tai išvis nesusisieksi, o paskui dievagojasi, kad vėl viską lankys, kad nedalyvavo, nes kažkur kažkam tai talkino kokiuose darbuose ir panašiai“ (atvejo vadybininkė).

Tačiau šios problemos nebūtų tokios aštrios, jei asmenims teikiamų paslaugų, išmokų kontekste būtų daugiau prevencinių elementų, kitaip tariant, būtų užbėgama įvykiams už akių, o, kaip sako akademinė sričiai atstovaujantis ekspertas, daugeliu atvejų tai yra „praleisti momentai“:

„Na dar tarp tų priežasčių galėčiau paminėti, kad būtent jų šiuo metu tokia savivertė, tai jau rodo, kad yra tam tikros ir psichologinės problemos, tarsi tokia kaip depresinė būklė ir kaip taisyklė, kuo žmogus ilgiau yra atskirtas nuo šitos sistemos, tai yra nuo integracijos į visuomenę per darbo rinką, tai aišku savaimė, kad formuojasi ir tam tikras toksai kaip ir gyvenimo būdas, kuris pasižymi žema saviverte, žema motyvacija, na ir kuo ilgiau ta situacija trunka, tai vėlgi sudėtinga tuos žmones integruoti, tai čia vėlgi pagrindinis dalykas, kad tai, kas yra mūsų sistemoje, na ko gero, kad buvo praleistas momentas ir yra sistemoj žmonių, kurie labai ilgai užsibūna toje sistemoje ir na ta jų integracija tampa dar labiau problematiškesnė“ (akademinės srities atstovas).

Ir nors nuo 2022 m. liepos 1 d. Socialinių paslaugų katalogas papildytas nauja prevencine paslauga – potencialių socialinių paslaugų gavėjų paieška, kuri apima asmenų, kurie patiria įvairių sunkumų, paiešką, santykio su jais užmezgimą, palaikymą ir (arba) jų įtraukimą į pagalbos procesą,¹ jokių duomenų apie tai, kokia prevencinė pagalba savivaldybėse suteikta ir kiek ji veiksminga, kol kas nėra. Vis dėlto būtent dėl to, kad problemos buvo arba yra ilgą laiką nesprendžiamos, socialinių įgūdžių formavimas labai pasunkėja ir turi prasidėti nuo elementarių pagrindų:

„Va to tokio įgūdžio, kad reikia laiku ateiti į darbą, kaip reikia elgtis, kaip su komanda būti, nekonfliktuoti, kaip darbą padaryti, kaip susitvarkyti, kad turi planuoti laiką, kad darbo laikas, yra darbo laikas ir tu negali kažko kito tuo darbo laiku daryti“ (NVO atstovė).

Minėtina, kad dauguma ekspertų tiek išskirdami ilgalaikio socialinės paramos gavimo priežastis, tiek apibūdindami pačius ILNESOC išsakė sąsajas su pasikeitusia santvarka Lietuvai atgavus nepriklausomybę. Minėta, kad tai labai svarbus modernizacijos konteksto elementas, nes pagrindiniai struktūriniai pokyčiai šalyje buvo sąlygojami būtent šio proceso ir sąlygojo svarbius absoliutaus socialinio mobilumo pokyčius. Ekspertai akcentuoja, kad dabar ilgą laiką nedirbantys asmenys sovietinėje santvarkoje buvo pripratę, jog „visi turėjo darbą, visiems buvo paskirtas būstas“, todėl žmonėms nebuvo išugdytas savarankiškumo jausmas.

Taip pat dažnai nurodoma, kad būtent šie minėti sisteminiai pasikeitimai ir nesugebėjimas prie jų prisitaikyti sukelia kitas socialines, individualaus lygmens problemas, tokias kaip priklausomybės, skolos, menka motyvacija ar žemas savęs vertinimas. Akcentuojamas ir skaitmeninio raštingumo trūkumas, kuris tam-

¹ <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/038b34f2f8b011ecbfe9c72e552dd5bd?jfwid=faairg7kq> [žiūrėta 2022 11 21]

pa kliūtimi įsidarbinti aukštesnės kvalifikacijos reikalaujančiose pozicijose. Kita svarbi dažnai įvardijama priežastis, kurią rodo ir atitinkami anksčiau minėti UT duomenys, yra nepaklausios profesijos. Asmenys, įgiję sovietinėje santvarkoje itin reikalingas ar net prestižines profesijas, jų negalėjo pritaikyti rinkos ekonomikos sąlygomis, nes keitėsi visa ekonomikos ir socialinė sistema bei aktualijos, pradėti dėti dabar dominuojančio paslaugų sektoriaus pamatai. Kaip sako kalbinta ekspertė:

„Kai keitėsi santvarka, vieni persiorientavo, tiesiog išmoko gyventi ir su informacinėm technologijom, o kiti iš to tokio liūdesio ir visa kita jie perėjo į tą kitą rizikos grupę – atsirado priklausomybė alkoholiui, nebūtinai gali būti pradmenys, bet problema, kuri ilgainiui išigalėjo ir perėjo į tokią nuolatinę ir jie tiesiog nesuprato prisitaikyti prie besikeičiančios santvarkos, nes jau reikėjo patiems savarankiškai ieškotis to darbo, niekas jų nevarė ir dauguma tokių asmenų, kaip ir minėjau, tikrai turėjo žemą išsilavinimą“ (socialinių paslaugų įstaigų atstovė).

Kaip ilgalaikio nedarbo priežastys išskiriamos ir socialinės apsaugos istorinio formavimosi spragos, kurios lėmė, kad ilgalaikiais socialinės paramos gavėjai ir bedarbiai dažnu atveju yra darbingo amžiaus vieniši asmenys, kurie ilgą laiką nebuvo socialinių paslaugų sistemos „taikiniai“. Socialinių paslaugų sistema pradėjo formuotis nuo pagalbos priemonių kūrimo senyvo amžiaus asmenims, žmonėms su negalia ir kitoms pažeidžiamoms tikslinėms grupėms, tačiau kitais atvejais buvo siekiama kompensuoti tik finansinį nepriteklių, netaikant aktyvavimo priemonių. Ekspertų nuomone, vėlyvas šių asmenų įtraukimas į kitas priemones lėmė tai, kad daugelio žmonių problemos įsisenėjo ir tapo sunkiai išsprendžiamos:

„Na tik kai paslaugos pradėjo vystytis, man pačiai teko būtent tose ištakose būti, ir tada dar savivaldybėje teko kurti pagalbos namuose sistemą, na bet ji gi prasidėjo nuo pagalbos senyvo amžiaus žmonėms, vyresnio amžiaus žmonėms, bet toli gražu ne tiems, kurie tuo metu buvo darbingo amžiaus, kuriems gal tuo metu jeigu rastųsi ta pagalba, šiandien mes neturėtume tokios problemos, aš nekalbu apie ekonomikos pokyčius ir krizių cikliškumą ir taip toliau, bet apie tai jau platesnį tokį kontekstą, kad nu savalaikės paramos ir tokios kokios reikia konkrečiu atveju nebuvo, tokios mes neturėjom“ (SADM atstovė).

Beje, vis dar aktualu manyti, kad „dirbti neapsimoka“ dėl to, kad socialinės paramos sistema užtikrina bazines pajamas, kurių užtenka pragyvenimui, o tai neskatina ieškoti darbo. Vis dėlto Socialinės paramos veiksmingumo duomenys (2022) rodo, kad nė vienoje savivaldybėje vidutinės socialinės pašalpos gavėjų bendros pajamos nesudaro MVPD dydžio, t. y. neviršija 354 eurų (2023 m.). Kad ir kokia menka ši suma būtų, ekspertai teigia, kad ši asmenų grupė linkusi minimizuoti savo poreikius iki tokio lygio, kuris reikalingas tik baziniams poreikiams patenkinti:

„Na pati socialinės apsaugos sistema, kaip tokia pradėjo kurtis nuo finansinės paramos, tai buvo kažkada pensijos ir pašalpos, paslaugų sistema pradėjo vystytis žymiai žymiai vė-

liau, tai jau tai sako, kad valstybė užtikrina žmonėms minimalų pragyvenimo šaltinį, prie kurio dalis ta žmonių tiesiog priprato, poreikiai sumenko, susitraukė, sumažėjo iki tiek, kad gali išgyventi, ne gyventi – aš nevadinu to orių gyvenimu – aš vadinu tai išgyvenimu, iš šitos minimalios sumos“ (SADM atstovė).

Kita ekspertė, atvejo vadybininkė, mano, kad palankesnėje padėtyje atsidadė tie asmenys, kurie augina vaikus, nes įvairios paramos galimybių yra daugiau:

„Šeima, pavyzdžiui, kurioje yra 4 asmenys ir gauna socialines pašalpas, kompensacijas už butą, paramą maistui, vaikai gauna mokyklose ar darželiuose maitinimą, būreliai nemokami ar dalinai kompensuojami, vaikams skiriamos nemokamos priemonės mokyklai ir t. t., tėtis, o ir mama dirba nelegaliai, jie visą tai įvertina ir supranta, kad legaliai dirbti neverta“ (atvejo vadybininkė).

Kita vertus, nors ir rečiau, tačiau įvardijamos ir ateities rizikos, dėl kurių šiems asmenims integruotis darbo rinkoje gali būti dar sunkiau. Tai susiję su Europos Komisijos prognozėmis, kuriose sakoma, kad „dvejopa žaliaji ir skaitmeninė pertvarka, kartu su Europos žaliuoju kursu ir Europos skaitmenine strategija, pakeis mūsų ekonomiką“ (EK, 2021, p. 2). Svarbu paminėti, kad COVID-19 pandemijos ir energetinių iššūkių kontekste nuogaustajama, kad „kai kurie sektoriai kurį laiką gali nesugebėti pilnai atsigausti, jeigu apskritai atsigaus, o įmonės po krizės gali patirti finansinių sunkumų“ (ten pat, p. 2). Šiuos procesus galima vertinti kaip tolesnį modernizacijos procesą, kuriam daug dėmesio teikiama socialinio investavimo paradigmoje akcentuojant mokymosi visą gyvenimą svarbą ir poreikį bei kitas „naujas“ socialines rizikas. Akivaizdu, kad šių globalių iššūkių sprendimui neužteks vien nacionalinių vyriausybių veiksmų, tačiau net ir šalies lygiu pasigendama tarpinstitucinio bendradarbiavimo ir planų, kaip bus siekiama integruoti asmenis, kurie dėl pasikeitusių sąlygų negalės dirbti:

„Tas žalias kursas – kaip jis paveiks darbo vietas? Mes išvis permažai apie taip kalbam, nes turės keistis ekonomika ir, man atrodo, kad mes į tai esam užmerkę akis. Kaip bus, na tarkim, su „Achema“? Jonavoj ten nieko daugiau nėra apart „Achemos“. Tai ką mes darysim artimiausiu metu, kaip mes tuos žmones pradedam jau dabar rengti, kad jie nebedirbs daugiau „Achemoj“ po kažkiek metų, kad tokios įmonės nebeturės likti arba ji bus visai kitokia. Tai va čia tarpinstitucinio bendradarbiavimo nėra absoliučiai, net nėra matoma, kaip aplinkos ministerija su SADM, su švietimo ministerija, energetikos, tarpusavyje dirba ir ieško sprendimų“ (NVO atstovė).

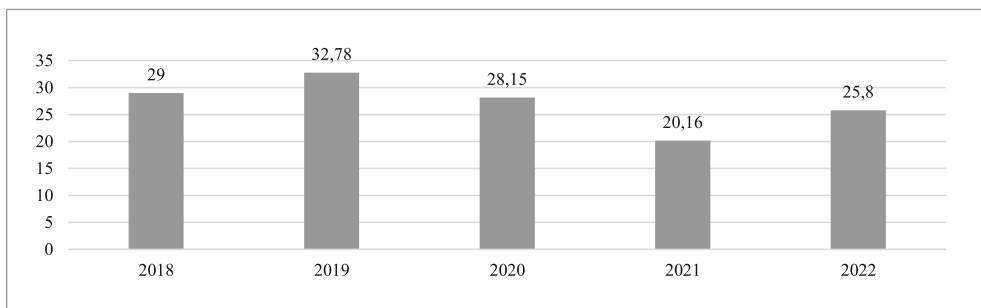
Apibendrinant ilgalaikio nedarbo ir socialinės paramos gavimo priežastis galima teigti, kad individualaus ir sisteminio lygmens priežastys yra glaudžiai susijusios ir priklauso viena nuo kitos. Daugelis individualių problemų sąlygoja negalėjimą dalyvauti sisteminėse pagalbos priemonėse ar pasinaudoti persikvalifikavimo, aukštesnio išsilavinimo, socialinės integracijos paslaugų galimybėmis, kita vertus, kitos sisteminės problemos, tokios kaip, pavyzdžiui, darbo vietų trūkumas,

artimųjų slauga, susisiektimo stoka ir kt., veda link individualaus lygmens priežasčių, ypač tokių, kaip motyvacijos stoka, įgūdžių praradimas, prastėjanti sveikata ar priklausomybės.

5.3. Ilgalaikio nedarbo ir socialinės paramos gavimo „karta iš kartos“ priežastys

Kalbant apie socialinį mobilumą tarp kartų ypač svarbu aiškintis, kas lemia atvejus, kai ILNESOC vaikai vėliau patys taip pat tampa ilgalaikiais bedarbiais, gaunančiais paramą. Kitaip tariant, kai perduodamas toks pats socialinis statusas tarp kartų.

Statistika rodo (žr. 25 pav.), kad penktadalis socialinės pašalpos gavėjų, kurie augina vaikus, ją gauna ilgą laiką (12 mėn. ir ilgiau). Ši dalis 2020 m. siekė daugiau kaip 28 proc., o 2019 m. beveik 33 proc. ir buvo didesnė nei 2018 m. Taip pat šio rodiklio reikšmė 2022 m. padidėjo 5,6 proc. p., lyginant su 2021 m. Manoma, kad šis rodiklis, be kita ko, atspindi ilgalaikio skurdo tikimybę, kurio patirtis ankstyvajame raidos etape ir vaikystėje gali turėti neigiamą poveikį vaiko raidai ir galimybėms pagerinti savo gyvenimą ateityje.

25 pav. Ilgą laiką socialinę pašalpą gaunančių šeimų, auginančių vaikus, dalis tarp visų socialinę pašalpą gaunančių šeimų, auginančių vaikus, proc. Šalt.: sudaryta autoriaus, remiantis SADM socialinės paramos veiksmingumo stebėsenos duomenimis, 2022.

Šiam požiūriui ekspertai pritaria (žr. 7 lentelę) ir teigia, kad tokius atvejus labiausiai lemia tai, jog socialinės apsaugos, švietimo ir sveikatos sektoriai per mažai dėmesio skiria šeimoms ir vaikams, kurie patiria socialinę riziką. Tai lemia laiku teikiamų paslaugų trūkumas, kuris aktualus tiek visai šeimai (socialinių, tėvystės įgūdžių, kitų paslaugų šeimai), tiek tik vaikams, pavyzdžiui, sudarant galimybes vaikams lankyti dienos centrą ar turėti galimybes neformaliai ugdymui. Dienos centrai yra paslauga, kuri įtraukta į vadinamąjį Bazinių paslaugų paketą šeimoms

(Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2019 m. birželio 19 d. nutarimas Nr. 618). Šiuose centruose teikiamos igūdžių ugdymo, užimtumo, socialinės priežiūros paslaugos, todėl tokiu būdu prisidedama tiek prie vaikų raidos, tiek didesnių tėvų galimybių derinti darbą ir vaikų priežiūrą. Pavyzdžiui, 2021 m. vaikų dienos centrų paslaugas gavo tik 3,5 proc. mokyklinio amžiaus vaikų. Tokia aprėptis žvelgiant iš socialinio kapitalo teorijos ir socialinio investavimo paradigmos perspektyvos atrodo labai menka, ypač įvertinus tai, kad, ekspertų teigimu, vaikų dienos centrai kompensuoja tėvų neperduodamus socialinius igūdžius:

„Mes kai apklausą darėm VDC [vaikų dienos centras] pernai vasarą – tai 94 procentai VDC darbuotojų atsakė, kad trūksta tėvams gebėjimų perduoti socialinius igūdžius, nes nu jie patys jų neturi. Ir VDC tai daro savo kažkokią dalį darbo, bet paskui tie jau paaugliai, virš dvylikos metų, jie išeina į niekur – paslaugų jiems jau nebėra. Ir tie atviri jaunimo centrai, nu nesuteikia pakankamai paslaugų, kad jis išeitų ir toliau palaikytų tuos socialinius igūdžius“ (NVO atstovė).

Taip pat trūksta tarpinstitucinio bendradarbiavimo, kuris padėtų kilusius iššūkius pastebėti ir spręsti kuo anksčiau. Visa tai lemia tai, kad tokiems vaikams nesudaromos lygaus starto galimybės, o tai turi įtakos tolesnei jų gyvenimo trajektorijai. Svarbu ir tai, kad ILNESOC šeimose itin trūksta gerųjų pavyzdžių, socialinių ir kultūrinių ryšių, kurie skatintų siekti aukštojo išsilavinimo:

„Tai turbūt tas pavyzdys – jie šeimoje mato tik tokį pavyzdį, vis tiek galima sakyti mes paveldim iš šeimos, matydami pavyzdį – sekam tuo pavyzdžiu, jie mato šeimoj tokį modelį ir gal galvoja, kad tik toks yra galimas, nemato kitų pavyzdžių ar tai draugų, kitokių autoritetų, kad jie norėtų kitaip gyventi, vadinasi, viena iš priešasčių galėtų būti, kad jie gyvendami mato tokį šeimos modelį ir galvoja, kad tai gali būti tam tikra komforto zona“ (socialinė darbuotoja).

7 lentelė. Ekspertų išskirtos ilgalaikio nedarbo ir socialinės paramos gavimo „karta iš kartos“ priežastys

Nr.	Ekspertų teiginiai	Vidurkis
3.1.	Laiku teikiamų paslaugų trūkumas, pradedant nuo socialinių, tėvystės igūdžių ir kitų paslaugų šeimai, baigiant vaikų dienos priežiūra ir kokybišku vaikų neformaliu ugdymu	4,29
3.2.	Vaikai mato taip gyvenančius tėvus ir natūraliai perima tokį patį gyvenimo modelį	4,24
3.3.	Socialinių ryšių neturėjimas. Artimame ir pažinčių rate trūksta žmonių, kurie motyvuotų, skatintų siekti aukštojo išsilavinimo, gerai apmokamo darbo	4,19

7 lentelės tęsinys

Nr.	Ekspertų teiginiai	Vidurkis
3.4.	Tarpinstitucinio bendradarbiavimo stoka ir manymas, kad visas problemas turi spręsti tik socialinis darbuotojas	4,14
3.5.	Per mažai dėmesio skiriama vaikams, kurie auga nedarniose, socialinę riziką patiriančiose šeimose, nes dažnai jie stigmatizuojami, segreguojami	4,10
3.6.	Sveikatos sistema turėtų ne tik gydyti ligą, bet ir matyti, iš kur ta liga, t. y. aiškintis galimas jos socialines priežastis	4,05
3.7.	Dalis nepasiturinčių šeimų, auginančių vaikus, neturi finansinių galimybių padėti vaikams siekti geresnio išsilavinimo, todėl vaikai pasilieka tuose pačiuose regionuose, kuriuose aukštas nedarbas, trūksta paslaugų ir kt.	4,00
3.8.	Dažnai ilgą laiką nedirbantys ir socialinę paramą gaunantys asmenys šeimas sukuria labai anksti, o tai lemia dažniau pasitaikantį tokio paties gyvenimo būdo perdavimą	3,86
3.9.	Švietimo sistema nesprenžia vaikų iš socialinę riziką patiriančių šeimų problemų, nepakankamai domimasi vaiko socialine aplinka ir su tuo susijusiais mokymosi sunkumais	3,81
3.10.	Vaikams iš nepasiturinčių šeimų nesudaromos „vienodo starto galimybės“ švietimo sistemoje	3,81
3.11.	Išankstinės nuostatos, kad vaikas iš nepasiturinčios šeimos nieko nepasieks, užkerta kelią jo ateities galimybėms	3,71

Šalt.: sudaryta autoriaus, remiantis Delfi metodu surinkta informacija.

Taigi, apibendrinant galima teigti, kad ekspertų išsakytų ilgalaikio nedarbo ir socialinės paramos gavimo „karta iš kartos“ priežastys taip pat atspindi individualias ir institucinio lygmens priežastis (žr. 8 lentelę). Šeiminio modelio perėmimo praktikos, socialinių ryšių neturėjimas, pasireiškiantis aukštąjį išsilavinimą įgijusių ar darbą turinčių artimųjų nebuvimu, taip pat ankstyvas šeimos sukūrimas turi įtakos atvejams, kai ilgą laiką nedirba ir socialinę paramą gauna ne tik tėvų, bet ir vaikų karta. Be to, šių sunkumų nepadeda kompensuoti įvairių socialinių paslaugų, kurios būtų teikiamos tinkamu momentu, trūkumas, bendradarbiavimo tarp institucijų, ypač švietimo ir sveikatos sektoriuose, stoka bei įvairūs iš ILNESOC šeimų kilusių vaikų atžvilgiu taikomi stereotipai ir išankstinės nuostatos.

8 lentelė. Individualaus ir institucinio lygmens ilgalaikio nedarbo ir socialinės paramos gavimo „karta iš kartos“ priežastys

Individualaus lygmens priežastys (mikro-)	Institucinio lygmens priežastys (makro-)
Šeiminio modelio perėmimas	Laiku teikiamų paslaugų trūkumas
Socialinių ryšių stoka	Tarpinstitucinio bendradarbiavimo stoka
Ankstyvas šeimos sukūrimas	Sveikatos ir švietimo sistemų spragos
	Išankstinės nuostatos ir stereotipai

Šalt.: sudaryta autoriaus, remiantis Delfi metodu surinkta informacija

5.4. Socialinė parama ir motyvacija įsidarbinti

Piniginės socialinės paramos nepasiturintiems gyventojams įstatyme nurodyta, kad parama teikiama vadovaujantis bendradarbiavimo ir dalyvavimo, prieinamumo, socialinio teisingumo ir veiksmingumo, visapusiškumo ir adekvatumo, įgalinimo bei lygių galimybių principais. Teigiama, kad įgalinimo principas turi padėti užtikrinti, kad „teikiant piniginę socialinę paramą, siekiama sudaryti palankias nepasiturinčių gyventojų užimtumo galimybių didinimo sąlygas, taip pat sąlygas, skatinančias juos įsitraukti į visuomenės gyvenimą ir mažinančias ilgalaikę priklausomybę nuo socialinės paramos sistemos“ (PSPĮ, 2023). Ekspertų buvo prašoma įvertinti, ar socialinės paramos sistema prisideda prie ILNESOC įsidarbinimo (žr. 9 lentelę). Vis dėlto buvo paliesta ir daugiau socialinės paramos ir jos sąsajų su kitomis priemonėmis aspektų, tačiau paramos sąlygos ir informuotumas apie turinčias motyvuoti priemones apibendrinamas kaip nepakankamas, o jų dizainas apbūdinamas kaip neskatinantis keistis:

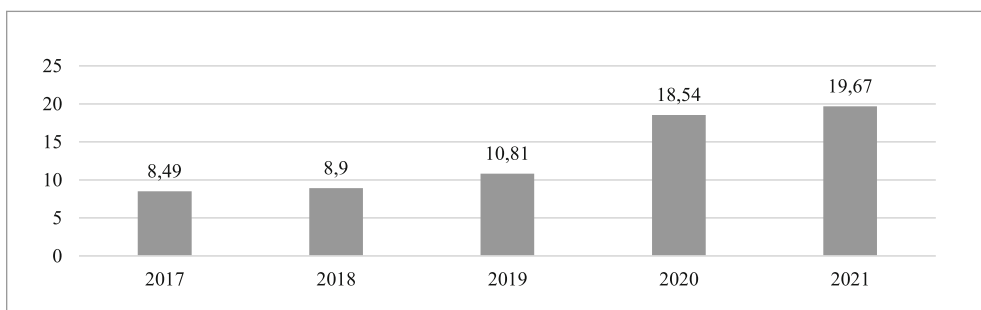
„<...> jeigu šeima yra socialinę riziką patiriančių šeimų sąraše ir paslaugų gavėjų sąraše 10 metų ir ilgiau, tai nėra normalu, reiškia ji nieko nenori, nori imti ir gauti – tai yra parazitinės šeimos, sakau, aš gal nejautri, nu tebūnie. Arba ta sistema neveikia, nes tokio rezultato tikrai niekas nesiekia, nieks nenori, bet, matyt, yra sukuriamos tokios sąlygos, tai yra pirmas dalykas kaip faktorius – sąlygos, kurios nemotyvuoja keistis“ (socialinių paslaugų centro atstovė).

Piniginės socialinės paramos sistemoje taikomos dvi pagrindinės paskatos, kuriomis siekiama užtikrinti jos gavėjų motyvaciją įsidarbinti. Tai yra papildoma pašalpa įsidarbinus ir neįskaitoma į pajamas, skiriant socialinę pašalpą, pajamų dalis. Remiantis Lietuvos Respublikos piniginės socialinės paramos nepasiturintiems gyventojams įstatymu, papildomai socialinė pašalpa skiriama ir mokama už kiekvieną pagal darbo sutartį ar darbo santykiams prilygintų teisinių santykių pa-

grindų dirbtą mėnesį, bet ne ilgiau kaip už 12 dirbtų mėnesių, ir jos dydis bendrai gyvenantiems asmenims arba vienam gyvenančiam asmeniui sudaro:

- 1) pirmą–trečią papildomai mokamos socialinės pašalpos mokėjimo mėnesį – 100 procentų socialinės pašalpos, mokėtos per praėjusius 6 mėnesius iki įsidarbinimo, vidutinio dydžio;
- 2) ketvirtą–šeštą papildomai mokamos socialinės pašalpos mokėjimo mėnesį – 80 procentų socialinės pašalpos, mokėtos per praėjusius 6 mėnesius iki įsidarbinimo, vidutinio dydžio;
- 3) šeštą–dvyliktą papildomai mokamos socialinės pašalpos mokėjimo mėnesį – 50 procentų socialinės pašalpos, mokėtos per praėjusius 6 mėnesius iki įsidarbinimo, vidutinio dydžio.

Tiesa, prieš įsidarbinimą asmuo turi būti registruotas UT ne mažiau nei 6 mėn., dirbant jam mokama alga turi būti ne mažesnė nei minimali, o socialinė pašalpa mokama bent 1 mėnesį per paskutinius tris mėnesius iki įsidarbinimo. Vis dėlto grafike (žr. 26 pav.) galima matyti, kad 2020 m. ir 2021 m. vos penktadalis įsidarbinusių pašalpos gavėjų gavo papildomą pašalpą įsidarbinę.

26 pav. Papildomos socialinės pašalpos įsidarbinus gavėjai proc. nuo visų įsidarbinusių socialinės pašalpos gavėjų. Šalt.: sudaryta autoriaus, remiantis SADM socialinės paramos veiksmingumo stebėsenos duomenimis, 2022.

Būtent todėl daugelis ekspertų pabrėžė, kad yra skirtumas tarp to, kokia yra socialinės paramos sistema ir koks jos dizainas, ir to, ką apie ją žino žmonės, o kaip pavyzdį pateikė būtent tai, kad daugelis socialinės paramos gavėjų nežino, kad jiems gali būti mokama socialinė pašalpa įsidarbinus:

„Sistema yra ganėtinai sudėtinga ir daliai žmonių sunkiai suprantama, pavyzdžiui, neiškaitomų pajamų dydžio reikšmės išaiškinimas ir procentinės dalies nustatymas – žmonėms sunku suprasti, tai į kokią vis tik paramą jie gali pretenduoti. Čia svarbus informavimas apie papildomos paramos galimybes ir paramos apskaičiavimo kelius, tačiau ir su informacijos sklaida turime labai daug iššūkių. Žmonės vis dar labai mažai žino apie tokias

papildomas galimybes. Trūksta savivaldybių proaktyvumo informuojant žmones ir skatinant pasinaudoti visomis paramos galimybėmis“ (NVO atstovė).

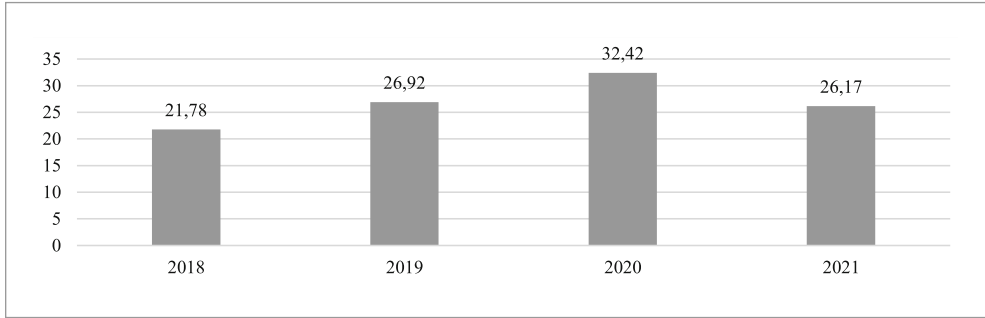
Taip pat, vadovaujantis 2021 m. rugsėjo 14 d. Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymu „Dėl socialinės paramos veiksmingumo stebėsenos Lietuvos Respublikos savivaldybėse metodikos patvirtinimo“, 2021 m. ir 2022 m. lapkričio ir gruodžio mėn. vykdyta socialinės paramos nepasiturintiems gyventojams apklausa dėl jiems teikiamų socialinių paslaugų kokybės vertinimo. Apklausos metu 2022 m. buvo apklausti 3 824 asmenys. Vienas iš klausimų buvo „Ar žinote, kad įsidarbinus galėsite gauti papildomai skiriamą socialinę pašalpą, kuri mokama 12 mėnesių nuo įsidarbinimo?“ Į jį teigiamai atsakė tik 32,7 proc. respondentų. Tokius rezultatus taikliai apibūdina vienos atvejo vadybininkės išsakytas pastebėjimas:

„Pašalpa įsidarbinus motyvuoja asmenis išsilaikyti darbo rinkoje, manau, kad tai tikrai gera, skatinanti priemonė, tik, kaip ir daugelį kitų teikiamų priemonių, ją būtina aktyviau viešinti, privaloma informuoti asmenis apie tokią galimybę“ (atvejo vadybininkė).

Taip pat buvo klausiama, ar respondentai žino, „kad kreipiantis dėl piniginės socialinės paramos, apskaičiuojant Jūsų pajamas paramai gauti, į jas nėra įskaičiuojama dalis darbo užmokesčio, nedarbo socialinio draudimo išmokos?“ Teigiamai atsakė tik 53 proc. Šis darbo užmokesčio ar nedarbo socialinio draudimo išmokos dalies neįskaitymas diferencijuotas pagal namų ūkio tipą:

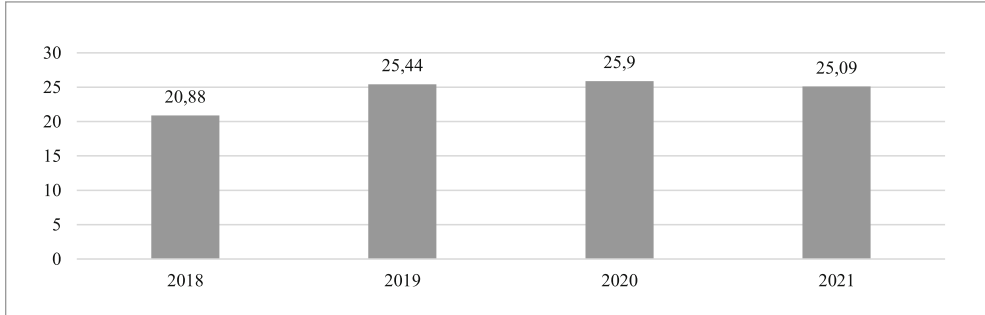
- 1) 20 procentų – bendrai gyvenantiems asmenims, neauginantiems vaikų (įvaikių), arba vienam gyvenančiam asmeniui;
- 2) 25 procentai – bendrai gyvenantiems asmenims, auginantiems vieną ar du vaikus (įvaikius);
- 3) 30 procentų – bendrai gyvenantiems asmenims, auginantiems tris ar daugiau vaikų (įvaikių);
- 4) 35 procentai – asmenims, vieniems auginantiems vieną ar du vaikus (įvaikius);
- 5) 40 procentų – asmenims, vieniems auginantiems tris ar daugiau vaikų (įvaikių).

Darbinių pajamų neįskaitymo teise 2021 m. pasinaudojo 12,16 tūkst. asm., 2020 m. – 12,14 tūkst. asm., 2019 m. – 12,03 tūkst. asm., 2018 m. – 10,6 tūkst. asm. Duomenys rodo (žr. 27 pav.), kad suaugusių socialinės pašalpos gavėjų, kurie gauna su darbu susijusias pajamas, dalis yra palyginti nedidelė, nors 2020 m. ji siekė apie trečdalį.

27 pav. Suaugusių socialinės pašalpos gavėjų, kurie gauna su darbu susijusias pajamas (įskaitant savarankiškai dirbančius), dalis. Šalt.: sudaryta autoriaus, remiantis SADM socialinės paramos veiksmingumo stebėsenos duomenimis, 2022.

Įvertinus tai, kad ankstesnėse dalyse buvo akcentuojamas galimas šeiminio modelio perėmimas tarp kartų, svarbu pažvelgti ir į tai, kokia dalis socialinę pašalpą gaunančių ir vaikus auginančių šeimų gauna su darbu susijusias pajamas (žr. 28 pav.). Galima pastebėti, kad tokių šeimų dalis jau nuo 2018 m. stabiliai siekia apie ketvirtadalį nuo visų socialinės pašalpos gavėjų.

28 pav. Šeimų, kurios gauna socialinę pašalpą ir augina vaikus, kuriose bent vienas suaugęs asmuo gauna su darbu susijusias pajamas (įskaitant savarankiškai dirbančius), dalis. Šalt.: sudaryta autoriaus, remiantis SADM socialinės paramos veiksmingumo stebėsenos duomenimis, 2022.

Pastarieji rodikliai apskaičiuojami atsižvelgiant į tai, ar skiriant socialinę pašalpą neįskaitoma dalis šeimos darbinių pajamų. Bendras reikalavimas visiems piniginės socialinės paramos gavėjams registruotis UT kritikuojamas ir nelaikomas priemone, skatinančia ieškoti darbo.

„Užimtumo tarnybos teikiamos paslaugos ir savivaldybės teikiama socialinė parama susietos tiek, kad norint gauti socialinę paramą, asmuo privalo būti registruotas Užimtumo tarnyboje, bet tai nereiškia, kad asmuo būtinai turi aktyviai ieškoti darbo, nes socialinė parama gali būti skiriama ir asmeniui, kuris yra registruotas Užimtumo tarnyboje, bet neturi bedarbio statuso (atvejo vadybininkė)“.

Vis dėlto, ekspertų teigimu, didele kliūtimi, apribojančia asmenų motyvaciją įsidarbinti, tampa turimos skolos, dėl kurių asmenys renkasi dirbti nelegaliai ir tuo pačiu metu gauti socialinę paramą. Kaip žinoma, socialinės paramos išmokos negali būti atskaitomos skoloms padengti, tačiau pasitaiko daug atvejų, kai antstoliai iš skolininkų nuskaičiuoja ir socialinės paramos pinigus, nes neturi galimybės matyti, kokia tų pinigų kilmė (t. y. ar tai darbinės pajamos, ar parama). Tai sunkina paramos gavėjų situaciją, nes kaskart atlikus tokį nuskaičiavimą reikia gauti pažymą iš savivaldybės, kad tai buvo „socialinės kilmės“ pinigai. Todėl dar kartą apibendrinama, kad skolos yra įvairiapusiškai motyvaciją mažinanti problema:

„<...> įsiskolinimai yra problema, daug jų turint, yra sudėtinga įsidarbinti ir dirbti, ir motyvacija tiesiog turi būti dar didesnė, plius, atskaitymai vis tiek yra dideli ir menkai apsimoka įsidarbinus dirbti. Nu tai toks barjeras susidaro“ (NVO atstovė).

9 lentelė. Socialinė parama ir motyvacija įsidarbinti

Nr.	Ekspertų teiginiai	Vidurkis
4.1.	Atskaičius didelę atlyginimo dalį skoloms, dažnai trūksta lėšų būtiniams poreikiams, todėl socialinės paramos sistema arba šešėlinis darbas atrodo patrauklesni.	4,6
4.2.	Formalus reikalavimas registruotis Užimtumo tarnyboje ir galimybė neturėti bedarbio statuso neskatina ir neįgalina žmogaus ieškoti darbo.	4,5
4.3.	Per mažas atlyginimo ir išmokų dydžio skirtumas neskatina ieškoti darbo, nes dirbti tiesiog neapsimoka.	4,3
4.4.	Yra skirtumas tarp to, kokia yra socialinės paramos sistema ir koks jos dizainas, ir to, ką apie ją žino žmonės. Pvz., daugelis socialinės paramos gavėjų nežino, kad jiems gali būti mokama socialinė pašalpa įsidarbinus.	4,3
4.5.	Ilgą laiką nedirbantiems ir socialinę paramą gaunantiems asmenims reikalinga atskira pagalbos teikimo ir motyvavimo sistema.	4,1
4.6.	Yra tiek įvairiausios paramos ir pagalbos galimybių, kad žmonėms patogų viską gauti iš valstybės ar nevyriausybinių organizacijų, o neužsidirbti patiems.	4,0
4.7.	Socialinės paramos sistema gali motyvuoti tik tuos asmenis, kurie dėl laikinai patiriamų iššūkių ją gauna tik trumpą laiką.	4,0

9 lentelės tęsinys

Nr.	Ekspertų teiginiai	Vidurkis
4.8.	Trūksta socialinių paslaugų, kurios prisidėtų prie asmenų motyvacijos didinimo, individualių problemų sprendimo.	3,6
4.9.	Daugelio žmonių lūkesčiai ir gebėjimai neatitinka darbo rinkos poreikių, todėl socialinės paramos motyvacinės priemonės nėra efektyvios.	3,1
4.10.	Piniginė socialinė parama yra per maža, kad žmogus galėtų galvoti ne tik apie išgyvenimą, bet ir apie aktyvias darbo paieškas.	2,5

Šalt.: sudaryta autoriaus, remiantis Delfi metodu surinkta informacija.

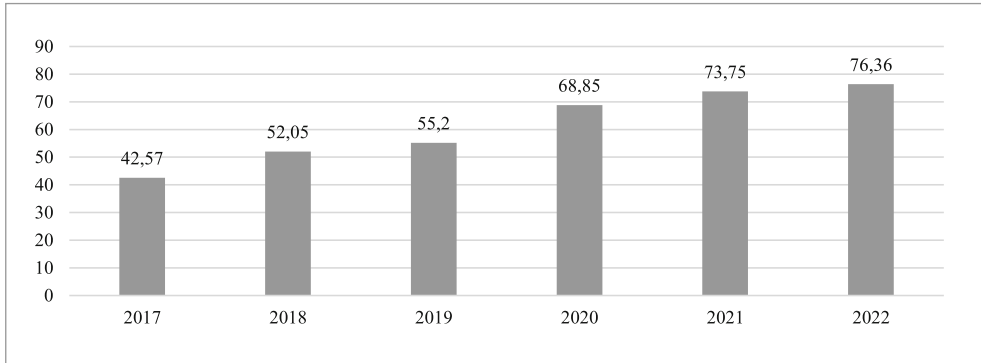
Stebina tai, kad nemenka dalis ekspertų sutiko su teiginiu, kad „Yra tiek įvairiausių paramos ir pagalbos galimybių, kad žmonėms patogiu viską gauti iš valstybės ar nevyriausybių organizacijų, o neužsidirbti patiems“. Nors pripažįstama, kad sunkiausia yra vienišų asmenų situacija:

„Spaudoje mėgsta taip pasakyti: oj, taigi čia išeina minimali alga nedirbant, nu kaip jinai išeina, jeigu tu turi tris vaikus ir jiems duoda nemokamą valgymą, sudeda viską absoliučiai, kas tik yra, bet tu gi negausi, jeigu esi vienišas už vaikus nemokamo maitinimo, tu tiesiog gausi tą pašalpą, jeigu tu sirgsi, tikslinę išmoką gausi už vaistus, nežinau, už ką dar gausi...“ (socialinė darbuotoja).

Kiti tvirtina, kad gausių šeimų situacija dėl gaunamos socialinės paramos yra kur kas geresnė nei, pavyzdžiui, vienišų asmenų:

„Daugiavaikės šeimos neturi motyvacijos ieškoti darbo, nes jos gauna socialinę paramą, daug vaikų ir tai daugiau nei minimalus atlyginimas, joms darbas tiesiog nėra reikalingas, nėra motyvacijos jį dirbti, nes atsiranda problemos tokios, kaip ir minėjau, kaip nuvykimas į darbą, pietūs, apranga – daugiau išlaidų, vertinant ekonomiškai, ką jos, jeigu ir dirbs, gaus, vertinant ekonomiškai kainuos daugiau – išvykimas, apsirengimas“ (Užimtumo tarnybos atstovė).

Vis tik Lietuvoje įtvirtintas minimalių poreikių vartojimo dydis (MVPD), nurodantis asmens išlaidų sumą eurais, reikalingą minimaliems asmens maisto ir ne maisto (prekių ir paslaugų) poreikiams patenkinti per mėnesį. Šis dydis 2023 m. siekė 354 eurus, 2022 m. 267 eurus, o 2021 m. – 260 eurų vienam asmeniui. Duomenys rodo (žr. 29 pav.), kad šalies mastu situacija gerėja, tačiau 2022 m. daugiau kaip penktadaliu, o ankstesniais metais ir dar didesnės dalies socialinės pašalpos gavėjų bendrosios pajamos šio dydžio nesiekė. Į bendrąsias pajamas įtraukiamos visos pajamų vertinimui skiriamą socialinę pašalpą naudojamų pajamų rūšys, socialinė pašalpa ir kita pinigine forma teikiama parama. Šių pajamų skirtumas su MVPD išreiškiamas procentais, siekiama, kad atotrūkis nuo MVPD būtų kuo mažesnis.

29 pav. Socialinės pašalpos gavėjų bendros pajamos proc. nuo MVPD. Šalt.: sudaryta autoriaus, remiantis SADM socialinės paramos veiksmingumo stebėsenos duomenimis, 2022.

Be to, remiantis Valstybės duomenų agentūros duomenimis, 2021 m. net 36 proc. Lietuvos gyventojų teigė, kad neturi santaupų nenumatytoms išlaidoms, jeigu jos siektų 380 eurus. Jeigu žiūrėtume į žemiau skurdo ribos gyvenančius asmenis, tai šis procentas yra 68 proc. Taip pat asmenys, gyvenantys žemiau skurdo ribos, teigė, kad dėl pinigų stokos negali laiku sumokėti būsto nuomos, komunalinių mokesčių, kredito įmokų, būsto ar kitų paskolų. Vis dėlto tik maža ekspertų dalis sutiko su išsakytu teiginiu, kad paramos dydis yra toks mažas, kad su juo galima galvoti tik apie išgyvenimą, o ne aktyvias darbo paieškas.

5.5. Priemonės, labiausiai padedančios ilgą laiką nedirbantiems ir socialinę paramą gaunantiems asmenims įsidarbinti

Toliau ekspertai buvo kviečiami pasisakyti apie priemones (veiksnius), kurie, jų nuomone, labiausiai padeda ILNESOC įsidarbinti (žr. 10 lentelę). Šiuo atveju dauguma ekspertų pasisakė apie priemones, susijusias su švietimu ir prevencija. Taip pat akcentuota individualaus požiūrio ir problemų sprendimo bei tarpinstitucinio bendradarbiavimo, nevyriausybinų organizacijų įtraukimo į paslaugų teikimą ir visuomenės bei darbdavių požiūrio keitimo svarba.

Kaip matėme anksčiau, ILNESOC susiduria su įvairiomis socialinėmis ir kitomis problemomis ir pasižymi sudėtingomis sociodemografinėmis charakteristikomis, todėl daugelio nuomone, pagalba šiems asmenims turi būti kuo labiau individualizuota ir kompleksiška:

„<...> man atrodo, kad priemonės turi būti kompleksinės ir individualizuotos, ta prasme, man atrodo, kad tai yra tikrai labai toks, kadangi tos situacijos sudėtingos yra ir ne viena priežastis, o kelios, tai man atrodo, kad yra ne koks konkrečiai jų tipas, bet tai, kiek

jos yra pritaikytos tam konkrečiam žmogui ir kiek jos yra sinchronizuotos tarpusavyje“ (akademinės srities atstovė).

Kad būtų pasiekti šie tikslai, neabejotinai svarbus įvairių institucijų tarpusavio bendradarbiavimas ir siekis suteikti reikalingą pagalbą. Ekspertų teigimu, tokio bendradarbiavimo ypač trūko iki Užimtumo skatinimo ir motyvavimo nedarbantiems ir socialinę paramą gaunantiems asmenims modelio įgyvendinimo, jį taikant pradėta teikti daugiau reikalingų konsultacijų ir paslaugų.

„Šiuo metu to įgyvendinamo modelio, tai labai aiškiai pasimatė, ko reikia ir kas padeda – tai psichologo paslaugos, teisinė pagalba, įvairios motyvacinės priemonės, mokymai, aišku, pavežėjimas, palydėjimas, nes nu jeigu tu žmogaus nepalydi, kuris yra sunkiai orientuotas arba tarkim turi kažkokių kitokių problemų, baimių – tai palydėjimas, pavežėjimas yra paslaugos, kurios labai reikalingos, kurios labai padeda“ (socialinės paramos skyriaus vedėja).

Šio Modelio taikymo rezultatas – savivaldybėse prasidėjusi užimtumo atvejo vadyba – padeda sudaryti sąlygas ir atsirasti specialistams, kurie ilgalaikiams bedarbiams tampa „vienu kontaktiniu asmeniu“, kuriuo galima pasitikėti ir į jį kreiptis įvairiais klausimais. Nėgana to, šie „kontaktiniai asmenys“ (arba tiesiog užimtumo atvejo vadybininkai savivaldybėse) yra būtent tie asmenys, kurie padeda gauti ar rasti informaciją bei susivokti paramos ir pagalbos sistemoje:

„Paprasta, bet labai pasiteisinusi paslauga yra informavimas ir konsultavimas – tiesiog nuoširdus, paprastas pokalbis, kurio metu išryškėja asmens problemos ir jam suteikiama visa reikalinga informacija, ką daryti, kur kreiptis, kokios asmens galimybės ir pan. duoda labai gerų rezultatų. <...> Aišku pokyčiams reikia laiko, turi būti nuolatinis palaikymas, paskatinimas, nes susidūrus su pirmaisiais sunkumais dažnai noras kažką keisti dingsta, asmenims labai sunku yra „išeiti“ iš savo komforto zonos“ (atvejo vadybininkė).

Atvejo vadybos svarba pabrėžiama ir poreikiu Socialinių paslaugų įstaigose ar Socialinės paramos skyriuose turėti atskirą darbuotoją, kuris būtų atsakingas vien tik už ILNESOC koordinavimą.

10 lentelė. Priemonės, padedančios ilgą laiką nedirbantiems ir socialinę paramą gaunantiems asmenims įsidarbinti

Nr.	Ekspertų teiginiai	Vidurkis
5.1.	Visos institucijos turėtų dirbti bendradarbiaudamos, kad žmogaus problemos būtų sprendžiamos kompleksiskai, suteikiant įvairiapusę pagalbą.	4,9
5.2.	Turi būti teikiamos individualius poreikius ir individualias problemas atliepiančios paslaugos, ne tik tos, kurios gali būti teikiamos visiems.	4,8

10 lentelės tęsinys

Nr.	Ekspertų teiginiai	Vidurkis
5.3.	Teisinės konsultacijos, ypač pagalba siekiant išspręsti problemas su skolomis bei tarpininkauti su antstoliais.	4,7
5.4.	Teikiant paslaugas turėtų būti įtraukiami ir darbdaviai – tiek konsultuojantis dėl trūkstamų darbuotojų ir rinkoje reikalingų įgūdžių, tiek derinant individualius pasiūlymus, darbo vietos pritaikymą, transporto organizavimą ir kt.	4,6
5.5.	Reikia labiau skatinti ir edukuoti darbdavius įdarbinti ilgą laiką nedirbusius asmenis ir į juos investuoti, nes šiuo metu darbdaviai tuo nesuinteresuoti ir darbei siekia atsirinkti tik pačius geriausius, kurie galėtų dirbti iškart.	4,3
5.6.	Svarbiausios priemonės yra prevencinės, susijusios su švietimu, kad asmenys netaptų ilgalaikiais bedarbiais ir paramos gavėjais.	4,1
5.7.	Svarbu, kad žmogus turėtų vieną kontaktinį asmenį (specialistą), į kurį galėtų kreiptis pagalbos ir galėtų juo pasitikėti.	4,1
5.8.	Reikalingas palydėjimas, nes žmonėms savarankiškai sudėtinga susivokti paramos ir pagalbos sistemoje, susirasti informaciją.	4,1
5.9.	Svarbiausia šiuos žmones ištraukti iš jų „komforto zonos“, parodyti kitokio gyvenimo pavyzdžius, padėti nusistatyti tikslus ir jų siekti.	4,1
5.10.	Socialinių paslaugų įstaigose ar socialinės paramos skyriuose reikalingas darbuotojas, kuris būtų atsakingas vien tik už ilgą laiką nedirbančių ir socialinę paramą gaunančių asmenų koordinavimą.	4,0
5.11.	Kūrimas „minkštų“ darbo vietų, kuriose žmonės gali jaustis laisviau, nebijoti daryti klaidų, gauti socialinio darbuotojo pagalbą.	4,0
5.12.	Asmenims turėtų būti organizuojamas pavėžėjimas iki jiems reikalingų paslaugų teikimo vietų, kuris bent keletą mėnesių būtų teikiamas ir įsidarbinus.	3,8
5.13.	Asmenys, kurie gauna socialinę pašalpą, ir toliau turi už ją „atidirbti“ (atlikti visuomenei naudingus darbus), nes tai palaiko jų bendruosius gebėjimus ir įgūdžius.	3,7
5.14.	Šiems asmenims būtų galima taikyti daugiau pagalbos priemonių, tačiau visuomenės požiūris yra toks, kad prioritetai skiriami vaikams, seneliams, neįgaliesiems.	3,6
5.15.	Svarbu, kad paslaugų teikimas būtų kiek įmanoma daugiau perduodamas nevyriausybinėms organizacijoms, nes jose žmonės jaučiasi labiau saugūs, mezgamas santykis, vystosi abipusis pasitikėjimas. To dažnai pritrūksta kalbant apie savivaldybės ar valstybines įstaigas.	3,5

Šalt.: sudaryta autoriaus, remiantis Delfi metodu surinkta informacija.

Minėtina, kad kita reikalingų priemonių dalis yra susijusi su darbdaviais ir jų įsitraukimu į pagalbos bedarbiams procesą. Viena vertus, darbdaviai turėtų įsitraukti į bedarbių konsultavimą dėl trūkstamų darbuotojų ir rinkoje reikalingų įgūdžių bei siekti atsižvelgti į tokius individualius poreikius kaip darbo vietos pritaikymas, transporto paslaugų organizavimas ir pan. Kita vertus, išreiškiamą nuomonę, kad darbdaviai turi būti edukuojami ir skatinami įdarbinti ilgą laiką nedirbusius asmenis ir į juos investuoti, nes šiuo metu jie tuo nesuinteresuoti ir darbui siekia atsirinkti tik pačius geriausius, kurie galėtų dirbti iškart. Viena iš konkrečių priemonių tokiam darbo modeliui su darbdaviais – darbo rinkos dienos arba „darbo mugės“, kurias taiko, pavyzdžiui, Joniškio rajono savivaldybė. Jų metu kiekvienoje seniūnijoje organizuojami susitikimai su darbo neturinčiais asmenimis, o juose kartu su darbdaviais dalyvauja savivaldybės, UT specialistai.

Be to, manoma, kad reikėtų kurti „minkštas darbo vietas“, t. y. tokias, kuriose įsidarbinę asmenys nebijotų padaryti klaidų, išbandyti save, o kilus sunkumams gauti socialinio darbuotojo pagalbą. Viena NVO atstovė pasakoja, kad išbandytas toks „minkštųjų darbo vietų“ įkūrimas buvo pasiteisinusi praktika, kurią siūloma išbandyti platesniu mastu:

„Tų minkštųjų darbo vietų tas toksai buvimas – jis veikia. Yra iššūkis tą tokią sistemą sukurti ir tą tokią socialinį versliuką, kad jis vystytųsi, kažkaip kad veiktų, ir pinigėlius uždirbti, ir turėt tą tokią resursą, tai yra didelis iššūkis, bet na jisai veikia. Nes tie žmonės turi tokias minkštesnes darbo vietas, kur tikrai gali atėję drąsiau jaustis ir truputį įsivaizduoti... Jie ten daro klaidas, ir ten visai kaip būna, bet tu kažkaip tai kitaip į tai žiūri... pirmą mėnesį juos atleisti didžiąją dalį ir vat čia su ta mintim, kad jie turi ugdytis, su kažkokiu tai ar asistentu jie dirba tuos darbelius, kad padėtų juos pasidaryti, kalbasi apie tai, kaip sekasi“ (NVO atstovė).

Todėl apibendrinant galima teigti, kad pagrindinės priemonės, kurios labiausiai padėtų ILNESOC įsidarbinti, apima tris pagrindines kryptis (žr. 30 pav.). Visų pirma reikalinga ypač individualizuota pagalba, kuri apimtų paslaugų ir pagalbos teikimą atvejo vadybos metodu. Taip pat išskiriamos teisinės konsultacijos, kurios daugiausia susijusios su skolų problematikos konsultacijomis. Ne mažiau svarbi ir akcentuojama įvairias sritis apimanti prevencinė pagalba, kuri turėtų padėti užbėgti už akių didesniems iššūkiams ir sunkumams. Žinoma, svarbus ir dabartinėje sistemoje vis dar daug spragų turintis yra veiksmingas darbdavių įtraukimas. Informantų praktika rodo, kad ypač pasitvirtina „minkštųjų“ darbo vietų kūrimas, kuris tampa kaip tam tikra investicija į ILNESOC. Galiausiai didelę ir svarbią reikšmę turi visuomenės požiūris į ILNESOC. Manoma, kad nepalanki ir stigmatizuojanti nuomonė apie šiuos asmenis sustabdo ir politikos formuotojus nuo didesnių investicijų į jų problemų sprendimą, o šioje srityje galinčios dirbti NVO dėl to taip pat neturi pakankamai išteklių.

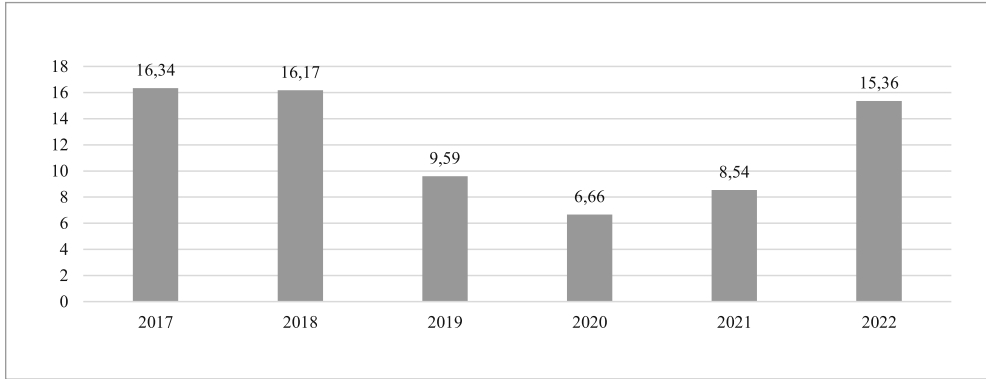
Individualizuota pagalba	<ul style="list-style-type: none"> • Atvejo vadyba • Teisinės konsultacijos • Prevencinė pagalba
Darbdavių įsitraukimas	<ul style="list-style-type: none"> • „Minkštosios darbo vietos“ • Investavimas į ilgą laiką nedirbančius asmenis
Visuomenės požiūris ir NVO įtraukimas	<ul style="list-style-type: none"> • Didelis finansavimas ir prioritetai įdarbinimui • NVO paslaugų teikimas bedarbiams

30 pav. Priemonių, padedančių ilgą laiką nedirbantiems ir socialinę paramą gaunantiems asmenims įsidarbinti, apibendrinimas. Šalt.: sudaryta autoriaus, remiantis Delfi metodu surinkta informacija.

5.6. Priemonių, labiausiai padedančių ilgą laiką nedirbantiems ir socialinę paramą gaunantiems asmenims įsidarbinti, prieinamumas

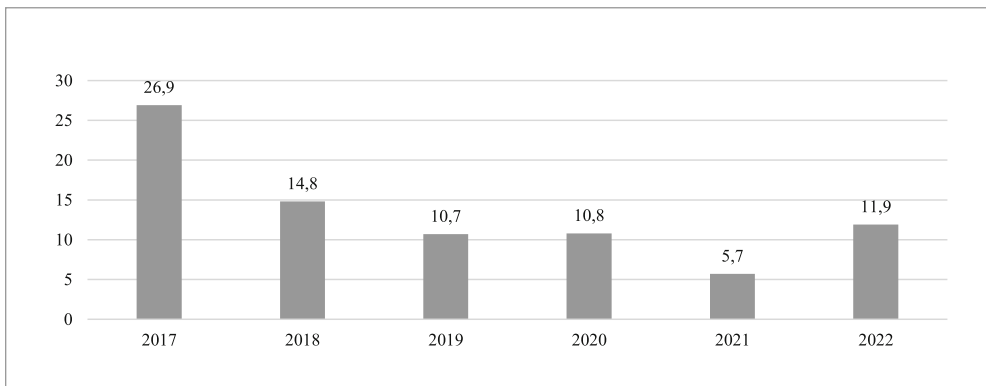
Šiame skyrelyje aptariamos ekspertų minėtų paslaugų ir kitų integracijai į darbo rinką svarbių priemonių prieinamumo galimybės. Tikėtina, kad tokių priemonių įvairovė yra pakankamai didelė, nes su teiginiu, kad „paslaugų galimybės daugeliu atvejų tik teorinės, tačiau praktikoje nėra teikiamos“, ekspertai nebuvo linkę sutikti.

Kaip žinoma, asmenys, kurie kreipiasi pinigines socialinės paramos, turi atitikti kai kuriuos formaliuosius kriterijus (pvz., jų pajamos ir turtas neturi viršyti tam tikros ribos). Vienas jų – reikalavimas registruotis UT. Dėl to tikimasi, kad asmenys greičiau susiras darbą ir integruosis darbo rinkoje. Vis dėlto, kaip jau minėta, daugelio asmenų kvalifikacija ir pasiruošimas darbo rinkai yra riboti, neatitinkantys realių darbo rinkos poreikių, todėl pageidautinas aktyvios specializuotos pagalbos teikimas, kuris UT geriausiai gali būti įgyvendinamas aktyvių darbo rinkos politikos (ADRP) priemonių forma (pavyzdžiui, parama judumui, parama mokymuisi, stažuotė ir kt.). 31 pav. matyti, kad bendras ADRP taikymas nuo 2017 m. nuosekliai mažėjo iki 2020 m., o 2021 m. šios priemonės buvo pritaikytos vos 8,54 proc. UT registruotų bedarbių. Pažymėtina, kad ne viena ADRP priemonė (pvz., profesinis mokymas, darbo įgūdžių įgijimo rėmimas, parama mokymuisi ir remiamas įdarbinimas) yra tiesiogiai susijusi su darbo rinkos politikos pokyčiais ir bedarbių kvalifikacijos keitimu, dėl kurių, kaip jau minėta, Europos Komisija, EBPO ir kitos institucijos išreiškia susirūpinimą.

31 pav. ADRP priemonėse dalyvujančių asmenų dalis proc. tarp visų Užimtumo tarnyboje registruotų bedarbių. Šalt.: sudaryta autoriaus, remiantis SADM socialinės paramos rezultatyvumo stebėsenos duomenimis, 2022.

Nors deklaruojamas siekis, kad kuo daugiau darbingo amžiaus darbingų socialinės pašalpos gavėjų įsidarbintų, 32 pav. pateikti duomenys, rodo, kad šių asmenų įtraukimas į ADRP priemones mažėja. 2018 m. UT registruotų socialinės pašalpos gavėjų, dalyvaujančių ADRP, dalis tarp visų UT registruotų socialinės pašalpos gavėjų siekė tik 14,75 proc. ir tai buvo net 12,17 proc. p. mažiau nei 2017 m. 2019 ir 2020 m. įtrauktųjų į ADRP buvo apie 11 proc., o 2021 m. (galimai dėl anksčiau minėtų priežasčių) dvigubai sumažėjo, o 2022 m. vėl atitinkamai padidėjo.

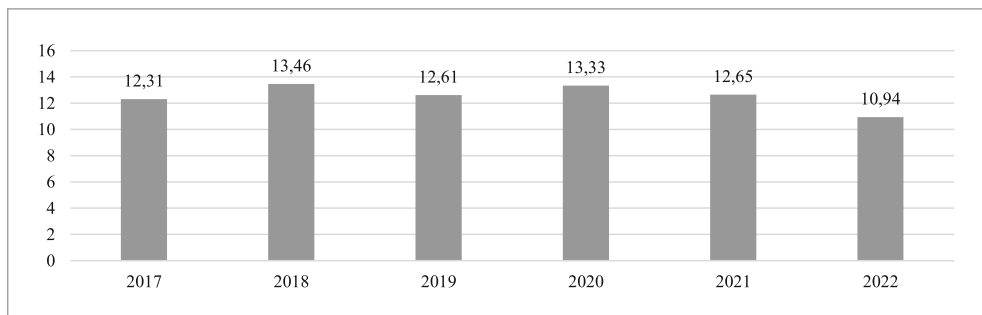

32 pav. Užimtumo tarnyboje registruotų socialinės pašalpos gavėjų, dalyvaujančių ADRP, dalis proc. tarp visų Užimtumo tarnyboje registruotų socialinės pašalpos gavėjų. Šalt.: sudaryta autoriaus, remiantis SADM socialinės paramos veiksmingumo stebėsenos duomenimis, 2022.

Dėl minėtų ADRP priemonių menko prieinamumo sutinka ir ekspertai, pabrėždami, kad įtraukimas į šias priemones yra mažas ne tik tarp visų bedarbių, bet ir tarp socialinės pašalpos gavėjų:

„Aš žiūrėjau irgi duomenis, kur buvo socialinės paramos stebėseną surinkta, tai ten, bent jau pagal tuos duomenis, yra kažkur kas dešimtas pašalpos gavėjas, kuris užregistruotas užimtumo tarnyboje, dalyvauja ADRP ir pusė savivaldybių ten nesiekia tų 10 procentų, ten yra visai mažas nuošimtis tų žmonių, būtent iš pašalpos gavėjų, matyt tas prieinamumas nėra didelis arba dėl kažkokių priežasčių nėra įtraukiami“ (akademinės srities atstovė).

Vis dėlto didžiausią socialinės paramos kompleksškumo stoką rodo piniginių socialinės paramos ir socialinių paslaugų ryšys. 33 pav. pateikiamas socialinės pašalpos gavėjų (šeimų), per metus gavusių bent trijų rūšių socialines paslaugas, dalis tarp visų socialinės pašalpos gavėjų (šeimų). Įvertinus tai, kad į šį rodiklį įeina ir tokios socialinės paslaugos kaip informavimas, konsultavimas, tarpininkavimas, galima sakyti, kad kompleksškumas nėra reikšmingas. Ypač tai įrodo faktas, kad šis rodiklis nuo 2017 m. iki 2021 m. išlieka gana stabilus (apie 13 proc.), tačiau 2022 m. sumažėjo iki 10,9 proc. Todėl galima teigti, kad situacija stagnuoja ir negeležia socialinės paramos gavėjams palankia kryptimi.

33 pav. Socialinės pašalpos gavėjų (šeimų), per metus gavusių bent trijų rūšių socialines paslaugas, dalis proc. tarp visų socialinės pašalpos gavėjų (šeimų). Šalt.: sudaryta autoriaus, remiantis SADM socialinės paramos rezultatyvumo stebėsenos duomenimis, 2022.

Kompleksiškumo stoką dažnai riboja įvairūs biurokratiniai apribojimai, kurių institucijos siekia laikytis, todėl nereti atvejai, kai pirmiausia siekiama ne padėti, o tik formaliai įvertinti, ar asmenys atitinka įvairius kriterijus. Ypač tai sunkina padėti tų asmenų, kurie pagalbos kreipiasi pirmą kartą. Tokiu atveju sunku suprasti, į kokią instituciją kreiptis, kokius dokumentus pateikti ir pan. Šią problemą turėtų spręsti platesnė informacijos sklaida, pavyzdžiui, per tokias platformas kaip „Kas man priklauso?“, tačiau turi būti įvertinta, kad pažeidžiamų grupių naudojimasis internetu ir kitomis internetinėmis technologijomis neretai yra ribotas.

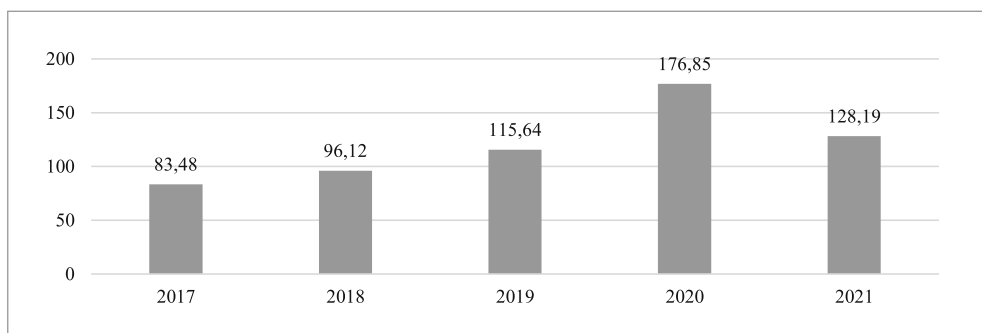
Kaip pasiteisinsią priemonę daugelis ekspertų minėjo mūsų anksčiau analizuotą Užimtumo skatinimo ir motyvavimo nedirbantiems ir socialinę paramą gaunantiems asmenims modelį, tačiau renkant duomenis jis buvo išplėtotas tik dalyje savivaldybių, o, kaip minėta teorinėje dalyje, dabar yra sujungtas su bendromis Užimtumo didinimo programomis, todėl jo veiksmingumas detaliam šiuo metu nėra žinomas. Kita vertus, I tyrimo dalyje matėme, kad itin menkas įtraukimas į ADRP priemones fiksuotas ir tarp Modelio dalyvių.

11 lentelė. Priemonių, labiausiai padedančių ilgą laiką nedirbantiems ir socialinę paramą gaunantiems asmenims įsidarbinti, prieinamumas

Nr.	Ekspertų teiginiai	Vidurkis
6.1.	Svarbu keisti institucijų požiūrį – pirmiausia reikia siekti padėti žmogui, o tik tada galvoti apie biurokratinius mechanizmus.	4,6
6.2.	Sunkiausia paslaugų prieinamumą užtikrinti tiems žmonėms, kuriems prieš tai jokios pagalbos nereikėjo, nes jie dažniausiai net nežino, kad pagalba įvairiais atvejais gali būti suteikta.	4,5
6.3.	Kaimo teritorijų gyventojams paslaugų gavimą riboja susisiekimo problema, nes visuomeninio transporto tinklas yra minimalus.	4,2
6.4.	Pasiteisinsi ir naudinga priemonė yra Užimtumo skatinimo ir motyvavimo nedirbantiems ir socialinę paramą gaunantiems asmenims modelis, tačiau jis išplėtotas tik dalyje savivaldybių.	4,2
6.5.	Šalyje yra labai daug institucijų, kurios daro gerus darbus ir teikia geras paslaugas, bet informacija apie tai yra skirtinguose tinklalapiuose ar kituose šaltiniuose ir viską susieti į bendrą vaizdą labai sunku.	4,1
6.6.	Nevyriausybines organizacijas galėtų teikti daug tinkamų paslaugų, tačiau dėl projekcinio finansavimo principo jos neturi stabilumo ir garantijų, kad galės užtikrinti paslaugų tęstinumą.	3,9
6.7.	Nors Užimtumo tarnybos struktūra apima visą Lietuvą, paslaugų prieinamumas ir įvairovė yra labai maži.	3,5
6.8.	Daug žmonių pagalbos atsisako, todėl jokios paslaugos jiems negali būti suteiktos.	3,3
6.9.	Tiek atvejo vadybininkams, tiek socialiniams darbuotojams stinga vadybinių įgūdžių, ypač sugebėjimo nustatyti klientams tikslus ir koordinuoti jų pasiekimą.	3,1
6.10.	Paslaugų galimybės daugeliu atvejų tik teorinės, tačiau praktikoje nėra teikiamos.	2,9

Šalt.: sudaryta autoriaus, remiantis Delfi metodu surinkta informacija.

Taip pat daugelį kartų kartojasi ta problema, kad kaimo teritorijų gyventojams paslaugų gavimą riboja susisiekimo galimybės, nes visuomeninio transporto tinklas yra minimalus. Ši teiginį bent iš dalies pagrindžia ir socialinės paramos veiksmingumo stebėsenos duomenyse fiksuojama vienam gyventojui tenkančių savivaldybės išlaidų transportui suma (žr. 34 pav.). Taip pat šis rodiklis netiesiogiai atspindi transporto infrastruktūros išvystymo lygį.

34 pav. Vienam gyventojui tenkanti savivaldybės išlaidų suma transportui. Šalt.: sudaryta autoriaus, remiantis SADM socialinės paramos rezultatyvumo stebėsenos duomenimis, 2022.

Mažiausia suma tenka Šalčininkų gyventojams (34,6 euro 2021 m.), didžiausia – kurortinių miestų (Neringos, Birštono, Palangos, Druskininkų), taip pat Širvintų r. ir Alytaus r. gyventojams. Tačiau, kad ir kokios formalios sumos tektų vienam gyventojui, dauguma ekspertų pritaria, kad susisiekimo problema riboja daugelį įsidarbinimo galimybių:

„<...> dažniausiai problema būna susisiekimas, jeigu kalbant apie mūsų rajoną, tai labai sudėtingas susisiekimas kaimiškoje teritorijoje“ (atvejo vadybininkė).

Taip pat ankstesniame skyriuje minėtos skolų problemos ir būtinybė su tuo susijusių sunkumų sprendimui pasitelkti teisininkų konsultacijas. Kalbant apie šių paslaugų reikalingumą, teigiama, kad jos yra būtinos:

„Viena iš svarbiausių paslaugų – tai teisininko konsultacijos, kurios ypatingai mums pravertė įsidarbinus skolų turintiems asmenims“ (atvejo vadybininkė).

Ir nors šios konsultacijos įvardijamos kaip vienos svarbiausių, jų prieinamumas yra ribotas. Pirminę teisinę pagalbą reglamentuoja Lietuvos Respublikos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymas, bet, pavyzdžiui, įsiskolinę asmenys, norintys pasikonsultuoti dėl savo skolų, turi teisę kreiptis dėl pirminės teisinės pagalbos, tačiau ji gali trukti tik 1 valandą, ją galima gauti 1 kartą ir tik 1 problemai spręsti. Galima ir antrinė teisinė konsultacija, kuri apima daugiau teisinių procesų,

tačiau norint ją gauti vertinamas asmenų turtas ir pajamos, kurie negali viršyti minėtame įstatyme nustatytų dydžių.

Apibendrinant galima teigti, kad vienai pažeidžiamiausių visuomenės grupių – socialinės pašalpos gavėjams ir ilgalaikiams bedarbiams – teikiamų su užimtumu ir kitomis socialinėmis paslaugomis susijusių priemonių prieinamumas daugeliu atvejų yra menkas ir netolygus. Kalbinti ekspertai pasigenda ne tik užimtumo ir socialinės paramos priemonių sąsajų, bet ir susisiekimo, teisinių ir kitų konsultacijų plėtros bei ADRP priemonių tikslingos aprėpties.

5.7. Paslaugų (socialinės apsaugos, švietimo, sveikatos ir kt. srityse) ilgą laiką nedirbantiems ir socialinę paramą gaunantiems asmenims ir jų vaikams trūkumo vertinimas

Aptarus labiausiai ILNESOC padedančias arba galinčias padėti priemones ir įvertinus jų prieinamumo galimybes, toliau svarbu aiškintis, kokių paslaugų ir pagalbos šiems asmenims bei jų vaikams galimai trūksta socialinės apsaugos, švietimo, sveikatos ir kitose srityse. Ekspertų įvardijamų paslaugų trūkumas (žr. 12 lentelę) lemia ne tik intrageneracinio, bet ir intergeneracinio socialinio mobilumo trukdžius, nes, kaip minėta anksčiau, yra didelė rizika, kad ilgalaikis nedarbas ir socialinės paramos poreikis gali būti perduodamas tarp kartų.

Esminiai ekspertų išsakytų paslaugų trūkumo skirtingose srityse elementai susiję su tuo, kad individualūs asmenų poreikiai turėtų būti vertinami ir tenkinami visų socialinės politikos sričių kontekste, turi būti užtikrinamas kokybiškos pagalbos ir paslaugų tolygus teritorinis prieinamumas, o švietimo sistema turi užtikrinti kiekvieno vaiko individualius gebėjimus ir galimybes siekti gerų rezultatų. Būtent tai atitiktų anksčiau aptartas socialinio investavimo idėjas, kurios pabrėžia ne tik lygias galimybes, bet ir sklandų perėjimą į darbo rinką po mokymosi.

„Tai, kad nėra vat to tokio lygaus starto galimybių ir išvis, tų galimybių tiem jaunuoliam, kurie neturi ypatingų gebėjimų, negali aplikuoti į kažkokias tai „krūtas“ studijų vietas, bet jie netgi neturi galimybės įgyt savo apskrities centre normalią specialybę, kad gautų stipendiją, gautų bendrąbę, išlaikymą ir galėtų studijuoti tai, kas labiau tiktų. Tai tie visokie, nu nežinau, profesinio rengimo centrai tose savivaldybėse, nu man atrodo, su tom specialybėm, ką jie ten siūlo, padaro žmogui daugiau žalos – vietoj to turėtų vis tiek būti stengiamasi kokybiškas studijas suteikt, kad žmonės gautų išsilavinimą. Tai, tai yra gebėjimų, visų socialinių gebėjimų ugdymas ir tuomet galimybės studijuoti, ir taip išsiveržti iš to uždaro rato“ (NVO atstovė).

Svarbu paminėti tai, kad švietimo sistemos netolygumams kompensuoti sukurta ir atskira įstaiga – Švietimo pagalbos tarnyba, kuri veikia kiekvienoje savivaldybėje. Švietimo pagalba apibrėžiama kaip „įvairios poveikio priemonės, naudojamos

ugdymosi veiksmingumui įdiegti ir dažniausiai yra tapatinama su specialiąja pedagogine, psichologine, socialine pedagogine ir specialiąja pagalba“ (švietimo srities ekspertė). Švietimo pagalba gali apimti ir informacinę pagalbą, o tokiu atveju jos gavėjais gali būti ne tik vaikai, bet ir suaugusieji. Taigi, švietimo pagalba turi užtikrinti, kad vaikai, kurie švietimo sistemoje susiduria su ugdymosi kliūtimis, galėtų turėti lygias galimybes siekti gerų rezultatų:

[Švietimo pagalbos] „priemonės yra reikalingos tam, kad jos padėtų pašalinti kliūtis, kurios trukdo vaikui aktyviai dalyvauti ugdymo procese, ištraukti į ugdomąją veiklą, taip pat paremti, pastiprinti vaiko turimus gebėjimus, įgūdžius, tam, kad jis galėtų maksimaliai save atskleisti ir siekti kiek įmanoma geresnių rezultatų. Taip pat yra skiriama padėti formuoti tam tikrus įgūdžius, ypatingai socialinius įgūdžius, kai kurias funkcijas lavinti, tai iš tikrųjų ta pagalba yra pakankamai įvairiapusė. Kai kalbame apie suaugusiuosius, tai dažniausiai mes turime omenyje kvalifikacijos tobulinimą arba profesinį orientavimą, kuris taip pat yra taikomas tiek vaikams, tiek jau suaugusiųjų gyvenime“ (švietimo srities ekspertė).

Vis dėlto minėta regioniško problema neaplenkia ir švietimo sistemos. Ekspertai tvirtai sutiko, kad daug paslaugų prieinamos tik rajonų centruose, todėl nutolusių gyvenviečių gyventojams būtina užtikrinti tinkamą susisiekimą. Pavyzdžiui, pagal nustatytus normatyvus vienas psichologas mokykloje turėtų dirbti su ne daugiau kaip 400 mokinių, tačiau, ekspertų teigimu, kai kuriose vietovėse šiam specialistui tenka kone 2 000 mokinių. Tai rodo neproporcingą specialistų etatų paskirstymą ir specialistų stygių, ypač labiau nuo miestų nutolusiose vietovėse:

„Ypač irgi regionuose mes matome arba kaimiškose vietovėse, trūksta specialiųjų pedagogų ir dažniausiai tada pagalbą teikia pedagoginėse psichologinėse tarnybose esantys specialistai, bet tai tikrai nėra pakankama pagalba, nes mokiniui, kuriam yra nustatyti ugdymosi poreikiai, pagalba yra reikalinga kiekvieną dieną, o mobili pagalba, net jeigu ji yra reguliari, vis tiek ji negali duoti tiek naudos“ (švietimo srities ekspertė).

Švietimo srities ekspertai sutiko, kad laiku neidentifikuoti mokymosi sunkumai ir nesuteikta kokybiška pagalba gali nulemti ir vaikų ateitį:

<...> „matome, kad ištis vaikai, kurie negauna laiku ir kokybiškos švietimo pagalbos, jie dažniausiai patiria mokymosi sunkumus, todėl jie dažniau renkasi po to galbūt ne aukštąjį mokslą, bet galbūt greičiau jie eina į darbo rinką arba renkasi profesijas, kurios įgyjamos profesinio mokymo įstaigose arba galbūt iš viso emigruoja netgi dėl to, kad nėra to tokio jų potencialo atskleidimo mokymosi proceso metu mokyklose ir jie tada save realizuoja žymiai mažiau, nei kad galėtų, jeigu būtų potencialas išskleistas“ (švietimo srities ekspertė).

Taip pat I tyrimo etape ekspertai išskyrė tai, kad pasigendama mokymosi visą gyvenimą įgūdžių ugdymo ir į tai orientuotų kokybiškų paslaugų, o II etape šis teiginys taip pat buvo daugelio patvirtintas. Tai rodo, kad Lietuvoje vis dar neišvys-

tytos šios ir socialinio investavimo paradigmoje akcentuojamos paslaugos, trūksta tam reikalingos infrastruktūros ir įstaigų, kuriose tiek ILNESOC, tiek kiti asmenys galėtų nepriklausomai nuo savo amžiaus ar kvalifikacijos tobulinti, atnaujinti ar įgyti naujų įgūdžių.

Tarpinstitucinio bendradarbiavimo svarbą ir iššūkius aptarsime jau kitame skyrelyje, tačiau svarbu paminėti, kad ir kalbėdami apie paslaugų trūkumą ekspertai užsiminė ir vėliau sutiko, kad trūksta skirtingo sektorių specialistų, ypač sveikatos ir švietimo srityse, bendradarbiavimo. Jų teigimu, švietimo ir sveikatos sričių specialistai neidentifikuoja savęs kaip galinčių padėti socialiniams darbuotojams spręsti socialines ILNESOC problemas.

12 lentelė. Paslaugų ilgą laiką nedirbantiems ir socialinę paramą gaunantiems asmenims ir jų vaikams trūkumo vertinimas

Nr.	Ekspertų teiginiai	Vidurkis
7.1.	Švietimo sistema turėtų būti orientuota į kiekvieno vaiko individualius gebėjimus ir jo galimybes siekti geresnių rezultatų, o ne skirstyti vaikus į „blogus“ ir „gerus“.	4,7
7.2.	Daug paslaugų prieinamos tik rajonų centruose, todėl nutolusių gyvenviečių gyventojams būtina užtikrinti tinkamą susisiekimą.	4,7
7.3.	Dideli netolygumai regionuose, kurie ypač jaučiami kalbant apie sveikatos paslaugų kokybę ir prieinamumą.	4,5
7.4.	Ypač pasigendama mokymosi visą gyvenimą įgūdžių ugdymo ir į tai orientuotų kokybiškų paslaugų.	4,4
7.5.	Švietimo ir sveikatos sričių specialistai neidentifikuoja savęs kaip galinčių padėti socialiniams darbuotojams spręsti socialines ilgą laiką nedirbančių ir socialinę paramą gaunančių asmenų problemas, todėl trūksta bendradarbiavimo.	4,3
7.6.	Siekiant gydytis įvairias priklausomybes, susiduriama su didelėmis eilėmis ir mažu vietų skaičiumi reabilitacijos įstaigose.	4,2
7.7.	Adekvačios pagalbos labiausiai stinga mažų miestelių gyventojams, nes ten trūksta ne tik darbo vietų, bet ir paslaugų teikėjų.	4,2
7.8.	Dažnai asmenims neužtikrinamos savalaikės ir tęstinės psichologinės konsultacijos.	4,1
7.9.	Kaimo teritorijose uždarius mokyklas nelieka neformalaus ugdymo galimybių, o į rajono centre veikiančius dienos centrus atvežti vaikus nėra galimybės, todėl jie turi leisti laiką namuose.	4,0
7.10.	Dalis žmonių nedalyvauja socialinės apsaugos sistemoje, nes dėl įvairių priežasčių sąmoningai to vengia ir priklausančios paramos negauna, nors ji priklausytų.	4,0

12 lentelės tęsinys

Nr.	Ekspertų teiginiai	Vidurkis
7.11.	Paslaugos teikiamos, tačiau jos neatitinka kiekvieno asmens individualių poreikių ir nėra pritaikomos konkrečiam asmeniui.	4,0
7.12.	Trūksta tiesioginio palydėjimo paslaugų, kad žmogui būtų padedama gauti visas priklausančias paslaugas, išmokas ir kt.	3,7
7.13.	Pagalbos ir paslaugų ilgą laiką nedirbančių ir socialinę paramą gaunančių asmenų grupei yra pakankamai, tačiau trūksta kompetetingų specialistų, kurie jas teiktų.	3,5
7.14.	Esamų paslaugų užtektu, tačiau daugelio institucijų specialistai į tokius žmones dažnai numoja ranka.	3,3
7.15.	Mokyklos diskriminuoja sunkumų turinčius vaikus, nes turi teisę atrinkti geriausius.	3,1

Šalt.: sudaryta autoriaus, remiantis Delfi metodu surinkta informacija.

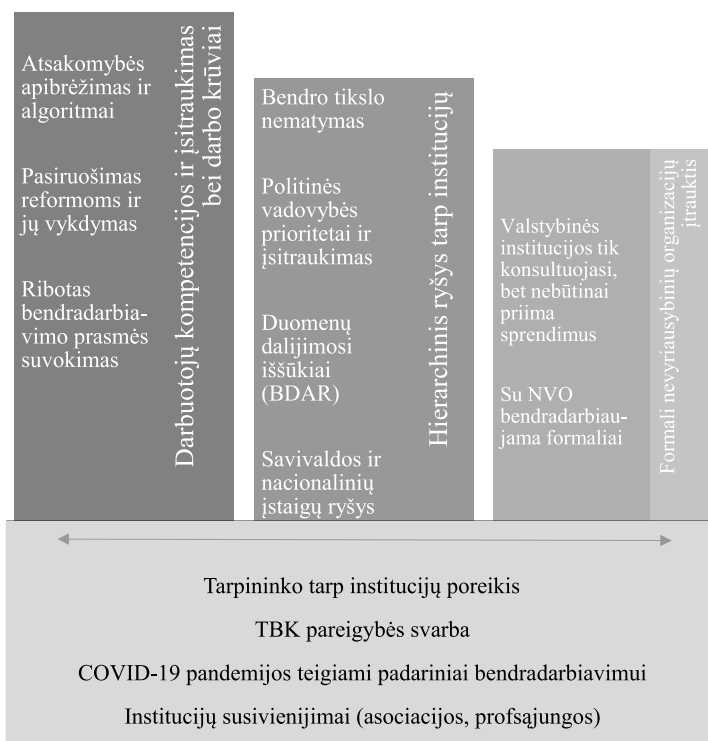
5.8. Tarpinstitucinio bendradarbiavimo vertinimas siekiant spręsti ilgą laiką nedirbančių ir socialinę paramą gaunančių asmenų problemas

Tarpinstitucinio bendradarbiavimo vertinimas, palyginti su kai kuriomis kitomis temomis, išryškino daug įvairių teiginių. Tai leidžia įvertinti, kad skirtingų institucijų bendradarbiavimas ir sąveika atlieka labai svarbų vaidmenį pagalbos ILNESOC kontekste. 36 pav. paveiksle, remiantis ekspertų išsakytais teiginiais, vaizduojamas apibendrintas bendradarbiavimo problemiško lauko.

Ekspertai vieningai sutarė, kad bendradarbiavimo sėkmė labiausiai priklauso nuo darbuotojų indėlio, kompetencijos ir įsitraukimo. Tai itin svarbu, nes, kaip matėme anksčiau, ILNESOC problemos yra kompleksinės ir reikalauja daugelio skirtingų institucijų įsitraukimo. Visgi, darbuotojų kompetencijos ir įsitraukimas yra viena svarbiausių dedamųjų, kuri veikiama aiškaus institucijų ir konkrečių darbuotojų atsakomybių apibrėžimo (kitais tariant, aiškių pareigų), pasiruošimui skirtų laiko resursų ir metodinių paaiškinimų kitų institucijų numatytų reformų vykdymui bei bendradarbiavimo prasmės komunikavimu. Pastarasis aspektas, anot ekspertų, ypač aktualus dirbant su gydytojais ir sveikatos įstaigų administracijomis, nes šios nemato savo galimo indėlio sprendžiant socialines problemas. Kitas svarbus bendradarbiavimo trukdis – griežta hierarchija paremtas institucijų ryšys. Tai riboja įvairių įstaigų lankstumą sprendžiant individualias ILNESOC problemas. Dar daugiau, neretai tai lemia atvejus, kai nematoma bendro tikslo

arba skirtingų įstaigų nuomonės išsiskiria ir nerandama bendro konsensuso, tačiau ši problema aktuali ir įstaigų viduje:

„<...> netgi bendradarbiavimas tos pačios institucijos viduje, tai konkrečiai savivaldybės lygmeniu, ten yra paslaugų ir paramos skyrius ir tarp jų trūksta bendradarbiavimo, tai visuomet būdavo, kad nu tiesiog iš įvairių šaltinių ateidavo tie tokie kaip ir skambučiai, raudonos vėliavos, kad kažkas nevyksta. Bet dabar mes iš tikrųjų turim tuos įrodymus ir dabar apklausos metu buvo žmonės paklausti, nu kai jie kreipėsi pašalpos, jiems buvo skiriama pašalpa, ar jie buvo informuoti apie galimybę gauti paslaugas ir pusė žmonių nurodė, kad jie nebuvo informuoti kur ir kaip ir ką jie turi gauti, tai tas rodo, kad čia iš tikrųjų yra didelė spraga vien tik tai tos pačios savivaldybės institucijos lygmenyje“ (NVO atstovė).

36 pav. Ekspertų tarpinstitucinio bendradarbiavimo vertinimas. Šalt.: sudaryta autoriaus, remiantis Delfi metodu surinkta informacija.

Dažnai šis nesidalijimas informacija ir žmonių nenukreipimas į kitus savivaldybės administracijos skyrius aiškinamas tuo, kad pagal Bendrąjį duomenų apsaugos reglamentą saugomi asmens duomenys, todėl jokia asmens informacija negali būti atskleista ar perduota kitiems asmenims. Ekspertai pritarė, kad šio reglamento apribojimai tam tikrais atvejais išties sunkina galimybę suteikti pagalbą. Taip pat

nemažiau svarbus ir politikų įsitraukimas į problemų sprendimą bei jų prioritetai. Tai ypač aktualu savivaldybėse – manoma, kad problemų sprendimas ir bendradarbiavimas tarp skirtingų institucijų pagerėja, o sprendimai priimami greičiau, kai į tai įsitraukia politinio lygmens vadovai:

„Pavyzdžiui, pas mane į kabinetą užėina meras, klausia kaip sekasi, pats važiuoja į darbo mugių susitikimus, domisi. Tai iškart jauti didesnę atsakomybę ir kitus lengviau įtraukti kolegas, kai jie supranta, kad čia yra vadovų prioritetas“ (atvejo vadybininkė).

13 lentelė. Tarpinstitucinio bendradarbiavimo vertinimas siekiant spręsti ilgą laiką nedirbančių ir socialinę paramą gaunančių asmenų problemas

Nr.	Ekspertų teiginiai	Vidurkis
8.1.	Bendradarbiavimo sėkmė itin priklauso nuo konkrečių darbuotojų indėlio, kompetencijos ir įsitraukimo.	4,7
8.2.	Atsakingų specialistų darbo krūviai dideli, todėl jie gali suteikti tik savo srities paslaugą, o kompleksiskai įsigilinti į žmogaus problemą trūksta laiko. Ypač tai pastebima savivaldos lygmeniu, derinant pinigines paramos ir socialinių paslaugų priemones.	4,4
8.3.	Bendradarbiavimui trūksta aiškesnės institucijų atsakomybės ir mechanizmų, kuriais apibrėžiamos atsakomybės.	4,3
8.4.	Bendradarbiavimo stoka ypač jaučiama tada, kai inicijuojamos reformos, priimami teisės aktai ir pan., o vykdančios institucijos turi per mažai laiko pasiruošti jų įgyvendinimui.	4,3
8.5.	Viena institucija daro viena, kita institucija daro kita, bet ne matomas bendras tikslas, o akcentuojamas konkrečios institucijos pagal kompetenciją atliktas darbas.	4,2
8.6.	Sveikatos apsaugos specialistai (ypač gydytojai ir gydymo įstaigų administracija) nemato bendradarbiavimo tikslo ir prasmės, mano, kad tai yra laiko švaistymas, todėl sveikatos apsaugos sektoriaus bendradarbiavimas su kitomis sritimis yra problemiškausias.	4,2
8.7.	Bendravimas tarp organizacijų vis dar labai paremtas hierarchiniu ryšiu, vykdamas „aukštesnės instancijos“ pavedimus, o ne tariantis dėl geriausių sprendimų.	4,2
8.8.	Tarpinstitucinio bendradarbiavimo efektyvumui savivaldybėse didelės įtakos turi politinio ciklo pasikeitimai, tačiau bendrai pastebima, kad žmonių problemos sprendžiamos kompleksiskiau ten, kur šį prioritetą iškelia politinė vadovybė.	4,1
8.9.	Bendradarbiavimą ir keitimąsi duomenimis itin riboja Bendrojo duomenų apsaugos reglamento (BDAR) reikalavimai.	3,9

13 lentelės tęsinys

Nr.	Ekspertų teiginiai	Vidurkis
8.10.	COVID-19 pandemija padėjo pagerinti tarpinstitucinį bendradarbiavimą, nes dabar daugelį dalykų galima išspręsti telefonu, nuotoliniuose susitikimuose ir pan.	3,9
8.11.	Su NVO konsultuojamasi, tačiau konsultacijose pateikti pasiūlymai nebūtinai įgyvendinami atsakingoms institucijoms priimant sprendimus.	3,8
8.12.	Profesinių sąjungų kūrimas arba panašių institucijų susivienijimai (pvz., Socialinių paslaugų įstaigų asociacija) savivaldybėse skatina bendradarbiauti su centrine valdžia.	3,6
8.13.	Bendradarbiavimas su NVO dažnai apsiriboja tik finansavimo suteikimu ir ataskaitų pateikimu, veiklos patikrinimais.	3,6
8.14.	Siekiant veiksmingai spręsti problemas, susijusias su kelių institucijų atsakomybe, reikalingas tarpininkas, kuris skatintų bendradarbiauti ir sutelktų atsakingas institucijas.	3,6
8.15.	Savivaldybės nemato savęs įdarbinimo paslaugų kontekste, nes tokios paslaugos neapibrėžtos Socialinių paslaugų kataloge ir už jas atsakinga Užimtumo tarnyba.	3,6
8.16.	Tarpinstitucinis bendradarbiavimas yra tik ant popieriaus – aprašytas gražiai, bet praktikoje taikomas tik tiek, kiek reikia pateikti viešumai.	3,5
8.17.	Ministerijos dažnai nepaaiškina savivaldos institucijoms praktinių jų priimtų tvarkų įgyvendinimo aspektų, todėl trūksta veiklų koordinavimo.	3,4
8.18.	Įvedus tarpinstitucinio bendradarbiavimo koordinatorių (TBK) pareigybes, bendradarbiavimas savivaldoje palengvėjo.	3,4
8.19.	Savivaldos lygmuo nepajėgus įgyvendinti nacionalinio lygmens parengtų teisės aktų.	3,0

Šalt.: sudaryta autoriaus, remiantis Delfi metodu surinkta informacija.

Kaip minėta 2.2.4 poskyryje, nevyriausybinės organizacijos ILNESOC teikiamų paslaugų kontekste yra taip pat aktyvios ir nuolat valstybinėms institucijoms teikia įvairių pasiūlymų ir pastabų. Vis dėlto organizacijos susiduria su iššūkiais, kurie neleidžia turėti ilgalaikių veiklos planų ar išsipareigojimų. Ši situacija susiklosto dėl to, kad institucijos apsiriboja tik formaliais ataskaitų tikrinimais ir finansų suteikimu, kuris dažniausiai paremtas kasmet vykstančiais konkursais ir yra netvarus:

„Projektai yra paleisti, bet na čia yra baisiai netvaru, nes tie finansavimai yra trūkčiojantys, kiekvieną kartą kitokie konkursai, reikalavimai, tikslinėm grupėm reikalavimai, va mes dabar su neįgaliaisiais dirbam, kitą kartą su kitais, tai žodžiu nėra tokio stabilumo ir tai tikrai nėra sistemos dalis, tai yra kažkokie pilotiniai bandymai“ (NVO atstovė).

Negana to, nors su NVO konsultuojamasi ir jų nuomonės klausiama dažnai, tačiau galutiniame sprendimų priėmimo etape organizacijų nuomonė neatsispindi arba į ją būna atsižvelgta minimaliai. Tokia padėtis rodo, kad NVO ir valstybinių institucijų bendravimas grindžiamas galios principu, kuris dažnai realizuojamas per finansinius mechanizmus. Situaciją sunkina ir tai, kad pats NVO tinklas šalyje yra netolygus, o paslaugų teikimo kokybė taip pat skiriasi:

„Tokie nevyriausybininkai įvairūs, tai jie kai kuriuose rajonuose yra, kai kuriuose nėra ir panašiai“ (NVO atstovė).

Ekspertų nuomonės apie tarpinstitucinį bendradarbiavimą siekiant spręsti ilgalaikio nedarbo ir socialinės paramos gavimo problemą leidžia išskirti ir keletą būdų, kaip minėtas bendradarbiavimo problemas galima spręsti. Pastebima, kad rasti sąsajas tarp išskirtų vertikalių aspektų ir jiems priklausančių sričių padėjo net ir COVID-19 pandemija. Dėl jos metu paskelbto karantino paspartėjo skaitmenizacijos procesai, daugiau reikalų tarp institucijų ir žmonėms su institucijomis pradėta spręsti nuotoliniu būdu nereikalaujant būtinai atvykti ir kt. Kitas svarbus ekspertų teiginys šioje srityje tas, kad bendradarbiavimą galėtų užtikrinti „tarpininkas“ tarp kelių institucijų, kuris padėtų užtikrinti problemų, kurios susijusios su keliomis institucijomis, sprendimą. Be to, minėta, kad atsiradus tarpinstitucinio bendradarbiavimo koordinatoriaus pareigybei (TBK) padėtis pagerėjo. Remiantis Koordinuotai teikiamų švietimo pagalbos, socialinių ir sveikatos priežiūros paslaugų tvarkos aprašu (2023), TBK turėtų užtikrinti švietimo, socialinių ir sveikatos paslaugų sistemų koordinavimą. Tačiau vertindami šiuos teiginius ekspertai nebuvo linkę visiškai su tuo sutikti. Priimtinesnė buvo mintis, kad verta plėtoti ir burti įvairias panašias funkcijas atliekančių institucijų, pavyzdžiui, Socialinių paslaugų centrų, asociacijų. Jų atstovės teigimu, būtent tai padeda sustiprinti savivaldybės ir nacionalinių įstaigų bendradarbiavimą sprendžiant ILNESOC socialinės integracijos problemas:

„Vat kaip pavyzdį duosiu su ministerija, su ministerija mes neradom to bendradarbiavimo ilgai, kol 2018 metais neatsirado profesinė sąjunga, va čia mūsų mieste įsikūrė, atsirado man problema kaip dirbti, ką čia daryti, nieko nežinai, tai būriau, jungiau visus socialinių paslaugų centrus, to pasekoje, atsirado mūsų asociacija – tai toksai padarinys“ (socialinių paslaugų centro atstovė).

Taigi, galima teigti, kad tarpinstitucinis bendradarbiavimas, kaip ir kitose srityse, ILNESOC problemų sprendimo ir pagalbos jiems srityje yra būtinas ir svarbus. Tai dar aktualiau dėl to, kad šiai visuomenės grupei integruotis į darbo rinką trukdantys iššūkiai yra nehomogeniški ir apima ne vienos atsakingos institucijos kompetencijos sritį. Būtent todėl būtiniems sprendimams ir pagalbai reikalingas tiek horizontalus, tiek vertikalus bendradarbiavimas ir komunikavimas.

5.9. Šalyje pažeidžiamoms visuomenės grupėms taikomų socialinės politikos priemonių vertinimas

Pirmajame tyrimo etape ekspertų buvo prašoma įvertinti pažeidžiamoms visuomenės grupėms taikomas socialinės politikos priemones. Ekspertams paaiškinta, kad pažeidžiamomis visuomenės grupėmis laikomi asmenys, patiriantys skurdą ir socialinę atskirtį, stigmatizaciją ir pan. Tai svarbu, nes šis vertinimas padeda atskleisti ILNESOC problemas ir jų sprendimo būdus platesniame kontekste, o to reikia dėl to, kad, kaip rodo jau aptarti rezultatai, ilgalaikis nedarbas ir socialinės paramos gavimas gali būti vertinami kaip tam tikrų socialinės politikos spragų padarinys.

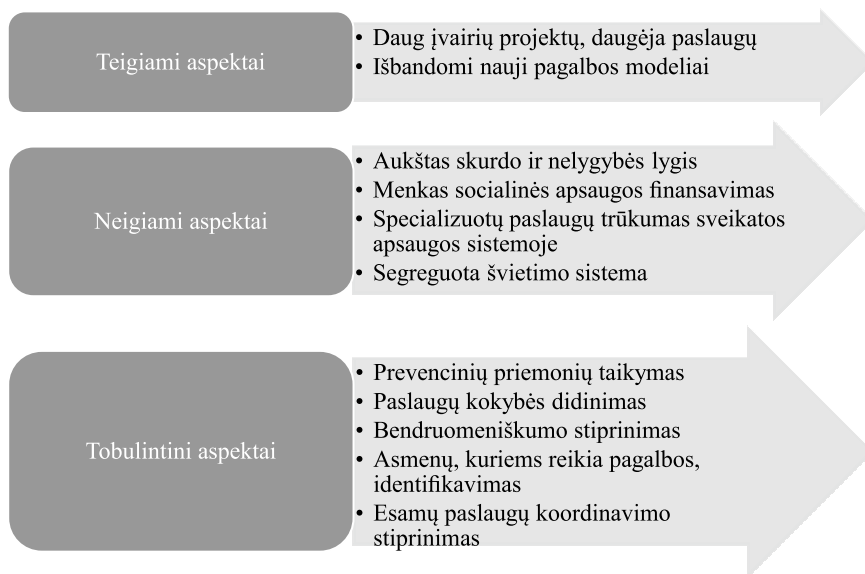
Daugelis ekspertų pabrėžė, kad pastaraisiais metais socialinės apsaugos padėtis šalyje pastebimai gerėja: daugėja įvairių paslaugų, projektų iniciatyvų, kuriose gali dalyvauti skurdą, socialinę atskirtį ar kitus socioekonominius iššūkius patiriantys asmenys. Vis dėlto daugelis abejoja, ar dėl to objektyvi žmonių padėtis gerėja ir ar taikomos priemonės išties yra veiksmingos, nes santykinio skurdo lygis šalyje jau daug metų stagnuoja apie 20 proc., o tai, anot ekspertų, yra vienas pagrindinių gyventojų gerovę atspindinčių rodiklių. Būtent todėl ekspertai labiausiai sutiko su tuo, kad reikėtų taikyti daugiau prevencinių, su švietimu susijusių priemonių, kad kuo mažiau žmonių susidurtų su nedarbo, skurdo ir kitų nepriteklių rizika.

Sugrupavus ekspertų teiginius pagal tai, kokie išvelgiami teigiami, neigiami ir tobulintini socialinės politikos priemonių aspektai, matyti, kad vertinimas yra kritiškas (žr. 37 pav.). Iš ekspertų vertinimų galima matyti, kad su dauguma pirmame tyrimo etape išsakytų teiginių jie buvo linke sutikti. Kaip neigiami aspektai labiausiai išryškėjo minėtas aukštas skurdo lygis, kuris daugelį metų stagnuoja dėl mažo finansavimo socialinei apsaugai:

„Dėl socialinės apsaugos, tai man atrodo, nu net ir ne atrodo, žiūrint į finansavimo apimtį pažeidžiamoms visuomenės grupėms, tai tikrai mūsų finansavimas nėra adekvatus tiek išmokom, tiek paslaugom ir tada yra tas posakis angliškas: you pay peanuts, you get monkeys, nes vis tiek, kai yra tas finansavimas labai mažas, reikalauti dabar, kad būtų teikiamos kažkokios labai kokybiškos paslaugos iš tokio mažo finansavimo yra naivu mažų mažiausiai, arba ką galima kažką iš esmės pakeisti ir padaryti, kai yra toks mažas finansavimas“ (akademines srities ekspertas).

Taip pat kaip pažeidžiamoms grupėms probleminė buvo išskirta sveikatos apsaugos sritis. Ekspertų nuomone, sveikatos apsaugoje ne tik trūksta kokybiškų specializuotų paslaugų, kurios tenkintų asmenų poreikius, bet ir ypač sudėtingas jau esamų paslaugų prieinamumas – sudėtinga gauti kokybiškas paslaugas, išsamius tyrimus, gauti psichologo, priklausomybių specialisto konsultacijas, nes trūksta lėšų už tai susimokėti arba tokių specialistų tiesiog nėra (ypač mažesnėse regionų sveikatos įstaigose).

Pirmajame tyrimo etape dalis ekspertų paminėjo, kad įvairūs projektai yra tik lėšų įsisavinimo priemonė, nes tai, kas jų metu sukuriama, netampa sisteminiiais pokyčiais, o lėšos, kurios skiriamos, naudojamos ne tam, kas efektyviausia, tačiau patikrinus šiuos teiginius antrajame tyrimo etape išryškėjo, kad šias nuomones ekspertai vertina vidutiniškai.

37 pav. Socialinės politikos taikomų priemonių vertinimas. Šalt.: sudaryta autoriaus, remiantis Delfi metodu surinkta informacija.

Kalbant apie tobulintinus aspektus, jau pirmajame tyrimo etape daugelis paminėjo išliekančią asmenų, kuriems reikia pagalbos, identifikavimo ir atpažįstamumo problemą. Kartais dėl šios problemos stebisi ir patys specialistai:

„Gal keistai nuskambės, bet iš tikrųjų išlieka problema, probleminių grupių, probleminių asmenų atpažįstamumo“ (socialinių paslaugų centro atstovė).

Šiai problemai nagrinėti pastaruoju metu buvo skirta šiek tiek dėmesio. Atlikti piniginės socialinės paramos nepaėmimo (*angl. non take-up*) tyrimai. Gabnytės, Venciaus, Navickės (2021) išmokų nepaėmimo skaičiavimai Lietuvoje rodo, kad daugiau kaip 20 proc. teisę į paramą turinčių gyventojų ją nepasinaudoja. Pagrindinės priežastys to, kad dalis teisę į socialinę paramą turinčių gyventojų ją nepasinaudoja, susijusios su šešėlinės ekonomikos mastais, stigmatizacija, galimai sudėtingomis kreipimosi procedūromis ir tinkamos bei suprantamos informacijos apie piniginę socialinę paramą trūkumu. Manytina, kad priklausančios paramos nepaėmimo problema susijusi ir su akcentuota prevencinių priemonių taikymo stoka. Jeigu asmenys negauna ar nesikreipia jiems priklausančios pagalbos, tai gali lemti

kitų socialinių problemų vystymąsi (pvz., vengimą dirbti legaliai dėl turimų skolų ir kt.). Kita vertus, paminėta ir tai, kad neretai pradėta teikti pagalba nutraukiama dar nepasiekus galutinių tikslų (pvz., asmens įsidarbinimo), o tai nutinka dėl to, kad baigiasi įvairūs projektai, nutrūksta finansavimas, pasikeičia teisės aktai.

Taip pat kaip tobulintina sritis išskiriamas esamų paslaugų koordinavimo stiprinimo poreikis. Tai iš esmės atitinka ankstesniame skyrelyje nagrinėtus tarpinstitucinio bendradarbiavimo trūkumus. Nors teigiama, kad įvairių pagalbos modelių ir priemonių vis daugėja, manoma, kad tarp jų trūksta koordinavimo, paslaugos skirtinguose projektuose ar iniciatyvose dubliuojasi, jose dalyvauja tie patys asmenys ir pan. Būtent todėl reikalinga aiški stebėsenos ir vertinimo sistema, kuri padėtų stebėti ne tik tai, kokią pagalbą asmuo gauna, kokių institucijų veiklose dalyvauja, bet ir kokie pokyčiai asmens gyvenime dėl to įvyksta.

14 lentelė. Šalyje pažeidžiamoms visuomenės grupėms taikomų socialinės politikos priemonių vertinimas

Nr.	Ekspertų teiginiai	Vidurkis
9.1.	Manytina, kad reikėtų taikyti daugiau prevencinių priemonių, kad šalyje būtų kuo mažiau pažeidžiamų visuomenės grupių.	4,3
9.2.	Socialinėje apsaugoje įgyvendinama daug projektų, bandomųjų modelių, skiriama finansavimo pavienėms NVO iniciatyvoms, bet trūksta sisteminio matymo ir tęstinumo.	4,2
9.3.	Visos taikomos priemonės yra geros, tačiau būtina gerinti paslaugų kokybę, ypač didinti socialinio darbo su pažeidžiamomis visuomenės grupėmis kokybę.	4,2
9.4.	Visuomenėje manoma, kad žmones, kuriems reikia pagalbos, turi surasti ir jiems padėti tik socialiniai darbuotojai, todėl trūksta bendruomeniškumo sprendžiant socialines problemas.	4,1
9.5	Socialinė politika pažeidžiamų grupių atžvilgiu Lietuvoje nuolat gerėja, daugėja socialinę integraciją skatinančių priemonių.	4
9.6.	Nors iš pirmo žvilgsnio padėtis gerėja, tačiau, anot statistikos, turime kas penktą skurstantį, o tai rodo dideles socialinės politikos bėdas.	4
9.7.	Tie, kurie kreipiasi pagalbos ar yra pastebėti valstybinių institucijų ar NVO, sulaukia daug pagalbos, tačiau tie, kurie nesikreipia ir neprašo, lieka užribyje.	3,95
9.8.	Didele problema išlieka pažeidžiamų grupių ar asmenų atpažįstamumas, identifikavimas.	3,95
9.9.	Trūksta specializuotų paslaugų ir jų prieinamumo (ypač regionuose) sveikatos apsaugos sistemoje. Pažeidžiamoms visuomenės grupėms sudėtinga gauti kokybiškas paslaugas, išsamesnius tyrimus ir pan., nes trūksta lėšų už tai susimokėti.	3,95

14 lentelės tęsinys

Nr.	Ekspertų teiginiai	Vidurkis
9.10.	Finansavimas socialinei apsaugai yra labai menkas (vienas mažiausių ES), todėl sunku užtikrinti paslaugų kokybę ir finansinės paramos adekvatumą.	3,95
9.11.	Priemonių visose srityse yra daug ir įvairių, tačiau jos nėra koordinuojamos tarpusavyje, todėl neretai dubliuojasi, siejasi ir nutrūksta dar tada, kai nepasiekia galutinio rezultato sprendžiant konkrečią žmogaus problemą, pvz., išsidarbinimą.	3,86
9.12.	Pažeidžiamų grupių vaikams ypač sudėtinga švietimo sistemoje – trūksta profesinio orientavimo, stiprybių išryškavimo, lygaus starto galimybių.	3,81
9.13.	Formaliai įteisinta daug paslaugų, pagalbos, paramos mechanizmų, tačiau jų efektyvumas yra menkas ir nepadeda pasiekti proveržio mažinant skurdą.	3,76
9.14.	Švietimo sistema yra segreguota, ypač pažeidžiamų grupių atžvilgiu: nors mokymasis visiems formaliai prieinamas, nuo mokyklos priklauso tolesnės galimybės studijuoti, integruotis į darbo rinką.	3,67
9.15.	Įvairūs projektai tampa tik priemone įsisavinti lėšas, tačiau tai, kas juos įgyvendinant sukuriama, nebūna panaudojama sisteminiams pokyčiams.	3,62
9.16.	Lėšos, kurios skiriamos socialiai pažeidžiamoms grupėms, skiriamos ne tam, kas galėtų padėti pasiekti geriausius rezultatus.	3,33

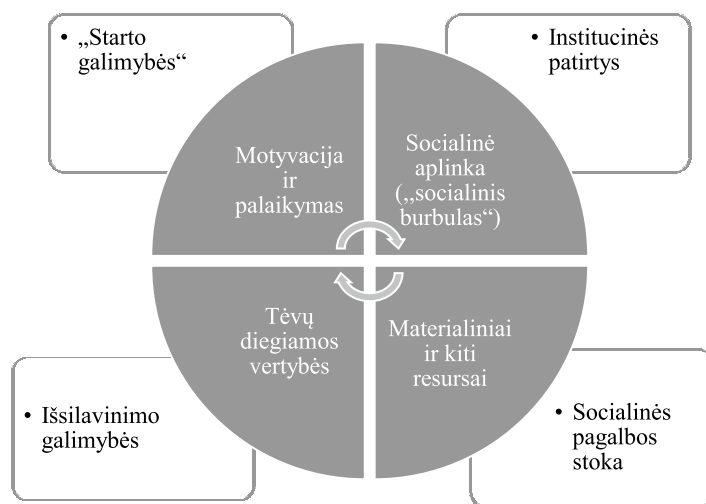
Šalt.: sudaryta autoriaus, remiantis Delfi metodu surinkta informacija.

Taigi, nors bendrai manoma, kad pagalbos ir paslaugų pažeidžiamoms grupėms įvairovė yra didelė, teigiama, kad ypač stinga prevencinių priemonių, kurios užkirstų kelią skurdo rizikai, nedarbui, kitoms pažeidžiamumo aplinkybėms. Be to, kad pagalba būtų efektyvi, būtinas didesnis finansavimas ir paslaugų kokybės užtikrinimas. Vis dėlto bendrai galima teigti, kad pažeidžiamoms visuomenės grupės kylantys ekspertų įvardinti iššūkiai aktualūs ir ILNESOC grupei.

5.10. Ryšys tarp tėvų ir vaikų socialinio statuso

Taigi, iki šiol šioje tyrimo dalyje detaliau išsiaiškinome ILNESOC charakteristikas, nedarbo ir socialinės paramos gavimo priežastis bei jų perdavimą tarp kartų, priemonės, labiausiai padedančias išsidarbinti, bei jų prieinamumą, įvertinome platesnį socialinės politikos sričių vaidmenį ILNESOC atžvilgiu. Todėl toliau, siekiant įvertinti galimą ilgalaikio nedarbo ir socialinės paramos gavimo tarpgeneraciškumą, svarbu aptarti ryšį tarp ILNESOC tėvų ir jų vaikų socialinio statuso.

Paklausti apie tai, kas lemia ryšį tarp ILNESOC tėvų ir vaikų socialinio statuso, ekspertai akcentavo įvairių sričių sąsajas ir veiksnius (jų apibendrinimas pateikiamas 38 pav.), prisiminė 5.2 poskyryje aptartas ilgalaikio nedarbo ir socialinės paramos gavimo „karta iš kartos“ priežastis. 38 pav. matyti, kad žemo socialinio statuso perdavimas prasideda vidiniame lygmenyje, kuris dažniausiai susijęs su šeimos vertybėmis ir kita socialine aplinka, jos diegiamomis vertybėmis bei motyvacinio ir materialinio palaikymu. Šie aspektai svarbūs teorinėje dalyje nagrinėtos kultūrinio ir socialinio kapitalo teorijos požiūriu, nes taip pat paaiškina statuso perdavimo aplinkybes. Vidinis lygmuo, reprodukuojamas išorinių veiksnių, pasireiškia per nelygias „starto galimybes“ švietimo sistemoje, dažniausiai dėl to apribojamomis išsilavinimo galimybėmis, įvairiomis institucinėmis patirtimis ir socialinės pagalbos stoka. Tai patvirtina STRATA (2020) tyrimai, kurie rodo, kad moksleiviai iš mažiausiomis pajamomis disponuojančių šeimų taip pat kur kas rečiau įgyja vidurinį išsilavinimą ar laiko valstybinius brandos egzaminus.

38 pav. Ryšio tarp tėvų ir vaikų socialinio statuso perdavimo veiksnių apibendrinimas.

Šalt.: sudaryta autoriaus, remiantis Delfi metodu surinkta informacija.

Pažymėtina, kad daugiausia ekspertų sutiko, kad šeiminei aplinkai ir kaimynystė („socialinis burbulas“) turi didžiausią įtaką socialinio statuso perdavimui tarp kartų. Tai reikšmingai susiję su tuo, kad vaikai iš tėvų gali perimti ne tik gerąsias savybes ar materialines vertybes, bet ir socialinių įgūdžių stoką. Visa tai atsitinka dėl to, kad tėvai, turintys menkesnius įgūdžius, tiesiog neturi pajėgumų padėti ar patarti savo vaikams, o dažnu atveju ir sudaryti tinkamas sąlygas mokytis namuose. Tai atitinka Eurofound atliktų (2017) tyrimų rezultatus, kurie pabrėžia

tėvų laiko investicijų svarbą, namų ūkio struktūrą ir kultūrinę aplinką (pvz., ar namuose buvo knygų), kurioje vaikas augo. Be to, Murphy (2006) teigia, kad kontaktų su žmonėmis, kurie turi aukštąjį išsilavinimą, trūkumas gali būti svarbus veiksnys, turintis įtakos sprendimų dėl išsilavinimo priėmimui, nes daugelis žmonių iš žemo socioekonominio statuso grupių nemano, kad aukštasis išsilavinimas gali padėti jiems ir mažiau pasitiki savo gebėjimais jį įgyti, o taip yra tiesiog dėl to, jog nepažįsta žmonių, kurie turi aukštąjį išsilavinimą. Taip pat verta paminėti, kad, nors ankstesniuose klausimuose ekspertai nekart išreiškė susirūpinimą dėl nelygybės ir segregacijos švietimo sistemoje, kalbėdami apie statuso perdavimą pripažino, kad būtent švietimas yra vienas pagrindinių veiksnių, galinčių padėti pakeisti situaciją. Jų teigimu, jeigu nepasiturinti šeima deda pastangas, kad vaikas pirmiausia įgytų išsilavinimą, suprastų, kad baigti mokyklą yra vertybė, tikėtina, kad socialinis statusas neturės įtakos vaiko ateičiai:

„Čia ypatingai svarbų vaidmenį vaidina ir nuostatos, ypač šeimoje esančios nuostatos, požiūris į švietimą ir labai svarbu yra kiek pastangų šeima deda, kad vaikas įgytų išsilavinimą, jeigu šeimoje yra nuostatos, kad išsilavinimas nėra vertybė, kad galima visai puikiai gyventi ir neišsilavinusiam asmeniui, turbūt labai sunku vaikui turėti tą didelę motyvaciją ir ieškoti būdų, kaip save realizuoti“ (švietimo srities atstovė).

Ekspertų tvirtinimu, panašiai kaip ir švietimo atveju, nepalanki padėtis šeimoje lemia ir galimas sveikatos įgūdžių ir palaikymo spragas:

„<...> fizinis aktyvumas, ir sveika mityba, ir daug labai įvairiausių temų, tačiau šeima tai gi padeda pagrindą ir jeigu ateisi į ugdymo įstaigą, nu ne apie darželį aš jau kalbėčiau dabar, jeigu ateini į pirmą klasę, tai tuomet truputėlį keista yra ir ne veltui paskui visi vaikai ieško dešrelių valgykloje, nes pats skaniausias maistas, kurį yra gavę namuose, tai tu matai kaip ir kas ten vyksta – tiesiog mėtosi iš gautų apelsinų – ten tokia kasdienybė. Tai va, tai pagrindas vis tiek yra šeima“ (sveikatos srities ekspertė).

Dėl šių priežasčių pirmajame tyrimo etape ekspertai išskyrė, o antrajame etape patvirtino, kad tik maža dalis vaikų iš socialinių ir ekonominių nepriteklių patiriančių šeimų pakeičia ar įgyja geresnį socialinį statusą nei jų tėvai, t. y. geresnį išsilavinimą, darbą, aukštesnes pajamas. Tai siejama ir su tuo, kad vaikams tokiose šeimose sunku mokytis namuose, dažnai jų būstai yra perpildyti, trūksta reikalingos įrangos. Pavyzdžiui, COVID-19 pandemijos metu, Lietuvos Respublikos švietimo, mokslo ir sporto ministerijos skaičiavimu, net 35 tūkstančiai moksleivių pirmojo karantino pradžioje neturėjo IT priemonių mokytis nuotoliniu būdu (Jusienė, et. al., 2021). Taip pat buvo paminėta, kad socialinė kilmė ypatinga kliūtimi tampa vaikams iš globos institucijų, nes ši jų patirtis pabrėžiama ne tik tarp kitų vaikų, bet ir tarp pedagogų. Viena ekspertė papasakojo situaciją, kai vaikai iš globos įstaigų norėdami nuslėpti savo kilmę prašo, kad mokytojai jų nelydėtų į mokyklos šventes:

„Tai pavyzdžiui būna vaikai prašo, kad nelydėtų į rugsėjo pirmąją, kad nematytu, kad su auklėtoja ateina, iš vis kuriozinės situacijos būna, kai ateina auklėtoja, o paskui iš paskos dar biologinė mama bėga, nes jai uždrausta teismo sprendimu matytis, nes daro neigiamą įtaką, žalą ir ten šneka nebūtinai pagrįstus dalykus mokykloj, nu tokių yra, kalba apie vaiką ir paskui jam sudėtinga tampa toj mokykloj. Tai iš tikrųjų tas statusas yra svarbus vis dar“ (socialinių paslaugų centro atstovė).

Svarbu paminėti, kad tyrimas parodė, jog tik maža dalis ekspertų tiki socialinės politikos priemonių veiksmingumu siekiant padėti išlyginti galimybes, o „starto galimybės“ labiausiai skiriasi tarp vaikų, kurie gyvena atokesniuose regionuose ir didesniuose miestuose. Kiti tyrimai taip pat patvirtina, kad geografinis mobilumas (tiek tarptautinis, tiek vidaus) visada buvo svarbi priemonė, leidžianti pasiekti socialinį mobilumą, nes dauguma keičia gyvenamą vietą, siekdami pagerinti gyvenimo sąlygas ir sau, ir savo vaikams (Delorenzi, S., 2006, ct. pg., Nunn, A., et. al., 2007).

15 lentelė. Ryšį tarp tėvų ir vaikų socialinio statuso lemiantys veiksniai ir jų vertinimas

Nr.	Ekspertų teiginiai	Vidurkiai
10.1.	Didelę įtaką turi ne tik šeiminė aplinka, bet ir visa kaimynystė, „socialinis burbulas“.	4,7
10.2.	Tėvai, turintys menkesnius įgūdžius, neturi galimybės padėti savo vaikams susiorientuoti profesiniame kelyje ar net padėti paruošti namų darbus.	4,6
10.3.	Vaikams persiduoda tam tikrų socialinių įgūdžių stoka, t. y. matymas, kaip elgiasi tėvai, kaip jie tvarkosi buityje, koks jų socialinis gyvenimas ir pan.	4,6
10.4.	Vaikai perima panašų į tėvų socialinį statusą, tačiau jeigu vaikas yra aktyvus ir siekiantis tikslo, dėl švietimo sistemos teikiamų galimybių gali pasiekti aukštesnį socialinį statusą.	4,5
10.5.	Vaikams iš nepasiturinčių šeimų sunku mokytis namuose, dažnai jų būstai yra perpildyti, šeimos neturi reikalingos įrangos.	4,3
10.6.	Jeigu nepasiturinti šeima deda pastangas, kad vaikas pirmiausia įgytų išsilavinimą, suprastų, kad baigti mokyklą yra vertybė, tikėtina, kad jų socialinis statusas neturės įtakos vaiko ateičiai.	4,3
10.7.	Piniginę socialinę paramą dažniau gauna tie asmenys, kurių ir tėvai buvo remiami.	4,2
10.8.	Tik maža dalis vaikų iš socialinį ir ekonominį nepriteklių patiriančių šeimų pakeičia, įgyja geresnį socialinį statusą nei jų tėvai, t. y. geresnį išsilavinimą, darbą, aukštesnes pajamas.	4,1

15 lentelės tęsinys

Nr.	Ekspertų teiginiai	Vidurkiai
10.9.	„Starto galimybės“ labiausiai skiriasi tarp vaikų, kurie gyvena atokesniuose regionuose ir didesniuose miestuose.	4,1
10.10.	Šeimoje, kurioje vaikas turi geresnes ekonomines ir kitas galimybes ir psichologinis pagrindas yra stipresnis – didesnis pasitikėjimas savi- mi, orumas, nenusivylimas pirmomis klaidomis, ateities planavimas, todėl ryšys su tėvų statusu ne toks pastebimas ir svarbus.	4,1
10.11.	Socialinė kilmė ypatinga kliūtimi tampa vaikams iš globos institucijų – ši jų patirtis pabrėžiama ne tik tarp kitų vaikų, bet ir tarp pedagogų.	4,0
10.12.	Vaikai iš nepasiturinčių šeimų patiria patyčias, „užsidaro“ savyje, praranda motyvaciją siekti tikslų.	3,9
10.13.	Sudėtingiau yra tiems vaikams, kurie auga socialinį ir ekonomi- nį nepriteklių patiriančiose šeimose, tačiau socialinės politikos priemonės padeda galimybes išlyginti.	3,7
10.14.	COVID-19 pandemija padėjo „nuslėpti“ kai kurių vaikų skurdesnio socialinio statuso galimybes, todėl jų atžvilgiu sumažėjo patyčių ir akcentavimo, kad jie nepasiturintys.	3,1

Šalt.: sudaryta autoriaus, remiantis Delfi metodu surinkta informacija.

Taigi, galima teigti, kad Lietuvoje ryšys tarp tėvų ir vaikų socialinio statuso daugiausia išlieka dėl neigiamo šeiminių ir kaimyninės aplinkos poveikio, tėvų vaikams perduodamos socialinių įgūdžių stokos. Šią situaciją galėtų pakeisti švie- timo sistemos teikiamos galimybės, tačiau ekspertai teigia, kad vaikai iš nepasi- turinčių šeimų stokoja galimybių ugdytis namuose. Situacijos gerėjimui ir dides- niam socialiniam mobilumui aukštyn trukdo vis dar nesklandus tarpinstitucinis bendradarbiavimas, tinkamos pagalbos ir paslaugų visai šeimai stoka. Ypač akcentuojama tarp miesto ir kaimo vaikų pasireiškianti nelygė, galimybių skirtumai, o tai tampa dar aktualiau, kai šeimos negeba ar vengia priimti sociali- nių darbuotojų ar kitų specialistų pagalbą, taip sunkindamos sąlygas laiku suteikti pagalbą vaikams.

5.11. Pagrindiniai socialinio mobilumo trukdžiai

Vertindami pagrindinius socialinio mobilumo trukdžius (žr. 17 lentelę), eksper- tai mažiausiai sutiko su tuo, kad pagrindinė kliūtis yra finansinis šeimos nepritek- lius. Daug labiau dar kartą buvo pabrėžiama nepalanki socialinė aplinka šeimoje ir įvairių institucijų bendradarbiavimo stoka siekiant šią situaciją pakeisti. Atskirų

sektorių bendradarbiavimas teikiant pagalbą pabrėžiamas ir per tai, kad antrajame etape ekspertai nebuvo linkę sutikti su tuo, kad nėra veiksmingų priemonių asmenims, kurie socialinės paramos sistemoje yra ilgą laiką. Jų teigimu, daug didesnė problema šių asmenų radimas ir skatinimas dalyvauti esamose priemonėse, nes laiku nesuteikus pagalbos problemos įsisenėja ir tampa sunkiau įveikiamos. Atsižvelgiant į tai, ekspertų įvardytus veiksnius galima atitinkamai sugrupuoti į ekonominius, socialinius ir institucinius (žr. 39 pav.). Toliau šias veiksmų grupes aptarsime detaliau.

Ekonominiai	Socialiniai	Instituciniai
<ul style="list-style-type: none"> • Dideli nelygybės mastai; • Maža BVP dalis socialinei apsaugai; • Regioniniai netolygumai 	<ul style="list-style-type: none"> • Vaikystės patirtys šeimoje; • Socialinė aplinka; • Autoritetų neturėjimas; • Išankstinės nuostatos, stereotipai 	<ul style="list-style-type: none"> • Nesikreipimas pagalbos ir asmenų neidentifikavimas; • Laiku gaunamos pagalbos trūkumas; • Specializuotų paslaugų (pvz., palydimosios globos) trūkumas

39 pav. Pagrindinių socialinių mobilumo trukdžių apibendrinimas. Šalt. sudaryta autoriaus, remiantis Delfi metodu surinkta informacija.

Kaip ir ankstesniuose poskyriuose (pvz., žr. 5.3, 5.7), kalbėdami apie pagrindinius socialinio mobilumo trukdžius ekspertai kalbėjo apie reikšmingai didelius nelygybės mastus šalyje, kurie pasireiškia tiek ekonomiškai, tiek regionų skirtumais. Taip pat išskirtas menkas finansavimas šalies socialinei apsaugai. Apibūdinami tai, kaip šie reiškiniai paveikia individualias asmenų situacijas, ekspertai pabrėžė ekonominių resursų svarbą švietimo galimybėms:

„Mūsų sistemoje, neturėdamas išteklių materialinių, pinigų samdyti korepetitoriams ir taip toliau, yra sudėtinga pasiekti geresnių rezultatų, kai tu konkuruoji su tais, kurie tą daro, nes konkuruoji būtent tokioj aplinkoj, kokioj yra ir jeigu visi samdo korepetitorius, o tu negali, tai tada, matyt pralaimi, tai man atrodo, kad tie ekonominiai yra svarbiausi, tie gal būtų mažiau svarbūs, jeigu mūsų švietimo sistema būtų mažiau segreguota, tai tuomet tų ekonominių veiksmų poveikis būtų mažesnis, kadangi nu yra ta tokia segregacija išsilavinimo, todėl ekonominis veiksmys tampa labai svarbus“ (akademinės srities atstovė).

Jaunimo galimybes riboja ir sudėtingu iššūkiu dažnam tampa galimybių įsigyti savo būstą stoka. Ekspertai sutinka, kad daugelis jaunuolių taupo arba iš banko ima paskolą vien tam, kad įsigytų savo būstą, todėl negali investuoti į kitus poreikius, pavyzdžiui, išsilavinimą, keliones ir pan. Dėl to jie kritikavo ir finansinės

paskatos pirmam būstui jaunosms šeimoms įsigyti priemone, nes pagal ją būstą galima įsigyti tik regionuose, o ne didžiuosiuose miestuose. Kita vertus, pasitaiko atvejų, kai ir socialiniame būste gyvenančios šeimos yra teritoriškai atribotos, būstai skiriami kaimuose, kuriuose trūksta infrastruktūros, nėra vaikų neformalaus užimtumo galimybių, deramo susisiekiimo:

„Kalbant apie socialinį būstą, tai jis turi būti kažkur, kur yra darbo vietos, o ne kažkur pamiškėse, kad žmonės galėtų dirbti, jei jau gauna socialinį būstą, kad galėtų kažkaip nu-kakti iki to darbo ir užsidirbti pinigų, o ne kad mes jį visą laiką laikytume jį įkalintą toje paramos sistemoje, kai jis negali išsiveržti“ (NVO atstovė).

Antroji socialinių socialinio mobilumo trukdžių grupė apima socialinius veiksnius, kurie taip pat vienaip ar kitaip ekspertų buvo paminėti 5.2, 5.5 ir 5.10 poskyriuose, todėl aiškiai jaučiama šių veiksnių svarba ir sąsaja su ilgalaikio nedarbo ir socialinės paramos gavimo priežastimis ir paramos bei paslaugų teikimu. Tačiau išryškėja svarbus aspektas, kuriuo akcentuojama tai, kad reikalinga pagalba būtų teikiama ne tik tėvams ar vaikams, bet ir visai šeimai, nes dažnai būtent šeimoje nepripažįstamos įvairios problemos, turinčios įtakos vaikų socialiniam mobilumui. Ypač tai aktualu, kai vaikai yra iš šeimų, kuriose turima priklausomybių ar kitų sveikatos sunkumų:

„Priklausomybės plačiąja prasme – tiek ir nuo azartinių lošimų, narkotikų, vaistų ir taip toliau, tiek psichikos sveikatos sunkumai ir ligos psichikos sveikatos, kurios neleidžia pamatyti ir išgirsti. <...> gali būti ir fizinės negalios, dėl kurių nu negali patenkinti to poreikio, nu, pavyzdžiui, vežioti vaiko, kad jo gebėjimai stiprėtų, nu, pavyzdžiui, į gimnastiką, jeigu nėra šalia kažkokio žmogaus, o vaikas labai talentingas, arba, pavyzdžiui, pianistas, tu negali galbūt taip padėti, kaip tu galėtum padėti, jeigu būtum ne tik gulintis žmogus ir apribotas ypatingai“ (sveikatos srities ekspertė).

Šie minėti iššūkiai ypač paveikia ILNESOC šeimose augančių vaikų savivertę, kuri pasireiškia tuo, kad dėl socialinės aplinkos vaikai linkę turėti žemesnius lūkesčius, nėra linkę siekti geresnio išsilavinimo, keisti socialinės aplinkos:

„Nu vėlgi tas susiveda, kad tiesiog ta savivertė – čia svarbiausias turbūt dalykas, išsiugdo tam tikrą savitą požiūrį, vertybinius tam tikrus dalykus, kurie po to tarsi riboja tą tokį proveržį, tas toksai depresyvumas būtent, nepasitikėjimas – tai ir stabdo, bandoma kabintis, tačiau nepavyksta vieną, kitą kartą ir tiesiog nuleidžiamos rankos, tai čia vėlgi iškyla tas poreikis būtent kuo ankstyvesnė interversija mokyklos laikais, darbas su tais vaikais, kad nepalikti jų, neprarasti“ (akademinės srities atstovas).

17 lentelė. Pagrindiniai socialinio mobilumo trukdžiai

Nr.	Ekspertų teiginiai	Vertinimų vidurkis
11.1.	Svarbu, kad stiprėtų tarpinstitucinis bendradarbiavimas savivaldos ir mokyklos lygmeniu, kad būtų dirbama ne tik su vaiku iš socialiai nepalankios aplinkos, bet ir su jo šeima.	4,7
11.2.	Vaikams blogą įtaką daro žalinga socialinė aplinka, kuri ypač paveiki šeimoje.	4,7
11.3.	Mieste gyvenantys jaunuoliai turi daugiau galimybių tobulėti, atlasti save, užsiimti dominančia veikla, o kaime gyvenantys galimybių turi kur kas mažiau.	4,5
11.4.	Šeimos negebėjimas ir nepripažinimas, kad jai reikalinga socialinių darbuotojų ar kitų specialistų pagalba, sunkina ir vaikui reikalingos pagalbos suteikimą laiku.	4,5
11.5.	Vaikystė ir patirtys, įgytos šeimoje, yra labai svarbūs, nes tada dedami vaikų gyvenimo pamatai ir vertybės, o dauguma vaikų gyvendami pažeidžiamose šeimose neišsivaizduoja kitokio gyvenimo nei jų tėvų.	4,5
11.6.	Asmenys nesikreipia pagalbos, o institucijos jų nesuranda laiku, todėl problemos įsisenėja ir tampa sunkiau įveikiamos.	4,3
11.7.	Per įvairias krizes (COVID-19 pandemija, ekonominiai svyravimai, energetinių išteklių brangimas) labiausiai neigiamai paveikiamos pažeidžiamos visuomenės grupės, o jų galimybės apribojamos ilgalaikėje perspektyvoje.	4,1
11.8.	Labai sudėtinga ir finansiškai daugeliui „neįkandama“ įsigyti savo būstą, nes daugelis jaunuolių taupo arba iš banko ima paskolą vien tam, todėl negali investuoti į kitus savo poreikius.	4,05
11.9.	Lietuvoje nelygybės mastai labai dideli, o kuo didesnė nelygybė, tuo socialinio mobilumo aukštyn galimybės mažesnės.	4
11.10.	Pagrindinis trukdis yra savalaikės kompleksinės pagalbos nebuvimas arba fragmentiškumas.	4
11.11.	Maža BVP dalis, skirta socialinei apsaugai, riboja naujų priemonių įvedimą ir jų tęstinumą.	4
11.12.	Socialinio mobilumo galimybes riboja autoritetų nebuvimas, neturėjimas savo aplinkoje žmonių, kurie studijavo aukštąjį mokslą.	4,0
11.13.	Trūksta palydimosios globos paslaugų ne tik iš globos institucijų išėjusiems, bet ir socialinę riziką patyrusiose šeimose augusiems jaunuoliams.	3,9
11.14.	Vyrauja išankstinės visuomenės nuostatos ir stereotipai, kad „va šitas vaikas tai nieko nepasieks“.	3,8

17 lentelės tęsinys

Nr.	Ekspertų teiginiai	Vertinimų vidurkis
11.15.	Socialinį mobilumą riboja ankstyvas vaikų susilaukimas (pvz., sulaukus 14–17 m.).	3,8
11.16.	Susiduriama su aukštojo mokslo „infliacija“: nors daug žmonių baigia universitetą, tačiau jų profesijos nepaklausios, sunku susirasti darbą.	3,8
11.17.	Nėra veiksmingų priemonių asmenims, kurie socialinės paramos sistemoje yra ilgą laiką.	3,5
11.18.	Pastebimas kokybiško užimtumo trūkumas jaunimui, pvz., jaunimo centrų stoka.	3,5
11.19.	Pagrindinė kliūtis yra finansinis šeimos nepriteklis, kurio valstybė negali visiškai kompensuoti.	3,4

Šalt.: sudaryta autoriaus, remiantis Delfi metodu surinkta informacija.

Likusieji socialinio mobilumo trukdžiai priskiriami institucinei veiksmų grupei. Tai reiškia, kad socialinio mobilumo galimybes riboja įvairios institucinės spragos, pavyzdžiui, laiku neidentifikuojami asmenys, kuriems reikalinga pagalba ar kuriems priklauso socialinė arba kita parama. Būtent dėl to dažnu atveju laiku nesuteikiama pagalba. Kita vertus, ekspertų nuomone, dėl kai kurių specializuotų paslaugų trūkumo ar sunkesnio prieinamumo galimybės socialiniam mobilumui aukštyn taip pat ribojamos.

5.12. Socialinio mobilumo galimybės dabartinėms kartoms

Kaip jau minėta, ES šalyse nerimaujama, kad socialinio mobilumo galimybės dabartinėms kartoms mažėja (Eurofound, 2017), todėl ekspertų buvo klausama apie socialinio mobilumo galimybes dabartinėms kartoms (žr. 18 lentelę). Dabartinės kartos ekspertai buvo kviečiami suprasti kaip tas, kurios gimė jau po 2000 m. Atsakydami į šį klausimą ekspertai iš esmės pasidalijo į dvi dalis. Vieni teigė, kad galimybių padaugėjo, kiti – kad sumažėjo, tačiau daugiau teiginių buvo išsakyta apie socialinio mobilumo galimybių sumažėjimą, todėl ši nuomonė laikoma dominuojančia (žr. 40 pav.).

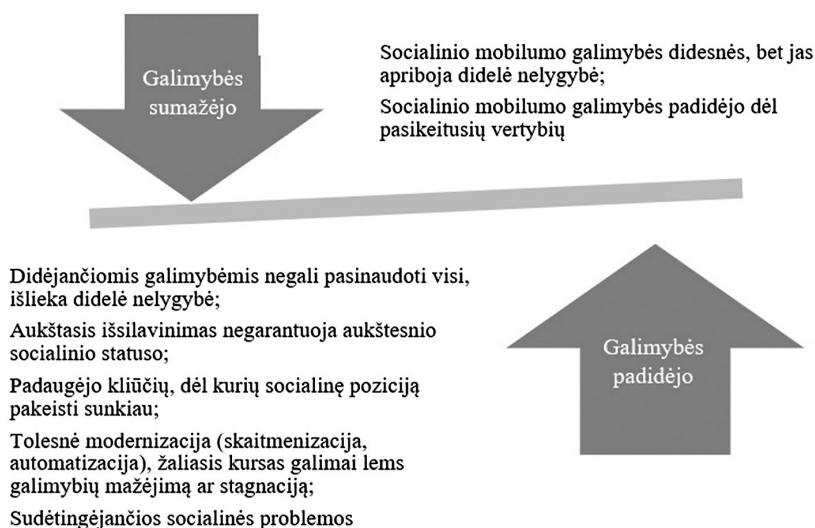
Dauguma ekspertų teigė, kad galimybių socialiniam mobilumui aukštyn yra kur kas daugiau nei, lyginant, pavyzdžiui, su jų karta, tačiau nuogaustaujama, kad ne visos visuomenės grupės šiomis galimybėmis gali pasinaudoti, ypač tai paliečia nepasiturinčias šeimas ir jų vaikus:

„Tai aišku, kad tie žmonės, kurie turi daugiau išteklių, daugiau galimybių, mentalinių resursų, kurie niekada nebuvo tokiam nežmoniškam ilgalaikiam streso dėl skurdo, jų pajė-

gumai yra visai kiti ir jie gali išlipti iš to. Bet jeigu šeimoj vat to pradinio starto nėra, tai yra ženkliai sunkiau, pačiam vaikui susigaudyt ir išbrist beveik nėra šansų, jeigu jis negauna papildomos pagalbos“ (NVO atstovė).

Ypač akcentuojama, kad aukštesnis išsilavinimas šiais laikais nebūtinai garantuoja geresnę socialinę poziciją, o jaunimas iš žemo socioekonominio statuso šeimų turi mažesnes galimybes įstoti į universitetą. Kita vertus, pastebima, kad padidėjo ne tik socialinio mobilumo aukštyn galimybių, bet ir įvairių kliūčių, dėl kurių socialinę poziciją pakeisti gali būti sunkiau. Viena jų – vis labiau prastėjanti vaikų sveikata:

„Man atrodo, kad mūsų tėvai ar seneliai tik tai gimę neturėjo planšėčių, telefonų arba apskritai ekranų prieš akis. Tai taip, bendra statistika, apie kurią mes galime kalbėti kiekvienais metais sekant vaikų, mokinių sveikatą – ji prastėja. Ar tai yra dėl to, kad tėvai prasčiau arba mažiau rūpinasi savo vaikais tikrai nemanau, aš manau, kad tiesiog mūsų aplinkoj yra tiek daug trikdžių ir dirgiklių, kurie iš tiesų nepadedą būti sveikesniam“ (sveikatos srities ekspertė).

40 pav. Socialinio mobilumo galimybių dabartinėms kartoms apibendrinimas.

Šalt.: sudaryta autoriaus, remiantis Delfi metodu surinkta informacija.

Tarp išsakytų nuomonių buvo išreikštas ir susirūpinimas dėl šiuolaikinių kartų ateities ir socialinio mobilumo aukštyn galimybių. Pavyzdžiui, pirmajame etape išsakyta, o antrame nemažos dalies ekspertų pritarta, kad Lietuvoje nėra vertinamas skaitmenizacijos, automatizacijos ar tokių iniciatyvų kaip „žaliasis kursas“ poveikis. Dar daugiau, paminėtos ir dabartinės aktualijos susijusios su karu, kurio poveikis taip pat sunkiai nuspėjamas:

„O šiaip kas liečia karą dabar vykstantį ir su tuo susijusią krizę, tai čia man atrodo mes dar nematome to poveikio, bet tyrimai rodo, kad per įvairias tokias krizes pirmiausia nukenčia pažeidžiamiausios grupės“ (akademinės srities atstovė).

18 lentelė. Socialinio mobilumo galimybės dabartinėms kartoms

Nr.	Ekspertų teiginiai	Vertinimų vidurkis
12.1.	Socialinio mobilumo galimybės dabartinėms kartoms tikrai padidėjo, kita vertus, ankstesnės kartos nė neįsivaizdavo savo gyvenimo nedirbant ir gaunant visokeriopą valstybės paramą.	4,3
12.2.	Socialinio mobilumo galimybės yra didesnės nei bet kada anksčiau, tačiau abejotina, ar visi gali tuo lygiai pasinaudoti.	4,1
12.3.	Žemiausio socioekonominio statuso jaunimas turi kelis kartus mažesnę tikimybę įstoti į universitetą, todėl socialinis mobilumas stagnuoja.	4,0
12.4.	Šiais laikais aukštasis išsilavinimas negarantuoja, kad ateityje žmogus turės geresnį darbą ar didesnes pajamas.	4,0
12.5.	Socialinio mobilumo galimybės padidėjo, nes pasikeitė vertybės: dabartinės kartos neįpareigos taip klausyti tėvų, giminių ir gali sprendimus priimti savarankiškai.	3,8
12.6.	Padaugėjo ne tik socialinio mobilumo aukštyn galimybių, bet ir įvairių kliūčių, dėl kurių socialinę poziciją pakeisti gali būti sunkiau.	3,6
12.7.	Daugelio materialinės galimybės yra geresnės, bet motyvacija ir pastangos siekti geresnio gyvenimo menkesnės.	3,4
12.8.	Tokios iniciatyvos kaip „žalioji kursas“, skaitmenizacija, darbo rinkos automatizacija ir pan. lems daugelio žmonių socialinio mobilumo galimybių mažėjimą ar stagnaciją.	3,4
12.9.	Nelygybė šalyje išlieka didelė, todėl artimiausiu metu socialinio mobilumo galimybės pažeidžiamiausioms grupėms nedidės.	3,4
12.10.	Socialinio mobilumo galimybės sumažėjo, nes socialinės problemos, su kuriomis susiduria žmonės, vis sunkėja.	3,2

Šalt.: sudaryta autoriaus, remiantis Delfi metodu surinkta informacija.

5.13. Apibendrinimas

Šios tyrimo dalies rezultatai rodo, kad ILNESOC turi ribotas tiek intrageneracinio, tiek intergeneracinio socialinio mobilumo galimybes. Tyrimas patvirtina Lahtineno et. al. (2020) iškeltas prielaidas, kad nedarbo rizika yra daug labiau tikė-

tina tiems, kurie yra iš žemesnių socialinių-ekonominių sluoksnių. Vis dėlto ekspertų grupės konsensuso siekimas atskleidė, kad asmenys yra darbingo amžiaus, tačiau vengia dirbti legaliai dėl to, kad turi skolų arba nenori prarasti teisės į vienas ar kitas socialines išmokas. Pastebėta, kad dažnai šių asmenų įgyta profesija šiuo metu yra nepaklausy, o keičiantis santvarkoms nesugebėta prisitaikyti prie naujų rinkos ekonomikos sąlygų. Visa tai įvyksta dėl to, kad anksčiau įgytas išsilavinimas ir profesinė kvalifikacija šiuo metu darbo rinkoje neberekalinga arba sunkiai pritaikoma. Tiek tyrimo ekspertų, tiek tyrėjų nuomone, tolesnė technologinė pažanga gali dar labiau paveikti įvairių nekvalifikuotų darbų paklausą, o tai turės dar didesnę įtaką didėjančiai poliarizacijai tarp atskirų socialinių grupių (Lahtinen et. al., 2020).

Kita vertus, modernizacijos teorija aiškina, kad socialinio mobilumo didėjimas yra struktūrinių pokyčių ir modernizacijos padarinys. Vis dėlto šio tyrimo rezultatai išryškina problemą: daug žmonių tiesiog negebėjo prisitaikyti prie besikeičiančios santvarkos, persikvalifikuoti, įgyti naujam ekonomikos modeliui reikalingų žinių ir įgūdžių, todėl buvo smarkiai apribotos ne tik jų pačių, bet ir jų vaikų socialinio mobilumo galimybės. Naujesni tyrimai pabrėžia išsilavinimo prieinamumo didėjimo ir išsilavinimo nelygybės mažėjimo svarbą (Breen, Muller, 2020), tačiau, kaip matyti iš pateiktų rezultatų, šių asmenų išsilavinimas yra menkas, o ekspertų teigimu, švietimo sistema vis dar nepajėgi efektyviai spręsti vaikų iš socialinę riziką patiriančių šeimų problemas, nes mokyklose nepakankamai domimasi vaiko socialine aplinka ir su tuo susijusiais mokymosi sunkumais.

Atkurti įgūdžius ar išspręsti įsidarbinti trukdančias problemas, anot ekspertų, labiausiai padėtų priemonės, susijusios su švietimu. Visa tai siejasi su nagrinėta socialinio investavimo paradigma, kurioje keliama prielaida, kad žmogiškojo kapitalo plėtra yra ypač svarbi vaikams iš nepalankios aplinkos, o švietimas apibūdinamas kaip geriausias draudimas nuo nedarbo. Taip pat akcentuojamas tarpinstitucinis bendradarbiavimas ir siekis, kad pagalba ir paslaugos asmenims būtų suteikiamos individualiai ir kuo geriau tenkinant konkrečius poreikius. Vis dėlto, grįžtant prie pirmosios tyrimo dalies rezultatų, reikia priminti, kad net ir sulaukus tokių paslaugų išsilaikyti darbo rinkoje sekasi tik maždaug pusei įsidarbinusiųjų. Prie to galimai prisideda ir nepalankus visuomenės požiūris, nes, ekspertų nuomone, šiems asmenims būtų galima taikyti daugiau pagalbos priemonių, tačiau dėl visuomenės spaudimo prioritetai skiriami pagalbai ir paslaugoms vaikams, seneliams, neįgaliesiems, o ne darbingo amžiaus paramos prašytojams.

Kita tyrimo patvirtinta problema, kurią akcentavo ir kiti autoriai (Goldthorpe, McKnight, 2006), atskleidžia, kad žemesnis socialinis statusas, turintis sąsajų su nedarbu, gali būti perduodamas tarp kartų. Analizė parodė, kad per mažai dėmesio skiriama vaikų, kilusių iš socialinę riziką patiriančių šeimų, ugdymui. Anot eks-

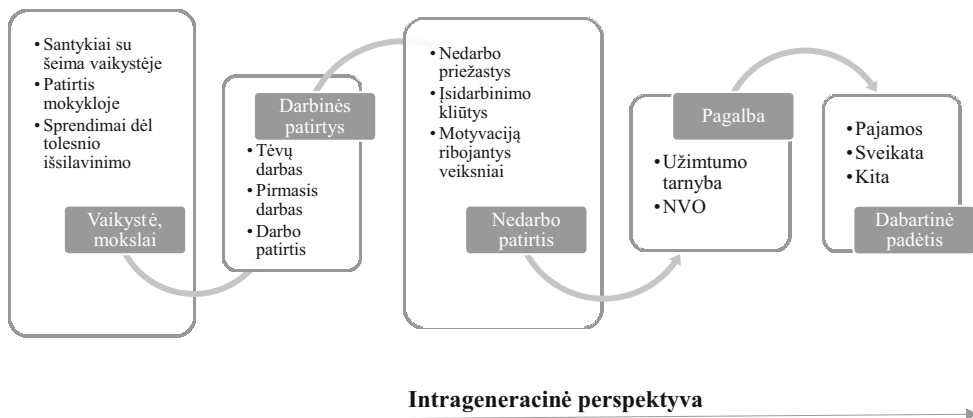
pertų, didžiausia problema yra ne tai, kad nepasiturinčios šeimos neturi finansinių galimybių investuoti į kokybišką vaikų ugdymą, tačiau tai, kad stokoja pavyzdžio vaikams, o tai daro įtaką jų socialinio ir kultūrinio kapitalo trūkumui. Vėliau tai lemia situacijas, kai pradeda dominuoti išankstinės nuostatos, kad vaikas iš nepasiturinčios šeimos nieko nepasieks, o tai užkerta kelią jo ateitiems galimybėms. Dar daugiau, teigiama, kad motyvacijos stoką ir aukštesnio socialinio statuso siekį gali riboti socialinių ryšių neturėjimas, kai šeimoje ar artimame rate trūksta žmonių, kurie motyvuotų, skatintų siekti aukštojo išsilavinimo, gerai apmokamo darbo. Kaip pavyzdys pateikiamas kontaktų trūkumas su žmonėmis, kurie turi aukštąjį išsilavinimą. Tai gali būti svarbus veiksnys, turintis įtakos priimant su išsilavinimu susijusius sprendimus, nes daugelis žmonių iš žemo socioekonominio statuso grupių nemano, kad aukštasis išsilavinimas gali padėti jiems, ir mažiau pasitiki savo gebėjimais jį įgyti, o tai yra tiesiog dėl to, jog nepažįsta žmonių, kurie aukštąjį išsilavinimą turi. Visa tai galų gale tampa pagrindiniais socialinio mobilumo aukštyn trukdžiais.

Tyrimai rodo, kad šalyse, kurioms būdinga didelė pajamų nelygybė, dažniausiai pasižymi mažesniu socialiniu mobilumu (Corak, 2013). Su tuo sutinka ir tyrime dalyvavę ekspertai, kurių teigimu, Lietuvoje nelygybės mastai labai dideli, o kuo nelygybė didesnė, tuo socialinio mobilumo aukštyn galimybės mažesnės. Be to, jų teigimu, būtent per įvairias krizes (COVID-19 pandemija, ekonominiai svyravimai, energetinių išteklių brangimas, karas) labiausiai neigiamai paveikiamos pažeidžiamos visuomenės grupės, o jų galimybės ribojamos ilgalaikėje perspektyvoje. Ir nors vis labiau pabrėžiama išsilavinimo prieinamumo didėjimo ir išsilavinimo nelygybės mažėjimo svarba (Breen, Muller, 2020), ekspertų teigimu, švietimo sistema vis dar nepajėgi efektyviai spręsti iš socialinę riziką patiriančių šeimų kilusių vaikų problemas, nes mokyklose nepakankamai domimasi vaiko socialine aplinka ir su ja susijusiais mokymosi sunkumais. Ypač trūksta sveikatos specialistų įsitraukimo į šį procesą. Vis tik ekspertai pabrėžia, kad socialinė kilmė dar didesne kliūtimi tampa vaikams iš globos institucijų. Ši jų patirtis pabrėžiama ne tik tarp kitų vaikų, bet ir tarp pedagogų, o dažnai vaikų iš nepasiturinčių šeimų atžvilgiu vyrauja išankstinės visuomenės nuostatos ir stereotipai, sakantys, kad „va šitas vaikas tai nieko nepasieks“. Tai patvirtina ir EBPO (2022) tyrimai, kurie rodo, kad socioekonominis statusas formuoja ir paties vaiko ambicijas. EBPO šalyse tik maždaug pusė penkiolikmečių iš žemo socioekonominio statuso šeimų tikisi įgyti aukštąjį išsilavinimą.

Antrosios tyrimo dalies rezultatai davė kryptį trečiojo tyrimo etapo įgyvendinimui – pačių ILNESOC istorijų užfiksavimui ir analizei. Apie visa tai kalbama kitoje tyrimo dalyje.

6. ILGĄ LAIKĄ NEDIRBANČIŲ IR SOCIALINĘ PARAMĄ GAUNANČIŲ ASMENŲ INTRAGENERACINIS SOCIALINIS MOBILUMAS: BIOGRAFINIŲ INTERVIU NARATYVAI

Kaip teigia Z. Bauman (1989), modernioje visuomenėje dėl biurokratinio valdymo įsigalėjęs funkcinis ir hierarchinis darbo pasidalijimas privedė prie biurokratinės dehumanizacijos, kuri viską pavertė kiekybiniais rodikliais, sumenkindama ir eliminuodama atskiro žmogaus išskirtinumą. Taip pat jau anksčiau minėti Thompsonas (1990) ir Bertaux (1991) teigia, kad statistiniai socialinio mobilumo tyrimai neatskleidžia asmenų gyvenimo socialinio konteksto, lemiančio įvairius sprendimus ir pasirinkimus. Būtent todėl svarbu ilgalaikio nedarbo ir socialinės paramos gavimo procesus vertinti ne tik statistiniame ar institucijų ekspertų vertinimų kontekste. ILNESOC ar kitų pažeidžiamų visuomenės grupių problematikai ir šių socialinių grupių bei gerovės valstybės praktikų santykiui skirtuose tyrimuose ar projektuose neretai akcentuojami tyrimai „apie“ šiuos asmenis, jiems teikiamų paslaugų, pagalbos veiksmingumo ar tobulinimo problemas. Manytina, kad dėl to ribotai išskiriama pačių paslaugų gavėjų subjektyvi perspektyva, patiriami iššūkiai, socialinės politikos priemonių vertinimai ir kasdienės patirtys. Būtent todėl šioje tyrimo dalyje siekiama išklausti pažeidžiamiausių, t. y. pačius ILNESOC, išgirsti jų istorijas, ilgalaikio nedarbo ir socialinės paramos gavimo aplinkybes, priežastis, santykį su institucijomis. Gauti duomenys leido struktūruoti, grupuoti atsakymus, todėl buvo išskirtos 5 kategorijos ir 12 subkategorijų (žr. 41 pav.), kurių tolesnė nuosekli analizė atskleidė intrageneracinio socialinio mobilumo patirtis bei galimą socialinės aplinkos ir tėvų socialinio statuso įtaką dabatinei padėčiai.

41 pav. ILNESOC intrageneracinio socialinio mobilumo analizės modelis. Šalt.: sudaryta autoriaus

Interviu pradėtas tyrėjo prašymu informantui apibūdinti save, trumpai papasakoti apie savo gyvenimą. Šis klausimas leido geriau suprasti, kokias gyvenimo patirtis informantai laiko svarbiomis savo gyvenime, kaip vertina dabartinę savo gyvenimo situaciją ir kokią reikšmę tam teikia. Buvo įdomu išsiaiškinti ir suprasti, ar save apibūdinant svarbi nedarbo patirtis, socialinės paramos gavimas, kitos subjektyvios patirtys. Nagrinėjant šiuos pasakojimus galima ne tik įžvelgti reikšmingų gyvenimo įvykių seką, bet ir toliau konstruoti interviu eigą, suprasti, kokie klausimai turėtų būti svarbiausi. Pastebėta, kad šis savęs identifikavimas apėmė pagrindinius gyvenimo įvykius ir statusą: šeiminių padėčių, išsilavinimą, nedarbo patirtis, sveikatą, gyvenamąją vietą ir kt. Visa tai atspindi intrageneracinės socialinio mobilumo padėties eigą, kuri nagrinėjama šioje tyrimo dalyje. Vis dėlto galima teigti, kad visus informantus vienija viename ar kitame gyvenimo etape patirti sudėtingi iššūkiai ir dabar patiriamas nedarbas, menkos pajamos, todėl, perfrazuojant vieną informantę, galima sakyti, kad pats bendriausias informantų bruožas – „gyvenamas nelengvas gyvenimas“.

Taigi, analizuojant ILNESOC biografinius interviu išryškėjo penkios pagrindinės temos – vaikystės ir mokymosi patirtys, perėjimas į darbo rinką bei darbinės patirtys, nedarbą nulėmę įvykiai ir priežastys, pagalbos gavimo patirtys institucijose ar nevyriausybinėse organizacijose ir galiausiai dabartinės padėties vertinimas ir ateities perspektyvos. Anot Giddenso (2000), būtent toks laiko nuoseklumo laikymasis bendroje informanto papasakotos gyvenimo istorijos perspektyvoje leidžia į jo gyvenimą žvelgti kaip į „virtinę lūžių“.

6.1. Mokyklinės patirtys ir santykiai su šeima vaikystėje: „<...> tai ką – iš tos vaikystės aš nieko“

Blau ir Duncan (1967) teigimu, žinios apie asmenų intrageneracinį socialinį mobilumą gali padėti suprasti ir intergeneracinio socialinio mobilumo tendencijas, ir jo mažėjimo priežastis. Tam, anot jų, į socialinį mobilumą reikia žvelgti kaip į grandininį procesą, kuriame didelė reikšmė tenka išsilavinimo pasiekimams, perėjimui iš mokymosi į darbą ir mobilumui karjeros metu. Toliau apžvelgiama informantų patirtis mokykloje, paskatos ir motyvacija siekti aukštesnio išsilavinimo, pirmosios darbinės patirtys bei jų sąsajos su tėvų darbais.

Pastebėtina, kad bene visų informantų vaikystės ir suaugusiųjų gyvenimo etapai turi ryškių sąsajų – ankstyvosios jų vaikystės patirtys susijusios su neigiamais išgyvenimais šeimoje, patirtimis augant institucinėje aplinkoje (daugiausia mokymusi internatinėje mokykloje), tėvų socialinių įgūdžių stoka ir kt. Daugumos informantų išsakytus prisiminimus vaizdžiai apibendrina vienos jų išsakyti žodžiai: „<...> nuo mažens neatsimenu kokia ta vaikystė buvo, nei kad žaislų pirktų, dar kažką, aš

dabar vaikams daugiau nuperku negu kad man kas pirko“ (Danutė, 43 m.). Daugelyje kokybinių socialinio mobilumo tyrimų dėmesys sutelkiamas į sudėtingas asmenų socialinio mobilumo patirtis ir aplinkybes, pripažįstama, kad socialinio mobilumo apraiškos yra nulemtos individualių patirčių (Folkes, 2022). Daugiausia problemišką santykį su šeima vaikystėje žemą socialinį mobilumą lėmę veiksniai vaizduojami 42 pav. Toliau jie aptariami detaliau.

42 pav. Silpną santykį su šeima vaikystėje lėmę veiksniai. Šalt.: sudaryta autoriaus, remiantis pusiau struktūruotų interviu duomenimis

Dažna ILNESOC informantų vaikystės patirtis – susidūrimas su tėvų ar patėvių smurtavimu. Informantas pasakoja, kad patėvis šeimoje smurtaudavo tik prieš jį, nes jis buvo netikras sūnus. Tai lėmė nuolat jaučiamą nelygybę šeimoje, atjautos stoką, vertimą dirbti sunkius darbus:

„Kai patėvis gerdavo ir visko būdavo, reikėdavo sėdėti, pabaigti ir mušdavo, ir trunkydavo, daužydavo, nu sakau visko buvo vaikystėj, atkentėjau, sesėms nieko nedarydavo, aš keturiom iki sklepo 10 sykių pirmyn atgal arba paimdavo šlangą ar grandinę ir atausdavo visus šonkaulius, tai nueini į mokyklą vos ne stačiom sėdi“.

Tyrėjas: *Tai čia buvo kažkokia bausmės priemonė, kažkas tokio?*

„Nu kaip ir bausmė buvo, žinai kaip senamadiški žmonės, įstatymų tų kai nebuvo, kad prieš vaiką rankos kelt negalima, gal tos vaikų teisės nieko nežiūrėdavo, būdavo visai kita politika. Tai sakau, skriausdavo, aš dabar prisimenu... norėčiau dabar dantis išmušt, bet nenoriu kišt nagų. Bet man nugara nuo 10 metų sakė atidaužyta – daktarai pasakė“ (Žydrūnas, 51 m.).

Smurtas neretai siejamas su alkoholiu, nes aplinkybės, kuriomis jis buvo patiriamas, susijusios su neblaivumu. Taip pat pastebima, kad smurtavimas ir alkoholio vartojimas visais atvejais buvo patiriamas iš tėvo pusės, tačiau motina ar kiti šeimos nariai nesiimdavo aktyvių veiksmų, kad tai nepasikartotų:

„Mama tai negėrė, tėvas tik gerdavo ir negrįždavo po savaitę, jei grįždavo girtas, tai į galvą daužydavo. Mes visi būdavom atskirti, aš ir brolis būdavom tėvo vaikai, bet tėvas vis tiek mušdavo, duodavo į galvą, kai parvažiuodavo girtas, o mama, nu kaip, mano teta sakydavo: vieną myli, kito nemyli, būdavom išskirtiniai vaikai“ (Renata, 39 m.).

Kita su tėvų alkoholio vartojimu susijusi problema, kurią atskleidė informantė, susijusi su pajamų trūkumu, nes net ir kaip parama gaunamos lėšos buvo ne paskiriamos vaikų poreikiams tenkinti, juos ugdyti ar pan., o alkoholiui įsigyti:

„Aš kadangi mamos neturiu, buvo našlaitės pašalpa, kaip dabar atsimenu buvo 24 rubliai ir nebuvo protingos nė vienos tetos, nes mano mamytė amžiną atilsį turėjo daug seserų, bet kadangi tėvas toks nu šūstras, jis žinokit per alkoholį džiaugdavosi, kad man moka pašalpą <...>, tai jis ją pragerdavo ir susimokėdavo už butą, jis dirbo kažką, žinokit apie tėtį net nenoriu šnekėti“ (Regina, 53 m.).

Tėvų alkoholio vartojimas paveikė ne tik informantus, bet ir visą jų šeimą. Tėvams „baliavojant“ šeimos vyriausiems vaikams tekdavo rūpintis savo jaunesniais broliais ar seserimis. Šis rūpinimasis apimdavo ne tik bendrą priežiūrą, bet ir valgio gaminimą:

„Nu kaip būdavo, kai sesei buvo metai gal, tėvai išvažiuodavo baliavoti kur nors ir negrįždavo, tai aš prisimenu, kad ryžius reikia supilti į varinį ir virti, kad klijus gautysi, paskui įpildavau, atvėsindavau ir sesei duodavau, o pats ryžius valgydavau. Tai vat taip ir maitindavausi, aš valgydavau kas likdavo, o sesė tuos klijus, nes dar nebūdavo mišinukų“ (Gedas, 45 m.).

Taip pat pasakojama, kad būtent alkoholio vartojimas tapdavo skyrybų priežastimi, o tai lemdavo ir tolesnio gyvenimo aplinkybes:

„<...> tėvas gerdavo, tai jo, situacija tokia, mama buvo išsiskyrus, kai man buvo gal tarp 4–5 metų jau, tai vat nuo to periodo aš augau ir gyvenau su mama, tai jau visi rūpesčiai ar finansiniai, ar kiti rūpesčiai dažniausiai tekdavo jai. <...> be jokių prabangų, be nieko ir pasispaust reikėjo, pataupyti, nebuvau lepinamas iš tos pusės“ (Ramūnas, 52 m.).

Taip pat ne vienas informantas pabrėžė šeimoje vyravusią nelygybę. Jų teigimu, vieni vaikai buvo labiau mylimi ir lepinami nei kiti. Ypač tai ryšku būdavo tais atvejais, kai šeimoje augdavo vaikai iš skirtingų santuokų, nes patėviai labiau skriausdavo ne savo tikruosius biologinius vaikus.

„Nu mamos vaikai buvo keturi, o patėvio tai trys mergelės, aš esu ne jo, tai manęs nemėgdavo jis, bet šiaip buvom keturi mes“ (Danutė, 43 m.).

Tokios situacijos ir sąmoningai propaguojama nelygybė atsiliepdavo ne tik asmeniniame šeimos gyvenime ar kuriant santykius, bet ir kai kuriais atvejais būda-

vo akivaizdžiai pastebimos ir kitų. Pavyzdžiui, informantė pasakoja apie patyčias mokykloje, kurios kildavo dėl to, kad tėvai jai nepirkdavo tinkamų rūbų. Tai skatino užsidaryti savyje, mažiau bendrauti, vengti bedramokšlių ir kitų vaikų, su kuriais būtų galėjusi bendrauti:

„Nu aš išskirtinė buvau, brolio rūbus nešiodavau – tai velvetines kelnes, džinsus, o sesė gaudavo ir batelius aukštakulnius, ir suknelės visokias gražiausias. Kad nupirktų, kad tiktų panelei, tai ne – čia vyriški rūbai ir turėdavau eit į mokyklą, ir visi šaipydavosi, juokdavosi. Ir laikydavau viską savyje“ (Renata, 39 m.).

Šis vaikystėje buvęs susiskaldymas lėmė tai, kad suaugę vaikai tarpusavyje bendrauja menkai:

„<...> nemylėjo manęs, aš su brolio rūbais eidavau į mokyklą, tai kai buvau 9 klasėj, tai nei tėvas, nei mama nebūdavo ir dabar nebendraujam nei su broliais, nei su sesėm, nei su tėvais, nepalaikom kontakto, nežinau, labai sunku, bet laikytis reikia, gyventi reikia“ (Danutė, 43 m.).

Informantų teigimu, toks tėvų elgesys gali būti susijęs su tuo, kad tėvų vaikystėje su jais pačiais taip pat buvo elgiamasi panašiai, jiems trūko socialinių įgūdžių:

„<...> jis pats, nu ta prasme, buvęs nesantuokinis, tai pas jį tų socialinių įgūdžių nebūna“ (Elena, 53 m.).

Kita informantė taip pat pritarė, kad su ja buvo elgiamasi netinkamai dėl to, kad tėvams trūko socialinių įgūdžių:

„Tai jis pastoviai, čia reguliaru, nu čia aš kiek suprantu, čia yra patologinis elgesys, paveldėtas iš jo šeimos, čia tu nepričiom, jis kaip įpratęs kaip su juo nesiskaitė vaikystėj, nes buvo benkartas ir maišė mamai gyvent, taip jis ir elgėsi neadekvačiai su kitais. Nu čia yra tęstiniai tie dalykai ir ta prasme nereikia nervuotis dėl jų, bet reikia priimt ir taip susiorganizuot, kad tau nekenktų“ (Angelė, 53 m.).

Dar viena gyvenimo sritis, kuri informantams, ypač augusiems kaime, buvo itin sunki, siejama su buitinais ir ūkio darbais, sąlygomis, kuriomis teko gyventi:

„Bet tėtis nekurdavo pečiaus iki pietų, aš sustingdavau, aš supratau, kad aš ten gyvent negalėsiu“ (Regina, 53 m.).

Informantas Žydrūnas pasakoja, kad prieš pamokas mokykloje ir po jų turėdavo atlikti sunkius ūkio darbus, dėl kurių nelikdavo laiko laisvalaikiui, mokymuisi:

„Nu taip, bet mokykloj pasportuoti, pamokos, prasivaikščioti ir pareiti, ir dar vakare prie karvių, prie gyvulių, nu tai būdavo, kai dabar vaikai prie kompiuterio sėdi ir nieko nenori dirbt, tai tada kitaip būdavo, mums net neleisdavo ilsėtis, mus 05:00 val. pakeldavo, eini prie karvių apsišert, susitvarkyti, vakare vėl pasigirdai karves, tai vis tiek pavargdavom, o dar prie pamokų – užtekdavo veiklos“ (Žydrūnas, 43 m.).

Visos minėtos neigiamos patirtys lėmė tai, kad buvo itin sunku išlaikyti ir užmegzti tvirtus ryšius su tėvais, jais pasitikėti, mokytis iš jų. Informantų apibūdinta aplinka, patirti išgyvenimai, kitos nupasakotos sąlygos suponuoja tai, kad buvo

sunku susiformuoti tinkamus socialinius įgūdžius, realizuoti save mokykloje ar kitose veiklose. Šie aspektai atspindi kultūrinio ir socialinio kapitalo įgijimo šeimoje stoka, o suformuotas „habitus“ galiausiai daugeliu atvejų skatino priešintis tokiai socialinei aplinkai. Todėl informantai pabrėžė norą kuo anksčiau pradėti savarankišką gyvenimą, atsiskirti nuo juos sąmoningai ir nesąmoningai žalojančios aplinkos. Tai buvo daroma įvairiais būdais, tačiau labiausiai išsiskiria pabėgimas iš namų. Kaip teigia informantė Renata, tokia maištavimo forma tuo metu neatkreipdavo nei mokyklos, nei kitų institucijų dėmesio, todėl to priežasčių niekas nesiaiškino ir nesiūlė jokios pagalbos:

„Nu, kai man buvo 15 metų, aš buvau pabėgęs iš namų, bet niekas, nei vaikų teisės anksčiau nekreipdavo dėmesio, o dabar, jei tik biški kas, tai iš karto, o tada niekas nieko nereaguodavo – nei mokykla, nei vaikų teisės, nei kokių socialinių darbuotojų, nieko“ (Auksė, 39 m.).

Kitas ankstyvą savarankišką gyvenimą ir norą pakeisti aplinką liudijantis aspektas – institucinės patirtys, daugiausia susijusios su gyvenimu ir mokymusi internate. Tiesa, būtent toks atsiskyrimas nuo šeimos ne visais atvejais buvo savanoriškas sprendimas. Gyvenimas šioje institucijoje apibūdinamas kaip išugdęs savarankiškumą, mokėjimą rūpintis savimi. Štai pasakodamas apie save informantas Juozas sako, kad tėra baigęs 8 klases ir save net pavadina „internato žmogumi“:

„O taip aštuonios klasės, aš internato žmogus. Tiesiog didelė šeima ir teko gyventi internate, tai kaip ir neblogai, nes ten paėmus kurie ten mokinosi taip nu normaliose kaip skaitosi tose mokyklose, tai jiems duok kažką tai prisisiūti sągą, išsilyginti kelnes tai jau reikia, kad tėvai juos mokintų, o mus išmokė viską daryti. <...> ir bulves skutom, ir budėjom, ir valgyt ruošm patys sau. Taip, kad išmokino taip, kad aš dabar galiu vienas pragyventi ir viską viską moku, nereikia man prašyti, kad kažkas už mane padarytų“ (Juozas, 42 m.).

Kitas informantas pritaria dėl internate išugdyto savarankiškumo, tačiau mini, kad daugelis tuo metu kartu besimokiusių vaikų neturėjo tėvų, o jis pats negali paaiškinti, dėl kokių priežasčių atsidūrė būtent tokioje mokykloje:

„Matote, aš šiaip mokiausi internatinėj mokykloje, paprasčiausiai kažkodėl tai. Neaišku dėl kokių priežasčių, tiesiog aš daugiau būdavau didesnį laiką internatinėj mokykloje, bet grįždavau namo vakarais. Visą dieną aš internatinėj mokykloj, <...> pusė ten tų vaikų savo tėvų nuo kūdikių namų neturėjo. Ir sakau, manau, kad aš pusiau jau pradėjau gyvent nuo vaikystės savarankiškai, jau aš vienas ir valgyt galėdavau pasidaryti mažas dar būdamas, aš ir kažkam tai padėt kažką tai tenais, paprasčiausiai. Tiesiog pats turėdavau sugalvot įvairių dalykų prie įvairių aplinkybių“ (Algis, 44 m.).

Vis dėlto ne visiems pavykdavo šeiminei aplinkai pakeisti gyvenant atskirai nuo tėvų ar bėgant iš namų. Viena informantė pasakoja norėjusi kuo anksčiau pradėti mokytis savarankiškai, tačiau lemiamą žodį tarė jos brolis:

„<...> kadangi 8-toj klasėj namuose buvo pragaras, nes tėtis alkoholikas, aš pamokas ruošdavau pas kaimynę – draugę klasiokę. Ir 8-toj klasėj labai norėjau stot į Kauną, bet kadangi turiu vyresnį brolių, kuris buvo armijoje, aš jam parašiau laišką, kad aš labai noriu stot į Kauną, bet jis pasakė, kad tu esi mergaitė, tau per anksti išvažiuoti iš namų, nesvarbu, kokie tie namai, aš grįšiu po metų iš armijos ir tada nuspręsim, nes tu turi baigti 11-tą klasę – čia buvo brolio įsakymas“ (Angelė, 53 m.).

Santykius su šeima vaikystėje paveikė ir kiti įvykiai: giminystės ryšių nutrūkimas, artimųjų mirtys, tėvų charakterio savybės ir kt. Štai informantė Regina pasakoja apie ją sukrėtusią močiutės mirtį ir dėl to patirtus stiprius išgyvenimus:

„Mirė močiutė, mirė mano akyse, man buvo 14 metų, tai vėl sukrėtimas – netekau mamos, kai man buvo 9 metukai, 14 metų prie manęs močiutė išleidžia paskutinį kvapą – susirandu žvakę, uždegu, išeinu iš namų, buvo sausio 14 d., žiema, pūga, brolis neaišku kur, man šokas, metų 14, man siaubo filmas – mirė močiutė, gaila. Paskui, kai tėvas atsigavo po alkoholio, tai buvo pašarvota namie, salione vadinamam, siaubo filmas“ (Regina, 53 m.).

Moters teigimu, būtent močiutės mirtis lėmė tai, kad jai buvo sunku toliau mokyti, namie buvo jaučiamas didelis nepriteklis, trūko sąlygų mokyti, nebuvo materialinio ir moralinio palaikymo: „<...> po močiutės laidotuvių varganai baigiau 9 klasę – aš bėgdavau iš pamokų“ (Regina, 53 m.).

Dėl artimųjų mirčių ar dėl kitų anksčiau minėtų sudėtingų aplinkybių nutrūko ne vieno informanto ryšiai su artimaisiais, nustota bendrauti ir su tėvais. Informantė Elena pasakoja apie sudėtingas sąlygas jai savaitgaliams grįžus iš Kauno, kuriame studijavo. Tėvas jos namuose nelaukdavo, namuose nebuvo įvairių buitinių sąlygų, todėl ji nusprendė į savo namus daugiau nebegrįžti:

„Grįždavau iš Kauno, šaldytuvus buvo atjungtas, nes elektros neleido pamokom ruošti, valgyti nebuvo, tai aš iš Kauno grįžau vieną kartą, antrą kartą grįžau, pas draugę pavalgiau, o trečią kartą jau nebegrįžau, <...> tai žinokit aš nebegrįžau ir su tėčiu mano ryšys visiškai nutrūko nuo 16 metų iki mirties, vat aš jį čia prie karsto mačiau, mirė jis 84 metų, bet jis nepripažino nei mano šeimos, nei anūku, nieko“ (Elena, 53 m.).

Taip pat akcentuojamas ir namuose vyravęs psichologinis klimatas, kuris nebuvo susijęs su smurtu, alkoholiu ar prastomis buitinėmis sąlygomis, tačiau vis tiek paveikdavo bendrą informantų būseną ir turėjo įtakos tolesniam gyvenimui. Štai informantė Auksė pasakoja, kaip tėvai nuolat būdavo kuo nors nepatenkinti, vengė skatinti, pagirti už gerus mokymosi rezultatus:

„Nu ta prasme ir emociškai, ką nedarydavai, visą laiką surasdavo blogumo, bandydavai badauti – blogai, bandydavai sportuoti – blogai, nu ta prasme visą laiką tokio negatyvumo turėjo“ (Auksė, 39 m.).

Įdomu ir tai, kad kai kuriais atvejais bendra šeimos finansinė padėtis būdavo gera, tačiau dėl vienu ar kitu priežasčių buvo vengiama materialiai aprūpinti kai kuriais daiktais, o tai keldavo patyčias mokykloje, nepasitikėjimą savimi:

„Šiaip situacija buvo gan keista, nes mano tėvai kaip ir uždirbdavo, bet jie tokie labai skūpūs būdavo, jie man rūbų mažai pirkdavo, nu ta prasme, tarsi pačiuose namuose visko buvo, ten turėjau kažkokių žaislų, bet tarkim ant rūbų skūpėjo, nu tai kažkaip keistai buvo, nu jie realiai uždirbdavo normaliai, bet gailėdavo. <...> tai ir pasišaipydavo iš to, kaip apsi-rengusi, nes vis tiek buvo tokia gimnazija, kur iš turtingų šeimų“ (Auksė, 39 m.).

Apibendrinant galima teigti, kad informantų papasakotos istorijos liudija, kad jų socialinio mobilumo aukštyn galimybės buvo sunkios jau ankstyvoje vaikystėje. Situaciją komplikavo šeimose vyravęs nepriteklus, vieno iš tėvų alkoholio vartojimas, su tuo susijęs smurtas. Visa tai lėmė ankstyvą ir nelengvą savarankiško gyvenimo pradžią, paženklintą institucinėmis patirtimis, pabėgimais iš namų. Šios aplinkybės sąlygojo ir mokymosi sunkumus mokykloje, socialinio, kultūrinio kapitalo stoką, o galiausiai daugeliu atvejų apribojo galimybes mokytis toliau. Apie sprendimus ir galimybes baigus mokyklą mokyti toliau kalbama kitame skyrelyje.

6.1.1. Perėjimas į tolesnius mokslus: „močiutė tokią mantrą turėdavo: mokslas yra gerai“

Kaip minėta anksčiau, analizuojant intrageneracinį socialinį mobilumą, kritiškai svarbus informantų išsilavinimo aspektas, ypač tai, kas nulėmė jų sprendimą baigus mokyklą mokytis arba nesimokyti toliau. Socialinio investavimo paradigma pabrėžia, kad perėjimas po mokyklos mokytis toliau, o vėliau į darbo rinką yra kritiškai svarbūs socialiniam mobilumui aukštyn. Taip pat svarbu aiškintis, ar šiems pasirinkimams turėjo įtakos socialinė aplinka, turimi ryšiai. Šis „perėjimo“ aspektas svarbus ir dėl to, kad vieni informantai kone iškart po mokyklos pradėjo savo darbinę karjerą, kiti, nors ir patirdami finansinių sunkumų, turėdami šeimoje menką palaikymą toliau mokytis, siekė aukštesnio išsilavinimo. Šį gyvenimo etapą nagrinėjamos temos kontekste svarbu atskleisti ir dėl to, kad, kaip jau ne kartą minėta, būtent išsilavinimas gali būti socialinio mobilumo aukštyn garantas.

Informantas Juozas, kuris mokėsi internatinėje mokykloje, vėliau daugiau niekur nesimokė (išskyrus, kur kas vėliau baigtus profesinius kursus UT), tačiau pasakoja apie savo brolio skirtingas išsilavinimo patirtis. Kalbėdamas apie brolių pabrėžia, kad jis mokėsi „normalioj mokykloj“ ir, nors konkrečiai to nepasako, tačiau iš pokalbio buvo galima suprasti, kad būtent tai lėmė tolesnį jo mokymosi ir profesinį kelią, atvėrė daugiau kitų galimybių, kurios lėmė tai, kad jis pradėjo dirbti policininku:

„Nu čia internate nu... brolis tai normalioj mokykloj, tai jis irgi mmmmm išsimokino staliu nu ir proftechninėj mokykloj ir baigė mokyklą, į proftechą, jisai stalius. Dirbo staliu, o paskui čia pradėjo 90 rinkti policininkus, saugumiečius tą tą tą nu vopšiem ir jis pradėjo policijoj ir iki šiol policininkas“ (Juozas, 42 m.).

Paprašytas patikslinti, kas lėmė ar paskatino jo brolių mokytis toliau, o patį Juozą priimti priešingą sprendimą, lakoniškai paminėjo, kad šie sprendimai buvo savarankiški ir niekas patarimų, kaip elgtis toliau, nedalino: „ne ne ne, čia mes patys“.

Kitas informantas, kuris taip pat turi mokymosi internatinėje mokykloje patirtį, tačiau įgijo ir santechniko-suvirintojo specialybę, pritarė dėl savarankiško sprendimo, tačiau pats pabrėžė, kad būtent tėvai turi įtakos tam, kokį profesinį kelią rinktis. Vis dėlto grįždamas prie savo asmeninio gyvenimo iškart patikslina „po mamos sijonu nesėdėjęs“ nuo jaunystės, todėl galima suprasti, kad aplinkoje nebuvo žmonių, kurie skatintų siekti aukštesnio išsilavinimo. Tai atsiskleidžia pasakojant apie šeimos gyvenimą bendrabutyje. Tai buvo aplinka, kurioje visi pasižymėjo panašiu socialiniu statusu, gyvenimo būdu, nebuvo jaučiama nelygybė ar noras išskirti iš aplinkos:

„Nu kada mes esame vaikystėje priklausomi šiaip tai nuo savo tėvų, kaip sakysim, mes esam šiek tiek, nu vis tiek tėvai daro savo įtaką vaikam, kaip nepažiūrėk, tėvai vis tiek daro savo įtaką. Tiesiog nu aš ką galiu pasakyti, galiu pasakyti, kad tada buvo tiesiog tokios aplinkybės. Aš ten nebuvau ten kaip žinote pas mamą po sijonu nesėdėjau, bet viską vertinau, kaip sakant, aplinkoj racionaliai. Nes aš šiaip augau bendrabuty, nu kaip anksčiau būdavo, dirba tėvukus jis ten gauna bendrabutį, gauna... ir bendraudavau su vaikais vienu šeimų, kitų šeimų, trečių. Bendrabutis, taigi matai ir kitas šeimas, ne taip kaip dabar šitie butai – atėjo namo, užsidarė ir viskas... <...> Bet kada tu gyveni bendrabuty, nu tipo tokiam name, tu matai vieną šeimą, kitą šeimą, bendravimas tiesiog“ (Algis, 44 m.).

Kaip minėta anksčiau, ankstesni tyrimai rodo, kad geresnius mokymosi pasiekimus ir norą mokytis lemia socialinės, kultūrinės, ekonominės, šeiminės aplinkybės (EBPO, 2018), o net ir aukštąjį išsilavinimą įgijusių senelių turėjimas gali turėti įtakos pasirinkimui siekti aukštesnio išsilavinimo (Sheppard, Monden, 2018). Informantė Angelė atskleidė, kad tolesnis mokymasis jai atrodė natūralus ir būtinas sprendimas, nes dauguma jos giminaičių siekė aukštojo išsilavinimo, o šis mąstymas dar vaikystėje buvo įskiepytas močiutės:

„Ne nu tai čia natūralu, mūsų močiutė tokią mantrą turėdavo: mokslas yra gerai, ir mes visi anūikai keturi baigėm aukštuosius“ (Angelė, 53 m.).

Angelė taip pat vaizdžiai pasakoja, kad nesimokymas močiutės įskiepytų vertybių ir kitų artimųjų tikslų mokytis kontekste būtų pripažinimas, kad „esi durnas“, todėl tai kėlė motyvaciją:

„Ne nu kaip tu gali nebaigti mokslų, nu tu reiškia prisipažinti, kad tu durnas, tau varžtų trūksta, jeigu tu nesimokai. Nu tai ta prasme, nu mano pusbroliai baigė, tai ką aš durnesnė už juos, nu čia tradicija“ (Moteris, 53 m.).

Angelei pritaria ir kita informantė, nurodžiusi, kad jokia paskatinimo dėl mokymosi jai nereikėjo. Mokykloje visada sekėsi gerai, todėl mokytis toliau jai atrodė natūralus ir neišvengiamas sprendimas:

„Nu man tai natūralu buvo, aš gerai mokiausi, aš net nesvarsčiau tokio varianto, kad nesimokyti“ (Auksė, 39 m.).

Būtent ne tėvų, o kitų giminaičių pagalba paskatino ir informantą Žydrūną baigus vos dešimt klasių ne iš karto pradėti dirbti, bet įgyti profesiją. Šis atvejis puikiai iliustruoja situaciją, kai turimi socialiniai ryšiai iš esmės prisideda prie gyvenimo pokyčių. Nors vyras pats abejojo tokio pasirinkimo būtinybe, tačiau nusprendė paklausti dėdės patarimo, kuris tam, kad Žydrūno mokslai būtų baigti, taip pat dėjo daug pastangų:

„Visa esmė buvo, kad aš jau žadėjau eiti dirbti, nesimokinti po dešimt, pas dėdę gyvenau ir jie sakė eik dar mokintis, pabaik vienuoliktą ir dvyliktą klasę ir baik profesiją, sakau kam dar reikia tos profesijos, nu sako man pamėgink, sako mechaniką aš išmokinsiu pats tave, tu varyk statybas, eina uždirbt pinigų. Tai kiekvieną rytą po penktos išvažiuodavom į mokyklą, į Šilalės autobusų stotį, man šeštą autobusas būdavo, ir visą laiką, dėdė savivaldybėj dirbo, tai jis mane nuveždavo prieš darbą. <...> Ir jie mane apipirkdavo ir drabužių, ir reikmenim, o tėvai per tuos metus gal vieną sykį atnešė skalbimo miltelių ir jiems nei biški širdis neskaudėjo, čia kažkas turi išlaikyti, kažkas turi vežioti, rūpintis – jiems buvo neįdomu kažkaip. O svetimi žmonės mane ir psichologiškai, ir kultūrai, ir mandagumą, ir valgy-mo manieras, ir tualetą – visus tuos dalykus mokino, tikrai daug įdėjo darbo“ (Žydrūnas, 43 m.).

Priešingai nei Žydrūnas, kita informantė neturėjo ne tik tėvų, bet ir kitų artimųjų palaikymo, nes ryšiai su jais buvo nutrūkę, todėl būtent tai nulėmė, kad teko pradėti dirbti, o netrukus ji sukūrė šeimą, todėl baigusi mokyklą toliau nebesimokė:

„Taip, kaip ir turėjau tęsti toliau, bet kaip sakau, neturėjau mamos, tėčiui jokio ryšio nebuvo žinokit, aš pasirinkau darbą ir paskiau, kaip sakau jaunystėj sutikau vaikystės draugą – vyras, šeima, vaikai ir žinokit viskas mano mokslai... (atsidūsta)“ (Danutė, 53 m.).

Kita vertus, nors informantą Ramūną toliau mokyti skatino tėvai, tačiau nepavykus įstoti į aukštąją žemės ūkio mokyklą vyrui teko pradėti dirbti, o po metų motyvacija bandyti įstoti dar kartą jau buvo nusiūgusi. Tuo metu nebuvo šiuo metu populiarios praktikos baigus mokyklą turėti laisvus metus (*angl. gap year*), šeima taip pat nebuvo pasiturinti, todėl įsidarbinimas atrodė savaime suprantamas ir logiškas sprendimas:

„Ir nu kaip pasakyt, biški paskatino, nes buvo pabaigusiu, čia gal tėvai daugiau buvo pašnekėję kas mokėsi, baigė, sako vis tiek bandyk ir galvok, čia to darbo tokio pult taip sakant biški juodadarbį čia suspėsi, tai vat kad matot tas suspėsi tai tuo laiku dar vis tiek sovietmečio pati pabaiga buvo, čia tų darbų buvo tikrai su kaupu ir visur buvo, nors labai greitai paskui išgaravo... Nu matot, kaip tas atsisakyt, kai neįstojau jau reikėjo kažką veikt, matot, kad neįstoji, tai dar mėnesį gal čia... kad aš labai greit pradėjau dirbti iš tikrųjų, gal nepraėjo net pora mėnesių, kaip sugrižom iš tų vadinamų stojimų“ (Ramūnas, 52 m.).

Taigi, analizuojant informantų istorijas paaiškėjo, kad sprendimo dėl tolesnio mokymosi priėmimas pasižymi trimis pagrindiniais bruožais: priimamas visiškai savarankiškai (nors ir nulemtas kitų susiklosčiusių aplinkybių), paskatinamas tėvų arba šiam apsisprendimui įtaką padaro kiti artimieji ar aplinkoje esantys pažįstami (suveikia socialinio ir kultūrinio kapitalo principas), kitu atveju – dėl sudėtingesnių aplinkybių šeimoje ir finansinės padėties tiesiog anksčiau prasidėjo darbinė karjera.

6.2. Darbinės patirtys: tėvų įtaka, pirmieji darbai

6.2.1. Pirmosios darbinės patirtys: „čia vasarą eini kažkur...“

Išsiaiškinus, kokie veiksniai ir sąlygos vaikystėje lemia tolesnius su mokymusi susijusius sprendimus, intrageneracinio socialinio mobilumo perspektyvos kontekste natūralu toliau gilintis į asmenų darbinės karjeros pradžią ir patirtis bei tai, kokia įtaka ar sąsajos gali būti fiksuojamos su jų tėvų profesinėmis patirtimis. Brazienės (2020) tyrimo rezultatai rodo, kad jaunimas iš šeimų, kuriose tėvai mažiau išsilavinę, turi daugiau sunkumų tiek pirmame savo darbe, tiek bendrai darbo rinkoje, todėl šiame skyrelyje aptariami pirmieji informantų darbai, tolesnė karjera ir jos trukmė bei jų tėvų darbinė patirtis.

Visų informantų buvo klausiama, kada jie pirmą kartą pradėjo kur nors dirbti ir už tai gauti atlyginimą, neatsižvelgiant į tai, ar darbas buvo nelegalus ar legalus, sezoninis trumpalaikis ar tai buvo neterminuota darbo sutartis. Analizuojant interviu medžiagą ištirta, kad daugelio informantų pirmieji darbai buvo dar mokantis mokykloje, o šių darbų poreikis daugiausia susijęs su pajamų stoka, savarankiškumo siekiu ir pan. Šie darbai dažniausiai nereikalavo jokios kvalifikacijos ar specialaus pasiruošimo, buvo dirbami vasaros atostogų metu. Vis tik informantas Juozas prisimena, kad sunkiai dirbo dar būdamas vaiku, padėdavo tėvui jo darbovietėje – krovė cukrų:

„Čia vasarą eini kažkur, susiradau darbą, ten su mediena nu ir kaliau langų rėmus ir mmm...nuo rugsėjo mokslai vėl nu, nes ten tris metus reikėjo mokintis. Tai va, tai jau teko ir padirbėti nuo 16 metų kažkur. Nu 16 jau... o taip tai neoficialiai taip, tai tėvas, mes čia Lentvary gyvenom prie geležinkelio, tai šitą aš tai jau buvau dar nepamenu kiek metų, bet jau padėdavau cukrų iškraudinėti tėvui. Tempiau maišus, o jiem ant pečių ir vot toks darbas – pilnas vagonas cukraus (Juozas, 42 m.).

Kiti taip pat akcentavo tai, kad pirmieji darbai buvo nekvalifikuoti, nereikalaujantys jokio specialaus pasiruošimo, skirti papildomai užsidirbti. Informantas pasakoja apie tai, kad vasarai pagalbinio darbininku pavyko įsidarbinti mokykloje, kurioje mokėsi:

„Aš devyniasdešim... man 16 metų buvo. Čia vasaros metu, kai sakant, irgi atėjau kaip pagalbinis darbininkas, kaip sakant, nu pagalbinis darbininkas, meistras taigi parodo, ką daryti, nu kur sieną nuvalyti, padažyti, mokyklose, tokiose įstaigose ten per daug kruopštumo nereikia, ten tas pats pagrindas yra mokytis. <...> kaip sakant, vaikas 16 metų atėjo va užsidirbt pirmus pinigus savo, kaip sakant, ir tiek galiu pasakyt“ (Stasys, 46 m.).

Vis dėlto pasitaikė atveju, kai darbinį gyvenimą teko pradėti anksti dėl to, kad nebuvo galimybių gyventi namuose su tėvais (dėl ankstesniame skyrelyje analizuotų priežasčių). Pirmasis darbas statybose informantui Žydrūnui buvo būtinybė pragyventi, kol į savo šeimą jį priėmė dėdė, kurio šeima padėjo baigti dvylika klasių su profesija:

„Aš nelegaliai pradėjau dirbti, bijau sumeluoti, nuo 16 ar nuo 15 metų, aš kai pas tėvus jau negyvendavau, tai pradėjau ant savęs, nelabai sutardavau, jau vos ne gindavo iš trobos, tai aš pradėjau ant savęs gyvent, tai vat statybos, tai važiuodavau, važiuodavau. 16 metų jau pas svetimų žmonių apsigyvenau, ten išmokė ir mašiną taisyti, ir baigiau mokyklą profesinę, dvylika klasių ir pabaigiau, ir teises išsilaikiau, tai nežinau, nesiskundžiau“ (Žydrūnas, 43 m.).

Tik viena tyrimo informantė patį pirmąjį oficialiai pradėtą darbą susiejo su tais, kuriuos teko dirbti mokantis ir gyvenant kartu su tėvais. Tačiau iki tol įvairiais menais užsiėmusi moteris „meniškus dalykus“ laikė tik hobiu:

„Mano pats pirmasis darbas buvo dailininkė, po baigimo, tas oficialus, nes kol gyvenau Kupiškėje, tai visada buvo visokie tie meniški dalykai kaip hobis, bet kai jau turėjau diplomą, tai vat pirmasis darbas ir buvo Kaune, kooperatyve aš dirbau dizainere, kur mano stiprioji pusė buvo kaligrafinis šriftas, plakatai ir viską reikėdavo daryti rankom, nebūdavo jokių kompiuterių, nieko, parduotuvių vitrinas esu dariusi Palangoj“ (Elena, 53 m.).

6.2.2. Tėvų darbas

Kaip jau minėta anksčiau, profesinis statusas yra svarbus socialinio mobilumo matavimo būdas tiek intrageneracinio, tiek intergeneracinio socialinio mobilumo prasme. Teigiama, kad šis būdas turi svarbių pranašumų kaip socialinio mobilumo matavimo priemonė, nes respondentai dažniausiai gerai prisimena, kokia buvo jų tėvų profesija, ir šią informaciją pateikia lengviau nei, pavyzdžiui, informaciją apie pajamas. Be to, profesinis statusas labai susijęs su kitais socialiniais ir ekonominiais rodikliais ir dažniausiai išlieka santykinai stabilus individualios profesinės karjeros kontekste. Todėl, siekdami tirti informantų ir jų tėvų profesinio socialinio statuso sąsajas, klausėme informantų apie jų tėvų dirbtą darbą ir įgytą profesiją, o socialinį mobilumą įvertinome pagal 1.4 poskyryje išdėstytą logiką, remdamiesi 1 lentelėje nurodyta ISCO klasifikacija. Informantų intergeneracinio socialinio mobilumo apibendrinimas pateiktas 19 lentelėje. Atkreiptinas dėmesys, kad šios

lentelės paskirtis – atskleisti vaikų ir tėvų kartos profesinio socialinio mobilumo sąsajas ir principus, o ne tiesiogiai matuoti socialinio mobilumo lygį. Informantų socialinio mobilumo kryptis, palyginti su jų tėvais, fiksuojama įvairi: tiek aukštyn, tiek žemyn, tiek stagnacijos atvejai, todėl tai sudaro prielaidas dar įdomesnei informantų intrageneracinės socialinio mobilumo perspektyvos analizei ir interpretacijai, kuri aptariama šio tyrimo dalyje.

19 lentelė. Informantų ir jų tėvų profesijos ir išsilavinimas bei socialinio mobilumo kryptis

Informantas	Informantas:		Informanto tėvas:		Informanto socialinio mobilumo kryptis
	Profesija	Išsilavinimas	Profesija	Išsilavinimas	
Juozas	Dažytojas-tinkuotojas	8 klasės internatinėje mokykloje, vėliau – profesinė mokykla	Pagalbinis darbininkas	Profesinė mokykla	Stagnacija
Algis	Santehnikas-suvirintojas	10 klasių su įgyta kvalifikacija	Vairuotojas	Vidurinis	Aukštyn
Elena	Ekonomistė	Aukštesnioji ekonomikos mokykla	Melioracijos inžinierius	Aukštasis	Stagnacija
Ramūnas	Žemės ūkio mašinų surinkėjas	Vidurinis išsilavinimas	Elektrikas	Profesinis	Žemyn
Regina	Pedagogė	Taikomosios dailės technikumai	Batsiuovys	Pradinis	Aukštyn
Žydrūnas	Statybininkas apdailininkas	Pagrindinis su profesine kvalifikacija	Elektrikas	Profesinis	Žemyn
Renata	Slaugytojos padėjėjos kursai	Pagrindinis (10 klasių)	Mokytoja	Aukštasis	Žemyn
Danutė	Konditerės kursai	Baigusi 9 klases	Traktorininkas	Profesinė mokykla	Žemyn
Auksė	Teisininkė	Aukštasis	Tekintojas	Profesinis	Aukštyn
Stasys	Fotografė	Aukštesnysis	Stalius	Profesinis	Aukštyn

19 lentelės tęsinys

Infor- mantas	Informantas:		Informanto tėvas:		Informanto socialinio mobilumo kryptis
	Profesija	Išsilavinimas	Profesija	Išsila- vinimas	
Gedas	Melio- ratorius	Profesinis	Agronomas	Aukštesnysis (Žemės ūkio technikū- mas)	Žemyn
Angelė	Katilinės kūrikas	Vidurinis išsila- vinimas	Gamybos cecho virši- ninkas	Aukštesnysis (Žemės ūkio technikū- mas)	Žemyn

Šalt.: sudaryta autoriaus, remiantis biografiniais interviu.

Nors teorija teigia, kad tėvų profesiją respondentams lengva prisiminti, apie ją žinoti ir papasakoti, informantams buvo gana sunku įvardyti konkrečią tėvo ir mamos įgytą specialybę, o apie darbą žinios taip pat nebuvo tikslios. Tokia situacija susidarė daugiausia dėl to, kad neatitikdavo tėvų įgyta profesija ir realiai dirbamas darbas arba išsilavinimas būdavo žemas ir dirbami darbai nereikalavo specialios kvalifikacijos. Kita vertus, Glaeser, Laibson, Sacerdote (2002) teigia, kad socialiniams ryšiams palaikyti reikalingos įvairios socializacijos formos ir investicijos, todėl tai, kad informantai negali tiksliai nusakyti tokios svarbios informacijos, rodo anksčiau minėtą silpną santykį ir ryšį su tėvais, nebendravimą. Tokioms situacijoms nusakyti toliau pateikiama keletas pavyzdžių. Viena informantė pasakoja, kad abu jos tėvai daugiausia dirbo kolūkyje, o ten „dirbdavo viską, ką reikia“.

„Tėvas dirbo visada kolūkyje, mama irgi dirbdavo, bet tėvas visą tą, kaip skaitosi, užsirašė visą pensiją sau, kad tipo mama nedirbus, kad tik vaikus auginus ir viskas. O taip tai, kai mes praaugom, mama eidavo dirbti, o taip tai tėvas dirbdavo ir išlaikydavo – su traktorium žolę pjaudavo, rinkdavo, sėdavo – visus darbus kas su žemės ūkiu susiję... O mama, nu, kai ten vasaros sezonu tuos daržus reikėdavo, ten kažkokiam dar darželyje kažkur dirbus Tauragėj, kažkokioj dar chemijos laboratorijoj dirbo, nežinau tiksliai“ (Regina, 53 m.).

Taip pat pastebėtina, kad, kaip ir sako teorija, daugelis informantų kaip pagrindinį šeimos išlaikytoją, kai jiems buvo 14 m., nurodydavo tėvą:

„Mmm, tėtis labiau, mama tai praktiškai nedirbdavo, nu nebent tėčiui kažkiek padėdavo. Jis tai baigęs profesiją kažkokio tai tekintojo, nu bet jis pagal specialybę beveik ir nedirbo, o šiaip tai turėjo smulkų verslą, ten drabužiais prekiaudavo. Mama šiaip siuvėja pagal specialybę, tai kažkiek dirbus pagal specialybę, o tuo metu tai padėdavo tėčiui kažkiek

su tais veršlais, ten ar prekes supakuot, tai kažkiek prisidėdavo, bet šiaip pagrinde tai tėtis viską“ (Auksė, 39 m.).

Pasitaikė ir atveju, kai informantai labai aiškiai prisiminė ir nurodė tėvų profesiją, todėl buvo lengva įvertinti ir palyginti jų socialinio mobilumo trajektorijas:

„Elektrikas buvo, dirbo elektros tinkluose montažniku, kaip sakant, montuotoju, realiai meistrui. Prie geležinkelių teko dirbt, lyg tai pamenu keletą metų dirbo kas surišta su elektrifikacija, o šiaip tai Kupiškio elektros tinklai, padaliniai gavosi, šiai dienai jau kitaip restruktūrizuoti yra. Nu elektrikas galima sakyti, su savo kvalifikacija, kategorija“ (Ramūnas, 52 m.).

Kita informantė pasakojo, kad, nors jos tėvas buvo menkai išsilavinęs, tačiau nagingas ir jai buvo įdomus ir įsimintinas jo atliekamas darbas. Elenos pasakotoje istorijoje atsiskleidė:

„Tai tėtis mano buvo baigęs tik 4 klases, bet iš mano vaikystės tėtis labai gražiai rašė, jo buvo labai kaligrafinis raštas, <...> o kadangi buvo pradžia tarybinių laikų, tai kareivinėse batsiuovys buvo – kareiviam taisydavo batus, prisimenu pas tėtį dar turėjom tuos medinius vinukus ten kur daro, nežinau ar jum girdėta ir žinoma, tai pasiuva odinį batą ir tą odinį batą kaldavo mediniais vinukais, tai čia irgi labai įdomu“ (Elena, 53 m.).

Apibendrinant galima teigti, kad tėvų darbas socialinio mobilumo tyrimuose yra neatsiejamas analizės objektas. Atitinkamai palyginti tėvų ir vaikų kartos profesiniai pasiekimai leidžia lengviau interpretuoti ir analizuoti tolesnes ILNESOC patirtis, darbinių patirčių trajektorijas ir ilgalaikio nedarbo priežastis.

6.2.3. Darbinės patirtys

ILNESOC informantų darbinės patirtys įvairios, tačiau bendra darbinė patirtis labai fragmentuota, nesiejama su viena darboviete. Kai kurie informantai apskritai tėra dirbę vos keletą metų. Informantė Angelė pasakoja, kad baigusi studijas dirbo ne pagal specialybę, tačiau tęsti darbus trukdė sveikatos problemos:

Informantas: *„Ai, yra tekę, namų valdyboj devynis mėnesius, po Kauno studijų, bet po to jau pavasarį aš kas mėnesį bronchitu sirgau, ta prasme, nu neatlaiko to sėdėjimo mano organizmas“.*

Tyrėjas: *Tai prieš kiek čia maždaug metų buvo?*

Informantas: *[Juokiasi] „1994 metais, bandžiau dirbt. Nu ten irgi mokingas, ten sakydavo, jeigu mano dukra būtų paraližuota, tai aš ją išlaikyčiau, nu kolegės čia, ten buvo etatų mažinimas ir jos jau darė spaudimą, kad išknist mane“ (Angelė, 53 m.).*

Taip pat informantai ne kartą pabrėžė, kad, nors oficialiai nedirba ilgai, tačiau dėl turimų skolų ar kitų anksčiau nagrinėtų priežasčių reguliariai dirba nelegaliai. Anot informanto, ypač tam palanki statybų rinka, kur jis kviečiamas pažįstamų dirba pagal poreikį ir pinigus gauna „iškart į rankas“:

„Pas mane sakysim yra daugiau pobūdis, kad tai aš orientuojuosi į statybas, prie statybų kai sakant. Į tokius darbus, nes kadangi kažką tai pamatai naujo ir tokios aplinkybės pas mane, kad esu priverstas orientuotis į tokius darbus, nes daugiau yra lankstesnis mokumas. Ir man tai yra kaip paranku“ (Stasys, 46 m.).

Kita vertus, kai kuriais atvejais nedirbama oficialiai ne informantų, o juos įdarbinančių darbdavių iniciatyva. Danutė pasakoja kaip, tikėdamasi gauti darbą netoli jos namų veikiančioje konditerijos kepykloje, per Užimtumo tarnybą baigė virėjos kursus, tačiau vis tiek nebuvo oficialiai įdarbinta, o vėliau ir apskritai atleista:

„Tai kai man buvo 18 metų, įgijau konditerės specialybę, dabar baigiau prieš du metus virėjos profesiją, bet pagal specialybę dirbau neilgai, čia vietoje netoli namų, kur gyvenau keli kilometrai iki manęs. Ten virti voveruškas reikėjo, nu bet vienu žodžiu ten neįtikau kažkaip, nes pusanatro mėnesio išdirbau ir net neformino nieko, tik per daktarus buvau praėjus ir tą higieną“ (Danutė, 43 m.).

Kitas mažiau anksčiau aptartas aspektas – darbas emigracijoje. Informantė prisiminė laiką, kai bandė įsidarbinti Anglijoje, tačiau darbo dėl kalbos barjero nepavyko rasti, todėl galiausiai dirbti auklė ją pakvietė emigrantų lietuvių šeima. Vis dėlto šis laikotarpis truko neilgai, nes už šį auklės darbą ir neformalų vaikų mokymą dailės ji negaudavo jokio atlyginimo, tik nemokėdavo nuomos mokesčio:

„Tikėjau įsidarbinti, ir kadangi gyvenau emigrantų lietuvių šeimoje, buvau ne tarp anglių, kadangi kvietė vaikystės draugė, kuri amžiną atilsį jau, ji buvo vyresnė už mane, bet pakoregavo mano kalbos nemokėjimas ir aš kadangi gyvenau emigrantų šeimoje ir vaikai buvo nuo 12–16 metų amžiaus, tai aš dirbau kaip ir auklė, kad man nereikėtų mokėti nuomos ir už maistą, tai tiem vaikam dėščiau dailę“ (Regina, 53 m.).

Kitos informantų papasakotos istorijos taip pat parodė, kad darbinė karjera vystėsi nenuosekliai, nebuvo darbo vietų, kuriose būtų išdirbama ilgą laiką. Tai lėmė dėl vienu ar kitu priežastčių įvykdavę įmonių bankrotai, informantų asmeninės priežastys. Vis tik galima teigti, kad viename ar kitame gyvenimo etape tam tikrą laikotarpį teko dirbti visiems. Būtent todėl toliau svarbu analizuoti, kokios priežastys lėmė nedarbą, kuris užsitęsė ir tapo ilgalaikis.

6.3. Nedarbo patirtys, priežastys, pagalba

Ankstesnėse tyrimo dalyse daug dėmesio skirta ILNESOC nedarbo priežastims, kurios nagrinėtos tiek statistiškai, tiek analizuojant ekspertų teiginius. Paaiškėjo, kad nedarbo priežastys dažniausiai susijusios su skolomis, susisiekimo sunkumais, žalingais įpročiais, motyvacijos ir socialinių įgūdžių stoka, sveikatos problemomis, darbo patirties trūkumu, darbo vietų stoka ir kt. Šiame poskyryje

aptariama, kaip savo nedarbo priežastis ir pagalbos galimybes nedarbo atveju vertina patys ILNESOC.

6.3.1. Nedarbo priežastys: „Pasakė vienu žodžiu, kad nebeateiti, ir viskas“

Tarp jau minėtų priežasčių, dėl kurių informantai neteko darbo, aktyviai minėta darbo rinkos transformacijos įtaka. Išsakytos problemos susijusios su pasikeitusių įvairių profesijų darbo įgūdžių poreikiu, naujomis technologijomis, sumažėjusiu tinkamų darbo vietų skaičiumi, darboviečių restruktūrizavimu ar uždarymu ir pan. Informantas Ramūnas pasakoja, kaip prieš 2008 m. ekonominę recesiją visi darbuotojai dėl įmonės restruktūrizavimo neva laikinai buvo išleisti nemokamų atostogų, tačiau vėliau paaiškėjo, kad pasikeitus savininkams visiškai pasikeitė gamyklos paskirtis ir darbo pobūdis, o dėl to jis neteko darbo:

„Uždarė restruktūrizavimui, tai vis tiek reikėjo stot į biržą, ten prabuvus tam tikrą laiką pasirodo, kad įmonė buvo nupirkta, investavo Kauno verslininkai, nupirko visą teritoriją su viskuo ir grįžo vėl tenais, tik tai visai buvo profilis jau kitas, ten pradirbta buvo kokie gal 9 metai, netoli 10 metų, o iš ten tada jau buvo etatų mažinimai, nes buvo prasidėjusi ta vadinama 2008 krizė, berods“ (Ramūnas, 52 m.).

Panaši ir informantės Reginos situacija. Anot jos, neretai išgirstama apie atvejus, kai dėl įstaigų optimizavimo mažinamas darbuotojų skaičius, sujungiamos įstaigos. Ji neteko pedagogo darbo uždarius kaimo mokyklas, kuriose dirbo. Dėstoma disciplina neužtikrino viso etato vienoje įstaigoje, todėl teko dirbti keliose, tačiau, nelikus jų, moteris jau nebedirba daugiau kaip dešimtmetį:

[Mokiau] „dailę, bet kadangi kaimo mokykloje krūviai nedideli, tai man dar teko dėstyti technologijas, kada būna darbai tie vadinami, darbų pamokėlės – ten irgi visokie meniški dalykai, maisto gaminimas, tai labai ten tikau ir patikau vaikam, ir man patiko tą darbą dirbti, bet kadangi prasidėjo emigracija, ta bedarbystė, pradėjo lietuviai važiuoti į užsienį, tai užsidarė, tai šitą temą žinot, net nereikia kalbėti, tai vat užsidarė mokyklos ir viskas, ten kur dirbau tų mokyklų jau nebėra, kas ten dabar net nežinau, ryšio su kolegėm neturiu“ (Regina, 53 m.).

Ypač reikšmingai įvairūs struktūriniai pokyčiai ar įmonių bankrotai paveikia tas vietas, kuriose kitų darbo vietų nėra. Informantas pasakoja, kaip rajono centre uždarius pieno perdirbimo įmonę vien jo daugiabutyje keletas žmonių neteko darbo ir daugiau niekur neįsidarbino:

„<...> mano daugiabučio name vien tik tai aš ir dar du žmonės dirbom pieno perdirbimo įmonėj, tai vat vien iš mano daugiabučio trys žmonės dirbo. Čia buvo įmonės, pagal rajono mastelį, miesto mastelį visai normalios, tos kurios, sakykim, iš sovietmečio dar metus kitus ilindo į nepriklausomą Lietuvą, vienos labai greit čia nusibaigė – per pirmus du metus, o

vat kaip pieno perdirbimo įmonė tai dar gyvavo kokį dešimtmetį laisvos Lietuvos, nu bet tai žmonių dirbdavo beveik vos ne 300, tai ant tokio miestelio tai prašau“ (Ramūnas, 52 m.).

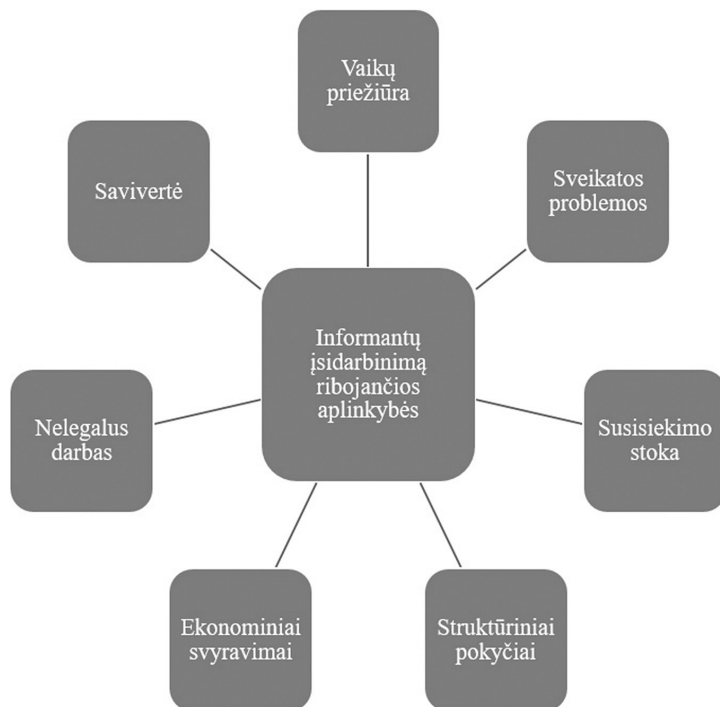
Kai kuriais atvejais darbdaviai piktnaudžiauja savo padėtimi ir ne tik nesudaro sąlygų darbuotojams dirbti legaliai, bet ir neaiškindami motyvų juos atleidžia. Taip atsitiko informantei Danutei:

„Ne, mane atleido, net forminta nebuvoau, pasakė vienu žodžiu, kad nebeateiti ir viskas, tai ir biržoj stovėjau tuo momentu, biržai buvau pranešus, kad žadėjo apiforminti, bet neapiformino, tai paskui nuėjau į biržą ir sakau aš noriu mokytis“ (Danutė, 53 m.).

Apibendrinant galima teigti, kad šiuo metu ilgą laiką nedirbančių ir socialinę paramą gaunančių asmenų nedarbas prasidėjo gana seniai. Jį daugiausia lėmė struktūriniai šalies ūkio pokyčiai ir kai kurių anksčiau svarbių sektorių įmonių uždarymas arba bankrotas. Ilgas nedarbo laikotarpis ir darbinių pajamų neturėjimas nulėmė kitų problemų atsiradimą ir nepasitikėjimą savimi, netikėjimą, kad naujomis sąlygomis ir su naujomis technologijomis pavyks įsitvirtinti darbo rinkoje. Kokios kliūtys trukdo vėl įsidarbinti, aiškinamasi kitame poskyryje.

6.3.2. Įsidarbinimo kliūtys: „Ot lietuviai ir žmonės tokie, kad kažkaip jie moka išgyvent“

Nepaisant to, kad visi informantai teigia viename ar kitame gyvenimo etape turėję darbinių patirčių, šiuo metu juos vienija ilgalaikis nedarbas. Kiekvienas nedirbantis darbingo amžiaus asmuo, gaunantis socialinę paramą, turi būti registruotas UT, todėl galima teigti, kad visi informantai turi bedarbio statusą ir ieško darbo. Vis dėlto, kaip matyti ankstesnėse tyrimo dalyse, susiduriama su įvairiomis kliūtimis, kurios trukdo įsidarbinti. Šioje tyrimo dalyje analizuojant pagrindines įsidarbinimo kliūtis išryškėjo tai, kad informantų nurodytos kliūtys iš esmės patvirtino tiek ekspertų išsakytas problemas, tiek statistikos apibendrinimus. 43 pav. vaizduojama, kad skolos, nelegalus darbas, sveikatos problemas, galimybių susisiekti trūkumas, vaikų priežiūra, aukštesnė asmeninė savivertė, neleidžianti dirbti kai kurių siūlomų darbų, yra pagrindinės kliūtys įsidarbinti. Vis tik šios problematikos nagrinėjimas iš ILNESOC perspektyvos atskleidžia dar gilesnes įvardijamų kliūčių priežastis ir tarpusavio sąsajas. Pavyzdžiui, statistikos duomenys neatskleidžia to, kad asmenys nedirba dėl aukštesnės savivertės, kuri susijusi su jų lūkesčių neatitinkančiais darbo pasiūlymais ar nelegalaus darbo praktikų. Dažniausiai apie gilumines įsidarbinimo kliūčių priežastis asmenys nėra linkę atvirauti įvairių institucijų darbuotojams, todėl apsiriboja tik paviršutiniškais paaiškinimais. Šiame skyrelyje šios nurodytos kliūtys aptariamos detaliau.

43 pav. Pagrindinės informantų įsidarbinimą ribojančios aplinkybės. Šalt.: sudaryta autoriaus, remiantis biografiniais interviu.

Viena sudėtingiausių ir itin kompleksiška kliūtis darbinantis yra skolos. Kaip matyti, tai ne kartą buvo minėta ir ekspertų, tačiau analizuojant šią kliūtį iš informantų perspektyvos atsiskleidžia tai, kad skolos reikšmingai susijusios su sveikatos problemomis ir nelegalaus darbo praktikomis, o savarankiškai bendrauti su antstoliais taip pat tampa iššūkiu. Štai informantas Algis skolas įvardija kaip vieną esminių savo problemų:

„Mano šiaip čia viena iš esminių problemų, sunku man va paprasčiausiai paskutiniu metu. Ir aš jam [antstoliui] sakau taip, jis man sako taip. Man sakau, sunku rašyt, skaityt, bet aš, kaip sakant, esu bendravęs su daug žmonių, kur matydavau, kad antstoliai už savo tuos vadinamus „kasekus“ patys mokėdavo“ (Algis, 44 m.).

Vyras pabrėžia, kad skolų išskaičiavimo per antstolius tvarka yra neteisinga ir skatina slėpti visas pajamas, nes susitarimo su antstoliais dėl mažesnių išskaitų rasti nepavyksta. Paklaustas apie šių skolų kilmę, informantas nebuvo linkęs atvirauti, tačiau jis su pykčiu pasakojo apie savo konfliktą su antstoliu, kurio metu nusprendė stengtis negauti legalių pajamų, kad nė euras nebūtų nuskaičiuotas skoloms padengti:

„Žinot, kai ten teismai ir panašiai. Svarbiausia, kad būtų žmogiškumas, kad va taip, o jis ne, va taip, nu tai jeigu aš taupau pinigus, aš dirbu, uždirbu tuos pinigus, logiškai mažinant, paprastai va, kaip kolūkietis kolūkiečiui mes, sėdi, aš uždirbu pinigus, tai gerai, tu palik man tų pinigų. Ne, sako mums septyniasdešimt procentų, tau... tai palauk palauk, tai tu žiūrėsi ką aš valgau, ką... tu reguliuosi automatiškai mano pinigus, ką aš valgau. Tai gerai aš sakau, jei norėsiu, tai visai nemokėsiu. Tai kur tu dėsies? Kur aš dėsiuos? Galvoji tu, kai po valstybe stovi, kad tu baigęs kažką tai su tais „procesaliniiais“ kodeksais savo, panaudosi tas taisykles ir mane apeisi. Tai ne. Sakau vat tokie va dalykai yra ir tiek“ (Algis, 44 m.)

Informantas Juozas tik prakalbus apie skolas prasitarė ir apie tai, kad būtent dėl to dirba pavienius nelegalius darbus, o paklaustas, ar tikisi kada nors šias skolas gražinti, atsakė filosofškai:

„Ne, tai aš [apie tai] dabar negalvoju, nes dabar pažiūrėkit kas darosi, aš jau kai kuriem taip ir pasakiau – baltarusiai čia netoli, rusai atvažiuos, o kiniečiai atskris. Tai, kad trys viename, patys suprانتat. Tai, kad aš dabar negalvoju nei kokių antstolių apie juos negalvoju. Jie tik mane prisimins kada aš oficialiai įsidarbinsiu, kada ant kortelės gausiu pajamas. O taip tai ne jie man galvoj, yra rimtesnių dalykų negu antstoliai. Čia valstybės reketas, taip, kad tegu dar jie palauks (Juozas, 42 m.).

Kita informatė atviravo, kad tapo skolinga dėl savo sveikatos problemų, tačiau į šias aplinkybes, anot jos, taip pat niekas neatsižvelgė ir pagalbos neteikė. Priešingai, žinodami apie turimas informantės skolas kaimynai siūlėsi jas padengti su sąlyga, kad ji už tai įkeis savo butą, todėl, anot jos, vos netapo „sukčių auka“. Tokia situacija susiklostė tada, kai informatė siekdama nepakliūti į antstolių akiratį visomis išgalėmis siekė susiduriusią skolą sumokėti iš savo menkų pajamų:

„<...> aš čia skolų buvau prisidarius dėl to onkologijos gydymo, nes aš irgi primečiau, kad jeigu aš neinvestuosiu į savo gyvenimą, tai aš nudvėsiu – man to tikrai nereikės. Nu ir jau tie, jau kaimynė atėjo sako: mano vyras tau padengs, mes tavęs neišmesim.

Tyrėjas: O tai prie ko čia ta kaimynė, kaip suprast?

Nu tai jau norėjo perimt už skolas butą mano. Tipo jie padengs man skolas, o aš pasirašysiu, kad jų butas. Aš iš akių matau, kad pas ją žmogiškumo nėra, ta prasme reptilija. Nu aišku, už 2 000 eurų butą pasiimt, jeigu būtų galimybė man tokia, tai aš irgi taip padaryčiau, nu čia nieko asmeniško. Nu tai kiek ten 2 000 eurų buvo, tai dabar 100 eurų liko.

Tyrėjas: Tai iš savo dabartinių pajamų tą skolą ir išsimokėjot po truputį?

Nu tai taip, paveikslą vieną pardaviau, dar kažką, nu ta prasme sukuosi kaip galiu. Nes suprانتat, prisirinkau vat, kaimynas apiejo mane – advokatas, nu galvoju tu prieš advokatą nepašauksi. Nu galvoju reikia taip daryti, prisirankiojau prie konteinerio kibirus su dažais, kur išmeta žmonės, pasimaišiau dar spalvikes ir pasidariau remontus“ (Angelė, 53 m.).

Vienas informantas, šiuo metu gyvenantis nakvynės namuose, ypač vaizdingai papasakojo situaciją, dėl kurios skolos privedė prie nelegalaus darbo ir, sprendžiant iš jo asmeninės situacijos, prie benamystės:

„Aš kas aš esu – aš benamis (atsidūsta), sakysim turiu kažkokių tai skolų, kurių aš nepripažįstu. Mano požiūris va ant to ir pastatytas, aš va ką tik apie požiūrį jau... ir sakysim visi nori pinigų – išsinuomot būstą kainuoja, būstą išsinuomavus reikia eksplotuoti, eksplotavimas kainuoja. Gerai, valgyt reikia – reikia. Kainuoja. Nu aš žmogus neišpuikęs, sakau, bet žiūrim toliau – į darbą važinėt reikia, pajamas tai reikia turėt, be pajamų tu niekur nepajudėsi, be pajamų tu nei ten, nei ten nepajudėsi, visur reikia mokėt, kaip sakant, tokia visuomenė, toks... va aš specialiai, kai dirbau, aš pasiklausdavau pas žmogų – va tu gyveni, nuomojiesi būstą, nu vat kiek tau kainuoja – aj va čia rajonas toksai, blemba čia, čia man mažiausiai septyni šeši šimtai gaunasi, nu taip. Tai jeigu minimumas yra, oficialiai šeši penkiasdešimt, nu šeši kem, šeši penkiasdešimt, nu tai jei taip viską pastrateguot, padėliot į savo va taip, tai kas gaunasi, gaunasi, kad tie pinigai dar iš kažkur atsirast turi pas žmogų. Tai užtai ir sako nuo senų laikų – ot lietuviai ir žmonės tokie, kad kažkaip jie moka išgyvent“ (Algis, 44 m.).

Dėl visų šių situacijų, informanto Algio teigimu, geriausia visas pajamas gauti grynais, nes tik tokiu būdu galima išvengti antstolių:

„<...> nu tai sakau būna, kad aš, jeigu oficialiai, tai oficialiai, bet irgi kaip sakau tas pats kaip ir biržoj – arba oficialiai dirbi, arba biržoj stovi. O taip tai pinigus mėgstu grynais, kad... ir einu į parduotuve, kada šitą pas tave antstoliai, tai sąskaita bus tuščia. Tai kam ten rizikuoti va, nes kada antstoliai yra tai...“ (numoja ranka ir nusikeikia) (Algis, 44 m.).

Kita sisteminė kliūtis, kurią įvardija informantai – darbo nesuderinimas su vaikų priežiūra ar artimųjų slauga. Vaikų darželių darbo laikas nepritaikytas prie sumine darbo laiko apskaita dirbančių tėvų poreikių (t. y. darbui, kuris baigiasi vėliau nei 17 val.) arba vaikų priežiūros įstaigos šalia namų apskritai nėra. Šios problemos nelinkę spręsti ir daugelis darbdavių, nes jie neieško būdų pritaikyti darbo laiką prie tėvų, kurie augina vaikus. Informantės Renatos teigimu, nors dirba neilgai, tačiau nekvalifikuotą darbą vietinėje mėsos perdirbimo įmonėje galėtų, tačiau iškyla vaikų priežiūros problema, kuri nėra sprendžiama. Potenciali darbovietė neatsižvelgė į tai, kad moteris galėtų savo dukrą darbo valandomis palikti darželyje:

„Darželį mes gavom ir nemokamą iki naujų metų, bet kai kalbėjom su „Vičiūnais“, darbo valandos yra nuo 7 ryto iki 19 vakaro ir man niekaip neišeina, nes 7:30 darželis tik priima vaikus, o pasiimti jau reikia iki 18 vakaro. <...> sunkiai rasi tokį darbą, kad iki 17 val. būtų“ (Renata, 39 m.).

Kitas informantas atskleidžia, kad gyveno kartu su senyvo amžiaus mama ir ją slaugė, o paskutiniai metai iki mamos mirties buvo ypač sunkūs, buvo reikalinga nuolatinė priežiūra, todėl galimybės aktyviai ieškoti darbo nebuvo. Kita vertus,

informantas taip pat buvo registruotas UT, be to, gavo piniginę socialinę paramą, tačiau jokios įstaigos specialistai nesiūlė būdų, kurie palengvintų situaciją ar padėtų suderinti darbą ir slaugą:

„Teko, teko, žinau kas tai yra, jausdavos, kad yra tokio rūpesčio ir ant savęs, jausdavai tokį lengvą nuovargį ir atsakomybę ant savęs, per daug nebėduojant, bet galima sakyti jautėsi, dėmesio kažkiek reikėjo skirti. Paskutiniai pora metų iki mirties, faktiškai ar išvažiuot trim parom, ar savaitei nebeišėjo arba turi jau rast kažką, kad tam laikui ateitų ir tą atliktų, tai čia pora metų tokių, nuolat teko tokio rūpesčio daugiau turėt“ (Gedas, 45 m.).

Kaip jau minėta ir ankstesnėje tyrimo dalyje, dar vienu dideliu įsidarbinimo iššūkiu tampa susisiekimas. Informantų pasakojimai atskleidžia, kad viešojo transporto trūkumas yra reikšminga kliūtis kaimų ir miestelių, kuriuose nėra darbo vietų ir kitų įstaigų, gyventojams. Viena informantė pasakoja, kad norėdama dirbti turėjo nuomotis butą mieste, netoli darbovietės, o tam reikėjo paskirti reikšmingą darbo užmokesčio dalį:

„Nuomojau butą, nes gyvenau kaime, čia mama irgi gyveno link Šilalės važiuojant, bet susisiekimas buvo irgi ne koks, autobusas važiuodavo mažai, dabar tai iš viso nevažiuoja. Tai vat teko tada Šilalėj nuomotis butą ir dirbt ir dar buvo vaikas mažas, dabar pats vyriausias, ir aš buvau gavusi darželį savaitinį, nes jis grupę turėdavo, ir mama paimdavo, kai aš negalėdavau, kai po pietinis darbas būdavo, tai mama paimdavo vaiką, tai vat kažkiek dirbdavau, stengdavaus“ (Danutė, 43 m.).

Viešojo transporto trūkumo problema, anot kito informanto, mažuose rajonuose yra sunkiai išsprendžiama, todėl sprendžiant šią problemą labiausiai padėtų galimybė į darbą vykti savarankiškai savo automobiliu:

„Tai plečiantis į rajoną atstumas, aišku, jau didėja nuo rajono centro, bet ten jau seniūnijų gyventojai, jeigu ir būna, tai vienas kitas ten užkamšo kai ką. Pagal atstumus vien, nes matot, su važinėjimu čia irgi pakankamai yra problema, tik jeigu savo transporto neturi ant keturių ratų su vidaus degimu ant motoro, tai paprasčiausiai nenuvyktum, jeigu ir būtų už kokių 12, 14, 16 kilometrų“ (Stasys, 46 m.).

Kalbantis su informantais ypač atsiskleidžia didelis susirūpinimas dėl pasikeitusių technologijų ir darbų organizavimo būdo, kurio informantams mokantis dar nebuvo. Pasikeitusi realybė kelia nepasitikėjimą savimi, neryžtingumą, motyvacijos stoką. Tai labiausiai išryškėja kalbant apie profesijas, susijusias su statybomis:

„Žinote, aš dabar pats nustebeš, aš esu įgijęs santechniko-suvirintojo profesiją nuo senų laikų. Anksčiau buvo kitos technologijos, buvo viskas biškį kitaip, kaip sakant. Dabar čia va užpresavo vamzdį ar tenais viskas kitaip biškį yra. Tuo darbu tą darbą, sakysim, aš tiesiog kaip pagalbinis kažkur tai padedu, kažką prisimenu, kažką matau, ten, jeigu man reikės, aš jau maždaug dėl savęs kaip ir žinau. Bet kai esu toks žmogus, sakysim, maždaug per daug jautrus, kaip man žmonės būna sako, vienam man sunku. Tu pradedi galvot, pergyvent,

gali neišeit, ne taip čia padarysiu, nes naujos technologijos, yra žinių, kurių aš ne visai išsivinęs, nelabai žinau, tai ir nelabai norisi prie tokio darbo lįsti“ (Algis, 44 m.).

Kitas informantas, nors ir pabrėžia, kad teko dirbti darbus pagal įgytą specialybę netolimoje praeityje, tačiau dabartinių technologijų, kurių pats nėra įvaldęs, taikymas neleidžia jaustis visaverčiu darbo rinkos nariu:

<...> „nu tai statybose tekdavo, bet tai pagrindas tai... tai betonas, tai dar kažkas, nu, nes toks tinkavimas tai jau nelabai šiais laikais, viską daro agregatai, ten su šlangom, automatinio būdu jau taip“ (Gedas, 45 m.).

Pastarosios dvi situacijos puikiai parodo, kad antroje tyrimo dalyje ekspertų nurodytos mokymosi visą gyvenimą, persikvalifikavimo, savimotyvacijos ir kitos priemonės, kurias, be kita ko, akcentuoja ir socialinio investavimo bei modernizacijos teorijos, galėtų būti sprendimas, kuris padėtų įsidarbinti ir nepriklausyti nuo paramos sistemos. Kita vertus, informantų situacijos siejasi ir su anksčiau apibūdintais ekspertų vertinimais, kuriuose teigiama, kad ateityje dėl tolesnės darbo rinkos automatizacijos ir transformacijos bei įvairių kitų iniciatyvų ILNESOC gali kilti dar daugiau iššūkių.

Taip pat ne tik pasikeitusios technologijos, bet ir nepriklausomybės pradžioje vykę pokyčiai turėjo įtakos, kad įgijus specialybę net nespėta praktiškai pagal ją dirbti:

„Po mokslų aš dar metus prasėdėjau, nes 1992 m. buvo suirutė. <...> juk visos koordinatės, visos gamyklos didžiosios užsidarė, kur ten darbo gausi, ten visi tik norėjo išsaugoti savo darbo vietą. Nu tada žiaurūs laikai buvo iš tikro“ (Elena, 53 m.).

Tačiau gamyklų ar kitų įstaigų užsidarymas, kitų išteklių trūkumas ne tik tuo metu lėmė sunkų įsidarbinimą. Šiuo metu darbo paieškas sunkina darbo vietų trūkumas, dėl to kai kuriuose rajonuose UT turi vos keletą pasiūlymų (pvz., Kupiškio r. net ir sezoninių darbų laikotarpiu (t. y. liepos mėn.) tėra vos 19 pasiūlymų), todėl informantas apie ją atsiliepia kritiškai:

„Nu ką birža tokiam miestely, kuriam nebėra 6 000 gyventojų? Rajono centrą čia turiu omeny, aišku. Nu, mano manymu, ta įstaiga reikalingiausia yra pati beveik sau. Čia ne dėl jų kažkokių kalčių, čia bendra aplinka, visas fonas formuoja ir jos tą būtį. <...> o įmonės, tai jos čia, aišku, buvo didelės ir kelios, bet vienos iš sovietmečio dar kiek įlindo ir nusibaigė per pirmus du metus, o va kaip pieno perdėbimo įmonė tai dar gyvavo apie koki dešimtmetį“ (Ramūnas, 52 m.).

Ne mažiau svarbus ir anksčiau nagrinėtas šiais laikais nepaklausios profesijos aspektas. Tačiau informantai subjektyviai jį vertina ne tik kaip kliūtį dabar įsidarbinti, bet ir kai kuriais atvejais kaip žemesnį socialinį statusą, kuris jiems nepriimtinas:

„Aš kažkaip bandžiau darbintis valytoja už 260 eurų į mėnesį, pusę dienos, nuo 6 ryto, tai tik sveikatą savo sugadinti ir ta prasme, socialinis statusas labai prastas – valytoja, nu

ta prasme, tu smegenų turi, aš kai nuėjau, kai grįžau, tai aš užsiutau, galvoju rupūs miltai, čia eik, kaip sakant, nugarą lankstyk – pinigų vis tiek nebus“ (Angelė, 53 m.).

Analogiška Elenos situacija, kuri save mato dirbančią tik su menais susijusį darbą, o, jos tvirtinimu, pažįstami ir artimieji jos nesuprastų, jei dirbtų su šiais savo polinkiais nesusijusį darbą:

„<...> mane mato tik menininkės rolėj ir aš tada žinokit, kaip sakau, nu aš nenoriu toj „Maximoj“ dirbt, kasoj tai tikrai neleis manęs niekas sėdėt, bus valymo darbai, prekių dėliojimas, nu aš suprantu pati, kad nenoriu tikrai ir priešinasi vidus... aš tikrai nenoriu tokio darbo dirbti, tai vat sakau aš renkuosi gal ir kvailai“ (Elena, 53 m.).

Kitas aspektas, susijęs su socialiniu statusu atsiskleidžia socialinės paramos sistemoje. Savivaldybė nedirbantį asmenį, kuris registruotas UT ir gauna socialinę pašalpą, turi teisę pasitelkti visuomenei naudingai veiklai, kurioje paramos gavėjai daugiausia turi atlikti įvairius aplinkos tvarkymo darbus. Tai ne visada priimtina patiems paramos gavėjams, stigmatizuoja ir verčia ieškoti kitų galimybių. Dėl to informantas Žydrūnas nusprendė nepretenduoti į socialinę pašalpą ir nesiregistruoti UT, ir taip apribojo savo galimybes rasti darbą:

„<...> bet aš pašalpos negaunu, nes biržoj nestoviu, dėl to galvoju, kad galėčiau į tą biržą įstoti, bet kai man ant popieriaus yra, kad aš 70 procentų darbingas tipo, tai man jau reiktų atidirbti viešuosius darbus“ (Žydrūnas, 43 m.).

Ne ką mažiau svarbia kliūtimi darbinantis gali būti prasta sveikata. Šis aspektas ne tik sunkina bendrą gyvenimo situaciją, bet ir darbo paiešką, pasitikėjimą savimi ir kt. Informanto teigimu, jis kol kas aktyviai neieško darbo, nes nepasitiki dabartine savo sveikatos būkle:

„Tai aš dar jo [darbo] praktiškai, sakykim, nuo kokios liepos pabaigos, rugpjūčio realiai net nelabai ir ieškojau, nes dar žiūrėjau, kurioj pusėj man ta hipertenzija pasisuks, nes į rimtesnį darbą einant, tai žinot, ir pats turi suprast žmogus, kad turi būt sveikatos tono pakankamai gero, kad nebūtų problemų nei ten, nei sau pačiam ar kad nereikėtų savaitę ar dvi padirbus ant biuletenio kokio papult jau“ (Ramūnas, 53 m.).

Minėtina, kad su sveikata susiję iššūkiai kai kuriuos informantus ištiko dar mokantis. Būtent todėl buvo apribotos galimybės laiku baigti mokslus, taip pat darbinei praktikai ir įsitvirtinimui:

„Nu taip atsitiko, kad įstojau, studijavau, nu normaliai studijavau, universitete jau nebuvo pirmūnė – buvo ir protingesnių už mane, bet ir taip gavos, kad psichozė ištiko mane, tada pradėjau vaistus vartoti, pasiėmiau akademinės ir tada su ta liga viskas taip ir užsitęsė, o per tas akademinės kažką tai į priekį bandydavau mokyti, nes nuo vaistų kognityviniai gebėjimai susilpnėjo...“ (Auksė, 39 m.).

Kitą informantę užklupo onkologinė liga, kurios gydymas truko ilgai ir buvo kompliktuotas. Pagerėjus sveikatos būklei, moteris siekė įsidarbinti mokykloje, tačiau, kaip patikslino po interviu, buvo nepriimta vien dėl to, kad buvo dar ne iki

galo pasveikusi ir mokyklos vadovybė nuogaštavo, kas dirbs, jeigu dėl sveikatos ji negalėtų to daryti. Kiti savarankiški bandymai taip pat buvo nesėkmingi ir sukėlė daug neigiamų emocijų:

„<...> aš nevilty buvau, nu bet ką padarysi – nu neina, tai neina. Galvoju reikia tada pasveikt, bandžiau darbintis kažkur į Radviliškio dailės mokyklą, bet man pasakė, kad čia gal geriau nereikia, nu gal eik su kompiuteriu dirbt, nu ten atmazkės. Nu aš bandžiau ieškot darbo, rašiau skelbimą, tai iš ryto diedai siūlydavo bulves, vakare siūlydavo pimpalus jiem čiulpt, kai daviau skelbimą vietiniam laikraštyje, nu ta prasme šoką gavau, supratau, kad darbo čia negausi ir su aukštuoju. O bulves turgui pardavinėt irgi... Nu tai ta prasme, kiek suprantu, čia juk per pažintis visi darbai yra“ (Regina, 43 m.).

Informantai buvo gana atviri kalbėdami ir apie pasitaikančius nelegalius darbus. Šie darbai dažniausiai yra nereguliarūs ir asmenys net negali konkrečiai pasakyti, kuriomis dienomis dirbs, nes pakviečiami pagal poreikį. Įdomu tai, kad nelegalūs darbai dažniausiai vykdomi per pažįstamus, draugus, kuriems paranku turėti pagalbinius pagal poreikį, o dirbantiems asmenims patogiu, nes jie griežtai neįsipareigoja. Štai informantas pasakoja, kad padirbėti jį pasikviečia bendraklasius:

„Jo, jo, čia jokio pastovumo nėra, mėnuo nuo mėnesio jis skiriasi, klasiokas mano gan neblogas, jis meistras statybos remonto darbų, dirba su patentu, tai mane būna prikabina, kai gali ar reikia, tai aš tada per mėnesį kokią savaitėlę, 4 dienas, 5–6 dienas padirbėju. Padirbu, dar viena kita dvidešimtaine, biški ir daugiau gaunasi tai taip ir prisipliusoju. Mėnuo nuo mėnesio skiriasi, skirtumas yra“ (Stasys, 46 m.).

Kita informantė pripažino taip pat turėjusi nemažai įvairių apmokamų veiklų, todėl pajamos, oficialiai gaunamos tik iš socialinės paramos sistemos, taip pat šiek tiek padidėdavo:

„Ai, tarp kitko, neklausėt, bet galiu pasakyt, dirbau neetatine aukle tris metus, todėl, kad išgyvent iš tos pašalpos ir kai atsisakiau vaikų, tai aš dirbau nelegalia aukle, nepirkau patento, bet aš eidavau prižiūrėt mažą kūdikį ir irgi patiko, rizikavau sveikata, ir dar kapus prižiūrėjau, šiaip uogaut, grybaut kadangi stuburas – nelabai galiu lankstyti, tai vat kapų prižiūrėjimas buvo nelengvas, todėl, kad ten nori nenori reikia ir žolytę nuraut, tai atsisėdus tik“ (Angelė, 53 m.).

Apibendrinant galima teigti, kad šiuo metu ILNESOC nedarbas yra prasidėjęs gana seniai. Jį daugiausia lėmė dėl įvairių priešasčių susidariusios skolos, struktūriniai šalies ūkio pokyčiai, kai kurių anksčiau svarbių sektorių įmonių uždarymas arba bankrotas, taip pat artimųjų slauga ar vaikų priežiūra, sveikatos problemos, darbo vietų trūkumas ir kt. Ilgas nedarbo laikotarpis ir darbinių pajamų neturėjimas lėmė kitų problemų atsiradimą ir nepasitikėjimą savimi, netikėjimą, kad naujomis sąlygomis ir su naujomis technologijomis pavyks įsitvirtinti darbo rinkoje.

6.4. Santykis su pagalbą teikiančiomis institucijomis

6.4.1. Patirtis su Užimtumo tarnyba: „Aš galiu ir savarankiškai darbo ieškotis“

Kaip minėta 2.2 skyriuje, vadovaujantis Lietuvos Respublikos užimtumo įstatymu, UT (beje, informantai vis dar dažnai linkę šią įstaigą vadinti „darbo birža“) yra užimtumo rėmimo politiką įgyvendinanti įstaiga, kuri atsakinga už darbo paklausos ir pasiūlos derinimą, darbo ieškančių darbingo amžiaus asmenų užimtumo galimybių didinimą, nedarbo prevencijos ir darbuotojų atleidimo iš darbo padarinių švelninimą ir kt. Būtent todėl su informantais kalbantis apie jų ilgalaikio nedarbo situaciją ir įsidarbinimo kliūtis neišvengiamai buvo paliestas ir UT vaidmuo siekiant pakeisti susidariusią situaciją. Ankstesni tyrimai parodė, kad įvairūs kursai ir mokymai nėra efektyvi priemonė, siekiant ILNESOC įdarbinimo (Bickovska, 2018, Krutuliene, 2017). Vis tik informantai akcentavo, kad UT nepajėgi spręsti jų įsidarbinimo klausimo dėl bendrai nepalankios situacijos darbo rinkoje, pavyzdžiui, darbo vietų trūkumo jų rajone. Kita vertus, kaip matyti, ir, pavyzdžiui, pirmoje tyrimo dalyje, nemaža dalis ilgalaikių bedarbių nedirba daug ilgiau nei vieni metai, todėl jiems reikalingos ypač kompleksiškos ir individualius poreikius atitinkančios paslaugos. Būtent todėl UT, anot informanto, negali „padaryti stebuklo“ ir įdarbinti visus savo klientus:

„Su įstaiga tai čia, aš manyčiau, tikriausiai sekasi kaip daugumai, su vienu kitu žmogeliu dar persimetu žodžiu retkarčiais, kas buvo stovėjęs ar dabar vis dar stovi, vienu žodžiu, labai panašiai mintys sutampa. Nu ką birža tokiam miestelyje, miestelyje, kur nebėra 6 000 gyventojų (rajono centrą čia turiu omeny, aišku), nu mano manymu, tai įstaiga reikalingiausia yra pati sau tikriausiai, bet čia ne dėl jų kažkokių kalčių ar ko, čia bendra aplinka, visas fonas formuoja jos tą būti, ten ratas sukasi toks, vat pajuokausiu, vieną mėnesį ratas į vieną pusę sukasi, kitą mėnesį į kitą, su tom vadinamom laisvom darbo vietom, kur čia gali gal ant dviejų rankų pirštų suskaičiuot jas aplamai paėmus“ (Ramūnas, 53 m.).

To paties informanto teigimu, UT negali daryti įtakos tokiems procesams kaip ekonominė recesija, darbo vietų mažinimas, įmonių uždarymas ir pan. Tai lemia, kad tarnybos klientai, kuriems nepavyksta įsidarbinti, jos akiratyje išlieka ne vienus metus:

„Tai po tų etatų mažinimų vėl reikėjo eit į užimtumo tarnybą, tai vat ir nuo tų 2009 metų kažkur sakykim vis protarpiais esu biržos klientas, su tokiais mažais, terminuotais padirbėjimais“ (Ramūnas, 53 m.).

Situacijos nepagerina ir kiti formalūs UT reikalavimai, pavyzdžiui, raginimas darbo neturintiems asmenims patiems ieškotis potencialių darbdavių ir šias

paieškas įrodyti jų parašais. Toks reikalavimas kai kuriais atvejais gali būti net stigmatizuojantis, nes mažesniuose rajonuose, kur dauguma žmonių vieni kitus pažįsta, darbdaviai gali nepasiūlyti darbo net neįvertinę tikrųjų asmens gebėjimų. Informantė pasakoja, kad būtent tokia situacija pasitaikė jai:

„Darbo birža tai labai erzino ir labai nepatiko tas įstatymas, ar kaip čia pavadinti, nes darbo birža visada, vat iki praeito karto, kai aš paskutinį kartą rugsėjo pradžioj lankiausi darbo biržos kabinete, tai visada reikalaudavo užpildyti lentelę, o ypač po koronos, kad aš būtinai turiu susirasti tą... nu kaip pasakyti, nu darbdavj, kad tas darbdavio vardas pavardė, telefonas., aš visur žinokit, pirma pradėjau parduotuves maisto prekybos, ėjau į norfą, ėjau į senukus, buvo pavasaris, direktorė mokyklos laikų, kadangi miestelis mažas, mano amžiną atilsį geografijos mokytojos dukra ir ji sako: aš tavęs tikrai nepriimsiu, nes tu visiškai nesupranti, ką čia reikia daryti toj parduotuvėj, <...> tu čia nemokėsi, nes čia reikia viską daryt, valymo darbai, ir tiesa dar dėl sveikatos, vagonus reikia iškraut, prekes“ (Elena, 53 m.).

Nepaisant bendros situacijos darbo rinkoje, kiti informantai akcentavo UT specialistų negebėjimą atsižvelgti į jų poreikius, išsiaiškinti situaciją ir pasiūlyti tinkamą darbo pasiūlymą ar paslaugas. Štai informantė pasakoja, kad UT specialistė ją konsultuodama tik atsitiktinai sužinojo apie jos turimą negalią, todėl daugiau kaip metus teikė jai netinkamus darbo pasiūlymus, be kita ko, tokius, kurie buvo laisvai prieinami internete ir informantė apie juos žinojo:

<...> „aš gal kokius metus ten buvau užsiregistravusi, ta darbuotoja man paskambino ir net nežinojo, kad aš neįgalumą turiu, nu ta prasme tik iš pokalbio išplaukė, nu tiesiog, ta prasme man siūlė kažkokius darbus skolų išieškojimo įmonėj pilnu etatu, tai aš sakau gal puse etato, nes neįgalumą turiu, tai net nebuvo niekur pasižymėjus, kad aš tą neįgalumą turiu. <...> aš man atrodo jau buvau mačiusi tą skelbimą ir man tiesiog elektroniniu paštu atsiuntė ir tipo suradom jums darbą, nu ta prasme, kad pretenduokit čia“ (Auksė, 39 m.).

Tokia situacija moterį paskatino atsisakyti UT paslaugų, todėl ji paprašė iš klientų sąrašo ją išbraukti, o darbuotoja toliau nesigilindama į galimą situacijos sprendimą (pavyzdžiui, pasiūlyti darbą puse etato) taip ir padarė: *„kai pasakiau, kad jau nenoriu būti, tai ir išbraukė“.*

Kita informantė pasakojo tiesiog nusivylusi UT teikiamomis paslaugomis, nustatyta tvarka ir reikalavimais, todėl lankymasis šioje įstaigoje reikalavo daug psichologinių pastangų. Jos nuomone, UT darbuotojai nebuvo empatiški, nesiekė nuoširdžiai padėti, nesigilino į moters situaciją:

„Aš esu visus kabinetus pakeitus per tokį ilgą laiką, aš tikiuosi iš jų pagalbos, kad jie mane kažkaip nukreiptų ir skatintų, tai žinokit per tuos 10 metų aš ištvėriau visokias būsenas, visokius pokalbius, tai žinokit nežinau kaip pavadint, neįaučiu, kad ten sėdėtų tokie žmonės, kurie suteikia pagalbą, aš nežinau, ar per daug noriu, nu bet man netiko, aš kaip

sakau, einu dantis sukandus, dėl to, kad aš nežinau, nes aš daug ką išbandžius, o tikiesi, lauki, bet kai nusivili vieną kartą, antrą, trečią, dešimtą..." (Angelė, 53 m.).

Interviu taip pat atskleidė, kad informantams sudėtinga susiorientuoti ir suprasti teisės aktų pakeitimus, jų pristatymus žiniasklaidoje, dėl to taip pat patiriama įtampa. Kita vertus, pasitaiko atvejų, kai UT darbuotojų veiksmai nėra paaiškinti klientui, todėl taip pat kyla nesusipratimų:

„Kadangi aš nuo 2012 darbo biržoj – sako, jus dabar išbraukiam iš bedarbio statuso ir aš sakau palaukit, man „Sodrai“ reikia susimokėti, tai čia pavasarį per radiją, per televiziją kalbėjo, kad brauks, ieškos šitų ilgalaikių – aš truputį išsigandau, tai darbo biržoj sako ne, kadangi jūs jau labai ilgai darbo biržoj. Nes aš dvejus kursus pabaigiau ir niekur nepriima“ (Renata, 39 m.).

Kitus asmenis registruotis UT motyvuoja ne galimybė gauti darbo pasiūlymus ar pagalbą įveikiant kliūtis darbinantis, bet tai, kad registruotiems UT asmenims gali būti mokama kokia nors išmoka, padengiamas privalomas sveikatos draudimo (PSD) mokestis ar kt. Informantė pasakoja, kad registravosi UT tik tada, kai buvo mokama vadinamoji darbo paieškos išmoka, kuri siekė 200 Eur ir tuo metu buvo didesnė nei socialinė pašalpa.

„Aš užimtumo tarnyboj buvau registravusis, iš tikrųjų registravausi tada, kai tas visas išmokas mokėjo“ (Auksė, 39 m.).

Jai pritaria ir kita informantė, kuri teigia, kad darbo paieška yra labiausiai nuo paties asmens motyvacijos ir pastangų priklausanti sritis, todėl net ir UT ar kitų įstaigų specialistai negali visiškai atsižvelgti į individualius poreikius. Būtent todėl pagrindinis dalykas, kuris suteiktą motyvaciją registruotis ir dalyvauti UT veiklose, galėtų būti už tai mokama išmoka:

„Nu žinokit, man atrodo, aš galiu ir savarankiškai darbo ieškotis, peržiūrėti skelbimus, parašyt CV, aš net nežinau ar kažkoks žmogus iš šalies čia labai gerai įsigilintų, nu tiesiog net nematau prasmės, nebent kokią pašalpą papildomą mokėtų, tai gal ir stočiau“ (Renata, 39 m.).

Daug pozityviau informantai atsiliepa apie anksčiau nagrinėto Užimtumo skatinimo ir motyvavimo modelio dalyviams teiktas paslaugas ir gautą pagalbą. Teigiama, kad savivaldybėje dirbančių atvejo vadybininkų pagalba yra veiksminga ir padeda ne tik darbinantis, bet ir įgyjant naujų žinių ar įgūdžių.

„Paskutiniu laiku per atvejo vadybininkę čia tie visi kurseliai, mokymai, ta visa programa, tai čia gal bent pusantrų metų sudalyvavau visokių paskaitėlių, lektorių visokių buvo, tai teko apturėt gal 12 ar 13 šitų užsiėmimų. <...> šiaip tai yra tos naudos, visada būna, atsirenki žmogus, su teisininku, advokatu neblogai yra, kam reikėjo net ir pagelbėjo, čia labai palankiom sąlygom, nes tų žmonių kiek čia tų grupių, dar rajone važinėja, ne vien mieste, rajone keliose vietose sudalyvauja, tai va buvo, pagelbėjo žmonėm, užvedė ant kelio ką reikia“ (Ramūnas, 52 m.).

Kita informantė pasakoja, koks jai svarbus asmeninis darbuotojo (užimtumo atvejo vadybininko) dėmesys ir ryšys su ja. Jos teigimu, asmeninis kontaktas su atvejo vadybininke leidžia labiau pasitikėti savimi, labiau atsiverti ir pasitikėti, o to trūkdavo tada, kai paslaugas gaudavo tik iš UT konsultantų:

Nes dabar vat ta pati pradžia ir ta pati [atvejo vadybininkė] – aš jai be galo dėkinga, kad ji man nors į savaitę kartą ar du paskambina ir ji sako, kad aš jaučiu, kad tu jau atsigavus, kad jau ne depresija“ (Regina, 53 m.).

Apibendrinant galima teigti, kad informantai UT pagalbą ir paslaugas vertina kritiškai. Ypač pasigendama detalesnio individualios situacijos vertinimo ir asmeninio dėmesio nedarbo problemoms. Kita vertus, pabrėžiama ir tai, kad dėl darbo vietų trūkumo ar ILNESOC poreikių ir kvalifikacijos neatitikties UT tiesiog negali pasiūlyti tinkamo darbo, o dėl ilgametės registracijos UT patirties ILNESOC yra nusivylę, jų nuomone, neveiksminga pagalba.

6.4.2. NVO pagalba: „Priimu racionalų sprendimą, kad kažkas padėtų man“

Pastebėtina, kad kai kurie informantai kliūčių darbinantis ir pagalbos jas įveikiant kontekste paminėjo nevyriausybinės organizacijas (NVO). Daugeliu atvejų NVO pagalba informantai kreipėsi tada, kai nusprendė, kad kitos valstybės ar savivaldybių įstaigos jiems nebepadės. Kai kuriais atvejais NVO pačios susirado savo klientus. Vis dėlto ne visi informantai buvo patenkinti NVO paslaugomis.

Informantė atksleidė, kad NVO ji labiau pasitiki, nes galvodama apie tokių iššūkių kaip, pavyzdžiui, skolos įveikimą pirmiausia nusprendė kreiptis į jai žinomą NVO, kadangi buvo įsitikinusi, kad čia jai bus suteikta ir atitinkama emocinė pagalba:

„Aš pirma galvoju vėžį susitvarkau, po to korona ir aš po to galvoju reikia prisiduot į kažkokią organizaciją, nes aš tų skolų viena emociškai, pradėjau gerti antidepressantus, nu iš žolyčių. <...>, nes aš mačiau, kad vėžį dar įveiksiu, bet su antstoliais ten, nu ta prasme jau nepajėgsiu emociškai. Aš ta prasme nu, priimu irgi racionalų sprendimą, galvoju reikia vyniot, kad kažkas padėtų man“ (Angelė, 53 m.).

Informantė Auksė pasakoja, kad į vieną iš įsidarbinti padedančių NVO kreipėsi pati, tačiau siūlomas darbo pobūdis neatitiko jos sugebėjimų, o organizacijos veiklos neskatinio jos labiau pasitikėti savimi, todėl siūlomose veiklose ji ilgai nedalyvavo:

„Labai ilgai baiginėjau tas studijas, aš tik prieš dvejus metus pabaigus turiu ir paskui bandžiau tų darbų ieškotis, bet kažkoks beviltiškumas buvo apėmęs. Dar aš kreipiausi į tokią organizaciją „Sopa“, tai ten išvis man siūlė kažkokias virvutes rišt, kažką ten, tai buvo toks beviltiškumas apėmęs, realiai aš ir tų virvučių pakankamai greitai nesugebėčiau rišti,

nu ta prasme, nes mano reakcija sulėtėjusi, nu ta prasme dėl to buvo beviltiškumas apėmęs dėl tų darbų“ (Auksė, 39 m.).

Informantė Reginos patirtys su NVO dar kitokios. Ji į žmonių su negalia sąjungos veiklas pateko ne kaip klientė, o kaip savanorė. Nors organizacijoje savanoriauja ir kitus žmones piešti moko jau daugiau kaip dešimtmetį, anot jos, jokio atlygio už tai negauna, o įsidarbinimo galimybėms buvo nepritaikiyta:

„O įsidarbinimo taip, kadangi tada, kada reikėdavo, dar pirmininkas buvo prieš tai kitas, tai kalbėjo su savivaldybe ir savivaldybė žino, kad aš seniau dirbau mokykloje ir kokia gabi aš esu, ir etato pusė man netiko, nes aš butą turiu išlaikyti, minimumo mokėti negali, o puse etato nesigavo, o kai dabar rašė tą projektą, tai sako sumokėkim, tai ne – sakė nėra tokių pinigų, tai aš sakau taip, kaip man sakė, aš labai norėčiau, kad man ar mėnesio pradžioje, ar gale, kad paskatinimą, aš nesakau, kad ten šimtus – nors 20, nors 40 eurų duotų, nu kaip sakau geresniems vaistams nusipirkti, aš labai norėčiau, bet taip nesigauna“ (Regina, 53 m.).

Negana to, savanorystei reikalingomis priemonėmis Regina turi pasirūpinti pati, todėl net popierių perka iš savo gaunamos pašalpos ir tai niekieno neverčia, tiesiog norėdama padėti kitiems:

„<...> o sąjunga ne, žinokit, čia skurdu yra, vat dabar akvarelės popierius pasibaigęs, vakar atėjo daugiau moterų, tai sakau kadangi aš neplanavau, kad tiek daug ateis, tiksliau nesitikėjau, tai sakau jums nepasakiau, kad atsinešti popieriaus, tai sakau, žinokit, popierius yra brangus ir pirmininkas mums jo neperka <...>, sakau šiandien neturiu, 12 dienų pašalpą perovės, tai nupirksiu dar vieną pakį“ (Regina, 53 m.).

Taigi, informantų patirtys rodo, kad, kaip aptarta 2.2.4 poskyryje, NVO taip pat gali būti reikšmingomis veikėjomis, siekiant padėti asmenims įveikti asmenines problemas ir įsidarbinti. Vis dėlto kai kurios NVO veiklos taip pat neatliepia individualių asmenų problemų, veiklos ne visada pritaikomos pagal jų poreikius, todėl įsitraukimas į veiklas ne visais atvejais pateisino informantų lūkesčius.

6.5. Dabartinė padėtis ir jos vertinimas

Dabartinės padėties vertinimas siejamas su subjektyviu savo sveikatos ir pajamų vertinimu. Šios vertinimo dimensijos svarbios, kaip matyti teorinėje dalyje, socialinio mobilumo tyrimuose akcentuojama ne tik profesinė, išsilavinimo padėtis, bet ir sveikatos bei pajamų perspektyva. Todėl pastarųjų dimensijų vertinimas gali padėti suprasti ne tik papildomas intrageneracinio socialinio mobilumo kliūtis, bet ir socialinio investavimo paradigmos principų įgyvendinimo sėkmę iš subjektyvios ILNESOC perspektyvos.

6.5.1. Sveikatos būklė: „Mano darbas yra sveikimas“

Kaip žinoma, gera sveikata yra vienas iš socialinio mobilumo aukštyn veiksnių. Tyrimai rodo, kad asmenys ir subjektyviai mano, kad prasta sveikata turi įtakos mažėjančioms pajamoms, galimybėms dirbti ir įsidarbinti (Graff et al., 2022). Informantės Auksės teigimu, būtent jos sveikatos būklė lėmė tai, kad ji „nuleido savo gyvenimo standartą“, kitaip tariant, susitaikė su esama padėtimi ir aktyviai nesiekia įsidarbinti:

„Nežinau, aš jau su savo sveikatos būkle apsipratau ir darau ką galiu padaryt, nu tiesiog aš jau gyvenimo standartą nuleidus pagal dabartines aplinkybes, nu nežinau, šiaip nėra labai blogai, būna žmonėms ir blogiau“ (Auksė, 39 m.).

Kai kurie jau anksčiau atlikti tyrimai rodo, kad prasta sveikata tiesiogiai paveikia socialinio mobilumo aukštyn galimybes (Dahl, 1996). Paklausta, ar esant gerai sveikatai jos gyvenimas būtų susiklostęs kitaip, moteris atsakė nedvejodama:

„Man atrodo, kad labai daug įtakos turi, nes aš gerai mokiausi, jeigu būčiau pabaigus universitetą, tai, man atrodo, aš tikrai būčiau gerą darbą turėjus, nu ta prasme, man atrodo, aš tokį normalų suaugusio žmogaus gyvenimą gyvenčiau, gal ir paskolą jau būčiau paėmus, butą turėčiau, man atrodo, visai kitaip gyvenčiau“ (Auksė, 39 m.).

Informantas Ramūnas pasakoja, kad vien abejonės dėl savo sveikatos problemų yra trukdis bandyti įsidarbinti, nes jis neužtikrintas dėl savo sveikatos būklės ateityje:

„Nu tai matai ta hipertenzija, aš anksčiau dar kurį laiką ją ir užleidau, ji čia buvo, nesimatuodavau kraujospūdžio, dabar jau pusmetį gerą turiu aparatą namuose išigijęs <...>, o širdies veiklos neiškumas, pats kraujospūdis neprideda sveikatos ir kitiem organam, tai vat dabar jau žiūriu kitaip. Bet vat fizinio tam tikro krūvio tokio, nu kaip pasakyt, jei intensyvumas bus didesnis, kaip perneščiau, vat šito negaliu pasakyt, nes jo taip sakant nėra, kas liečia fizinį intensyvesnį darbą, ot bala žino, kaip būtų“ (Ramūnas, 52 m.).

Dėl minėtų hipertenzijos problemų jam teko apsilankyti ir sveikatos įstaigoje. Tiesa, skubios pagalbos priėmimo skyriuje vyras susidūrė su atsainiu gydytojų požiūriu, todėl ši situacija lėmė tai, kad sveikatos įstaigų paslaugas informantas iki šiol vertina neigiamai:

„<...> pavasario periode gal 3 sykius teko kviestis [greitąją pagalbą], nes tas spaudimas buvo pradėjęs šuoliuot. <...> Nu ir žinot, toks pasirodė darbas visai dzin iš jų pusės – pažiūri, paklauso, nieko nepasako, kas yra ir važiuoja, o tai kas sakau čia buvo, ką radot jūs kažką, ką jum rodo sakau, tarytum patys nesupratų. O kartą nuvykus į ligoninės priėmimo skyrių, tai jau buvo vėlyvas labai vakaras, <...> pasirodo madam [gydytoja] gal buvo užmišus, miegojo žinai, tas priėmimo skyrius tai ten tamsu, įėjom, nieko žmonių nėra, tamsu visiškai, kažkokia viena išlindo, kaip zombis susivėlusiais plaukais, nu tai žinot įspūdis

buvo geras tam vakarui, net norėjo namo paleist, apžiūrėjo, apžiūrėjo atžagariom rankom“ (Ramūnas, 52 m.).

Kai kurie informantai savo sveikatos būklę vertina akcentuodami amžių, pasakoja, kad anksčiau turėjo daugiau fizinių jėgų, tačiau objektyviai įvertina ir tai, kad turi įvairių žalingų įpročių. Įdomus aspektas yra tas, kad, anot informanto Algio, gyvenančio nakvynės namuose, nuolatinė įtampa dėl būsto neturėjimo ir mąstymas, kur užsidirbti pragyvenimui, taip pat blogina sveikatos būklę ir motyvaciją keisti savo gyvenimą:

„Dabar va sakysim prie tų bardiūrų, nu prie va šitų trinkelių, tu ką aš pasižiūrėjau, ne tas amžius, mityba gal ne ta, aplinka ne ta, nu aišku tas parūkymas, žalingi va tie įpročiai biški, jie duoda per sveikatą, labai jie duoda per sveikatą tiesiog. Paprasčiausiai jau matai, kad tu negali to, ką galėjai prie kiek metų anksčiau paprasčiausiai. Matot, kaip sakau aplinka, nes toks psichologinis spaudimas, kai tu galvoji, čia aš sakykim gyvenu, žinau, kad po kelių mėnesių bus komisija, ar man pratęs sutartį, ar nepratęs... čia galvoji va atšils oras, čia man reiks padirbti, čia va dabar be darbo pasiskolinau, čia va reiks atiduot, tais rūpesčiais tu apsikrauni... <...> nu ir tiesiog aš savo sveikatą vertinčiau kokiais septyniais šešiais balais dešimtbalėj sistemoj“ (Algis, 44 m.).

Kai kurios su sveikata susijusios aplinkybės pakerta informantų pasitikėjimą savimi ir taip pat tampa kliūtimis, kurios riboja motyvaciją ir galimybes įsidarbinti ar apskritai aktyviai įsitraukti į kitas visuomenines veiklas. Tokia kliūtimi, pasak informantės Danutės, jai tapo dantų netekimas, o dėl to ji nuolat kompleksuoja ir nepasitiki savimi, tačiau dėl lėšų trūkumo pati šios problemos negali išspręsti:

„Mmm, turėčiau dantis, tai būčiau pati laimingiausia, bet to nėra, <...> niekas negali padėti“ (Danutė, 43 m.).

Kaip sveikatos būklę lemiantis veiksnys buvo paminėtas ir COVID-19 virusas. Kaip žinoma, visuomenėje pasitaikė daug kontraversiškos informacijos dėl skiepu, ligos plitimo, situacijos kitose šalyse. Todėl, nors informantas Juozas savo sveikatą vertina gerai ir nemano, kad ji gali trukdyti dirbti, suabejoja, kaip jo savijautą paveiks skiepai:

„[Sveikatą vertinu] puikiai puikiai. Paskiepijo, aišku, rizika buvo, žinot, čia visokių kalbų, bet nu kažkaip ir praslydau, du okulus gavau ir gyvenu toliau, nežinau. Kol kas jokių nusiskundimų nėra. Tik, kad tas kaukes verčia, bet aš niekur nenešioju, nežinau, gal dar, duok dieve, neteks man pažinoti kas tas virusas, bet nu va visą tą laiką ir Baltarusijoje buvau, ir Lenkijoje buvau, nu jokių covido, nežinau. Nu gal imunitetas neblogas, bet teko pasiskiepyti, o kaukė man nepatinka, nes aš turiu kvėpuoti, profesoriai irgi pasakoja, kad žmogus turi normaliai gauti oro, nes paskui sako tos ligos ir lenda, žmonės pradėjo kaukes nešiot, organizmas mažai deguonies ir lenda visos nesąmonės“ (Juozas, 42 m.).

Informantė Regina pritaria ir teigia, kad pandemija sugriovė jos planus mėginti susirasti darbą užsienyje. Nors apskritai šiuo metu savo sveikatą vertina gerai,

tačiau prieš keletą metų avarijoje patirta stuburo trauma taip pat sumenkino psichiką savimi:

„Sveikata tikrai gera, tai sakau, jeigu ne ta korona ar dar kažkas, tai kažkaip kirba mintis, kad važiuot į kažkokią šalį, nes aš noriu ir kalbą lavinti, ir kažkur atsistoti, kur stipri bazė, tai žinokit minčių daug visokių, bet aš bijau dėl sveikatos, todėl, kad Anglijoje kai gyvenau, ten, žinokit, neturint savo transporto, teisių neturėjau niekada – tik tai dviratis, čia, žinokit, bijau dėl sveikatos, todėl, kad stuburo trauma yra, tai aš bijau dėl to ir tiesiog vat tokios abejonės“ (Regina, 53 m.).

O štai informatė Auksė atskleidžia, kad visuomenėje vis dar sunkiai suprantamos ir stigmatizuojamos su psichika susijusios ligos. Jos teigimu, artimieji nesupranta, kaip ji būdama fiziškai sveika negali dirbti, nors jos psichinė sveikata to daryti vis dar neleidžia:

„Tai kad iš aplinkinių kaip tik jaučiu tą spaudimą, kad ta prasme taigi pabaigai mokslus, tu protinga mergaitė, tu čia viską gali. Va mano teta sako taip geranoriškai, nu ta prasme, kitiems atrodo, kad rankas, kojas turiu, kažkokia šizofrenija buvo, tai jos jau nėra ir čia gali viską daryti. Tai gal kaip tik priešingai iš aplinkinių toks standartas, kad man čia viskas gerai, jeigu sėdėčiau neįgaliojo vežimėlyje, tai visiems būtų aišku, kad man negerai, o kadangi čia kažkas tokio neapibrėžto, tai galbūt priešingai – viską tu čia gali“ (Auksė, 39 m.).

Kitiems informantams, pavyzdžiui, Elenai „sveikimas yra darbas“, nes tai yra pagrindinis prioritetas šiandieniniame gyvenime. Jos nuomone, iki galo nepasveikusi ji darbo net nemėgins ieškoti:

„Nu neieškau, nes ta prasme, mano darbas yra sveikimas, žiauriai sunku, skausminga ir ta prasme tu pasportavęs, patempęs, sutempęs tuos raumenis, tu dvi valandas esi nedarbingas, nu ta prasme aš leidžiu sau pailsėti, nu tai kur tu dirbsi, tai čia mankšta irgi darbas“ (Elena, 53 m.).

Nustatytas ribotas darbingumo lygis informantui Žydrūnei tapo taip pat didele kliūtimi. Nors, kaip sakė anksčiau, jis galėtų dirbti jam pritaikytus darbus ir šiuo metu tai daro nelegaliai, gydytojų išvada, anot jo, rodo, kad šiuo metu dirbti negali:

„<...> dabar dirbti aš negaliu, čia parašyta: skausmai juosmens dalyje, judesiai skausmingi, riboti, stuburo atraminė funkcija sutrikus – dirbti negali, reikalinga neurologo konsultacija, kreiptis dėl pakartotino lygio nustatymo“ (Žydrūnas, 43 m.).

Taigi, akivaizdu, kad kone visi kalbinti ILNESOC informantai turi vienokių ar kitokių sveikatos problemų, ir jos ne tik apriboja galimybes įsidarbinti, bet ir labai paveikia bendrą pasitenkinimą gyvenimu. Atsižvelgiant į tai, kad sveikata yra vienas iš pagrindinių intrageneracinio ir intergeneracinio socialinio mobilumo veiksnių, vertinant ILNESOC įsidarbinimo galimybes būtina atsižvelgti ir į patiriamus sveikatos iššūkius.

6.5.2. Pajamos: „Komentuot nėra ko – pamatai skaičius ir aišku“

Kaip jau paaiškėjo šioje ir ankstesnėse tyrimo dalyse, pagrindinės ILNESOC pajamos – iš pinginės socialinės paramos sistemos arba iš įvairių nelegalių darbų. Be to, ne vieno ILNESOC galimybę gauti pajamų sunkina turimos skolos, sveikatos problemos, būsto išlaikymas ir kt. Be to, pajamos gali būti vertinamos ir kaip socialinio mobilumo matavimo dimensija (žr. 1.4 skyrių), todėl šiame poskyryje analizuojama ir vertinama informantų pajamų situacija ir jos įtaka socialiniam mobilumui.

Informantai akcentuoja, kad finansinis nesaugumas ir nestabilumas visų pirma kelia didelę įtampą ir stresą, o tai, kaip minėta anksčiau, neigiamai paveikia ir sveikatą:

„Nu galvą skauda žinokit, nuo galvos tai smegenų neskauda, kas skauda tai kraujagyslės – įtampa. Nu taip, tai vis tiek, po pusės mėnesio, tu pabandyk metų metus išgyvent, o ta prasme mano aliejukas, kurį aš geriu, 30 eurų kainuoja 250 g.“ (Elena, 53 m.).

Taigi, socialinės išmokos kaip paskutinis pajamų šaltinis padeda ne tik išgyventi, bet ir psichologiškai geriau jaustis:

„<...> čia kai mes gaunam tas išmokas, nervam iškart geriau pasidarė, nu ta prasme atsipalaidavo ta socialinė įtampa, dingo tas stresas“ (Regina, 43 m.).

Kitas informantas socialines išmokas laiko tik dėmesio neverta valstybės pagalba, kurios, anot jo, tiksliai neskaičiuoja, tačiau baziniams pragyvenimo poreikiams to pakanka. Vertinant šias subjektyvias patirtis svarbu atsižvelgti į anksčiau ekspertų minėtą žemų lūkesčių ir adaptacijos riziką, kad žemesnio išsilavinimo, pajamų ir profesinio statuso asmenys neidentifikuoja problemos, prisitaiko prie turimų išteklių ir situacijos. Informantas mano, kad užtikrinti bazines pajamas yra valstybės konstitucinė pareiga, o šiuo metu gyvena nakvynės namuose, todėl būsto išlaikymo išlaidų nepatiria:

„Matote, kada žmogus dirba, jis gauna tiesiog vienas pajamas, kada žmogus sėdi ant tų vadinamų rusiškai kaip žargonu vadina „padačkių“, kur valstybė rodo, kad kažką tai duodam, privalom kažką tai skirti biskį daugiau, tai kaip sakant aš šitos sąmatos pas save nesuvedinėjau. Aš tiesiog primečiau, kad man užtenka, valstybė kažkiek tai pagal konstituciją kažką tai man biškį suteikia, sakysim būstas pigesnis kažkokį procentą savivaldybė padengia, kai sakant, ir bandai kažkaip tai laviruot tiesiog“ (Gedas, 45 m.).

Sudėtingesnė situacija, anot informanto Žydrūno, yra tų, kurie nedirba ir turi išlaikyti šeimą. Dėl sveikatos problemų šiuo metu negalintis dirbti vyras vienas augina tris vaikus, o socialinės pašalpos nesikreipia dėl to, kad nereikėtų atlikti visuomenei naudingos veiklos. Tokia situacija signalizuoja ir apie pinigines socialinės paramos nepaėmimo atvejus, kurie sąlygoti tiek galimos stigmatizacijos,

tiesiai tam tikro nerimo, kad specialistai, atsakingi už paramos skyrimą, neįvertins asmens šeiminių aplinkybių, sveikatos padėties ir kt.:

Informantas: „Šiuo metu dabar tik už vaikus gaunu, o paskui kai išsioperuosiu, iš naujo už grupę susitvarkysiu. Tai kiek čia dabar išeina, 350 ir sodra už kiekvieną vaiką po 75 eurus, jei neklystu, nu išeina grubiai 500 kažkur. <...> pašalpos negaunu, nes biržoj nestoviu, dėl to galvoju, kad galėčiau į tą biržą įstoti, bet kai man ant popieriaus yra, kad aš 70 procentų darbingas tipo, tai man jau reiktų atidirbti viešuosius darbus.

Tyrėjas: Mhm, dėl to vadinamo atidirbimo už pašalpą nelabai norit?

Informantas: Nu jie labai taip varo dirbti, bet sakau man sveikata neleidžia, sako mums neįdomu, yra tokia pažyma, tai reiškia gali dirbti, tu gali, negali – eik imk biuletinį ar ką nors daryk. O taip biuletenio niekas nerašo“ (Žydrūnas, 43 m.).

Nors, kaip jau minėta, dažnas ILNESOC prie savo pajamų prisideda dirbdamas nelegaliai, kai kuriais atvejais veikia ir neformali šeimos parama ar kiti socialiniai ryšiai, todėl turimas socialinis kapitalas tokiais atvejais atlieka svarbų vaidmenį gerinant finansinę situaciją:

„Mano pajamos yra apie 300 tų visų pašalpų gaunu – neįgalumas ir vienišo asmens išmoka ir apie 300 tėvai duoda“ (Auksė, 39 m.).

Moters nuomone, valstybės skiriama parama jai yra per maža, tačiau, anot jos, svarbu įvertinti, kokie valstybės pajėgumai ir ištekliai gali būti skiriami išmokoms. Nepaisant to, informantė neslėpė, kad be anksčiau minėtos šeimos paramos išgyventi būtų sunku:

„Nu aš manau, kad tos išmokos per mažos neįgaliesiems, aišku, sunku man įvertinti, kiek man valstybė galėtų daugiau mokėti, aš net nežinau, kaip čia apskaičiuoti ir kaip pamatuoti, bet realiai užtikrinti normalų gyvenimo standartą tos išmokos yra tikrai per mažos, bet kiek realiai valstybė būtų pajėgi mokėti tų išmokų mokėti, tai aš nežinau iš tikrųjų, tiesiog aš iš praktinės pusės galiu pasakyti, kad jei man būtų skirta 300, tai nežinau ką aš valgyčiau ir kuo aš rengčiausi, jeigu tik tuos 300 turėčiau“ (Auksė, 39 m.).

Tie asmenys, kurie gauna socialinę pašalpą, pakitus pajamoms turi pateikti dokumentus, kurie įrodytų šių lėšų kilmę, o papildomos pajamos taip pat sumažina ir socialinės pašalpos dydį. Būtent todėl pabrėžiama, kad ne visais atvejais informantai nori priimti ir savo vaikų teikiamą finansinę pagalbą, ypač jeigu pinigų negali perduoti grynaisiais:

„Jo, bet vasarą aš išvis negavau kompensacijos, nes vėlavo mokesčiai, su ta elektra be tvarkė, tai kai gavau 161 eurą ir jį beveik atidaviau visą, nes nebuvo kompensacijos, man liko duonai 20 eurų, tai žinokit nenoriu prisiminti rugpjūčio nei rugsėjo, labai sunkūs buvo du mėnesiai, vaikams nediršau skambinti, nes vaikai man į banką negali pervesti, suprantat kaip yra“ (Angelė, 53 m.).

Menkos pajamos, pasak informantės Reginos, skatina sumažinti savo lūkesčius, gyventi šia diena ir stengtis išgyventi su tiek pinigų, kiek jų turi:

„Aš išmokau džiaugtis kiekviena diena, aš per daug nieko nebeplanuoju, kad sau tiesiog, kad čia ir dabar gyvenu, šiandien pavalgius, nu jeigu nepavalgiau, tai iki pietų pavalgiau – gerai, jeigu nepavalgiau vakarienės – dar geriau, tai vat taip ir gyvenu žinokit, nes tikrai trūksta [pinigų], norisi ir vitaminų, nu daug ko norisi, bet tiesiog nustumi tas mintis“ (Regina, 53 m.).

Su tokia pačia situacija susiduria ir informantė Elena, kuriai turimos pajamos neleidžia jaustis oriai:

„Nu bet sakau, pinigėlių tai žiauriai norėtusi, tokio truputėlį pajauts žmogiško... nes dabar nieko, važiuot niekur negali, koncertų nu būna nemokamų, tai kai vyksta parodos kas vyksta, tai stengiuos dalyvauti, bet aš pačioj Lietuvoj nesu niekur buvus, nes vienas sūnus užsienyje, o kiti irgi kabinasi gyvenime žinokit, nėra to stipraus pagrindo“ (Elena, 53 m.).

Moters teigimu, papildomų pajamų ji galėtų užsidirbti iš savo pomėgio – tapybos, tačiau kiekvienas legaliai parduotas paveikslas gali lemti, kad ji neteks būsto šildymo kompensacijos ir socialinės pašalpos. Žinodama, kad parduoti kūriniai jai vis tiek neatneš stabilių pajamų, moteris vengia pradėti individualią veiklą ar įsigyti verslo liudijimą:

„Noriu stipriąją pusę atrasti, kad aš kažkaip per tapybą – ne šimtais, ne tūkstančiais, bet kadangi aš turiu bedarbio statusą, patento bijau pirkti, todėl, kad aš neparduosiu kiek reikia, nu suprantat, va kur yra baisioji pusė, aš patento negaliu pirkti, <...> aš negaliu parduoti savo darbų, nes jeigu kiekvienas euriukas atsiras, aš jį turiu parodyt, man atims kompensaciją butui, negausiu pašalpos, bet aš noriu gyvent savarankiškai, bet uždirbdama nors tą minimumą, nes pavargau gyventi su ta pašalpa, aišku džiaugiuosi, kad ją dar moka, butą žiemą kompensavo – tai vat tokie baisiausi dalykai yra“ (Elena, 53 m.).

Informantė Renata nedetalizavo, kiek lėšų reiktų oriam pragyvenimui, bet pabrėžė, kad pašalpos gavėjos statusas menkina jos savivertę, o nuolatinis pinigų trūkumas verčia prašyti vaikų paramos:

„<...> ir taip aišku, kiek reikia žmogaus pragyvenimui, kad egzistuotum ir gyventum, tai čia nereikia net garsinti šitų dalykų, mes puikiai žinom, bet sakau, man norisi, kad nereiktų prašyt vaikų, aš noriu tiesiog tokio truputėlį žmogiškesnio gyvenimo, nes aš sakau, man jau nebe 20, kažką atsinaujint norisi ir norisi, kad aš būčiau įvertinta ir atitinkčiau tą savo vertę, o ne tik statusas – pašalpininkė“ (Renata, 39 m.).

Informantas Ramūnas atskleidė, kad menka gaunama parama lemia tai, kad būtina ieškoti kitų pajamų šaltinių, tačiau kartu siekiant išlaikyti ir gaunamą pašalpą:

„Matematiškai taip ir praktiškai. Nors žinot, vis tiek ta suma ji, kaip čia pasakius, labai taip sakant komentuoat nėra ko, pamatai skaičius ir aišku, visi juk supranta, kad už tokią sumą žmogus mėnesį laiko tu neištempsi, tai vat tenka dar pačio sumanumo dasijungt viena kita dešimtaine per mėnesį. Nu nesusiveda galai niekaip, kur tau čia susives“ (Ramūnas, 52 m.).

Viena iš galimybių, kuria gali pasinaudoti ILNESOC ir kiti nepasiturintys gyventojai, – kreiptis į savivaldybę dėl papildomos piniginės socialinės paramos, kuri skiriama savivaldybės nustatyta tvarka, įvertinus konkrečią besikreipiančiojo situaciją. Informantė Auksė teigia, kad vieną kartą tokią paramą gavo, tačiau vėliau nebeatitiko savivaldybės paramai gauti nustatytų kriterijų, nors jos situacija iš esmės nepasikeitė:

„Socialinė darbuotoja buvo seniau pasiūliusi kažkokią papildomą išmoką iš Vilniaus savivaldybės, bet dabar aš pažiūrėjau, kad ten jau nebėra tų išmokų, ten kažkokios tikslinės pašalpos būna, bet aš dabar neseniai pažiūrėjau, kad labai susiaurintas sąrašas, kokiems atvejams jos gali būti skiriamos, tai net susiaurėjo tas ratas“ (Auksė, 39 m.).

Apibendrinant galima teigti, kad, kaip ir buvo tikėtasi, ILNESOC savo pajamų situaciją vertina kaip prastą. Daugelio jų pajamos susideda tik iš piniginės socialinės paramos sistemos gaunamų išmokų, todėl, kaip atskleidė informantai, siekiama prie jų „prisidurti“ iš kitų šaltinių – daugiausia nelegaliai uždarbiaujant. Tokia situacija dažniausiai susidaro dėl to, kad negalėdami rasti ir dirbti nuolatinių darbų ILNESOC nenori atskleisti savo gaunamų papildomų pajamų kilmės, nes tai lemtų piniginės socialinės paramos netekimą dėl viršijamų pajamų. Taigi, piniginė socialinė parama šiais atvejais neatlieka socialinio investavimo paradigmoje apibrėžto „buferio“ vaidmens, nes ne tik yra nepakankama pragyventi, bet kartu ir neskaitina laipsniškai integruotis į darbo rinką. Be to, pašalpos gavėjo statusas ilgainiui menkina jos gavėjų savivertę ir stigmatizuoja. Taip pat akcentuotina, kad šeimos narių teikiama piniginė parama sudaro svarbią bendrų pajamų dalį, o be jos lėšų pragyvenimui būtų gerokai mažiau.

6.6. Apibendrinimas

Taigi, biografinių interviu su ILNESOC analizė atskleidė jų gyvenimiškas patirtis, asmeninio gyvenimo detales, nedarbo priežastis ir įsidarbinimo iššūkius. Tai padėjo ilgalaikio nedarbo, socialinės paramos gavimo ir socialinio mobilumo procesus ne tik vertinti statistikos ar institucijų ekspertų vertinimų kontekste, bet ir aptarti informantų gyvenimą kaip „virtinę lūžių“ (Giddens, 2000). Pažymėtina, kad socialinio mobilumo tyrimuose pastaraisiais metais stiprėja kokybinė jo tyrimo tradicija, aktualizuojanti individualių patirčių reikšmę (Folkes, 2022).

Nustatyta, kad visų ILNESOC vaikystę ženklino sudėtingi iššūkiai, susiję su įvairiais šeimoje patirtais sunkumais, o tai lėmė sudėtingą intrageneracinio socialinio mobilumo kelio pradžia. Patirtas skurdas, smurtas, tėvų alkoholio vartojimas, nutrūkę ryšiai su giminėmis, institucinės patirtys ir kt. lėmė ankstyvą savarankiško gyvenimo pradžia, sunkumus mokykloje ir nesklandų mokslų tęsimą arba įsiliejimą į darbo rinką. Šie aspektai rodo, kad informantams svarbiuose gyvenimo

pradžios laikotarpiuose trūko prieigos prie kokybiško išsilavinimo, ikimokyklinio ugdymo įstaigų, jų tėvams nebuvo suteiktos galimybės suderinti šeimines ir darbo rinkos pareigas, o tai turėjo įtakos jų raidai ir resursų (finansinių, socialinių, kultūrinių) šeimoje trūkumui.

Pažymėtina, kad visi ILNESOC informantai turi trumpesnę ar ilgesnę darbo patirtį. Pirmosios darbinės patirtys fiksuojamos dar tada, kai jie būdami nepilnamečiai talkindavo tėvų darbuose ar laikinai įsidarbino vasarai. Atsižvelgus į papasakotas šeimines aplinkybes nustatyta, kad šie darbai buvo daugiau būtinybė nei savarankiškas pasirinkimas. Tokia situacija susidarė daugiausia dėl to, kad dėl įvairių žalingų įpročių tėvų darbinė karjera buvo fragmentuota, neretai šeimą išlaikydavo tik vienas iš tėvų. ILNESOC tėvų profesinė karjera taip pat išsiskyrė tuo, kad jų dirbami darbai neatitiko įgyto išsilavinimo arba nereikalavo specialios kvalifikacijos. Šis dalyvavimo darbo rinkoje fragmentiškumas fiksuojamas ir ILNESOC intrageneracinėje perspektyvoje. Informantų papasakotos istorijos parodė, kad darbinė karjera vystėsi nenuosekliai, nebuvo darbo vietų, kuriose būtų išdirbama ilgą laiką. Tai lėmė dėl įvairių priežasčių įvykdavę įmonių bankrotai, informantų asmeninės priežastys, įgyto išsilavinimo ir profesijos neatitiktis nuolat besikeičiantiems darbo rinkos poreikiams.

Aiškinantis, kodėl ILNESOC ilgą laiką sunkiai sekasi įsidarbinti, paaiškėjo, kad neįsidarbinimo priežastys dažniausiai susijusios su skolomis, susisiekimo keliais sunkumais, žalingais įpročiais, motyvacijos ir socialinių įgūdžių stoka, sveikatos problemomis, darbo patirties trūkumu, darbo vietų stoka ir kt. Informantai pripažįsta, kad siekdami įveikti šiuos iššūkius jau ne vienus metus yra registruoti UT arba dalyvauja NVO veiklose, tačiau ir tai nepadėjo pagerinti jų gyvenimo. Viena vertus, jų nuomone, institucijos nepajėgios išspręsti jų problemas ar atliepti individualius poreikius, pasiūlyti tinkamą darbą. Kita vertus, kaip paaiškėjo vėliau vertinant savo pajamų situaciją, ILNESOC ir patys ne visada suinteresuoti keisti situaciją, nes bijo prarasti socialines išmokas, patekti į antstolių akiratį ir pan. Vis dėlto pripažįstama, kad nuolatinis pajamų trūkumas kelia didelę įtampą, stresą, skatina nuolat galvoti apie pragyvenimą, o tai neigiamai veikia sveikatą ir bendrą savijautą.

7. DISKUSIJA

Disertacijos tyrimu siekta atsakyti į klausimą, kokie yra pagrindiniai ILNESOC intrageneracinio ir intergeneracinio socialinio mobilumo veiksniai, nustatyti, kas ir kodėl lemia, kad asmenys ilgą laiką nedirba ir gauna socialinę paramą, nepakeičia savo socialinės pozicijos. Kitaip tariant, tyrimu siekta išskleisti ir dekonstruoti ilgalaikių bedarbių ir socialinės paramos gavėjų padėtį: nedarbo ir socialinės paramos gavimo priežastis, aplinkybes, ilgalaikiškumą ir kt., nustatyti, kokios priemonės padeda šią situaciją keisti. Šie elementai nagrinėti atsižvelgiant į modernizacijos, socialinės stratifikacijos, kultūrinio ir socialinio kapitalo bei socialinio investavimo teorines prieigas ir vertinami skirtingų socialinio mobilumo matavimo dimensijų perspektyvoje. Sociologinių teorijų kontekstas pabrėžė ir leido įvertinti skirtingų ir nelygių socialinių visuomenės grupių padėtį (socialinės stratifikacijos teorija) ir struktūrinių pokyčių darbo rinkoje reikšmę (modernizacijos teorija), neigiamą socialinių ryšių, atskirties, stigmatizacijos įtaką (kultūrinio ir socialinio kapitalo teorija), žiniomis ir paslaugomis grįstos ekonomikos, sklandžių perėjimų į darbo rinką ir minimalių pajamų apsaugos svarbą (socialinio investavimo teorija). Šių teorijų jungimas ir žvilgnis į ILNESOC socialines problemas, taip pat į integracijos į darbo rinką iššūkius per socialinio mobilumo prizmę yra nauja ir originali prieiga sociologiniame tokios tematikos tyrimų diskurse. Ankstesnių tyrimų duomenys rodo, kad ilgalaikis nedarbas lemia didelius reintegracijos į darbo rinką sunkumus, o tai ilgalaikėje perspektyvoje sukelia kitų socialinių ir asmeninių problemų. Taip pat pripažįstama, kad kuo ilgesnis nedarbo laikotarpis ir kuo ilgiau išlieka socialinės paramos poreikis, tuo sudėtingiau integruotis į darbo rinką.

Teoriškai teigiama, kad socialinio mobilumo galimybės yra didžiausios tose visuomenėse, kuriose nelygybės mastai yra maži, o dabartinis statusas nepriklauso nuo socialinės kilmės. Visų disertacijoje atliktų tyrimų metu paaiškėjo, kad pažeidžiamos visuomenės grupės susiduria su socialinės kilmės įtaka, o tai ypač aktualu ILNESOC grupei. Tyrimas rodo, kad tėvų kilmė, spragos švietimo sistemoje, ekonominė nelygybė, kultūrinio kapitalo stoka tampa reikšmingomis kliūtimis siekiant geresnės socialinės pozicijos – aukštesnio išsilavinimo ir pajamų, geresnės profesijos.

Užimtumo skatinimo ir motyvavimo modelis – pirmasis bandymas atkreipti dėmesį į ILNESOC?

Šio darbo įvade teigiama, kad daugelyje modernių visuomenių jau įvyko perėjimas nuo gerovės teikimo (*angl. welfare*) prie aktyvaus skatinimo dalyvauti darbo rinkoje (*angl. workfare*) (Bonoli, 2010). Yra žinoma, kad dauguma Europos šalių vy-

riausybių sugriežtino paramos išmokų gavimo sąlygas, nes dosni socialinės paramos sistema pradėta vertinti kaip skatinanti darbingo amžiaus gyventojus nedalyvauti darbo rinkoje (Venn, 2012). Diop-Christensen (2015) nuomone, nedirbantys socialinių pašalpų gavėjai turi atitikti nustatytus kriterijus, įrodančius jų aktyvias pastangas ieškoti darbo. Tai akcentuoja ir ne vienas ES institucijų paskelbtas dokumentas ir teiktos rekomendacijos, pavyzdžiui, Aktyvios įtraukties strategija. Kitaip tariant, vis labiau ieškoma priemonių, kurios leistų nuo socialinės paramos pereiti prie socialinės įtraukties per užimtumą. Pastebėtina, kad tokios priemonės Lietuvoje pradėjo rasti tik visai neseniai, pavyzdžiui, piniginės socialinės paramos sistemoje 2018 m. įvedus jau minėtą darbinių pajamų neįskaitymą (*angl. disregard income*) arba 2013 m. socialinę pašalpą įsidarbinus. Vis dėlto Gruževskis, Krutulienė, Miežienė (2021) konstatavo, kad nepaisant 2009–2019 m. gerėjančių tendencijų, įgalinančių paslaugų prieinamumas Lietuvoje yra nepakankamas. Lietuvoje per ilgai tikėtasi, kad socialinės paramos gavėjų užimtumo klausimais pasirūpins UT, kurioje jiems privalu registruotis. Vis dėlto ilgalaikio nedarbo statistikos ir pastaraisiais metais pradėtų vykdyti užimtumo srities reformų analizė atskleidė, kad ilgalaikis nedarbas reikšmingai susijęs su socialinės paramos sistema, o žvelgiant plačiau – yra nulemtas įvairių socialinės politikos sričių sisteminių spragų. Tik tokių iniciatyvų taikymas parodė ir išryškino, kad nedarbas susijęs ne tik su tam tikrais žmonių pasirinkimais, bet ir įvairiomis kitomis aplinkybėmis (sveikata, susisiekimo galimybėmis, skolomis ir pan.). Taip pat ir ankstesni užsienio šalyse atlikti tyrimai (Bickovska, 2018, Bickovska, 2017, Spermann, 2015 ir kt.) patvirtino, kad, taikant įvairias aktyvavimo priemones ir siekiant įdarbinti asmenis, visų pirma svarbu įvertinti jų sveikatą, šeiminius įsipareigojimus, turimas priklausomybes, galimas nelegalias veiklas.

Darbo autoriaus tyrimo metu surinkta informacija ir bendravimas su užimtumu, socialinės apsaugos ir kitais specialistais parodė, kad iš pradžių Modelio iniciatyva nesulaukė didelio palaikymo. Manyta, kad ilgalaikis nedarbas yra tik UT kompetencija, tačiau savivaldybių specialistai ir politikai neįvertino, kad dažnai ilgalaikiai bedarbiai yra tie patys jų teritorijoje gyvenantys žmonės, kurie gauna socialinę paramą, socialines paslaugas, gyvena socialiniame būste ir pan., todėl jų įsidarbinimas yra palankus visapusiškai. Taip pat vyravo (ir daugelyje savivaldybių tebevyrauja) nuomonė, kad yra tokios asmenų grupės (dažniausiai ILNESOC), kurios niekada nedirbs, nepaisant to, kokios priemonės joms bus taikomos, todėl neva neverta net pradėti stengtis keisti situaciją. Verta paminėti, kad toks netikėjimas dažnai siejasi ir su pačių asmenų nusiteikimu. Anksčiau atlikti tyrimai taip pat rodo, kad ilgą laiką neįsidarbindami asmenys „perdega“ (Nonnis et. al., 2023) arba pradeda jausti baimę ir neviltį, kurią vėliau lydi apatija ir nenoras įsitraukti į jokiais veiklas (Sama, 2012). Vis dėlto, atsiradus sėkmingiems atvejams, daugelis

nuomonę pakeitė, pradėjo remti darbo su ILNESOC iniciatyvas, dalytis gerąja patirtimi, rengti formalius ir neformalius užimtumo atvejo vadybininkų susitikimus. Praktikoje pastebėta ir tai, kad daugiau dėmesio ILNESOC problematikai skiriama ir rezultatai geresni ten, kur šiai temai daugiau dėmesio skiria politinė savivaldybės vadovybė.

ILNESOC ir socialinės politikos sistema

Vis dėlto, nors tarptautinės organizacijos ir nacionalinės institucijos perspėja apie artimiausioje ateityje laukiančius globalizacijos ir tolesnių darbo rinkos transformacijų sąlygotų pokyčių iššūkius, socialinės paramos gavėjai ir nedirbantys asmenys menkai įtraukiami į aktyvias darbo rinkos politikos priemones, stagnuoja kompleksinių paslaugų teikimas. Daugelis tyrimų, kuriuose nustatytas socialinio mobilumo padidėjimas, rodo, kad tai yra struktūrinių pokyčių ir modernizacijos padarinys (Trinh, Bukodi, 2021). Šiuos vis labiau pastebimus pokyčius pabrėžia darbe aptarta modernizacijos teorija, kuri padėjo paaiškinti, kad bendrai judėjimas tarp socialinių pozicijų dažniausiai ir yra veikiamas struktūrinių pokyčių darbo rinkoje, paslaugų sektoriaus plėtros. Vis dėlto šiame tyrime nustatytas priešingas modernizacijos efektas, kuris išryškino kitą problemą: ekspertų teigimu, ILNESOC susiduria su sunkumais integruojantis į darbo rinką dėl anksčiau įgytos, tačiau šiais laikais nereikalingos kvalifikacijos (profesijos), o atkūrus nepriklausomybę daug žmonių tiesiog nesugebėjo prisitaikyti prie besikeičiančios santvarkos, persikvalifikuoti, įgyti naujam ekonomikos modeliui reikalingų žinių ir įgūdžių, todėl buvo labai apribotos ne tik jų pačių, bet ir jų vaikų socialinio mobilumo galimybės, sumažėjo šių asmenų motyvacija ir savęs vertinimas.

Tyrimas patvirtino, kad asmenų profesinis statusas labai susijęs su išsilavinimu, kuris ILNESOC asmenų grupėje daugeliu atvejų yra žemas. Dideli dirbančiųjų ir bedarbių išsilavinimo skirtumai rodo, kad išsilavinimas yra pagrindinis profesinės socialinės padėties veiksnys (Hout, DiPrete, 2006), o tai reiškia, kad išsilavinimas paaiškina bent dalį nedarbo ir su tuo susijusios socialinės stratifikacijos priežasčių. Nors bendrai vertinant formalus ILNESOC išsilavinimas yra menkas, akcentuojama, kad daugelis jų yra baigę jau ne vienus UT ar kitų įstaigų rengiamus mokymus, kursus, išbandę save kitose priemonėse, tačiau tai nepadėjo tvariai įsidarbinti. Pavyzdžiui, Bickovska (2017) padarė išvadą, kad šių asmenų mokymams trūksta kompleksškumo, o jų dalyviai į juos žvelgia tik kaip į formalumą. Vis dėlto šis tyrimas parodė, kad tokios priemonės gali būti naudingos sveikatos problemų neturintiems, socialinių ir profesinių įgūdžių įgijusiems asmenims, tačiau dažniausiai yra neveiksmingos ILNESOC. Ekspertų nuomonių konsensuso ieškojimas parodė, kad taip gali atsitikti vien dėl to, kad darbdaviai į ILNESOC žvelgia įtariai,

mano, kad jų ilgas nedarbo laikotarpis yra ženklas, kad jie nesugebės integruotis ir atlikti jiems pavestų užduočių. Kita vertus, galima teigti, kad daugelis priežasčių, dėl kurių asmenys tapo ILNESOC ir dėl kurių vėliau neišsidarbina, galėtų būti išspręstos arba joms galėtų būti užkirstas kelias. Tyrimo ekspertai ne kartą pabrėžė, kad socialinio mobilumo aukštyn užtikrinimui būtinos įvairiapusiškos prevencinės paslaugos – pradedant švietimo ir socialinės apsaugos, baigiant darbo rinkos ir sveikatos apsaugos sritimis. Tai reiškia, kad ypač daug dėmesio turėtų būti skiriama ILNESOC ir kitų pažeidžiamų visuomenės grupių vaikų kokybiškam ugdymui, socialinių įgūdžių formavimui. Tai gali būti dar svarbiau įvairių krizių, pavyzdžiui, tokių kaip COVID-19 pandemija, kontekste. Kitų tyrėjų nuomone, būtent jų metu didėja nelygybė, todėl negiamai paveikiama ir socialinio mobilumo situacija (Major, Machin, 2020).

Svarbu paminėti, kad socialinėje politikoje socialinis mobilumas tarp kartų gali būti vertinamas ne tik kaip lygių galimybių priemonė, bet ir kaip būdas, leidžiantis pasiekti didesnę ekonominę efektyvumą. Žemas kartų mobilumas gali reikšti, kad kai kurie asmenys dėl žemo socialinio ir ekonominio statuso negali savęs realizuoti. Klasikinės sociologijos teorijos ir daugelis empirinių socialinės stratifikacijos ir nelygybės tyrimų daugiausia dėmesio skiria socialinės reprodukcijos mechanizms (Pott, Crul, Schneider, 2022), tačiau šiame darbe kalbant apie ILNESOC problematiką buvo svarbu suvokti, kaip šią reprodukciją galima sustabdyti ar įveikti. Todėl, atsižvelgiant į atlikto tyrimo išvalgas, būtų verta apsvarstyti pasiūlymą kurti socialinio mobilumo strategiją, paremtą viso žmogaus gyvenimo požiūriu, siekiant įvertinti, kuriame gyvenimo etape ir kuriems socialinio mobilumo veiksniams turi būti skiriama daugiausia dėmesio. Be to, daugiau dėmesio turėtų būti skiriama švietimo sistemai – pradedant ankstyvuju vaikų ugdymu, kad kartu su švietimu socialinis mobilumas aukštyn būtų „užprogramuotas“ kuo anksčiau, baigiant aukštuju mokslu, kuris turėtų suteikti realias galimybes asmenims pakilti į aukštesnę socialinę statusą. Kita vertus, ILNESOC atveju itin svarbu vertinti ne tik išsidarbinimo („kietuosius“) rodiklius, bet ir „minkštuosius“ pasiekimus, t. y. pagerėjusią sveikatą, socialinių ryšių atkūrimą, padidėjusią motyvaciją ir kt. Šių tarpinių rodiklių svarbą akcentuoja ne tik ankstesni tyrimai (Arendt, Andersen, Saaby, 2020), bet ir šiame darbe analizuotos Modelio praktikos bei ekspertų ir informantų teiginiai dėl „minkštų“ darbo vietų, socialinio verslo plėtros ir kitos pagalbos, kuri svarbi atkuriant įgūdžius.

ILNESOC ir „nutrūkusi“ socialinio mobilumo aukštyn grandinė

Nuo politikos formavimo iki jos įgyvendinimo ir poveikio individualiam asmeniui susidaro nemenka įvairių ilgalaikio nedarbo ir socialinės paramos sistemos dalyvių „grandinė“, per kurią transformuojasi paslaugos, skirtos ILNESOC. Svarbu nepamiršti, kad šiame procese dalyvauja ne tik patys asmenys, bet ir jų vaikai. Akivaizdu, kad ilgalaikis nedarbas ir socialinės paramos poreikis nėra įvykstantis savaime: jį sąlygoja įvairios ankstyvame asmenų gyvenime susiklosčiusios priežastys ir aplinkybės. Atlikti tyrimai rodo, kad ankstyvosios gyvenimo patirtys, susijusios su namų aplinka ir jos kokybe, ikimokykliniu ugdymu, šeimos struktūra, socialiniais tinklais ir pan., lemia vėlesnius asmenų pasirinkimus (Nunn et al. 2007). Šiame tyrime ypač ryškiai atsiskleidė tai, kad reikšmingo palaikymo trūkumas artimiausioje aplinkoje ne tik sunkina asmeninių poreikių ir gabumų identifikavimą, bet ir reikiamų resursų reikalingų galimiems pokyčiams radimą. Su visu tuo susiduriama nepaisant to, kad šiuolaikinėse visuomenėse inicijuojama vis daugiau priemonių, kurių padedami vaikai, augantys žemo socioekonominio statuso šeimose, turi galimybių siekti aukštesnės socialinės pozicijos. Taigi, būtent tie asmenys, kurie savo socialinę poziciją pakeičia į geresnę, tampa sektinu pavyzdžiu kitiems, ypač tada, kai socialinis mobilumas aukštyn realizuojamas iš žemos socioekonominės padėties (Pott, Crul, Schneider, 2022).

Bihagen, Hallero (2000) pastebėjo ciklinį efektą, kuris reiškia, kad ekonominiai svyravimai elementariųjų darbų klasę paveikia stipriau nei kitas klases. Tyrimas parodė, kad ILNESOC vienu ar kitu gyvenimo momentu turėjo darbus, tačiau įvykę struktūriniai pokyčiai, darboviečių bankrotai, šeiminiai išpareigojimai ir kitos priežastys lėmė, kad įsidarbinti pakartotinai nepavyko. Užsitęsęs nedarbo laikotarpis lėmė ne tik socialinės paramos poreikį, bet ir įvairias priklausomybes, kritusią savivertę, skolų atsiradimą, o daugeliu atvejų šių problemų laiku niekas nepadėjo spręsti. Tyrėjai (Lahtinen, 2020; Spermann, 2015) mano, kad tolesnė technologijų pažanga gali dar labiau paveikti įvairių ne kvalifikuotų darbų paklausą, o tai turės dar didesnę poveikį didėjančiai skirtingų socialinių grupių poliarizacijai. Būtent todėl svarbus aktyvus visų socialinės politikos sektorių įsitraukimas į ILNESOC socialinio mobilumo skatinimą ir statuso perdavimo tarp kartų proceso sustabdymą. Manoma, kad adekvatus švietimo sistemos indėlis gali kompensuoti individų skirtumus atsižvelgiant į kilmės šeimos socioekonominį statusą (Ludwinek et al. 2017). Naujesni tyrimai pabrėžia išsilavinimo prieinamumo didėjimo ir išsilavinimo nelygybės mažėjimo svarbą (Breen, Muller, 2020), tačiau, kaip matyti iš pateiktų rezultatų, šių asmenų išsilavinimas yra menkas, o ekspertų teigimu, švietimo sistema vis dar nepajėgi efektyviai spręsti vaikų iš socialinę riziką patiriančių šeimų problemas, nes mokyklose nepakankamai domimasi vaiko socialine aplinka

ir su tuo susijusiais mokymosi sunkumais. Šias išvalgas papildė tyrimo ekspertų prielaidas konsensusas, kad ILNESOC ir jų vaikų problemas dažniausiai siekiama spręsti vien tik socialinės apsaugos priemonėmis, nors tai turėtų būti ir sveikatos bei švietimo sektorių dėmesio centre.

ILNESOC socialinio mobilumo veiksnių modelis

Nors nagrinėtoje literatūroje pabrėžiama, kad įvairioms socialinio mobilumo dimensijoms priklausantys veiksniai (žr. 1.4 poskyryje) aktualūs tiek intergeneraciniam, tiek intrageneraciniam socialiniam mobilumui, ILNESOC socialinio mobilumo veiksnių tyrimas atskleidė kompleksiškesnę paveikslą.

Visų pirma galima teigti, kad kiekviena socialinio mobilumo matavimo dimensija turi ekonominę, socialinę, institucinę ir horizontalią veiksnių grupes. Todėl tiriant ILNESOC ar kitų pažeidžiamų visuomenės grupių socialinio mobilumo veiksnius verta sudaryti veiksnių grupių ir skirtingų dimensijų matricą (žr. 20 lentelę). Intrageneracine prasme toks modelis parodo socialinio investavimo paradigmoje akcentuojamą sklandžių perėjimų iš išsilavinimo sistemos į darbo rinką bei tinkamų pajamų užtikrinimo reikšmę. Intergeneracine prasme suponuoja visų socialinio mobilumo matavimo arba skirtingų visuomenės stratifikacijos būdų kompleksškumą ir ILNESOC socialinio mobilumo aukštyn veiksnių įvairovę. 20 lentelėje įvardyti veiksniai nėra baigtiniai, tačiau šiame tyrime buvo įvardyti tiek įvairių sričių ekspertų, tiek pačių ILNESOC.

Išsilavinimas tiek darbe taikytų sociologinių teorijų ir ankstesnių tyrimų kontekste, tiek bendrai socialinio mobilumo analizėje užima svarbų ir ypatingą vaidmenį, nes yra vertinamas ne tik kaip socialinio mobilumo matavimo dimensija, bet ir kaip esminis veiksnys. Vis dėlto, žvelgiant detalčiau, pagrindiniai akcentai dedami adekvačios paramos mokymuisi, neformalaus ugdymo ir „lygaus starto“ galimybių užtikrinimui, švietimo netolygumų mažinimui. Intrageneracinėje perspektyvoje didelė reikšmė teikiama švietimo tęstinumui, garantuojant tinkamas sąlygas nuo ankstyvo ikimokyklinio ugdymo iki įgūdžio atnaujinimo bei mokymosi visą gyvenimą. Šie elementai ILNESOC ir jų vaikams turi užtikrinti kultūrinio ir socialinio kapitalo plėtrą ir vystymąsi, modernizacijos iššūkių amortizaciją bei sėkmingą socialinės pozicijos kaitą socialinės stratifikacijos schemose.

20 lentelė. Socialinio mobilumo veiksnių apibendrinimas

	Veiksnių grupė	Matavimo dimensija			
		Išsilavinimas	Profesinis statusas	Pajamos	Sveikata
INTRAGENERACINĖ PERSPEKTYVA	Ekonominiai	Tinkamas švietimo sistemos finansavimas	„Minkštų darbo vietų“ kūrimas	Skurdo ir pajamų nelygybės mažinimas	Tyrimų, vaistų kompensavimas
		Adekvati parama nepasiturinčių šeimų vaikų mokymuisi	Pagalba struktūrinių pokyčių atvejais	Teisinga mokesčių sistema	Tiesioginių mokėjimų dalies mažinimas
		Parama ir paskatos ikimokykliniam ugdymui	Įdarbinimo subsidijuojant plėtra	Ekonominių recesijų poveikio mažinimas	Tinkamas sveikatos apsaugos finansavimas
	Socialiniai	Pozityvus socialinis kapitalas šeimoje ir kaimynystėje	Pozityvesnis visuomenės požiūris į ILNESOC	Finansinio raštingumo mokymai	Prevenciniai sveikatos tikrinimai
		Ankstyvas ikimokyklinis ugdymas	Socialinio verslo plėtra	Stigmatizacijos dėl gaunamos paramos mažinimas	Sveikatos įgūdžių ugdymas
		Mokymosi visą gyvenimą propagavimas	Darbdavių įsitraukimas sprendžiant ILNESOC iššūkius	Įtampos ir streso dėl mažų pajamų mažinimas	Sveikos gyvensenos propagavimas

20 lentelės tęsinys

	Veiksnių grupė	Matavimo dimensija			
		Išsilavinimas	Profesinis statusas	Pajamos	Sveikata
INTRAGENERACINĖ PERSPEKTYVA	Instituciniai	„Lygaus starto“ galimybės	Persikvalifikavimo galimybės	Pagalba sprendžiant skolų klausimus	Prieinamos ir kokybiškos sveikatos paslaugos
		Neformalaus ugdymo galimybės	ADRP priemonių taikymas	Piniginės paramos nepaėmimo minimizavimas	Visuomenės sveikatos biurų programų prieinamumas
		Regioninių švietimo sistemos netolygumų mažinimas	Nelegalaus darbo kontrolė	Piniginės paramos priemonių adekvatumas	Priklausomybių ligų centrų plėtra
	Kiti horizontalūs veiksniai	Susisiekimas, teisinė pagalba, tarpinstitucinis bendradarbiavimas, laiku atliekamas asmenų problemų identifikavimas, individualizuota pagalba, sklandūs perėjimai iš švietimo sistemos į darbo rinką, teikiamos pagalbos tvarus tęstinumas.			
INTERGENERACINĖ PERSPEKTYVA					

Šalt.: sudaryta autoriaus.

Sėkmingas perėjimas iš švietimo sistemos į darbo rinką (profesinę socialinio mobilumo dimensiją) yra dar viena plačiai įvairių teorijų apibrėžta ir praktikoje laukiama siekiamybė. Nors tyrimas parodė menką ILNESOC išsilavinimo lygį, tačiau nedarbo priežasčių kontekste ši aplinkybė nebuvo dominuojanti. Daug labiau išryškėjo įvairios socialinės ir ekonominės aplinkybės. Taigi, profesinėje dimensijoje svarbios ne tik struktūrinių pokyčių ILNESOC kompensavimo priemonės, aktyvios įtraukties (ADRP priemonės, persikvalifikavimas ir kt.) strategijos, bet ir darbdavių bei visuomenės pagalba ir supratimas, kad šių asmenų patiriamais iššūkiams spręsti reikalingas visapusiškas palaikymas.

Kaip jau nekart minėta, išsilavinimas ir profesinis statusas turi užtikrinti adekvacias pajamas. Vis tik, nors atrodo labiausiai susijusi su ekonomika, ši dimensija apima ir minimalių pajamų (socialinio investavimo paradigmos terminais kalbant – „buferių“) užtikrinimą ir adekvatumą, skurdo ir nelygybės mažinimą,

naudojimosi esamomis paramos galimybėmis maksimizavimą. Be to, dėl sąsajų su paramos sistema ji įgyja ir socialinę dimensiją, kuri daugiausia susijusi su paramos gavėjų stigmatizacija, taip pat informantų ypač dažnai įvardyta dėl nepakankamų pajamų kylančia įtampa bei stresu.

Galiausiai sveikatos dimensija, kuri, nors iš pirmo žvilgsnio horizontaliai svarbi visoms prieš tai buvusioms, tačiau išskiriama dėl išskirtinės reikšmės siekiant socialinio mobilumo aukštyn. Tyrimas parodė, kad su sveikata susiję veiksniai ne tik užtikrina sklandžius intrageneracinės perspektyvos perėjimus, bet ir gali užkirsti kelią žemo socialinio statuso perdavimui tarp kartų. ILNESOC ypač svarbūs su sveikata susiję pajamų elementai, nes be tinkamos paramos gali sudaryti reikšmingą gaunamų pajamų išlaidų dalį, taip pat daryti įtaką paslaugų kokybei ir prieinamumui. Analizė parodė, kad ypač svarbus visokeriopas sveikatos įgūdžių ugdymas ir jų perdavimas, kuris gali būti ugdomas ne tik su švietimo įstaigų, bet ir atitinkamų įstaigų (pvz., Visuomenės sveikatos centrų) teikiama pagalba.

Taigi, ILNESOC socialinio mobilumo kompleksškumas lemia, kad šios asmenų grupės socialinės įtraukties procesas yra lėtas ir sudėtingas ne tik dėl organizacinės sąrangos ar socialinės struktūros specifiškumo, bet ir su socialinės pozicijos kaita susijusių veiksnių tarpdiscipliniškumo.

8. IŠVADOS

1. Žvilgsnis į ILNESOC patiriamas problemas ir integracijos į darbo rinką iššūkius per socialinio mobilumo prizmę yra nauja ir originali prieiga. Modernizacijos, stratifikacijos, socialinio kapitalo ir socialinio investavimo paradigmos teorijų derinys leido daugiaplaniškai pažvelgti į ILNESOC socialinio mobilumo kliūtis ir tirti ilgalaikio nedarbo ir socialinės paramos gavimą. Tai padėjo ILNESOC socialinį mobilumą ne tik vertinti iš socialinės apsaugos ir užimtumo perspektyvos, bet ir įtraukti švietimo, sveikatos, subjektyvaus vertinimo ir kitas dimensijas. Tokia analizės prieiga padėjo pagrindą empirinei analizei, kuri atskleidė esminius ILNESOC socialinio mobilumo veiksnius ir kartu labai tiksliai ILNESOC integracijos į darbo rinką kliūtis, kurių vertinimas Lietuvoje iki šio tyrimo buvo fragmentuotas, apėmė tik dalį tiriamojo reiškinio.
2. Tyrimas parodė, kad su ilgalaikio nedarbo ir socialinės paramos gavimo rizika dažniausiai susiduria asmenys, turintys žemą išsilavinimą, gyvenantys nutolusiuose regionuose ir stokojantys susisiekimo galimybių, turintys skolų, priklausomybių, įvairių sveikatos problemų ir kt. Dažniausiai šių asmenų ilgalaikio nedarbo ir socialinės paramos gavimo poreikį lėmė sisteminės priežastys (tokios kaip darbo vietų trūkumas, darbdavių požiūris, nepakankama valstybinių institucijų pagalba, socialinės apsaugos sistemos spragos), kurių ilgalaikis nesprendimas turėjo įtakos individualių priežasčių, tokių kaip priklausomybės, menka savivertė ir motyvacija, socialinių įgūdžių stoka, poreikių minimizavimas ir kt., atsiradimui. Įvertinus ILNESOC patiriamus iššūkius siekiant geresnės socialinės pozicijos matyti, kad šios individualaus ir sisteminio lygmens priežastys yra susijusios ir priklauso viena nuo kitos, nes daugelis individualių problemų vėliau apriboja ir dalyvavimą atitinkamose pagalbos priemonėse.
3. ILNESOC asmenų įdarbinimo siekis nėra kryptinga valstybės socialinės politikos dalis. Nors pavienės iniciatyvos, pavyzdžiui, šiame darbe analizuotas Modelis, buvo taikomos, tačiau vėliau joms neskiriamas deramas finansavimas, neorganizuojami sistemingi darbuotojų (atvejo vadybininkų) mokymai, o savivaldybės gali pasirinkti, ar taikyti atvejo metodu grįstą pagalbą, ar asmenis įdarbinti nekvalifikuotiems terminuotiems darbams, kurie neišsprendžia esminių problemų. Įsidarbinusių Modelio dalyvių individualių situacijų analizė atskleidė ne tik pagrindines ilgalaikio nedarbo priežastis, bet ir tai, kad ILNESOC problemų sprendimui reikalingas ypač individuali-

zuotas dėmesys ir aiški socialinės paramos, socialinių paslaugų ir užimtumo sričių bendradarbiavimo strategija. Negana to, nors tiek šio, tiek ankstesnių tyrimų įžvalgos rodo, kad ILNESOC įsidarbinus būtina užtikrinti palaikomąją pagalbą ir palydėjimą po įsidarbinimo, tam dabartinėje sistemoje dėmesio neskiriama. Visa tai lemia atvejus, kai asmenys dėl atsinaujinusių sveikatos problemų, vis dar neįtvirtintų socialinių įgūdžių, įvairių darbe kilusių iššūkių ir pan. vėl iškrenta iš darbo rinkos.

4. Tyrime pritaikyta kokybinė duomenų rinkimo ir analizės prieiga – Delfi metodas – leido rasti bendrą užimtumo, socialinės apsaugos, švietimo, sveikatos, NVO ir akademinės srities ekspertų nuomonių konsensuą. Rezultatai rodo, kad Lietuvoje svarbiausiomis socialinio mobilumo kliūtimis laikomi šeiminių ir kaimyninės aplinkos neigiamas poveikis, tėvų vaikams perduodama socialinių įgūdžių stoka. Situacijos gerėjimui trukdo vis dar nesklindus tarpinstitucinis bendradarbiavimas, tinkamos pagalbos ir paslaugų visai šeimai stoka. Ypač akcentuojama tarp miesto ir kaimo vaikų pasireiškianti nelygybė, galimybių skirtumai, o tai tampa dar aktualiau, kai šeimos negeba ar vengia priimti socialinių darbuotojų ar kitų specialistų pagalbą, taip sunkindamos sąlygas laiku suteikti pagalbą vaikams. Taip pat išsiaiškinta, kad socialinės paramos sistema nepasiekia teoriškai numatyto tikslo asmenis aktyvinti, nes paramos teikimo sąlygos ir informuotumas apie turinčias įgalinti priemones nepakankamas, o jų dizainas apibūdinamas kaip neskatinantis keistis.
5. Išanalizuota, kad priemonės, labiausiai padedančios (galinčios padėti) ILNESOC asmenims įsidarbinti ir siekti kitos socialinės pozicijos, apima tris pagrindines dimensijas: tai individualizuota pagalba (atvejo vadybos metodo taikymas, teisinių konsultacijų, ypač susijusių su skolų išieškojimu, teikimas bei visapusiška prevencinė pagalba); darbdavių įsitraukimas, kuris apima ILNESOC „draugiškų“ darbo vietų kūrimą, kuriose asmenys galėtų mokytis, nebijoti daryti klaidų, ugdyti savo socialinius įgūdžius; visuomenės požiūrio formavimas ir aktyvesnis NVO pasitelkimas teikiant paslaugas (tam reikalingas platesnis gerųjų ILNESOC mokymosi ar įsidarbinimo pavyzdžių skleidimas, didesnio finansavimo šiai sričiai skyrimas bei NVO įgalinimas).
6. Šiame tyrime išgirstas ir pačių ILNESOC balsas. Jie taip pat akcentavo, kad pasikeitusi socialinė realybė kelia nepasitikėjimą savimi, neryžtingumą, motyvacijos stoką, o anksčiau dirbtas aukštesniam socialiniam statusui priskiriamas darbas dėl pasikeitusių darbo rinkos sąlygų tampa nieko vertas.

Net ir šiais laikais vykstantys struktūriniai pokyčiai, ekonominiai svyravimai ar socialinės paramos sistemos reikalavimai apriboja galimybes ne tik įsidarbinti, bet ir dalyvauti visaverčiame socialiniame gyvenime. Nepaisant to, kad istorinis modernizacijos kontekstas jau sąlygojo daug pokyčių, kurie lėmė absoliutaus socialinio mobilumo šuolį, pažeidžiamoms visuomenės grupėms šie pokyčiai daugeliu atvejų padarė priešingą efektą: nesugebėjimas prisitaikyti prie naujų ekonominių ir socialinių sąlygų lėmė ilgalaikį nedarbą, socialinės paramos poreikį, įvairias asmenines problemas, o tai galiausiai užkirto kelią sėkmingam socialiniam mobilumui aukštyn. Todėl, remiantis tyrimo rezultatais, sukonstruoti skirtingas ILNESOC intrageneracinio socialinio mobilumo praktikas iliustruojantys modeliai. Viena vertus, matyti, kad ilgalaikio nedarbo problemas padeda spręsti tokios paslaugos kaip pavėžėjimas, teisininkų, psichologų ir kitų specialistų konsultacijos, tačiau jų tęstinumo stoka neužtikrina socialinio mobilumo tvarumo. Kita vertus, biografinių interviu analizė atskleidė, kad svarbu nagrinėti ne tik ILNESOC nedarbo laikotarpį, bet ir jį lėmusias priežastis, kurios neretai tiesiogiai susijusios su žemo socialinio statuso perdavimu tarp kartų.

7. ILNESOC socialinio mobilumo trukdžiai – skolos, priklausomybės, struktūriniai pokyčiai, sveikatos problemos, paslaugų prieinamumo stoka ir kt. – išplečia ir paties ilgalaikio nedarbo ir socialinės paramos gavimo reiškinių ribas bei paramos ILNESOC problematiką. Negebėjimas šiuos trukdžius laiku identifikuoti rodo, kad Lietuvoje užimtumo ir socialinės paramos sąsajos tema ir siekis nebuvo socialinės politikos prioritetas ir priemonė pažeidžiamų visuomenės grupių įtraukčiai. Be to, ILNESOC problemos suvokiamos ir jų sprendimai įgyvendinami vien socialinės apsaugos sistemos ribose. Analizė atskleidė, kad kitų socialinės politikos sektorių (ypač sveikatos, švietimo) specialistai savęs neidentifikuoja kaip ilgalaikiam nedarbui ir socialinės paramos gavimui galintys daryti įtaką ir ILNESOC statuso perdavimo tarp kartų procesą paveikti gebantys veikėjai. Todėl ILNESOC skirtos paslaugos suvokiamos kaip socialinės srities paslaugos, į kurias nepatenka visų kitų sektorių – sveikatos priežiūros, švietimo, kultūros, politikos ir kt. – atstovai. Atsižvelgiant į ištirtas kompleksines ILNESOC problemas ir tarpinstitucinio bendradarbiavimo jas sprendžiant stoką galima teigti, kad tai riboja socialinio mobilumo galimybes.
8. Paramos gavėjų aktyvinimas šiuo metu daugiausia apsiriboja tik registracijos UT privalomumo praktika, kuri įvardijama kaip pagrindinė potencialios integracijos į darbo rinką priemonė. Tai rodo, kad, užuot ieškojus ilgalaikių sprendimų, šalyje taikomos labiau į kontrolę orientuotos socialinės politi-

kos priemonės ir tai, kad socialinės paramos sistemoje trūksta į asmenį, jo problemas ir jų kontekstą orientuotų sprendimų. Adaptuojantis prie disciplinuojančių reikalavimų ir internalizuojant šią situaciją į patogią praktiką, ILNESOC įvairius pavienius mokymus, užsiėmimus, konsultacijas ir kt. vertina tik kaip formalumą, o ne realiai įsidarbinimo galimybes galinčias padidinti priemones.

9. Nors manoma, kad socialinio mobilumo galimybės dabartinėms kartoms yra didesnės nei prieš tai buvusioms, objektyviai padidėjusias galimybes slopina ir vis nauji pažeidžiamoms grupėms ir visai visuomenei kylantys iššūkiai, pavyzdžiui, įvairūs skaitmenizacijos procesai, ekonominės recesijos, COVID-19 pandemija, nemažėjantis skurdas ir nelygybė ir pan. Šie iššūkiai labiausiai sunkina ir riboja žemiausio socioekonominio statuso asmenų socialinio mobilumo aukštyn galimybes.

REKOMENDACIJOS

Remiantis atliktų tyrimų rezultatais, galima pateikti rekomendacijas socialinės politikos formuotojams ir vykdytojams bei būsimiems šios temos tyrėjams.

Rekomendacijos socialinės politikos formuotojams ir vykdytojams

1. Atsižvelgiant į tai, kad didelė dalis įsidarbinusių ILNESOC praėjus keliems mėnesiams po įsidarbinimo vėl iškrenta iš darbo rinkos, būtina užtikrinti pagalbos teikimą, ryšio palaikymą bei kitas palydėjimo paslaugas mažiau siai metus po įsidarbinimo. Priešingu atveju netekęs darbo asmuo gali vėl patekti į socialinės paramos sistemą arba UT, o kai kuriais atvejais ir vėl likti atitinkamų institucijų akiračio užribyje.
2. Atsižvelgiant į išanalizuotus ILNESOC įsidarbinimo iššūkius, ypač kliūtis, kylančias dėl skolų, nustatyti, kad bent vienus metus po įsidarbinimo nebūtų taikomos išskaitos iš darbo užmokesčio.
3. Užtikrinti nuolatinę ILNESOC paslaugų poreikio ir prieinamumo stebėseną. Tai svarbu todėl, kad savivaldybėse paslaugų ir infrastruktūros (pvz., susisiekimo, vaikų priežiūros įstaigų ir kt.) tinklas yra skirtingas, o tai lemia teikiamos pagalbos netolygumus.
4. Numatyti didesnę finansavimą užimtumo didinimo programose dalyvaujančių ilgalaikių bedarbių įsidarbinimo kliūčių sprendimui, tokiu būdu užtikrinant, kad daugiau ILNESOC ir darbo rinkai besirengiančių asmenų galėtų gauti paslaugas ir kitą pagalbą.
5. Atsižvelgiant į tai, kad atokesnėse savivaldybių vietose gyvenantiems asmenims sunku ne tik pasiekti darbo vietas, bet ir jiems turimas teikti paslaugas, atitinkamai koreguoti viešojo transporto grafikus, taip pat sudaryti galimybes asmenims patiems įgyti vairuotojo pažymėjimą.
6. Apsvarstyti galimybes dėl socialinio verslo plėtros, kuris įkurtų „minkštas“ darbo vietas, kuriose ILNESOC galėtų ugdyti bei tobulinti socialinius ir darbo įgūdžius.
7. Daug dėmesio būtina skirti UT ir savivaldybių atvejo vadybininkų kvalifikacijos tobulinimui, nes šiuo metu jie neturi specialių mokymų arba mokosi savarankiškai.
8. Aktyvinti politikos priemones, susijusias su vaikų ankstyvuojų ir pagrindiniu ugdymu, kad su švietimo teikiama pagalba būtų įveiktas skurdo perdavimas tarp kartų.

9. Stiprinti piniginės socialinės paramos nepasiturintiems gyventojams, socialinių paslaugų ir užimtumo politikos reglamentavimo ir įgyvendinimo sąsajas, tokiu būdu siekiant teikti kompleksinę ir laiku teikiamą pagalbą bedarbiams bei skurdą ir socialinę atskirtį patiriantiems asmenims.

Rekomendacijos tyrėjams

1. Atlikti lyginamuosius tarptautinio konteksto tyrimus, kuriuose būtų analizuojamos ilgalaikio nedarbo ir socialinės paramos gavimo priežastys bei priemonės, padedančios ILNESOC įsidiarbinti.
2. Pradėti rinkti ilgą trukmės longitudinalinius duomenis apie Lietuvą, kurie padėtų analizuoti nedarbo, pajamų, sveikatos, išsilavinimo ir kitas socialinio mobilumo matavimo dimensijas ir lengviau įvertinti skirtingų veiksnių įtaką ILNESOC socialiniam mobilumui.
3. Atlikti daugiau tyrimų, kuriuose socialinio mobilumo apraiškos ir kontekstas būtų vertinami naudojant ne tik kiekybinius, bet ir kokybinius duomenis.
4. Analizuoti užimtumo ir socialinės paramos srityse atliekamas reformas vertinant ne tik jų įtaką nedarbo lygiui, bet ir socialinį poveikį, kuriamą individualiu ir makro- lygmenimis.

LITERATŪRA

1. Ahn, H. ir kt., 2015. Impact of Income Inequality on Workers Life Satisfaction in the U.S.: A Multilevel Analysis. *Social Indicators Research*, 128 (3): 1347–1363. Prieiga per internetą: <https://link.springer.com/article/10.1007/s11205-015-1082-7>;
2. Aidukaitė, J., 2018. „Baltic Welfare State“ or „Welfare States“?: A Comparative Analysis of Social Security Systems in Estonia, Latvia and Lithuania’ in *The Great Dispersion. The Many Fates of Post-Communist Society*, eds. M. Sengoku, p. 3–21. Slavic-Eurasian Research Centre, Hokkaido University. Prieiga per internetą: <https://www.lituanistika.lt/content/83509>;
3. Aidukaitė, J., Navickė, J. 2022. The Evolution of Social Policy Research in Central and Eastern Europe, in *Social Policy in Changing European Societies: Research Agendas for the 21st Century*, eds. M. A. Yerkes, K. Nelson, R. Nieuwenhuis. UK: Edward Elgas Publishing, 154–171. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.4337/9781802201710>;
4. Altzinger, W., et. al., 2015. Education and Social Mobility in Europe: Levelling the Playing Field for Europe’s Children and Fuelling its Economy. *Socio-economic Sciences and Humanities Europe moving towards a new path of economic growth and social development – Collaborative project*. Prieiga per internetą: <https://core.ac.uk/download/pdf/35454183.pdf>;
5. Arendt., J., Andersen, H., Saaby, M., 2020. The Relationship between Active Labor Market Programs and Employability of the Long-Term Unemployed. *Labour*, 34 (2): 154–175. Prieiga per internetą: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/labr.12172>;
6. Bauman, Z., 1989. *Modernity and Holocaust*. Ithaca NY: Cornell university press;
7. Becker, G. S., and Tomes, N., 1979. An Equilibrium Theory of the Distribution of Income and Intergenerational Mobility, *Journal of Political Economy* 87(6): 1153–89. Prieiga per internetą: <https://www.jstor.org/stable/1833328>;
8. Bejaković, P., Mrnjavac, B., 2018. The danger of long-term unemployment and measures for its reduction: the case of Croatia. *Economic Research*, 31 (1): 1837–1850. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.1080/1331677X.2018.1521295>;
9. Bertaux, D., 1991. From methodological monopoly to pluralism in the sociology of social mobility. In: *Life and work history analyses*. London, Sage;
10. Bethmann, A., 2013. Occupational change and status mobility. *Journal for Labour Market Research*, 46 (189): 307–319. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.1007/s12651-013-0147-9>;

11. Bickovska, A., 2017. Long-term unemployed social benefits receivers experience taking part in educational activities. *Baltic Journal of Career Education and Management*, 5 (1): 22–29. Prieiga per internetą: <http://oaji.net/articles/2017/453-1516300804.pdf>;
12. Bickovska, A., 2018. Reasons that Stops Long-Term Unemployed Social Benefits Receivers from Returning into Labour Market. *Rural environment. Education. Personality*, 11 (2): 339–343. Prieiga per internetą: <http://10.22616/REEP.2018.041>;
13. Bihagen, E., Hallerö'd., B., 2000. The crucial aspects of class: An empirical assessment of the relevance of class analysis with Swedish data covering the late twentieth century. *Work, Employment & Society*, 14 (2): 307–330. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.1177/09500170022118428>;
14. Blau, P. M. 1956. Social mobility and interpersonal relations. *American Sociological Review*, 21, 290–295, <https://www.jstor.org/stable/pdf/2089282.pdf>;
15. Blau, P. M., Duncan, O. D., 1967. *The American Occupational Structure*. New York: Wiley;
16. Blázquez, M., Herrarte, A., Sáez, F., 2019. Training and job search assistance programmes in Spain: The case of long-term unemployed. *Journal of Policy Modeling*, 41 (2019): 316–335. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.1016/j.jpolmod.2019.03.004>;
17. Bonoli, G., 2010. The political economy of active labour market policy. (Working Papers on the Reconciliation of Work and Welfare in Europe, REC-WP 01/2010). Edinburgh: University of Edinburgh, Publication and Dissemination Centre. Prieiga per internetą: <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssaoar-198122>;
18. Boschman S., et. al., 2021. From Social Assistance to Self-Sufficiency: Low Income Work as a Stepping Stone, *European Sociological Review*, 37 (5): 766–782. Prieiga per internetą: <http://10.1093/esr/jcab003>;
19. Bourdieu, P. (eds), et al., 1999. *The Weight of the World: Social Suffering in the Contemporary Society*., Stanford: Stanford University Press;
20. Bourdieu, P., Passeron, J., 1990. *Reproduction in education, society and culture*. London and Beverly Hills: Sage Publishing;
21. Bozeat, N., et. al., 2010. *Social mobility and intra-regional income distribution across EU member*, Birmingham: DG Regional Policy. Prieiga per internetą: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/d3363534-8aa0-477f-bfed-45d1e793b4ca>;
22. Brazienė, R., 2020. From Education to the Labor Market in Lithuania: The Role of Youth and Parental Education, *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 688 (1): 155–170. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.1177/0002716220908254>;

23. Brazienė, R., Merkys, G., 2013. Lietuvos jaunimo perėjimas iš švietimo sistemos į darbo rinką teorinės prielaidos ir empiriniai radiniai, *Filosofija. Sociologija*, 24 (2): 82–91. Prieiga per internetą: <https://www.lituanistika.lt/content/51957>;
24. Breen, R., Muller, W. (Eds), 2020. Education and Intergenerational Social Mobility in Europe and the United States. Stanford: Stanford University Press;
25. Bučaitė-Vilkė, J., 2014. Ar nedarbas riboja? Bendruomeniškumas, socialiniai paramos tinklai ir dalyvavimas viešajame gyvenime, *Kultūra ir visuomenė*, 5 (2): 37–60. Prieiga per internetą: <http://dx.doi.org/10.7220/2335-8777.5.2.2>;
26. Bukodi, E., Paskov, M., Nolan, B. 2020. Intergenerational Class Mobility in Europe: A New Account. *Social Force* 98 (3): 941–972, <https://doi.org/10.1093/sf/soz026>;
27. Cantarero, D., Marta, P., 2009. Intergenerational health mobility: an empirical approach based on ECHP, *Applied Economics*, 41(4): 451–468. Prieiga per internetą: https://www.researchgate.net/publication/50951576_Intergenerational_health_mobility_An_empirical_approach_based_on_the_ECHP;
28. Causa, O., Johanson, A., 2010. Intergenerational Social Mobility in OECD Countries. *OECD Journal: Economic Studies*, 2010 (1): 1–44. Prieiga per internetą: https://doi.org/10.1787/eco_studies-2010-5km33scz5rjj;
29. Chetty, Raj., et. al., 2022. Social capital I: Measurement and Associations with Economic Mobility, *Nature*, 608 (7921): 108-121. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.1038/s41586-022-04996-4>;
30. Clark, A., Lepinteur, A., 2019. The causes and consequences of early-adult unemployment: Evidence from cohort data. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 166 (2019): 107-124. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.1016/j.jebo.2019.08.020>;
31. Coleman, James S. 1961. *The Adolescent Society: The Social Life of the Teenager and Its Impact on Education*. Glencoe, IL: The Free Press of Glencoe;
32. Corak, M., 2013. Income Inequality, Equality of Opportunity, and Intergenerational Mobility *The Journal of Economic Perspectives*, 27 (3): 79-102. Prieiga per internetą: <https://www.jstor.org/stable/41955546>;
33. Creswell, J. W., 2014. *Research Design: Qualitative, Quantitative and Mixed Methods Approaches*. Sage Publications;
34. Česnavičius, A., Dargytė, A., et.al., 1999. *Socialinis struktūrinimasis ir jo pažinimas*. Vilnius: Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas;
35. Dahl, E., 1996. Social mobility and health: Cause or effect? *Brit. Med. J.* 313 (7055): 435–436. Prieiga per internetą: <http://10.1136/bmj.313.7055.435>;
36. Deeming, C., Smyth, P., 2015. Social Investment after Neoliberalism: Policy Paradigms and Political Platforms, *Journal of Social Policy*, 44 (2): 297–318. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.1017/S0047279414000828>;

37. Diop-Christensen, A., 2015. Is 'making work pay' effective for the 'unemployable'? The impact of benefit sanctions on social assistance recipients in Denmark. *Journal of European Social Policy*, 25(2) 210–224. Prieiga per internetą: <http://10.1177/0958928715573484>;
38. Domanski, H., 2011. Rise of Meritocracy in Poland: 1982–2008. *European Sociological Review*, 27(3): 400–411. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.1093/esr/jcq015>;
39. Dudova, 2013. Social investment as a new paradigm of social policy, *Law and Economics Review*, 4 (3): 231–242. Prieiga per internetą: <https://content.sciendo.com/view/journals/danb/4/3/article-p231.xml>;
40. EBPO, 2012. Equity and Quality in Education: supporting disadvantaged students and schools, OECD Publishing. Prieiga per internetą: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264130852-en>;
41. EBPO, 2015. Integrating Social Services for Vulnerable Groups. Bridging Sectors for Better Service Delivery. Paris: OECD Publishing. Prieiga per internetą: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264233775-en>;
42. EBPO, 2017. How technology and globalisation are transforming the labour market, in OECD Employment Outlook 2017. Paris: OECD Publishing. Prieiga per internetą: https://doi.org/10.1787/empl_outlook-2017-7-en;
43. EBPO, 2018. Equity in Education: Breaking Down Barriers to Social Mobility. PISA: OECD Publishing, Paris. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.1787/9789264073234-en>;
44. EBPO, 2018b. A Broken Social Elevator? How to Promote Social Mobility? OECD Publishing, Paris. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.1787/9789264301085-en>;
45. EBPO, 2020. OECD Economic Surveys: Lithuania. Paris: OECD Publishing. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.1787/62663b1d-en>;
46. EBPO, 2021. Health at a Glance 2021: OECD Indicators, OECD Publishing, Paris. Prieiga per internetą: <https://www.oecd.org/health/health-at-a-glance/>;
47. EBPO, 2022. OECD Data. <https://data.oecd.org/unempl/long-term-unemployment-rate.htm>;
48. Eisenstadt, 2010. Modernity and modernization, The Hebrew University of Jerusalem and Van Leer Jerusalem Institute;
49. EK, 2019. Europos socialinių teisių ramsčio veiksmų planas Lietuvai. https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/economy-works-people/jobs-growth-and-investment/european-pillar-social-rights/european-pillar-social-rights-action-plan_lt;
50. EK, 2021. Europos Komisijos 2021-03-04 rekomendacija dėl veiksmingos aktyvios paramos užimtumui po COVID-19 sukeltos krizės (EASE). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/ALL/?uri=CELEX:32021H0402>;

51. EK, 2021a. Europos Komisijos ir Tarybos bendroji užimtumo ataskaita. <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?langId=lt&catId=89&newsId=9834&furtherNews=yes>;
52. Erikson, R. ir Goldthorpe, J., 1992. The constant flux: A study of class mobility in industrial societies. Oxford: Clarendon Press;
53. Erikson, R., Goldthorpe, J.H., 2002. Intergenerational inequality: a sociological perspective, *Journal of Economic Perspectives* 16(3): 31-44. Prieiga per internetą: JSTOR;
54. Esping-Andersen, G., 2002. A Child Centred Social Investment Strategy. In: EspingAndersen, G., Duncan G., Hemerijck, A., Myles, J. (eds.), Why we need a new welfare state. Oxford University Press: Oxford: Oxford University Press;
55. Esping-Andersen, G., 2008. Childhood Investments and Skill Formation, *International Tax and Public Finance*, vol. 15 (1), p.p. 19–44. Prieiga per internetą: <https://link.springer.com/article/10.1007/s10797-007-9033-0>;
56. Eurofound, 2017. Social mobility in the EU, Luxembourg: Publications Office of the European Union. Prieiga per internetą: <https://www.eurofound.europa.eu/publications/report/2017/social-mobility-in-the-eu>;
57. Eurofound, 2017. The only way is up? Social mobility and equal opportunities (the issues note). Paris: OECD. <https://www.eurofound.europa.eu/events/conference-on-social-mobility-and-equalopportunities>;
58. Europos socialinis tyrimas 2018, 9 banga, Lietuva. Prieiga per internetą: <https://www.europeansocialsurvey.org/data/country.html?c=lithuania>;
59. Fletcher, J., Jajtner, K., 2019. Intergenerational Health Mobility: Magnitudes and Importance of Schools and Place, NBER Working Paper No. w26442. Prieiga per internetą: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3484694;
60. Folkes, L., 2022. Re-Imagining Social Mobility: The Role of Relationality, Social Class and Place in Qualitative Constructions of Mobility. *Sociological Research Online*, 27(1): 136–153. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.1177/1360780420985127>;
61. Gabnytė V., Vencius T., Navickė J., 2020. The Benefit non-take-up in the Context of Cash Social Assistance Reform in Lithuania. *Socialinė Teorija, Empirija, Politika ir Praktika*, 21: 96-121. <https://doi.org/10.15388/STEPP.2020.25>;
62. Gaižauskaitė, I., Valavičienė, N., 2016. Socialinių tyrimų metodai: kokybinis interviu: vadovėlis. Mykolo Romerio universitetas. Vilnius: Registrų centras;
63. Garritzmann, et. al., 2016. The World Politics of Social Investment. Prieiga per internetą: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2795451;
64. Genienė, R., 2021. Socialinių paslaugų vystymas ir teikimas psichosocialinę negalią turintiems asmenims stacionarių globos institucijų pertvarkos perspektyvoje. [Daktaro disertacija]. Vilniaus universitetas. <http://doi.org/10.15388/vu.thesis.166>;

65. Giddens, A., 2000. *Modernybė ir asmens tapatumas*. Vilnius. Pradai;
66. Glaeser, E. L., Laibson, D., Sacerdote, B. 2002. An economic approach to social capital, *Economic Journal*, 112 (483): 437-458. Prieiga per internetą: <https://scholar.harvard.edu/files/glaeser/files/economicapproachsocialcapital.pdf>;
67. Goldthorpe, JH., McKnight, A. 2006. The economic basis of social class. In: Morgan SL, Grusky DB and FieldsGS(eds) *Mobility and Inequality: Frontiers of Research in Sociology and Economics*, p. 109–133. Prieiga per internetą: <https://core.ac.uk/download/pdf/93872.pdf>;
68. Graff, H., et. al., 2022. The impact of ill-health on social mobility: A qualitative study. *Qualitative Research in Health*, 2 (12): 1-8. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.1016/j.ssmqr.2022.100101>;
69. Gruževkis, B., Krutulienė, S., Miežienė, R., 2021. Aktyvios įtraukties apribojimai ir socialinių paslaugų vaidmuo: Lietuvos atvejis, *Filosofija. Sociologija*, 32 (2): 105–117. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.6001/fil-soc.v32i2.4410>;
70. Grzenda, W., 2019. Socioeconomic aspects of long-term unemployment in the context of the ageing population of Europe: the case of Poland. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 32 (1): 1561–1582. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.1080/1331677X.2019.1638289>;
71. Gugushvili, A., 2017. Change or continuity? Intergenerational social mobility and post-communist transition. *Research in Social Stratification and Mobility*, 52 (20): 59-71. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.1016/j.rssm.2017.10.004>;
72. Gugushvili, A., 2020. Intergenerational objective and subjective mobility and attitudes towards income differences: evidence from transition societies. *Journal of International and Comparative Social Policy*, 32 (3): 199 – 219, <https://doi.org/10.1080/21699763.2016.1206482>;
73. Gugushvili, A., Zelinska, O., 2022. What are the Trends and Explanations of Perceived Social Mobility in Poland? *Applied Research in Quality of Life*, 18 (4):811–832. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.1007/s11482-022-10105-4>;
74. Hemerijck, 2016. *The Uses of Social Investment*, Oxford: University Press;
75. Horn, A., Kevins, A., Kersbergen, K., 2022. The paternalist politics of punitive and enabling workfare: evidence from a new dataset on workfare reforms in 16 countries, 1980–2015. *Socio-Economic Review*, 00 (0): 1–28. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.1093/ser/mvac060>;
76. Hout, M., DiPrete, T.A., 2006. What we have learned: RC28's contributions to knowledge about social stratification. *Research in Social Stratification and Mobility*, 24(1): 1–20. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.1016/j.rssm.2005.10.001>;
77. Indriliūnaitė, R., 2016. Gyvenimo istorijos tyrimo perspektyvos: benamystės atvejis. *Kultūra ir visuomenė. Socialinių tyrimų žurnalas*, 7 (2): 93–111. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.7220/2335-8777.7.2.5>;

78. Ivanon, B., Pfeiffer, F., Pohlan, L., 2020. Do job creation schemes improve the social integration and well-being of the long-term unemployed? *Labour Economics*, 64 (2020): 1–14. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.1016/j.labeco.2020.101836>;
79. Jenson, J., 2010. Diffusing Ideas for After-neoliberalism: the Social Investment Perspective in Europe and Latin America, *Global Social Policy*, 10 (1): 59–84. Prieiga per internetą: <http://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/1468018109354813>;
80. Jenson, J., Saint-Martin, D., 2006. Building blocks for a new social architecture: the LEGO TM: Paradigm of an Active Society. *Policy & Politics*, 34 (3): 429–51. Prieiga per internetą: <http://www.cccg.umontreal.ca/pdf/Jenson%20and%20Saint-MartinPolicy%20and%20Politics%203.pdf>;
81. Johansson, A., Causa, O., 2010. Intergenerational social mobility in OECD countries, *OECD journal: Economic studies* 2010/1: 1–46. Prieiga per internetą: http://www.keepeek.com/Digital-Asset-Management/oecd/economics/inter-generational-social-mobility-in-oecd-countries_eco_studies-2010-5km33scz5rj#_WQWl8mnyjIU#page;
82. Jusienė, R., et. al., 2021. Nuotolinis vaikų ugdymas pandemijos dėl COVID-19 metu: grėsmės ir galimybės ekosisteminiu požiūriu: mokslo studija. Prieiga per internetą: https://www.fsf.vu.lt/dokumentai/Nuotolinis_vaiku_ugdymas_pandemijos_del_COVID-19_metu.pdf;
83. Keršys, R., Deduchova, S., 2022. Skolų situacijos Lietuvoje apžvalga. Kurk Lietuvai. Prieiga per internetą: https://data.kurk.lt/wp-content/uploads/2023/04/Skolu-situacijos-Lietuvoje-apzvalga_KL-Simona-ir-Rokas_2022-12-16.pdf;
84. Kraniauskienė, S., 2000. Biografinis metodas: dvi teorinės-metodologinės kryptys, *Sociologijos. Mintis ir veiksmai*, 0 (3-4): p. 78-90. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.15388/SocMintVei.2000.3-4.7227>;
85. Krutulienė, S. ir kt., 2017. Mokslinio tyrimo „Sunkiai integruojamų į darbo rinką asmenų užimtumo didinimo galimybių tobulinimas“ ataskaita. Prieiga per internetą: <https://www.smtinklas.lt/wp-content/uploads/simple-file-list/Studijos/Sunkiai-integruojam%C5%B3-%C4%AF-darbo-rink%C4%85-asmen%C5%B3-u%C5%BEimtumo-didinimo-galimybi%C5%B3-tobulinimas.pdf>;
86. Kvale, S., 2006. Dominance Through Interviews and Dialogues. *Qualitative Inquiry* 12 (3): 480–500. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.1177/1077800406286235>;
87. Kvist, J., 2014. A framework for social investment strategies: Integrating generational, life course and gender perspectives in the EU social investment strategy. *Comparative European Politics*, 13 (1): 1–19. Prieiga per internetą: <https://link.springer.com/article/10.1057/cep.2014.45>;

88. Lahtinen, H., Sirnio, O., Martikainen, P. 2020. Social class and the risk of unemployment: Trends, gender differences and the contribution of education. *Acta Sociologica*, 63(3) 303–321. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.1177/0001699318817594>;
89. Lechner, M., Wunsch, C., Miquel, R., 2011. Long-run effects of public sector sponsored training in west germany, *Journal of the European Economic Association*, 9 (4): 742-784. Prieiga per internetą: <https://www.jstor.org/stable/25836088>;
90. Li, Y., Savage, M., Warde, A., 2008. Social mobility and social capital in contemporary Britain, *The British Journal of Sociology*, 59 (3): 391–411. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.1111/j.1468-4446.2008.00200.x>;
91. Lindemann, K., Gang, M., 2019. The intergenerational effects of unemployment: How parental unemployment affects educational transitions in Germany. *Research in Social Stratification and Mobility*, 62 (120): 1-12. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.1016/j.rssm.2019.100410>;
92. Ludwinek et al. 2017. Social mobility in the EU, Discussion Paper. Publications Office of the European Union: Luxembourg. Prieiga per internetą: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/cce85a6f-2b10-11e7-9412-01aa75ed71a1>;
93. Major, L.E., Machin, S., 2020. Covid-19 and Social Mobility. *A series of background briefings on the policy issues arising from the Covid-19 pandemic*: LSE. Prieiga per internetą: <https://www.lse.ac.uk/News/Latest-news-from-LSE/2020/e-May-20/COVID-generation-faces-dark-age-of-low-social-mobility>;
94. Maslauskaitė, A. ir kt., 2020. Informacinis biuletenis Demografija visiems, 2020 (8). <https://doi.org/10.7220/2351-6887.8>;
95. Matulionis, A. V., 2014. Socialinės struktūros tyrimo kryptys. *Filosofija. Sociologija*, 25 (4): 239-246. Prieiga per internetą: <https://www.lituanistika.lt/content/82361>;
96. Mertonas, R., 1997. Socialinė struktūra ir anomija. *Sociologija. Mintis ir veiksmas*. 1 (1): 66-84. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.15388/SocMintVei.1997.1.6602>;
97. Mikutavičienė, I., 2009. *Švietimo ir socialinės nelygybės sąveikos fenomenas: Lietuvos kontekstas*. Daktaro disertacija. Vytauto Didžiojo universitetas;
98. Miller, R. L., 2000. *Researching Life stories and family histories*. United States: SAGE Publications;
99. Morel, N., Palier, B., Palme, J., 2012. *Towards a Social Investment Welfare State?: Ideas, Policies and Challenges*. Bristol: The Policy Press;
100. Murphy, L. 2006. Social capital and innovation: A comparative analysis of regional policies, *Environment and Planning. Government and Policy*, 34(6): 1025–1057, <http://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/0263774X15597448>;

101. Navickė, J., 2023. Socialinė politika ir gyvenimo eiga: gyvenimo eigos politikos analizės schemos pritaikymas Lietuvai. *Filosofija. Sociologija*, 34 (4): 92–103. Prieiga per internetą: <https://philpapers.org/rec/NAVSPI>;
102. Navickė, J., Lazutka, R., 2016. Work incentives across the income distribution and for model families in Lithuania: 2005–2013, *Baltic Journal of Economics*, 16 (2): 175–191. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.1080/1406099X.2016.1205407>;
103. Nicaise, I., Schepers, W., 2013. Social investment: the new paradigm of EU social policy?, *Ministère Fédéral des Affaires Sociales de la Santé Publique et de l'Environnement, Service des Publications*, 5 (2): 189–230. Prieiga per internetą: <https://socialsecurity.belgium.be/sites/default/files/btsz-2-2013-nicaise-schepers-nl.pdf>;
104. Nonnis, M., et. al., 2023. Job Seekers' Burnout and Engagement: A Qualitative Study of Long-Term Unemployment in Italy. *Int. J. Environ. Res. Public Health*, 20 (5968): 1–14. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.3390/ijerph20115968>;
105. Norkus, Z., Morkevičius, V., 2012. Šiuolaikinės Lietuvos klasinė struktūra: neovėberiška analizė, *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, 31(2): 75–152. Prieiga per internetą: <http://www.zurnalai.vu.lt/files/journals/34/articles/393/public/75-152.pdf>;
106. Nunn, A., et. al., 2007. Factors influencing social mobility. Technical Report, West Yorkshire: Her Majesty's Stationery Office. Prieiga per internetą: <http://eprints.hud.ac.uk/6057/1/rrep450.pdf>;
107. Oesch, D., Vigna, N., 2021. A Decline in the Social Status of the Working Class? Conflicting Evidence for 8 Western Countries, 1987–2017, *Comparative Political Studies*, 0(0): 1–28. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.1177/001041402110474>;
108. Okoli, C., Pawlowski, S. D. 2004. The Delphi Method as a Research Tool: An Example, Design Considerations and Applications. *Information & Management*, 42(1), 15–29. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.1016/j.im.2003.11.002>;
109. Okunevičiūtė-Neverauskienė L., Pocius A. ir Krutulienė S., 2021. Pažeidžiamų gyventojų grupių nedarbo situacijos Baltijos šalių darbo rinkoje įvertinimas, *Socialinė teorija, empirija, politika ir praktika*, 23: 8–25. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.15388/STEPP.2021.34>;
110. Parsons, T., 1960. *Structure and process in modern societies*. Glencoe: Free Press;
111. Patton, M. Q., 2002. *Qualitative Research and Evaluation Methods (3-oji laida)*. Thousand Oaks;
112. Pfeffer, F., Hällsten, M., 2012. *Mobility Regimes and Parental Wealth: The United States, Germany, and Sweden in Comparison*. Berlin: The German Socio-Economic Panel Study at DIW. Prieiga per internetą: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2166784;
113. Platūkytė, E., 2020. Tarpgeneracinis socialinis mobilumas: 1970–1984 m. kartos socialinio ir kultūrinio kapitalo reprodukcija. *Kultūra ir visuomenė*, 2020 11 (2): 77–103. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.7220/2335-8777.11.2.4>;

114. Pocius, A. ir Miežienė, R., 2019. Ilgalaikio nedarbo tendencijų ir regioninių skirtumų įvertinimas Lietuvoje. *Lietuvos statistikos metraštis*, 58 (1). <https://www.zurnalai.vu.lt/statisticsjournal/article/view/12834/11640>;
115. Pohlan, L., 2019. Unemployment and social exclusion. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 164 (2019): 273–299. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.1016/j.jebo.2019.06.006>;
116. Pott, A., Crul, M., Schneider, J., 2022. New Social Mobility. IMISCOE Research Series. Prieiga per internetą: Springer;
117. Promedica, 2020. National Social Determinants of Health Institute. Prieiga per internetą: <https://www.promedica.org/social-determinants-of-health>;
118. Roemer, J. E., 2004. Equal Opportunity and Inter-generational Mobility: Going Beyond Intergenerational Income Transition Matrices'. M. Corak (ed.), *Generational Income Mobility in North America and Europe*. Cambridge: Cambridge University Press;
119. Rowe, G., Wright, G., 1999. The Delphi technique as a forecasting tool: Issues and analysis. *International Journal of Forecasting*, 15(4), 353–375. Prieiga per internetą: [https://doi.org/10.1016/S0169-2070\(99\)00018-7](https://doi.org/10.1016/S0169-2070(99)00018-7);
120. Rupšienė, L., 2007. Kokybinio tyrimo duomenų rinkimo metodologija. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla;
121. Sá, E., Carvalho, A., Silva, J., Rezazadeh, A., 2022. A Delphi study of business models for cycling urban mobility platforms, *Research in Transportation Business & Management*, 45 (Part C): 1-13. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.1016/j.rtbm.2022.100907>;
122. SADM, 2022. „Socialinės paramos veiksmingumo stebėseną Lietuvos savivaldybėse“. <https://socmin.lrv.lt/lt/veiklos-sritys/socialine-statistika/socialines-paramos-veiksmingumo-stebesena-lietuvos-savivaldybese?lang=lt>;
123. Sama, T. B., 2012. NGOs and the Implementation of Active Labour Market Policies: The Case of Finland and Sweden. University of Jyväskylä. Prieiga per internetą: <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-4797-2>;
124. Saunders, P., 2010. Social mobility myths, *Civitas: Institute for the Study of Civil Society*. Prieiga per internetą: <http://www.civitas.org.uk/pdf/SocialMobilityJUNE2010.pdf>;
125. Schmelzer, P., 2012. The consequences of job mobility for future earnings in early working life in Germany—placing indirect and direct job mobility into institutional context. *European Sociological Review*, 28 (1): 82–95. Prieiga per internetą: <http://www.jstor.org/stable/41343471>;

126. Schuck, B., Steiber, N., 2017. Does Intergenerational Educational Mobility Shape the Well-Being of Young Europeans? Evidence from the European Social Survey. *Social Indicators Research* 139 (12): 1237–1255. Prieiga per internetą: <https://link.springer.com/article/10.1007/s11205-017-1753-7>;
127. Schumpeter, J. A., 1942. *The process of creative destruction in Capitalism, socialism and democracy*. New York: Harper & Brothers;
128. Sen, A., 1999. *Development as Freedom*. New York: Alfred Knopf;
129. Sheppard, P., Monden, C., 2018. The Additive Advantage of Having Educated Grandfathers for Children's Education: Evidence from a Cross-National Sample in Europe, *European Sociological Review*, 4(34): 365–380. Prieiga per internetą: <https://academic.oup.com/esr/article-ab-stract/34/4/365/5053958>;
130. Skačkauskienė, I., Bytautė, S., 2012. Socialinio kapitalo apibrėžties ir matavimo problematika, *Business: Theory and Practice* 13(3): 208–216. Prieiga per internetą: <http://www.btp.vgtu.lt/index.php/btp/article/view/btp.2012.22/pdf>;
131. Skučienė, D., 2021. Lithuanian Active Labour Market Policy in 2009–2020: a Social Investment Perspective. *Labor et Education*, 9 (2021): 153–167. Prieiga per internetą: <https://www.lituanistika.lt/content/96282>;
132. Smeeding, T., 2013. *On the relationship between income inequality and intergenerational mobility*, University of Wisconsin–Madison. Prieiga per internetą: <https://www1feb-uva.nl/aiaas/89-4-4-1.pdf>;
133. Smith, S. S., 2016. Job finding among the poor: Do social ties matter? In D. Brady & L. M. Burton (Eds.), *The Oxford handbook of the social science of poverty*, p. 438–461. Oxford, UK: Oxford University Press. Prieiga per internetą: <https://10.1093/oxfordhb/9780199914050.013.20>;
134. Sorokin, P. A., 1927. *Social mobility*. New York: Harper;
135. Spermann, A., 2015. How to fight long-term unemployment: Lessons from Germany. *IZA Journal of Labor Policy*, 4(1): 1–15. Prieiga per internetą: <https://izajolp.springeropen.com/articles/10.1186/s40173-015-0039-4>;
136. STRATA, 2020. Kaip skirtingo SES moksleiviams sukurti lygias galimybes įgyti aukštąjį išsilavinimą. Prieiga per internetą: <https://strata.gov.lt/images/tyrimai/2020-metai/svietimo-politika/20210321-aukstojo-mokslo-prieinamumas.pdf>;
137. Suwada, K., Debska, K., 2020. Social relations of people experiencing unemployment. Between support and stigmatisation. *Problemy Polityki Społecznej*, 48(1): 93–107. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.31971/16401808.48.1.2020.6>;
138. Taljūnaitė, M., 2020. Socialinio kapitalo transformacijos / perimamumas šeimoje: daugiavaikių šeimų atvejis. *Filosofija. Sociologija*, 31 (4): 349–356, <https://doi.org/10.6001/fil-soc.v31i4.4350>;

139. Taljūnaitė, M., Sviklas, K. E., 2018. Vidurinė klasė Lietuvoje. Mokslo studija: Vilnius. Prieiga per internetą: <https://www.lituanistika.lt/content/72872>;
140. Tatarėlienė, D., 2016. Socialinis mobilumas posocialistinėse šalyse: tyrimų būklė ir aktualios problemos, *Sociologija. Mintis ir veiksmai* 38 (1): 23–50. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.15388/SocMintVei.2016.1.10308>;
141. Thompson P., 1990. *The Voice of the Past. Oral History*. Oxford: Oxford University Press;
142. Tolbize, A., 2008. Generational differences in the workplace, *Research and Training Center on Community Living*, 4(3): 1–8. Prieiga per internetą: http://rtc.umn.edu/docs/2_18_Gen_diff_workplace.pdf;
143. Torche, F., 2013. How Do We Characteristically Measure and Analyze Intergenerational Mobility? New York University: Stanford Center on Poverty and Inequality. Prieiga per internetą: <https://www.semanticscholar.org/paper/How-do-we-characteristically-measure-and-analyze-Torche/c94bc9d0a9eca21477120105bc83cd8575a4d56a>;
144. Trinh, N., Bukodi, E., 2021. Intergenerational Class Mobility of Labour Market Entrants in Germany and the UK since the 1950s. *European Sociological Review*, 38 (1): 37–53. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.1093/esr/jcab041>;
145. Užimtumo tarnyba prie LR SADM, 2022. Atviri Užimtumo tarnybos duomenys. https://data.gov.lt/datasets?q=&has_data=true&organization_id=3;
146. Valstybinės duomenų agentūros duomenų bazė. Prieiga per internetą: <http://osp.stat.gov.lt/statistiniuro-dikliu-analize>;
147. Vencius T., 2021. Socialinis mobilumas tarp kartų Lietuvoje: skirtingo matavimo perspektyvos. *Socialinė Teorija, Empirija, Politika Ir Praktika*, 24: 40-53. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.15388/STEPP.2022.36>;
148. Vencius, T., 2018. Socialinio mobilumo tarp kartų apraiškos Lietuvoje. *Socialinė teorija, empirija, politika ir praktika* 16: 37–51. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.15388/STEPP.2018.16.11430>;
149. Venn, D., 2012. Eligibility Criteria for Unemployment Benefits: Quantitative Indicators for OECD and EU Countries, OECD Social, Employment and Migration Working Papers 131. Paris: OECD Publishing. Prieiga per internetą: https://www.oecd-ilibrary.org/social-issues-migration-health/eligibility-criteria-for-unemployment-benefits_5k9h43kgkvr4-en;
150. Visionary Analytics, 2019. Europos socialinio fondo finansuojamų mokymų kokybės ir efektyvumo vertinimas. Prieiga per internetą: <https://2014.esinvesticijos.lt/lt/dokumentai/europos-socialinio-fondo-finansuojamu-mokymu-kokybes-ir-efektyvumo-vertinimas>;
151. Weber, 1922. *Economy and society*, University of California Press, Berkeley;

152. Weiss, I., et. al., 2018. Revisiting Declines in Social Capital: Evidence from a New Measure, *Social Indicators Research*, 142 (3): 1015–1029. Prieiga per internetą: <https://www.jstor.org/stable/48704643>;
153. Werner, J., 2013. The coherency of social mobility and residential mobility: a comparative analysis of Germany and Lithuania. Lithuania: Kaunas University of Technology. Prieiga per internetą: <https://www.researchgate.net/publication/272478268>;
154. World Economic Forum, 2020. The Global Social Mobility Report 2020 Equality, Opportunity and a New Economic Imperative. World Economic Forum: Geneva. Prieiga per internetą: https://www3.weforum.org/docs/Global_Social_Mobility_Report.pdf;
155. Zelinska, O., Gugushvili, A., Bulczak, G., 2021. Social Mobility, Health and Wellbeing in Poland. *Frontiers in Sociology*, 6 (73): 1–11. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.3389/fsoc.2021.736249>;
156. Žalimienė, L., Lazutka, R., et al., 2011. Socialinis teisingumas švietime: teorinė samprata ir praktinis vertinimas, Vilnius: Švietimo ir mokslo ministerijos Švietimo aprūpinimo centras. Prieiga per internetą: https://www.nsa.smm.lt/wp-content/uploads/2016/02/knyga-Socialinis-teisingumas_bpr.pdf.

Teisės aktai

- Lietuvos Respublikos piniginės socialinės paramos nepasiturintiems gyventojams įstatymas, 2023.04.01 aktuali redakcija;
- Lietuvos Respublikos užimtumo įstatymas, 2023.07.01 aktuali redakcija;
- Lietuvos Respublikos socialinių paslaugų įstatymas, 2023.04.01 aktuali redakcija;
- Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2006 m. balandžio 5 d. įsakymas Nr. A1-93 „Dėl socialinių paslaugų katalogo patvirtinimo“;
- Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2017 m. gegužės 23 d. įsakymas Nr. A1-257 „Dėl užimtumo didinimo programų rengimo ir jų finansavimo tvarkos aprašo patvirtinimo“ pakeitimo“;
- Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2019 m. birželio 19 d. nutarimas Nr. 618 „Dėl bazinio paslaugų šeimai paketo patvirtinimo“;
- Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2019 m. birželio 26 d. nutarimo Nr. 673 redakcija „Dėl Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerijos nuostatų patvirtinimo“;

- Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2019 m. gegužės 13 d. įsakymas Nr. A1-269 „Dėl užimtumo skatinimo ir motyvavimo paslaugų nedirbantiems ir socialinę paramą gaunantiems asmenims modelio įgyvendinimo sąlygų ir tvarkos aprašo patvirtinimo“;
- Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro, socialinės apsaugos ir darbo ministro, sveikatos apsaugos ministro 2017 m. rugpjūčio 28 d. įsakymas Nr. V-651/A1-455/V-1004 „Dėl Koordinuotai teikiamų švietimo pagalbos, socialinių ir sveikatos priežiūros paslaugų tvarkos aprašo patvirtinimo“.

PRIEDAI

1 priedas

LSMC
Sociologijos
institutas

ANKETA UŽIMTUMO SKATINIMO IR MOTYVAVIMO NEDIRBANTIEMS IR SOCIALINĘ PARAMĄ GAUNANTIEMS ASMENIMS MODELIO ATVEJO VADYBININKAMS APIE 2021 M. ĮSIDARBINUSIUS MODELIO DALYVIUS

Tyrimo anketa

1. Jūsų savivaldybė
2. Asmens lytis
3. Asmens amžius
4. Asmens išsilavinimas, įgyta profesija
5. Nedarbo priežastis iki įsidarbinimo
6. Nedarbo trukmė iki dalyvavimo Modelyje
7. Dalyvavimo Modelyje pradžios data
8. Įsidarbinimo data
9. Darbo pobūdis
10. Dalyviui Modelyje iki įsidarbinimo suteiktos paslaugos
11. Ar teikiama lydimoji pagalba po įsidarbinimo?
12. Ar šiuo metu (2022 m. balandžio mėn.) dirba? Jeigu ne, nurodyti, kada pradėjo nedirbti ir kokia darbo netekimo priežastis
13. Ar asmuo Modelyje dalyvavo 2020 m.?
14. Kita (galite paminėti tai, kas Jums atrodo svarbu)

Ekspertų apklausa

ILGĄ LAIKĄ NEDIRBANČIŲ IR SOCIALINĘ PARAMĄ GAUNANČIŲ ASMENŲ INTERGENERACINIO SOCIALINIO MOBILUMO VEIKSNIAI. EKSPERTŲ POŽIŪRIS

Pirmasis tyrimo etapas

Šiuo tyrimu siekiama atskleisti pagrindinius ilgą laiką nedirbančių ir socialinę paramą gaunančių asmenų intergeneracinio socialinio mobilumo trukdžius ir veiksnius. Socialinė parama tyrime suprantama kaip pinigine socialinė parama nepasiturintiems gyventojams ir socialinės paslaugos.

Intergeneracinis socialinis mobilumas suprantamas kaip judėjimas tarp socialinių pozicijų daugiamatėje socialinėje erdvėje. Paprastai sakant, tai yra skirtumas tarp tėvų ir suaugusių vaikų socialinės bei ekonominės padėties, t. y. asmens dabartinių aplinkybių palyginimas su tomis, iš kurių kilęs asmuo (Eurofound, 2017). Socialinės pozicijos, kurios gali būti lyginamos, dažniausiai remiasi profesinėmis, pajamų, išsilavinimo ar kitomis socialinės klasės ar socialinės ir ekonominės padėties schemomis (Saunders, P., 2010).

Tyrimo metu taikoma Delfi metodu grįsta ekspertinė apklausa. Ekspertų grupę sudaro ministerijų, savivaldybių, nevyriausybinų organizacijų, akademinų institucijų atstovai. Ekspertų apklausa vykdoma trimis etapais:

- pirmajame etape ekspertai atsako į atviro tipo klausimus. Šiuo tyrimo etapu siekiama sužinoti ekspertų nuomones;
- antrajame etape ekspertai supažindinami su visų apklausoje dalyvavusių ekspertų susistemintomis nuomonėmis (laikantis konfidencialumo principų, jokia informacija, galinti padėti atpažinti ekspertą, nebus atskleidžiama.). Šis tyrimo etapas skirtas ekspertų nuomonėms suderinti;
- trečiajame tyrimo etape ekspertai bus supažindinti su tyrime gautais rezultatais.

Šis tyrimas yra platesnio tyrimo dalis ir jo rezultatai bus panaudoti rengiant daktaro disertaciją „Ilgą laiką nedirbančių ir socialinę paramą gaunančių asmenų intergeneracinio socialinio mobilumo trukdžiai ir veiksniai“ (*šis pavadinimas preliminarus ir gali būti tikslinamas*).

Pirmojo etapo klausimai – atvirojo tipo. Šis tyrimo etapas pagal laiką yra pats ilgiausias, **tačiau pagrindinis ir pats svarbiausias**. Ekspertų nuomonės nebus viešai skelbiamos. Apimtis neribojama. Remkitės visa savo profesine patirtimi ir ekspertinėmis įžvalgomis.

Nuoširdžiai dėkoju už bendradarbiavimą, **Jūsų nuomonė labai svarbi.**

Pirmojo etapo klausimai

Atsakymus pateikite po klausimais.

1. Apibūdinkite ilgą laiką nedirbančius ir socialinę paramą gaunančius asmenis.
2. Kas, Jūsų manymu, lemia tai, kad asmenys ilgą laiką nedirba ir gauna socialinę paramą?
3. Kas, Jūsų nuomone, lemia atvejus, kai ilgą laiką nedirbančių ir socialinę paramą gaunančių asmenų vaikai taip pat gauna socialinę paramą? Pakomentuokite plačiau.
4. Kaip manote, ar dabartinė socialinės paramos teikimo tvarka motyvuoja ir skatina asmenis įsidarbinti?
5. Jūsų nuomone, kokių priemonių (paslaugų, pagalbos) taikymas labiausiai padeda ilgą laiką nedirbusiems ir socialinę paramą gavusiems asmenims įsidarbinti?
6. Koks Jūsų paminėtų priemonių (paslaugų, pagalbos) prieinamumas savivaldybėse, nevyriausybinėse organizacijose, t. y. ar lengva jas gauti, rasti informacijos apie galimybę jas gauti ir pan.?
7. Kokių paslaugų trūkumą (socialinės apsaugos, švietimo, sveikatos ir kt. srityse) išvelgiate ilgą laiką nedirbantiems ir socialinę paramą gaunantiems asmenims?
8. Kaip vertinate tarpinstitucinį bendradarbiavimą (nacionaliniu ir savivaldos lygiu) siekiant spręsti ilgą laiką nedirbančių ir socialinę paramą gaunančių asmenų problemas?
9. Kaip vertinate mūsų šalyje pažeidžiamoms visuomenės grupėms taikomas socialinės politikos (socialinės apsaugos, švietimo, sveikatos srityse) priemones?

10. Kokie, Jūsų nuomone, yra pagrindiniai trukdžiai ir kliūtys to, kad žmonės nepakeičia savo socialinės pozicijos (t. y., neįgyja geresnės profesijos, aukštesnio išsilavinimo ir kt.), lyginant su savo tėvais?
11. Kaip apibūdintumėte Lietuvoje esantį ryšį tarp tėvų ir vaikų socialinio statuso, kitaip tariant, ar vaikų socialinė kilmė turi įtakos lygioms rezultatų siekimo galimybėms?
12. Jūsų nuomone, ar socialinio mobilumo galimybės padidėjo **dabartinėms kartoms**, palyginti su prieš tai buvusiomis? Kodėl?

*Dar kartą nuoširdžiai dėkoju už Jūsų nuomonę ir skirtą laiką.
Tyrėjas Tautovydas Vencius*

Ekspertų apklausa

ILGĄ LAIKĄ NEDIRBANČIŲ IR SOCIALINĘ PARAMĄ GAUNANČIŲ ASMENŲ INTERGENERACINIO SOCIALINIO MOBILUMO VEIKSNIAI. EKSPERTŲ POŽIŪRIS

Antrasis tyrimo etapas

Gerbiami ekspertai,

dėkoju Jums už skirtą laiką ir dalyvavimą pirmajame tyrimo etape, kuriame pasidalijote savo įžvalgomis, vertinimais ir patirtimi.

Pirmajame tyrimo etape dalyvavo 24 ekspertai (3 socialinės apsaugos srities atstovai, 3 nevyriausybinių organizacijų atstovai, 3 švietimo srities atstovai, 3 užimtumo srities atstovai, 3 akademinė institucijų atstovai, 3 savivaldybių administracijos socialinės paramos skyrių atstovai, 3 socialinių paslaugų įstaigų atstovai, 3 sveikatos apsaugos srities atstovai).

Jūs gavote antrąją tyrimo anketą, kurioje pateikiami apibendrinti visų tyrimo dalyvių (ekspertų) teiginiai. Šis tyrimo etapas skirtas ekspertų nuomonėms suderinti, todėl prašyčiau įvertinti kiekvieną teiginį penkių balų skalėje. Taip pat galite pateikti papildomų įžvalgų ar komentarų.

*Jūsų nuomonė labai svarbi, dėkoju už bendradarbiavimą.
Tyrėjas Tautvydas Vencius*

1. Ilgą laiką nedirbančių ir socialinę paramą gaunančių asmenų charakteristikos

Teiginius įvertinkite 5 balų skalėje, čia 1 reiškia „visiškai nesutinku“, 5 – „visiškai sutinku“.

Nr.	Ekspertų teiginiai	1	2	3	4	5
1.1.	Neturintis jokio arba žemą (pradinį, pagrindinį) išsilavinimą, kaimo vietovėje gyvenantys vyrai, kurių amžius yra 35–55 metai.					
1.2.	Socialinę riziką patiriantys asmenys, kurie nepalaiko ryšių su savo artimaisiais (biologine šeima), dažnai neturi deklaruotos gyvenamosios vietos.					
1.3.	Pastebima tendencija, kad jaunėja amžius, ypač didėja 20–29 m. asmenų grupė, įgijusių tam tikrą išsilavinimą, tačiau neturinčių jokios darbo patirties.					
1.4.	Asmenys iš socialinę riziką patyrusių šeimų, kurie sulaukė pilnametystės, tačiau perėmė matytą šeimos modelį, kuriame buvo įprasta nedirbti, gauti socialinę paramą.					
1.5.	Realiai dirbantys, tačiau darbas nelegalus arba sezoninis, tačiau nuolatinio darbo neturi ir jo neieško.					
1.6.	Tautinėms mažumoms priklausantys asmenys, susiduriantys su kalbiniais ir kultūriniais barjeriais.					
1.7.	Asmenys, dėl sveikatos problemų ar negalios turintys ribotą darbingumą.					
1.8.	Negebėję prisitaikyti prie besikeičiančios santvarkos, nes daugelis žemą išsilavinimą turinčių žmonių buvo pripratę, kad jiems viskas nurodoma, pasakoma, ką daryti. Kai keitėsi santvarka, vieni persiorientavo, išmoko gyventi naujoje realybėje, o kiti nesugebėjo to padaryti.					
1.9.	Darbingo amžiaus darbingi asmenys, bet nenorintys įsidarbinti dėl turimų skolų ir reikalų su antstoliais.					
1.10.	Tam tikroms socialinėms kategorijoms priklausantys asmenys, ypač iš įkalinimo įstaigų paleisti asmenys ir globos įstaigas paliekantys jaunuoliai.					
1.11.	Asmenys iš daugiavaikių šeimų arba gyvenantys namų ūkyje, kuriame kiti asmenys taip pat nedirba.					
1.12.	Asmenys, kurių įgyta profesija pasikeitus santvarkai tapo nepaklausī, nereikalinga, todėl jų profesinė karjera baigėsi.					

Galite pakomentuoti: _____

2. Ilgalaikio nedarbo ir socialinės paramos gavimo priežastys

Teiginius įvertinkite 5 balų skalėje, čia 1 reiškia „visiškai nesutinku“, 5 – „visiškai sutinku“.

Nr.	Ekspertų teiginiai	1	2	3	4	5
2.1.	Valstybė užtikrina žmonėms minimalų pragyvenimo šaltinį, prie kurio dalis žmonių tiesiog pripranta, sumenkina savo poreikius, prisitaiko.					
2.2.	Socialinės aplinkos, šeimos įtaka: jeigu aplink mane niekas nedirba, tikėtina, kad ir aš nedirbsiu.					
2.3.	Šių asmenų manymu, dirbti jiems „neapsimoka“, nes per mažas skirtumas tarp galimo gauti atlyginimo ir priklausančių socialinių išmokų.					
2.4.	Nepakankama valstybinių institucijų pagalba sprendžiant individualias nedarbo ir kitas socialines problemas.					
2.5.	Ilgą laiką nedirbantis asmuo gali būti ir tas, kuris dirba „šešėlyje“. Dažniausiai oficialiai vengiama dirbti, nes dėl turimų skolų uždarbis bus nuskaitytas antstolių.					
2.6.	Labai menka savivertė ir motyvacija. Kuo ilgiau žmogus atskirtas nuo integracijos į visuomenę, tuo problemiškesnė jo integracija.					
2.7.	Darbo vietų trūkumas: ten, kur didelis nedarbas ir tiesiog mažai darbo vietų, žmonėms sunku gauti darbą.					
2.8.	Neigiamas darbdavių požiūris į tuos, kurie ilgą laiką nedirbo ar gavo socialinę paramą, įtarinėjimas, kad su tokiu asmeniu „kažkas negerai“.					
2.9.	Anksčiau įgytas išsilavinimas ir profesinė kvalifikacija šiuo metu darbo rinkoje nebereikalinga arba sunkiai pritaikoma, pvz., laikrodininkas.					
2.10.	Susisiekimo (kuris kai kuriems žmonėms yra tiesiog per brangus) trūkumas, kuris sunkina ir kitų problemų sprendimą.					
2.11.	Negalia arba apskritai prasta sveikata, todėl žmonės nebūtinai gali dirbti tuos darbus, kurie siūlomi, o gebėjimai ir išsilavinimas neleidžia dirbti aukštesnės kvalifikacijos ne fizinių darbų.					
2.12.	Negalėjimas dirbti visą darbo dieną dėl artimųjų slaugymo arba vaikų priežiūros.					
2.13.	Priklausomybės, ypač nuo alkoholio, dėl kurių asmenys nepajėgūs gyventi visuomenei įprasto socialinio gyvenimo.					

Lentelės tęsinys

Nr.	Ekspertų teiginiai	1	2	3	4	5
2.14.	Socialinių įgūdžių stoka, susijusi su supratimu, kad į darbą reikia ateiti laiku, planuoti laiką, nekonfliktuoti, susitvarkyti darbo vietą, dirbti komandoje.					
2.15.	Dauguma ilgalaikių bedarbių yra vyresnio amžiaus, todėl tiesiog nebesugeba prisitaikyti darbo rinkoje.					
2.16.	Per daug globėjiškas požiūris į negalią turinčius ar globos įstaigas paliekančius žmones, dėl kurio neišugdomas jų savarankiškumas, socialiniai įgūdžiai darbo rinkai.					
2.17.	Neskatinti ir nemotyvuojanti grįžti į darbo rinką socialinės apsaugos sistema, kuri sudaro palankesnę situaciją gaunant išmokas nei dirbant. Be to, socialinės paramos gavėjo statusas suteikia kitų lengvatų, pvz., gaminantis asmens dokumentą, mokant komunalinius mokesčius ir kt.					
2.18.	Socialinės apsaugos sistema Lietuvoje pradėta kurti nuo finansinės paramos, skiriant nepakankamai dėmesio socialinėms paslaugoms, todėl tai neskatino žmonių keisti gyvenimo būdo.					

Galite pakomentuoti: _____

3. Ilgalaikio nedarbo ir socialinės paramos gavimo „karta iš kartos“ priežastys

Teiginius įvertinkite 5 balų skalėje, čia 1 reiškia „visiškai nesutinku“, 5 – „visiškai sutinku“.

Nr.	Ekspertų teiginiai	1	2	3	4	5
3.1.	Per mažai dėmesio skiriama vaikams, kurie auga nedarniose, socialinę riziką patiriančiose šeimose, nes dažnai jie stigmatizuojami, segreguojami.					
3.2.	Švietimo sistema nesprendžia vaikų iš socialinę riziką patiriančių šeimų problemų, nepakankamai domimasi jų socialine aplinka ir su ja susijusiais mokymosi sunkumais.					
3.3.	Sveikatos sistema turėtų gydyti ne tik ligą, bet ir matyti, iš kur ta liga, t. y. aiškintis galimas jos socialines priežastis.					
3.4.	Išankstinės nuostatos, kad vaikas iš nepasiturinčios šeimos nieko nepasieks, užkerta kelią jo ateities galimybėms.					

Lentelės tęsinys

Nr.	Ekspertų teiginiai	1	2	3	4	5
3.5.	Laiku teikiamų paslaugų trūkumas, pradedant nuo socialinių, tėvystės įgūdžių ir kitų paslaugų šeimai, baigiant vaikų dienos priežiūra ir kokybišku vaikų neformaliu ugdymu.					
3.6.	Dalis nepasiturinčių šeimų, auginančių vaikus, neturi finansinių galimybių padėti vaikams siekti geresnio išsilavinimo, todėl vaikai pasilieka tuose pačiuose regionuose, kuriuose aukštas nedarbas, paslaugų trūkumas ir kt.					
3.7.	Vaikai mato taip gyvenančius tėvus ir natūraliai perima tokį patį gyvenimo modelį.					
3.8.	Dažnai ilgą laiką nedirbantys ir socialinę paramą gaunantys asmenys šeimas sukuria labai anksti, o tai lemia dažniau pasi-taikantį tokio paties gyvenimo būdo perdavimą.					
3.9.	Tarpinstitucinio bendradarbiavimo stoka ir manymas, kad visas problemas turi spręsti tik socialinis darbuotojas.					
3.10.	Vaikams iš nepasiturinčių šeimų nesudaromos „vienodo star-to galimybės“ švietimo sistemoje.					
3.11.	Socialinių ryšių neturėjimas. Artimame ir pažįstamų rate trūksta žmonių, kurie motyvuotų, skatintų siekti aukštojo išsi-lavinimo, gerai apmokamo darbo.					

Galite pakomentuoti: _____

4. Socialinė parama ir motyvacija įsidarbinti

Teiginius įvertinkite 5 balų skalėje, čia 1 reiškia „visiškai nesutinku“, 5 – „visiškai su-tinku“.

Nr.	Ekspertų teiginiai	1	2	3	4	5
4.1.	Formalus reikalavimas registruotis Užimtumo tarnyboje ir galimybė neturėti bedarbio statuso neskatina ir neįgalina žmogaus ieškoti darbo.					
4.2.	Per mažas atlyginimo ir išmokų dydžio skirtumas neskatina ieškoti darbo, nes dirbti tiesiog neapsimoka.					
4.3.	Yra tiek įvairiausios paramos ir pagalbos galimybių, kad žmonėms patogų viską gauti iš valstybės ar nevyriausybinių organizacijų, o ne užsidirbti patiems.					

Lentelės tęsinys

Nr.	Ekspertų teiginiai	1	2	3	4	5
4.4.	Yra skirtumas tarp to, kokia yra socialinės paramos sistema ir koks jos dizainas, ir to, ką apie ją žino žmonės. Pvz., daugelis socialinės paramos gavėjų nežino, kad jiems gali būti mokama socialinė pašalpa įsidarbinus.					
4.5.	Trūksta socialinių paslaugų, kurios prisidėtų prie asmenų motyvacijos didinimo, individualių problemų sprendimo.					
4.6.	Piniginė socialinė parama yra per maža, kad žmogus galėtų galvoti ne tik apie išgyvenimą, bet ir aktyvias darbo paieškas.					
4.7.	Daugelio žmonių lūkesčiai ir gebėjimai neatitinka darbo rinkos poreikių, todėl socialinės paramos motyvacinės priemonės nėra efektyvios.					
4.8.	Ilgą laiką nedirbantiems ir socialinę paramą gaunantiems asmenims reikalinga atskira pagalbos teikimo ir motyvavimo sistema.					
4.9.	Socialinės paramos sistema gali motyvuoti tik tuos asmenis, kurie dėl laikinai patiriamų iššūkių ją gauna tik trumpą laiką.					
4.10.	Atskaičius didelę atlyginimo dalį skoloms, dažnai trūksta lėšų būtiniams poreikiams, todėl socialinės paramos sistema arba šešėlinis darbas atrodo patrauklesni.					

Galite pakomentuoti: _____

5. Priemonės, labiausiai padedančios (galinčios padėti) ilgą laiką nedirbantiems ir socialinę paramą gaunantiems asmenims įsidarbinti

Teiginius įvertinkite 5 balų skalėje, čia 1 reiškia „visiškai nesutinku“, 5 – „visiškai sutinku“.

Nr.	Ekspertų teiginiai	1	2	3	4	5
5.1.	Svarbiausios priemonės yra prevencinės, susijusios su švietimu, kad asmenys netaptų ilgalaikiais bedarbiais ir paramos gavėjais.					
5.2.	Turi būti teikiamos individualius poreikius ir individualias problemas sprendžiančios paslaugos, o ne tik tos, kurios gali būti teikiamos visiems.					
5.3.	Teisinės konsultacijos, ypač pagalba siekiant išspręsti problemas su skolomis ir tarpininkauti bendraujant su antstoliais.					

Lentelės tęsinys

Nr.	Ekspertų teiginiai	1	2	3	4	5
5.4.	Reikalingas palydėjimas, nes žmonėms savarankiškai sudėtinga susivokti paramos ir pagalbos sistemoje, rasti informaciją.					
5.5.	Svarbiausia šiuos žmones ištraukti iš jų „komforto zonos“, parodyti kitokio gyvenimo pavyzdžius, padėti jiems nusistatyti tikslus ir jų siekti.					
5.6.	Svarbu, kad žmogus turėtų vieną kontaktinį asmenį (specialistą), į kurį galėtų kreiptis pagalbos ir galėtų juo pasitikėti.					
5.7.	Visos institucijos turėtų dirbti bendradarbiaudamos, kad žmogaus problemos būtų sprendžiamos kompleksiskai, suteikiant įvairiapusę pagalbą.					
5.8.	Šiems asmenims būtų galima taikyti daugiau pagalbos priemonių, tačiau visuomenės požiūris yra toks, kad prioritetai skiriami vaikams, seneliams, neįgaliesiems.					
5.9.	„Minkštų“ darbo vietų kūrimas, kuriose žmonės gali jaustis laisviau, nebijoti daryti klaidų, gauti socialinio darbuotojo pagalbą.					
5.10.	Asmenys, kurie gauna socialinę pašalpą, ir toliau turi už ją „atidirbti“ (atlikti visuomenei naudingus darbus), nes tai palaiko jų bendruosius gebėjimus ir įgūdžius.					
5.11.	Socialinių paslaugų įstaigose ar socialinės paramos skyriuose reikalingas darbuotojas, kuris būtų atsakingas vien tik už ilgą laiką nedirbančių ir socialinę paramą gaunančių asmenų koordinavimą.					
5.12.	Asmenims turėtų būti organizuojamas pavėžėjimas į jiems reikalingų paslaugų gavimo vietas, kuris bent keletą mėnesių būtų teikiamas ir po įsidarbinimo.					
5.13.	Reikia labiau skatinti ir edukuoti darbdavius įdarbinti ilgą laiką nedirbusius asmenis ir į juos investuoti, nes šiuo metu darbdaviai tuo nesuinteresuoti ir darbui siekia atsirinkti tik pačius geriausius, kurie galėtų dirbti iškart.					
5.14.	Teikiant paslaugas turėtų būti įtraukiami ir darbdaviai – tiek konsultuojantis dėl trūkstančių darbuotojų ir rinkoje reikalingų įgūdžių, tiek derinant individualius pasiūlymus, darbo vietas pritaikymą, transporto organizavimą ir kt.					
5.15.	Svarbu, kad paslaugų teikimas būtų kiek įmanoma daugiau perduodamas nevyriausybinėms organizacijoms, nes jose žmonės jaučiasi saugesni, mezgamas santykis, vystosi abipusis pasitikėjimas. To dažnai pritrūksta kalbant apie savivaldybės ar valstybines įstaigas.					

Galite pakomentuoti: _____

6. Priemonių, labiausiai padedančių ilgą laiką nedirbantiems ir socialinę paramą gaunantiems asmenims įsidarbinti, prieinamumas

Teiginius įvertinkite 5 balų skalėje, čia 1 reiškia „visiškai nesutinku“, 5 – „visiškai sutinku“.

Nr.	Ekspertų teiginiai	1	2	3	4	5
6.1.	Paslaugų galimybės daugeliu atvejų tik teorinės, tačiau praktikoje nėra teikiamos.					
6.2.	Tiek atvejo vadybininkams, tiek socialiniams darbuotojams stinga vadybinių įgūdžių, ypač sugebėjimo nustatyti klientams tikslus ir koordinuoti jų pasiekimą.					
6.3.	Nors Užimtumo tarnybos struktūra aprėpia visą Lietuvą, bet paslaugų prieinamumas ir įvairovė labai maži.					
6.4.	Nevyriausybės organizacijos galėtų teikti daug tinkamų paslaugų, tačiau dėl projektinio finansavimo principo jos neturi stabilumo ir garantijų, kad galės užtikrinti paslaugų tęstinumą.					
6.5.	Kaimo teritorijų gyventojams galimybę gauti paslaugas riboja susisiekimo problema, nes visuomeninio transporto tinklas yra minimalus.					
6.6.	Pasiteisinusi ir naudinga priemonė yra Užimtumo skatinimo ir motyvavimo nedirbantiems ir socialinę paramą gaunantiems asmenims modelis, tačiau jis išplėtotas tik dalyje savivaldybių.					
6.7.	Daug žmonių pagalbos atsisako, todėl jokios paslaugos jiems negali būti suteiktos.					
6.8.	Šalyje yra labai daug institucijų, kurios daro gerus darbus ir teikia geras paslaugas, bet informacija apie tai yra skirtinguose tinklalapiuose ar kituose šaltiniuose ir viską susieti į bendrą paveikslą labai sunku.					
6.9.	Svarbu keisti institucijų požiūrį – pirmiausia reikia siekti padėti žmogui, o tik tada galvoti apie biurokratinius mechanizmus.					
6.10.	Sunkiausia paslaugų prieinamumą užtikrinti tiems žmonėms, kuriems prieš tai jokios pagalbos nereikėjo, nes jie dažniausiai net nežino, kad pagalba įvairiais atvejais gali būti suteikta.					

Galite pakomentuoti: _____

7. Paslaugų (socialinės apsaugos, švietimo, sveikatos ir kt. srityse) ilgą laiką nedirbantiems ir socialinę paramą gaunantiems asmenims ir jų vaikams trūkumo vertinimas

Teiginius įvertinkite 5 balų skalėje, čia 1 reiškia „visiškai nesutinku“, 5 – „visiškai sutinku“.

Nr.	Ekspertų teiginiai	1	2	3	4	5
7.1.	Adekvачios pagalbos labiausiai stinga mažų miestelių gyventojams, nes ten trūksta ne tik darbo vietų, bet ir paslaugų teikėjų.					
7.2.	Esamų paslaugų užtektų, tačiau daugelio institucijų specialistai į tokius žmones dažnai „numoja ranka“.					
7.3.	Trūksta tiesioginio palydėjimo paslaugų, kad žmogui būtų padedama gauti visas priklausančias paslaugas, išmokas ir kt.					
7.4.	Dažnai asmenims neužtikrinamos laiku teikiamos ir tęstinės psichologinės konsultacijos.					
7.5.	Kaimo teritorijose uždarius mokyklas nelieka neformalaus ugdymo galimybių, o į rajono centre veikiančius dienos centrus atvežti vaikus nėra galimybės, todėl jie turi laiką leisti namuose.					
7.6.	Švietimo ir sveikatos sričių specialistai neidentifikuoja savęs kaip galinčių padėti socialiniams darbuotojams spręsti socialines ilgą laiką nedirbančių ir socialinę paramą gaunančių asmenų problemas, todėl trūksta bendradarbiavimo.					
7.7.	Mokyklos diskriminuoja sunkumų turinčius vaikus, nes turi teisę pasirinkti geriausius.					
7.8.	Švietimo sistema turėtų būti orientuota į kiekvieno vaiko individualius gebėjimus ir jo galimybes siekti geresnių rezultatų, o ne skirstyti vaikus į „blogus“ ir „gerus“.					
7.9.	Ypač pasigendama mokymosi visą gyvenimą įgūdžių ugdymo ir į tai orientuotų kokybiškų paslaugų.					
7.10.	Daug paslaugų prieinamos tik rajonų centruose, todėl būtina užtikrinti tinkamą susisiekimą nutolusių gyvenviečių gyventojams.					
7.11.	Pagalbos ir paslaugų ilgą laiką nedirbančių ir socialinę paramą gaunančių asmenų grupei yra pakankamai, tačiau trūksta kompetetingų specialistų, kurie jas teiktų.					
7.12.	Dideli regioniniai netolygumai, kurie ypač jaučiami kalbant apie sveikatos paslaugų kokybę ir prieinamumą.					

Lentelės tęsinys

Nr.	Ekspertų teiginiai	1	2	3	4	5
7.13.	Dalis žmonių nedalyvauja socialinės apsaugos sistemoje, nes dėl įvairių priežasčių sąmoningai to vengia ir priklausančios paramos negauna, nors ji priklausytų.					
7.14.	Siekiant gydytis įvairias priklausomybes, susiduriama su didelėmis eilėmis ir mažu vietų skaičiumi reabilitacijos įstaigose.					
7.15.	Paslaugos teikiamos, tačiau jos neatitinka kiekvieno asmens individualių poreikių ir nėra pritaikomos konkretaus asmens konkrečių problemų sprendimui.					

Galite pakomentuoti: _____

8. Tarpinstitucinio bendradarbiavimo siekiant spręsti ilgą laiką nedirbančių ir socialinę paramą gaunančių asmenų problemas vertinimas

Teiginius įvertinkite 5 balų skalėje, čia 1 reiškia „visiškai nesutinku“, 5 – „visiškai sutinku“.

Nr.	Ekspertų teiginiai	1	2	3	4	5
8.1.	Bendradarbiavimui trūksta aiškesnės institucijų atsakomybės ir mechanizmų, kuriais jos apibrėžiamos.					
8.2.	Viena institucija daro viena, kita institucija daro kita, bet nematomas bendras tikslas, akcentuojamas konkrečios institucijos pagal kompetenciją atliktas darbas.					
8.3.	Bendradarbiavimo sėkmė itin priklauso nuo konkrečių darbuotojų indėlio, kompetencijos ir įsitraukimo.					
8.4.	Sveikatos apsaugos specialistai (ypač gydytojai ir gydymo įstaigų administracija) nemato bendradarbiavimo tikslo ir prasmės, mano, kad tai laiko švaistymas, todėl sveikatos apsaugos sektoriaus bendradarbiavimas su kitomis sritimis yra problemiščiausias.					
8.5.	Profesinių sąjungų kūrimas arba panašių institucijų susivienijimai (pvz., Socialinių paslaugų įstaigų asociacija) savivaldybėse skatina bendradarbiavimą su centrine valdžia.					
8.6.	Ministerijos dažnai nepaaiškina savivaldos institucijoms praktinių jų priimtų tvarkos aprašų įgyvendinimo aspektų, todėl trūksta veiklų koordinavimo.					

Lentelės tęsinys

Nr.	Ekspertų teiginiai	1	2	3	4	5
8.7.	Įvedus tarpinstitucinio bendradarbiavimo koordinatorių (TBK) pareigybės, bendradarbiavimas savivaldoje palengvėjo.					
8.8.	Bendravimas tarp organizacijų vis dar labai paremtas hierarchiniu ryšiu vykdančią „aukštesnės instancijos“ pavedimus, o ne tariantis dėl geriausių sprendimų.					
8.9.	Bendradarbiavimas su NVO dažnai apsiriboja tik finansavimo suteikimu ir ataskaitų pateikimu, veiklos patikrinimais.					
8.10.	Su NVO konsultuojamasi, tačiau konsultacijose pateikti pasiūlymai nebūtinai įgyvendinami atsakingoms institucijoms priimančioms sprendimus.					
8.11.	Bendradarbiavimą ir keitimąsi duomenimis itin apriboja Bendrojo duomenų apsaugos reglamento (BDAR) reikalavimai.					
8.12.	Siekiant veiksmingai spręsti problemas, kurios susijusios su kelių institucijų atsakomybe, reikalingas tarpininkas, kuris skatintų bendradarbiavimą ir sutelktų atsakingas institucijas.					
8.13.	Bendradarbiavimo stoka ypač jaučiama tada, kai inicijuojamos reformos, priimami teisės aktai ir pan., o vykdančios institucijos turi per mažai laiko pasiruošti jų įgyvendinimui.					
8.14.	Tarpinstitucinio bendradarbiavimo efektyvumui savivaldybėse didelės įtakos turi politinio ciklo pasikeitimai, tačiau bendrai pastebima, kad žmonių problemos sprendžiamos kompleksiau ten, kur ši prioriteta iškelia politinė vadovybė.					
8.15.	Atsakingų specialistų darbo krūviai dideli, todėl jie gali suteikti tik savo srities paslaugą, o kompleksiai įsigilinti į žmogaus problemą trūksta laiko. Ypač tai pastebima savivaldos lygmeniu, derinant piniginės paramos ir socialinių paslaugų priemones.					
8.16.	Tarpinstitucinis bendradarbiavimas yra tik ant popieriaus – aprašytas gražiai, bet praktikoje taikomas tik tiek, kiek reikia pateikti viešumai.					
8.17.	Savivaldybės nemato savęs įdarbinimo paslaugų kontekste, nes tokios paslaugos neapibrėžtos Socialinių paslaugų kataloge ir už jas atsakinga Užimtumo tarnyba.					
8.18.	COVID-19 pandemija padėjo pagerinti tarpinstitucinį bendradarbiavimą, nes dabar daugelį dalykų galima išspręsti telefonu, nuotoliniuose susitikimuose ir pan.					
8.19.	Savivaldos lygmuo nepajėgia įgyvendinti nacionalinio lygmens parengtų teisės aktų.					

Galite pakomentuoti: _____

9. Šalyje pažeidžiamoms visuomenės grupėms taikomų socialinės politikos priemonių vertinimas

Teiginius įvertinkite 5 balų skalėje, čia 1 reiškia „visiškai nesutinku“, 5 – „visiškai sutinku“.

Nr.	Ekspertų teiginiai	1	2	3	4	5
9.1.	Socialinė politika pažeidžiamų grupių atžvilgiu Lietuvoje nuolat gerėja, daugėja socialinę integraciją skatinančių priemonių.					
9.2.	Tie, kurie kreipiasi pagalbos ar yra pastebėti valstybinių institucijų arba NVO, sulaukia daug pagalbos, tačiau tie, kurie nesikreipia ir neprašo, lieka užribyje.					
9.3.	Priemonių visose srityse yra daug ir įvairių, tačiau jos nėra koordinuojamos tarpusavyje, todėl neretai dubliuojasi ir nutrūksta dar tada, kai nepasiekia galutinio rezultato sprendžiant konkrečią žmogaus problemą, pvz., įsidarbinimą.					
9.4.	Socialinės apsaugos srityje įgyvendinama daug projektų, bandomųjų modelių, skiriamas finansavimas pavienėms NVO iniciatyvoms, bet trūksta sisteminio matymo ir tęstinumo.					
9.5.	Įvairūs projektai tampa tik priemone įsisavinti lėšas, tačiau tai, kas juos įgyvendinant sukuriama, nebūna panaudojama sisteminiams pokyčiams.					
9.6.	Didele problema išlieka pažeidžiamų grupių ar asmenų atpažįstamumas, identifikavimas.					
9.7.	Visuomenėje manoma, kad žmones, kuriems reikia pagalbos, turi surasti ir jiems padėti tik socialiniai darbuotojai, todėl trūksta bendruomeniškumo sprendžiant socialines problemas.					
9.8.	Nors iš pirmo žvilgsnio situacija gerėja, tačiau, anot statistikos, turime kas penktą skurstantįjį, o tai rodo dideles socialinės politikos bėdas.					
9.9.	Pažeidžiamų grupių vaikams ypač sudėtinga švietimo sistemoje: trūksta profesinio orientavimo, stiprybių išryškavimo, lygaus starto galimybių.					
9.10.	Trūksta specializuotų paslaugų ir jų prieinamumo (ypač regionuose) sveikatos apsaugos sistemoje. Pažeidžiamoms visuomenės grupėms sudėtinga gauti kokybiškas paslaugas, išsamesnius tyrimus ir pan., nes trūksta lėšų už tai susimokėti.					

Lentelės tęsinys

Nr.	Ekspertų teiginiai	1	2	3	4	5
9.11.	Formaliai įteisinta daug paslaugų, pagalbos, paramos mechanizmų, tačiau jų efektyvumas yra menkas ir nepadedą pasiekti proveržio mažinant skurdą.					
9.12.	Finansavimas, skiriamas socialinei apsaugai, yra labai menkas (vienas mažiausių ES), todėl sunku užtikrinti paslaugų kokybę ir finansinės paramos adekvatumą.					
9.13.	Lėšos, kurios skiriamos socialiai pažeidžiamoms grupėms, skiriamos ne tam, kas galėtų padėti pasiekti geriausius rezultatus.					
9.14.	Švietimo sistema yra segreguota, ypač pažeidžiamų grupių atžvilgiu. Nors mokymasis visiems formaliai prieinamas, tačiau nuo mokyklos priklauso tolesnės galimybės studijuoti, integruotis į darbo rinką.					
9.15.	Manytina, kad reikėtų taikyti daugiau prevencinių priemonių, kad šalyje būtų kuo mažiau pažeidžiamų visuomenės grupių.					
9.16.	Visos taikomos priemonės yra geros, tačiau būtina gerinti paslaugų kokybę, ypač didinti socialinio darbo su pažeidžiamomis visuomenės grupėmis kokybę.					

Galite pakomentuoti: _____

10. Ryšys tarp tėvų ir vaikų socialinio statuso

Teiginius įvertinkite 5 balų skalėje, čia 1 reiškia „visiškai nesutinku“, 5 – „visiškai sutinku“.

Nr.	Ekspertų teiginiai	1	2	3	4	5
10.1.	Sudėtingiau yra tiems vaikams, kurie auga socialinį ir ekonominį nepriteklių patiriančiose šeimose, bet socialinės politikos priemonės padeda galimybes išlyginti.					
10.2.	Vaikams persiduoda tam tikrų socialinių įgūdžių stoka, t. y. matymas, kaip elgiasi tėvai, kaip jie tvarkosi buityje, koks jų socialinis gyvenimas ir pan.					
10.3.	Tik maža dalis vaikų iš socialinį ir ekonominį nepriteklių patiriančių šeimų pakeičia, įgyja geresnį socialinį statusą nei jų tėvai, t. y. geresnį išsilavinimą, darbą, aukštesnes pajamas.					

Lentelės tęsinys

Nr.	Ekspertų teiginiai	1	2	3	4	5
10.4.	„Starto galimybės“ labiausiai skiriasi tarp vaikų, kurie gyvena atokesniuose regionuose ir didesniuose miestuose.					
10.5.	Socialinė kilmė ypatinga kliūtimi tampa vaikams iš globos institucijų: ši jų patirtis pabrėžiama ne tik tarp kitų vaikų, bet ir tarp pedagogų.					
10.6.	COVID-19 pandemija padėjo „nuslėpti“ kai kurių vaikų skurdesnio socialinio statuso galimybes, todėl jų atžvilgiu sumažėjo patyčių ir akcentavimo, kad jie nepasiturintys.					
10.7.	Vaikams iš nepasiturinčių šeimų sunku mokytis namuose, dažnai jų būstai yra perpildyti, šeimos neturi reikalingos įrangos.					
10.8.	Tėvai, turintys menkesnius įgūdžius, neturi galimybės padėti savo vaikams susiorientuoti profesiniame kelyje ar net padėti paruošti namų darbus.					
10.9.	Didelę įtaką turi ne tik šeiminė aplinka, bet ir visa kaimynystė, „socialinis burbulas“.					
10.10.	Piniginę socialinę paramą dažniau gauna tie asmenys, kurių ir tėvai buvo remiami.					
10.11.	Šeimoje, kurioje vaikas turi geresnes ekonomines ir kitas galimybes ir psichologinis pagrindas yra stipresnis, – didesnis pasitikėjimas savimi, orumas, nenusivylimas pirmomis klaidomis, ateities planavimas, todėl ryšys su tėvų statusu ne toks pastebimas ir svarbus.					
10.12.	Jeigu nepasiturinti šeima deda pastangas, kad vaikas pirmiausia įgytų išsilavinimą, suprastų, kad baigti mokyklą yra vertybė, tikėtina, kad jų socialinis statusas neturės įtakos vaiko ateičiai.					
10.13.	Vaikai iš nepasiturinčių šeimų patiria patyčias, „užsidaro“ savyje, praranda motyvaciją siekti tikslų.					
10.14.	Vaikai perima panašų į tėvų socialinį statusą, tačiau jeigu vaikas yra aktyvus ir siekiantis tikslo, dėl švietimo sistemos teikiamų galimybių gali pasiekti aukštesnį socialinį statusą.					

Galite pakomentuoti: _____

11. Pagrindiniai socialinio mobilumo trukdžiai ir kliūtys

Teiginius įvertinkite 5 balų skalėje, čia 1 reiškia „visiškai nesutinku“, 5 – „visiškai sutinku“.

Nr.	Ekspertų teiginiai	1	2	3	4	5
11.1.	Lietuvoje nelygybės mastai labai aukšti, o kuo didesnė nelygybė, tuo socialinio mobilumo aukštyn galimybės mažesnės.					
11.2.	Svarbu, kad stiprėtų tarpinstitucinis bendradarbiavimas savivaldos ir mokyklos lygmeniu, kad būtų dirbama ne tik su vaiku iš socialiai nepalankios aplinkos, bet ir su jo šeima.					
11.3.	Mieste gyvenantiems jaunuoliams daugiau galimybių tobulėti, atrasti save, užsiimti dominančia veikla, o kaime gyvenantiems galimybių kur kas mažiau.					
11.4.	Pagrindinė kliūtis yra finansinis šeimos nepriteklus, kurio valstybė kompensuoti negali.					
11.5.	Pagrindinis trukdis yra laiku teikiamos kompleksinės pagalbos nebuvimas arba fragmentiškumas.					
11.6.	Vyrauja išankstinės visuomenės nuostatos ir stereotipai, teigiantys, kad „va šitas vaikas tai nieko nepasieks“.					
11.7.	Nėra veiksmingų priemonių asmenims, kurie socialinės paramos sistemoje yra ilgą laiką.					
11.8.	Maža BVP dalis socialinei apsaugai riboja naujų priemonių įvedimą ir jų tęstinumą.					
11.9.	Pastebimas jaunimo kokybiško užimtumo trūkumas, pvz., jaunimo centrų stoka.					
11.10.	Šeimos negebėjimas ir nepripažinimas, kad jai reikalinga socialinių darbuotojų ar kitų specialistų pagalba, sunkina ir pagalbos laiku suteikimą vaikui.					
11.11.	Socialinį mobilumą riboja ankstyvas vaikų susilaukimas (pvz., sulaukus 14–17 m.)					
11.12.	Socialinio mobilumo galimybes riboja autoritetų nebuvimas, neturėjimas savo aplinkoje žmonių, kurie studijavo aukštąjį mokslą.					
11.13.	Vaikams blogą įtaką daro žalinga socialinė aplinka, kuri ypač paveiki šeimoje.					
11.14.	Trūksta palydimosios globos paslaugų ne tik iš globos institucijų išėjusiems, bet ir socialinę riziką patyrusiose šeimose augusiems jaunuoliams.					

Lentelės tęsinys

Nr.	Ekspertų teiginiai	1	2	3	4	5
11.15.	Labai sudėtinga ir finansiškai daugeliui „neįkandama“ įsigyti savo būstą, nes daugelis jaunuolių taupo arba iš banko ima paskolą vien tam, todėl negali investuoti į kitus savo poreikius.					
11.16.	Susiduriama su aukštojo mokslo „infliacija“: nors daug žmonių baigia universitetą, tačiau jų profesijos nepaklausios, sunku susirasti darbą.					
11.17.	Asmenys nesikreipia pagalbos, o institucijos jų nesuranda laiku, todėl problemos įsisenėja ir tampa sunkiau įveikiamos.					
11.18.	Per įvairias krizes (COVID-19 pandemija, ekonominiai svyravimai, energetinių išteklių brangimas) labiausiai neigiamai paveikiamos pažeidžiamos visuomenės grupės, o jų galimybės apribojamos ilgalaikėje perspektyvoje.					
11.19.	Vaikystė ir šeimoje įgytos patirtys yra labai svarbios, nes tuomet dedami vaikų gyvenimo pamatai ir vertybės, o dauguma vaikų gyvendami pažeidžiamose šeimose neįsivaizduoja kitokio gyvenimo nei jų tėvų.					

Galite pakomentuoti: _____

12. Socialinio mobilumo galimybės dabartinėms kartoms

Teiginius įvertinkite 5 balų skalėje, čia 1 reiškia „visiškai nesutinku“, 5 – „visiškai sutinku“.

Nr.	Ekspertų teiginiai	1	2	3	4	5
12.1.	Žemiausio socioekonominio statuso jaunimas turi kelis kartus mažesnę tikimybę įstoti į universitetą, todėl socialinis mobilumas stagnuoja.					
12.2.	Šiais laikais aukštasis išsilavinimas negarantuoja, kad ateityje žmogus turės geresnį darbą ar didesnes pajamas.					
12.3.	Daugelio materialinės galimybės yra geresnės, bet motyvacija ir pastangos siekti geresnio gyvenimo menkesnės.					
12.4.	Padaugėjo ne tik socialinio mobilumo aukštyn galimybių, bet ir įvairių kliūčių, dėl kurių socialinę poziciją pakeisti gali būti sunkiau.					
12.5.	Socialinio mobilumo galimybių padaugėjo, nes pasikeitė vertybės: dabartinės kartos neįpareigotos taip klausyti tėvų, giminių ir gali sprendimus priimti savarankiškai.					

Lentelės tęsinys

Nr.	Ekspertų teiginiai	1	2	3	4	5
12.6.	Teorinės galimybės socialiniam mobilumui yra didesnės nei bet kada anksčiau, tačiau abejotina, ar visi gali tuo lygiai pasinaudoti.					
12.7.	Socialinio mobilumo galimybių sumažėjo, nes socialinės problemos, su kuriomis susiduria žmonės, vis sunkėja.					
12.8.	Tokios iniciatyvos kaip „žalioji kursas“, skaitmenizacija, darbo rinkos automatizacija ir pan. lems daugelio žmonių socialinio mobilumo galimybių mažėjimą ar stagnaciją.					
12.9.	Nelygybė šalyje išlieka didelė, todėl artimiausiu metu socialinio mobilumo galimybių pažeidžiamiausioms grupėms nedaugės.					
12.10.	Socialinio mobilumo galimybių dabartinėms kartoms tikrai padaugėjo, kita vertus, ankstesnės kartos nė neįsivaizdavo savo gyvenimo nedirbant ir gaunant visokeriopą valstybės paramą.					

Galite pakomentuoti: _____

Ekspertų apklausa

ILGĄ LAIKĄ NEDIRBANČIŲ IR SOCIALINĘ PARAMĄ GAUNANČIŲ ASMENŲ INTERGENERACINIO SOCIALINIO MOBILUMO VEIKSNIAI. EKSPERTŲ POŽIŪRIS

Trečiasis tyrimo etapas

Gerbiami ekspertai,

dėkoju Jums už skirtą laiką ir dalyvavimą pirmajame ir antrajame tyrimo etape, kuriuose pasidalijote savo išvalgomis, patirtimi, susipažinote su kitų ekspertų nuomonėmis ir jas įvertinote.

Jūs gavote trečiąją tyrimo anketa, kurioje pateikiami tyrimo rezultatai – apibendrinti ir įvertinti visų ekspertų teiginiai ir apskaičiuotas vertinimų vidurkis. Kviečiu susipažinti su šiais rezultatais ir, esant poreikiui, pateikti grįžtamąjį ryšį.

Nuoširdžiai dėkoju už bendradarbiavimą viso tyrimo metu!

Jūsų nuomonė labai svarbi.

Tyrėjas Tautvydas Vencius

Lietuvos socialinių mokslų centras

Nr.	Ilgą laiką nedirbančių ir socialinę paramą gaunančių asmenų charakteristikos	Reikšmė
1.1.	Darbingo amžiaus darbingi asmenys, nenorintys įsidarbinti dėl turimų skolų ir reikalų su antstoliais.	4,48
1.2.	Negebėję prisitaikyti prie besikeičiančios santvarkos, nes daugelis žemą išsilavinimą turinčių žmonių buvo pripratę, kad jiems viskas nurodoma, pasakoma ką daryti. Kai keitėsi santvarka, vieni persiorientavo, išmoko gyventi naujoje realybėje, o kiti nesugebėjo to padaryti.	4,24
1.3.	Asmenys iš socialinę riziką patyrusių šeimų, kurie sulaukė pilnametystės, tačiau perėmė matytą šeimos modelį, kuriame buvo įprasta nedirbti, gauti socialinę paramą.	4,14
1.4.	Asmenys iš daugiavaikių šeimų arba gyvenantys namų ūkyje, kuriame kiti asmenys taip pat nedirba.	4,14
1.5.	Asmenys, dėl sveikatos problemų ar negalios turintys ribotą darbingumą.	4,10
1.6.	Realiai dirbantys, tačiau darbas nelegalus arba sezoninis, o nuolatinio darbo neturi ir jo neieško.	4,05
1.7.	Tam tikroms socialinėms kategorijoms priklausantys asmenys, ypač iš įkalinimo įstaigų paleisti asmenys ir globos įstaigas paliekantys jaunuoliai.	3,81
1.8.	Neturintys jokio arba žemą (pradinį, pagrindinį) išsilavinimą, kaimo vietovėje gyvenantys vyrai, kurių amžius – 35–55 metai.	3,71
1.9.	Asmenys, kurių įgyta profesija pasikeitus santvarkai tapo nepaklausanti, nereikalinga, todėl jų profesinė karjera baigėsi.	3,57
1.10.	Socialinę riziką patiriantys asmenys, kurie nepalaiko ryšių su savo artimaisiais (biologine šeima), dažnai neturi deklaruotos gyvenamosios vietos.	3,52
1.11.	Pastebima tendencija, kad jaunėja amžius, ypač didėja 20–29 m. asmenų grupė, įgijusių tam tikrą išsilavinimą, tačiau neturinčių jokios darbo patirties.	3,43
1.12.	Tautinėms mažumoms priklausantys asmenys, susiduriantys su kalbiniais ir kultūriniais barjeriais.	2,95

Nr.	Ilgalaikio nedarbo ir socialinės paramos gavimo priežastys	Reikšmė
2.1.	Priklausomybės, ypač nuo alkoholio, dėl kurių asmenys nepajėgūs gyventi visuomenei įprasto socialinio gyvenimo.	4,67
2.2.	Labai menka savivertė ir motyvacija. Kuo ilgiau žmogus atskirtas nuo integracijos į visuomenę, tuo jo integracija tampa dar problemiškesnė.	4,57
2.3.	Ilgą laiką nedirbantis asmuo gali būti ir tas, kuris dirba „šešėlyje“. Dažniausiai oficialiai vengiama dirbti, nes dėl turimų skolų uždarbis bus nuskaitytas antstolių.	4,48
2.4.	Socialinių įgūdžių stoka, susijusi su supratimu, kad į darbą reikia ateiti laiku, planuoti laiką, nekonfliktuoti, susitvarkyti darbo vietą, dirbti komandoje.	4,43
2.5.	Negalia arba apskritai prasta sveikata, todėl žmonės nebūtinai gali dirbti tuos darbus, kurie yra siūlomi, o gebėjimai ir išsilavinimas neleidžia dirbti aukštesnės kvalifikacijos ne fizinių darbų.	4,33
2.6.	Socialinės apsaugos sistema Lietuvoje buvo pradėta kurti nuo finansinės paramos, skiriant nepakankamai dėmesio socialinėms paslaugoms, todėl tai neskatino žmonių keisti gyvenimo būdo.	4,29
2.7.	Dauguma ilgalaikių bedarbių yra vyresnio amžiaus, todėl tiesiog nebesugeba prisitaikyti darbo rinkoje.	4,24
2.8.	Neskatinti ir nemotyvuojanti grįžti į darbo rinką socialinės apsaugos sistema, kuri sudaro palankesnę situaciją gaunant išmokas nei dirbant. Be to, socialinės paramos gavėjo statusas suteikia kitų lengvatų, pvz., gaminantis asmens dokumentą, mokant komunalinius mokesčius ir kt.	4,24
2.9.	Valstybė užtikrina žmonėms minimalų pragyvenimo šaltinį, prie kurio dalis žmonių tiesiog pripranta, sumenkina savo poreikius, prisitaiko.	4,19
2.10.	Šių asmenų manymu, dirbti jiems „neapsimoka“, nes per mažas skirtumas tarp galimo gauti atlyginimo ir priklausančių socialinių išmokų.	4,19
2.11.	Neigiamas darbdavių požiūris į tuos, kurie ilgą laiką nedirbo ar gavo socialinę paramą, įtarinėjimas, kad su tokiu asmeniu „kažkas negerai“.	4,05
2.12.	Socialinės aplinkos, šeimos įtaka: jeigu aplink mane niekas nedirba, tikėtina, kad ir aš nedirbsiu.	3,90
2.13.	Susisiekimo (kuris kai kuriems žmonėms tiesiog per brangus) trūkumas, kuris sunkina ir kitų problemų sprendimą.	3,90
2.14.	Negalėjimas dirbti visą darbo dieną dėl artimųjų slaugymo arba vaikų priežiūros.	3,86
2.15.	Anksčiau įgytas išsilavinimas ir profesinė kvalifikacija šiuo metu darbo rinkoje nebereikalinga arba sunkiai pritaikoma, pvz., laikrodininkas.	3,81
2.16.	Nepakankama valstybinių institucijų pagalba sprendžiant individualias nedarbo ir kitas socialines problemas.	3,67

Lentelės tęsinys

Nr.	Ilgalaikio nedarbo ir socialinės paramos gavimo priežastys	Reikšmė
2.17.	Darbo vietų trūkumas: ten, kur yra didelis nedarbas ir tiesiog mažai darbo vietų, žmonėms sunku gauti darbą.	3,57
2.18.	Per daug globėjiškas požiūris į negalią turinčius ar globos įstaigas paliekančius žmones, dėl kurio neišugdomas jų savarankiškumas, socialiniai įgūdžiai darbo rinkai.	3,43

Nr.	Ilgalaikio nedarbo ir socialinės paramos gavimo „karta iš kartos“ priežastys	Reikšmė
3.1.	Laiku teikiamų paslaugų trūkumas, pradedant nuo socialinių, tėvystės įgūdžių ir kitų paslaugų šeimai, baigiant vaikų dienos priežiūra ir kokybišku vaikų neformaliu ugdymu.	4,29
3.2.	Vaikai mato taip gyvenančius tėvus ir natūraliai perima tokį patį gyvenimo modelį.	4,24
3.3.	Socialinių ryšių neturėjimas. Artimame ir pažinčių rate trūksta žmonių, kurie motyvuotų, skatintų siekti aukštojo išsilavinimo, gerai mokamo darbo.	4,19
3.4.	Tarpinstitucinio bendradarbiavimo stoka ir manymas, kad visas problemas turi išspręsti tik socialinis darbuotojas.	4,14
3.5.	Per mažai dėmesio skiriama vaikams, kurie auga nedarniose, socialinę riziką patiriančiose šeimose, nes dažnai jie yra stigmatizuojami, segreguojami.	4,10
3.6.	Sveikatos sistema turėtų ne tik gydyti ligą, bet ir matyti, iš kur ta liga, t. y. aiškintis galimas jos socialines priežastis.	4,05
3.7.	Dalis nepasiturinčių šeimų, auginančių vaikus, neturi finansinių galimybių padėti jiems siekti geresnio išsilavinimo, todėl vaikai pasilieka tuose pačiuose regionuose, kuriuose didelis nedarbas, paslaugų trūkumas ir kt.	4,00
3.8.	Dažnai ilgą laiką nedirbantys ir socialinę paramą gaunantys asmenys šeimas sukuria labai anksti, o tai lemia labiau pasitaikantį tokio paties gyvenimo būdo perdavimą.	3,86
3.9.	Švietimo sistema nesprendžia vaikų iš socialinę riziką patiriančių šeimų problemų, nepakankamai domimasi vaiko socialine aplinka ir su ja susijusiais mokymosi sunkumais.	3,81
3.10.	Vaikams iš nepasiturinčių šeimų nesudaromos „vienodo starto galimybės“ švietimo sistemoje.	3,81
3.11.	Išankstinės nuostatos, kad vaikas iš nepasiturinčios šeimos nieko nepasiekis, užkerta kelią jo ateities galimybėms.	3,71

Nr.	Socialinė parama ir motyvacija įsidarbinti	Reikšmė
4.1.	Atskaičius didelę atlyginimo dalį skoloms, dažnai trūksta lėšų būti- niems poreikiams patenkinti, todėl socialinės paramos sistema arba šešėlinis darbas atrodo patrauklesni.	4,6
4.2.	Formalus reikalavimas registruotis Užimtumo tarnyboje ir galimybė neturėti bedarbio statuso neskatina ir neįgalina žmogaus ieškoti darbo.	4,5
4.3.	Per mažas atlyginimo ir išmokų dydžio skirtumas neskatina ieškoti darbo, nes dirbti tiesiog neapsimoka.	4,3
4.4.	Yra skirtumas tarp to, kokia yra socialinės paramos sistema bei koks jos dizainas, ir to, ką apie ją žino žmonės. Pvz., daugelis socialinės paramos gavėjų nežino, kad jiems gali būti mokama socialinė pašalpa įsidarbinus.	4,3
4.5.	Ilgą laiką nedirbantiems ir socialinę paramą gaunantiems asmenims reikalinga atskira pagalbos teikimo ir motyvavimo sistema.	4,1
4.6.	Yra tiek įvairiausios paramos ir pagalbos galimybių, kad žmonėms patogu viską gauti iš valstybės ar nevyriausybiinių organizacijų, o ne užsidirbti patiems.	4,0
4.7.	Socialinės paramos sistema gali motyvuoti tik tuos asmenis, kurie dėl laikinos patiriamų iššūkių ją gauna tik trumpą laiką.	4,0
4.8.	Trūksta socialinių paslaugų, kurios prisidėtų prie asmenų motyvacijos didinimo, individualių problemų sprendimo.	3,6
4.9.	Daugelio žmonių lūkesčiai ir gebėjimai neatitinka darbo rinkos porei- kių, todėl socialinės paramos motyvacinės priemonės nėra efektyvios.	3,1
4.10.	Piniginė socialinė parama yra per maža, kad žmogus galėtų galvoti ne tik apie išgyvenimą, bet ir aktyvias darbo paieškas.	2,5

Nr.	Priemonės, labiausiai padedančios (galinčios padėti) ilgą laiką nedir- bantiems ir socialinę paramą gaunantiems asmenims įsidarbinti.	Reikšmė
5.1.	Visos institucijos turėtų dirbti bendradarbiaudamos, kad žmogaus problemos būtų sprendžiamos kompleksiskai, suteikiant įvairiapusę pagalbą.	4,9
5.2.	Turi būti teikiamos individualius poreikius ir individualias problemas atliepančios paslaugos, o ne tik tos, kurios gali būti teikiamos visiems.	4,8
5.3.	Teisinės konsultacijos, ypač pagalba siekiant išspręsti problemas su skolomis ir tarpininkauti bendraujant su antstoliais.	4,7

Lentelės tęsinys

Nr.	Priemonės, labiausiai padedančios (galinčios padėti) ilgą laiką nedirbantiems ir socialinę paramą gaunantiems asmenims įsidarbinti.	Reikšmė
5.4.	Teikiant paslaugas turėtų būti įtraukiami ir darbdaviai – tiek konsultuojantis dėl trūkstamų darbuotojų ir rinkoje reikalingų įgūdžių, tiek derinant individualius pasiūlymus, darbo vietos pritaikymą, transporto organizavimą ir kt.	4,6
5.5.	Reikia labiau skatinti ir edukuoti darbdavius įdarbinti ilgą laiką nedirbusius asmenis ir į juos investuoti, nes šiuo metu darbdaviai tuo nesuinteresuoti ir darbai siekia atsirinkti tik pačius geriausius, kurie galėtų dirbti iškart.	4,3
5.6.	Svarbiausios priemonės yra prevencinės, susijusios su švietimu, kad asmenys netaptų ilgalaikiais bedarbiais ir paramos gavėjais.	4,1
5.7.	Svarbu, kad žmogus turėtų vieną kontaktinį asmenį (specialistą), į kurį galėtų kreiptis pagalbos ir galėtų juo pasitikėti.	4,1
5.8.	Reikalingas palydėjimas, nes žmonėms savarankiškai sudėtinga susivokti paramos ir pagalbos sistemoje, rasti informaciją.	4,1
5.9.	Svarbiausia šiuos žmones ištraukti iš jų „komforto zonos“, parodyti kitokio gyvenimo pavyzdžius, padėti jiems nusistatyti tikslus ir jų siekti.	4,1
5.10.	Socialinių paslaugų įstaigose ar socialinės paramos skyriuose reikalingas darbuotojas, kuris būtų atsakingas vien tik už ilgą laiką nedirbančių ir socialinę paramą gaunančių asmenų koordinavimą.	4,0
5.11.	„Minkštų“ darbo vietų kūrimas, kuriose žmonės gali jaustis laisviau, nebijoti daryti klaidų, gauti socialinio darbuotojo pagalbą.	4,0
5.12.	Asmenims turėtų būti organizuojamas pavėžėjimas į jiems reikalingas paslaugas, kuris bent keletą mėnesių būtų teikiamas ir po įsidarbinimo.	3,8
5.13.	Asmenys, kurie gauna socialinę pašalpą, ir toliau turi už ją „atidirbti“ (atlikti visuomenei naudingus darbus), nes tai palaiko jų bendruosius gebėjimus ir įgūdžius.	3,7
5.14.	Šiems asmenims būtų galima taikyti daugiau pagalbos priemonių, tačiau visuomenės požiūris yra toks, kad prioritetai skiriami vaikams, seneliams, neįgaliesiems.	3,6
5.15.	Svarbu, kad paslaugų teikimas būtų kiek įmanoma daugiau perduodamas nevyriausybinėms organizacijoms, nes jose žmonės jaučiasi saugesni, mezgamas santykis, vystosi abipusis pasitikėjimas. To dažnai pritrūksta kalbant apie savivaldybės ar valstybines įstaigas.	3,5

Nr.	Priemonių, labiausiai padedančių ilgą laiką nedirbantiems ir socialinę paramą gaunantiems asmenims įsidarbinti, prieinamumas	Reikšmė
6.1.	Svarbu keisti institucijų požiūrį. Pirmiausia reikia siekti padėti žmogui ir tik tada galvoti apie biurokratinius mechanizmus.	4,6
6.2.	Sunkiausia paslaugų prieinamumą užtikrinti tiems žmonėms, kuriems prieš tai jokios pagalbos nereikėjo, nes jie dažniausiai net nežino, kad pagalba įvairiais atvejais gali būti suteikta.	4,5
6.3.	Kaimo teritorijų gyventojams paslaugų gavimą riboja susisiekimo problema, nes visuomeninio transporto tinklas yra labai minimalus.	4,2
6.4.	Pasiteisinusi ir naudinga priemonė yra Užimtumo skatinimo ir motyvavimo nedirbantiems ir socialinę paramą gaunantiems asmenims modelis, tačiau jis išplėtotas tik dalyje savivaldybių.	4,2
6.5.	Šalyje yra labai daug institucijų, kurios daro gerus darbus ir teikia geras paslaugas, bet informacija apie tai yra skirtinguose tinklalapiuose ar kituose šaltiniuose ir viską susieti į bendrą paveikslą labai sunku.	4,1
6.6.	Nevyriausybės organizacijos galėtų teikti daug tinkamų paslaugų, tačiau dėl projekcinio finansavimo principo jos neturi stabilumo ir garantijų, kad galės užtikrinti paslaugų tęstinumą.	3,9
6.7.	Nors Užimtumo tarnybos struktūra aprėpia visą Lietuvą, paslaugų prieinamumas ir įvairovė yra labai maži.	3,5
6.8.	Daug žmonių pagalbos atsisako, todėl jokios paslaugos jiems negali būti suteiktos.	3,3
6.9.	Tiek atvejo vadybininkams, tiek socialiniams darbuotojams stinga vadybinių įgūdžių, ypač sugebėjimo nustatyti klientams tikslus ir koordinuoti jų pasiekimą.	3,1
6.10.	Paslaugų galimybės daugeliu atvejų tik teorinės, tačiau praktikoje nėra teikiamos.	2,9

Nr.	Paslaugų ilgą laiką nedirbantiems ir socialinę paramą gaunantiems asmenims ir jų vaikams trūkumo vertinimas	Reikšmė
7.1.	Švietimo sistema turėtų būti orientuota į kiekvieno vaiko individualius gebėjimus ir jo galimybes siekti geresnių rezultatų, o ne skirstyti vaikus į „blogus“ ir „gerus“.	4,7
7.2.	Daug paslaugų prieinamos tik rajonų centruose, todėl būtina užtikrinti tinkamą susisiekimą nutolusių gyvenviečių gyventojams.	4,7
7.3.	Dideli regioniniai netolygumai, kurie ypač jaučiami kalbant apie sveikatos paslaugų kokybę ir prieinamumą.	4,5

Lentelės tęsinys

Nr.	Paslaugų ilgą laiką nedirbantiems ir socialinę paramą gaunantiems asmenims ir jų vaikams trūkumo vertinimas	Reikšmė
7.4.	Ypač pasigendama mokymosi visą gyvenimą įgūdžių ugdymo ir į tai orientuotų kokybiškų paslaugų.	4,4
7.5.	Švietimo ir sveikatos sričių specialistai neidentifikuoja savęs kaip galinčių padėti socialiniams darbuotojams spręsti socialines ilgą laiką nedirbančių ir socialinę paramą gaunančių asmenų problemas, todėl trūksta bendradarbiavimo.	4,3
7.6.	Siekiant gydytis įvairias priklausomybes, susiduriama su didelėmis eilėmis ir mažu vietų skaičiumi reabilitacijos įstaigose.	4,2
7.7.	Adekvачios pagalbos labiausiai stinga mažų miestelių gyventojams, nes ten trūksta ne tik darbo vietų, bet ir paslaugų teikėjų.	4,2
7.8.	Dažnai asmenims neužtikrinamos laiku teikiamos ir tęstinės psichologinės konsultacijos.	4,1
7.9.	Kaimo teritorijose uždarius mokyklas nelieka neformalaus ugdymo galimybių, o į rajono centre veikiančius dienos centrus atvežti vaikus nėra galimybės, todėl jie turi laiką leisti namuose.	4,0
7.10.	Dalis žmonių nedalyvauja socialinės apsaugos sistemoje, nes dėl įvairių priežasčių sąmoningai to vengia ir priklausančios paramos negauna, nors ji priklausytų.	4,0
7.11.	Paslaugos teikiamos, tačiau jos neatitinka kiekvieno asmens individualių poreikių ir nėra pritaikomos konkrečiam asmens konkrečių problemų sprendimui.	4,0
7.12.	Trūksta tiesioginio palydėjimo paslaugų, kad žmogui būtų padedama gauti visas priklausančias paslaugas, išmokas ir kt.	3,7
7.13.	Pagalbos ir paslaugų ilgą laiką nedirbančių ir socialinę paramą gaunančių asmenų grupei yra pakankamai, tačiau trūksta kompetingų specialistų, kurie jas teiktų.	3,5
7.14.	Esamų paslaugų užtektų, tačiau daugelio institucijų specialistai į tokius žmones dažnai „numoja ranka“.	3,3
7.15.	Mokyklos diskriminuoja sunkumų turinčius vaikus, nes turi teisę pasirinkti geriausius.	3,1

Nr.	Tarpinstitucinio bendradarbiavimo vertinimas siekiant spręsti ilgą laiką nedirbančių ir socialinę paramą gaunančių asmenų problemas	Reikšmė
8.1.	Bendradarbiavimo sėkmė itin priklauso nuo konkrečių darbuotojų indėlio, kompetencijos ir įsitraukimo.	4,7
8.2.	Atsakingų specialistų darbo krūviai dideli, todėl jie gali suteikti tik savo srities paslaugą, o kompleksiskai išsiaiškinti žmogaus problemą trūksta laiko. Ypač tai pastebima savivaldos lygmeniu, derinant piniginių paramos ir socialinių paslaugų priemones.	4,4
8.3.	Bendradarbiavimui trūksta aiškesnės institucijų atsakomybės ir mechanizmų, kuriais apibrėžiamos atsakomybės.	4,3
8.4.	Bendradarbiavimo stoka ypač jaučiama tada, kai inicijuojamos reformos, priimami teisės aktai ir pan., o vykdančios institucijos turi per mažai laiko pasiruošti jų įgyvendinimui.	4,3
8.5.	Viena institucija daro viena, kita institucija daro kita, bet ne matomas bendras tikslas, o akcentuojamas konkrečios institucijos pagal kompetenciją atliktas darbas.	4,2
8.6.	Sveikatos apsaugos specialistai (ypač gydytojai ir gydymo įstaigų administracija) nemato bendradarbiavimo tikslo ir prasmės, mano, kad tai yra laiko švaistymas, todėl sveikatos apsaugos sektoriaus bendradarbiavimas su kitomis sritimis yra problemiščiausias.	4,2
8.7.	Bendravimas tarp organizacijų vis dar labai paremtas hierarchiniu ryšiu, vykdamas „aukštesnės instancijos“ pavedimus, o ne tariantis dėl geriausių sprendimų.	4,2
8.8.	Tarpinstitucinio bendradarbiavimo efektyvumui savivaldybėse didelės įtakos turi politinio ciklo pasikeitimai, tačiau bendrai pastebima, kad žmonių problemos sprendžiamos kompleksiskiau ten, kur ši prioriteta iškelia politinė vadovybė.	4,1
8.9.	Bendradarbiavimą ir keitimąsi duomenimis itin apriboja Bendrojo duomenų apsaugos reglamento (BDAR) reikalavimai.	3,9
8.10.	COVID-19 pandemija padėjo pagerinti tarpinstitucinį bendradarbiavimą, nes dabar daugelį dalykų galima išspręsti telefonu, nuotoliniuose susitikimuose ir pan.	3,9
8.11.	Su NVO konsultuojamasi, tačiau konsultacijose pateikti pasiūlymai nebūtinai įgyvendinami atsakingoms institucijoms priimančioms sprendimus.	3,8
8.12.	Profesinių sąjungų kūrimas arba panašių institucijų susivienijimai (pvz., Socialinių paslaugų įstaigų asociacija) savivaldybėse skatina bendradarbiavimą su centrine valdžia.	3,6
8.13.	Bendradarbiavimas su NVO dažnai apsiriboja tik finansavimo suteikimu ir ataskaitų pateikimu, veiklos patikrinimais.	3,6

Lentelės tęsinys

Nr.	Tarpinstitucinio bendradarbiavimo vertinimas siekiant spręsti ilgą laiką nedirbančių ir socialinę paramą gaunančių asmenų problemas	Reikšmė
8.14.	Siekiant veiksmingai spręsti problemas, kurios susijusios su kelių institucijų atsakomybe, reikalingas tarpininkas, kuris skatintų bendradarbiavimą ir sutelktų atsakingas institucijas.	3,6
8.15.	Savivaldybės nemato savęs įdarbinimo paslaugų kontekste, nes tokios paslaugos neapibrėžtos Socialinių paslaugų kataloge ir už jas atsakinga Užimtumo tarnyba.	3,6
8.16.	Tarpinstitucinis bendradarbiavimas yra tik „ant popieriaus“: aprašytas gražiai, bet praktikoje taikomas tik tiek, kiek reikia pateikti viešumai.	3,5
8.17.	Ministerijos dažnai nepaaiškina savivaldos institucijoms praktinių jų priimtų tvarkų aprašų įgyvendinimo aspektų, todėl trūksta veiklų sukoordinavimo.	3,4
8.18.	Įvedus tarpinstitucinio bendradarbiavimo koordinatorių (TBK) pareigybes, bendradarbiavimas savivaldoje palengvėjo.	3,4
8.19.	Savivaldos lygmuo nepajėgus įgyvendinti nacionalinio lygmens parengtų teisės aktų.	3,0

Nr.	Šalyje pažeidžiamoms visuomenės grupėms taikomų socialinės politikos priemonių vertinimas	Reikšmė
9.1.	Manytina, kad reikėtų taikyti daugiau prevencinių priemonių, kad šalyje būtų kuo mažiau pažeidžiamų visuomenės grupių.	4,3
9.2.	Socialinėje apsaugoje įgyvendinama daug projektų, bandomųjų modelių, skiriama finansavimo pavienėms NVO iniciatyvoms, bet trūksta sisteminio matymo ir tęstinumo.	4,2
9.3.	Visos taikomos priemonės yra geros, tačiau būtina gerinti paslaugų kokybę, ypač didinti socialinio darbo su pažeidžiamomis visuomenės grupėmis kokybę.	4,2
9.4.	Visuomenėje manoma, kad žmones, kuriems reikia pagalbos, turi surasti ir jiems padėti tik socialiniai darbuotojai, todėl trūksta bendruomeniškumo sprendžiant socialines problemas.	4,1
9.5.	Socialinė politika pažeidžiamų grupių atžvilgiu Lietuvoje nuolat gerėja, daugėja socialinę integraciją skatinančių priemonių.	4
9.6.	Nors iš pirmo žvilgsnio situacija gerėja, tačiau, anot statistikos, turime kas penktą skurstantįjį, o tai rodo dideles socialinės politikos bėdas.	4

Lentelės tęsinys

Nr.	Šalyje pažeidžiamoms visuomenės grupėms taikomų socialinės politikos priemonių vertinimas	Reikšmė
9.7.	Tie, kurie kreipiasi pagalbos ar yra pastebėti valstybinių institucijų ar NVO, gauna daug pagalbos, tačiau tie, kurie nesikreipia ir neprašo, lieka užribyje.	3,95
9.8.	Didelė problema išlieka pažeidžiamų grupių ar asmenų atpažįstamumas, identifikavimas.	3,95
9.9.	Trūksta specializuotų paslaugų ir jų prieinamumo (ypač regionuose) sveikatos apsaugos sistemoje. Pažeidžiamoms visuomenės grupėms sudėtinga gauti kokybiškas paslaugas, išsamesnius tyrimus ir pan., nes trūksta lėšų už tai susimokėti.	3,95
9.10.	Socialinei apsaugai skiriamas finansavimas yra labai menkas (vienas mažiausių ES), todėl sunku užtikrinti paslaugų kokybę ir finansinės paramos adekvatumą.	3,95
9.11.	Priemonių visose srityse yra daug ir įvairių, tačiau jos nėra koordinuojamos tarpusavyje, todėl neretai dubliuojasi ir nutrūksta dar tada, kai nepasiekia galutinio rezultato sprendžiant konkrečią žmogaus problemą, pvz., įsidarbinimą.	3,86
9.12.	Pažeidžiamų grupių vaikams ypač sudėtinga švietimo sistemoje: trūksta profesinio orientavimo, stiprybių išryškavimo, lygaus starto galimybių.	3,81
9.13.	Formaliai įteisinta daug paslaugų, pagalbos, paramos mechanizmų, tačiau jų efektyvumas yra menkas ir nepadedą pasiekti proveržio mažinant skurdą.	3,76
9.14.	Švietimo sistema yra segreguota ypač pažeidžiamų grupių atžvilgiu: nors mokymasis visiems formaliai prieinamas, bet nuo mokyklos priklauso tolesnės galimybės studijuoti, integruotis į darbo rinką.	3,67
9.15.	Įvairūs projektai tampa tik priemone įsisavinti lėšas, tačiau tai, kas juos įgyvendinant sukuriama, nebūna panaudojama sisteminiams pokyčiams.	3,62
9.16.	Lėšos, kurios skiriamos socialiai pažeidžiamoms grupėms, skiriamos ne tam, kas galėtų padėti pasiekti geriausius rezultatus.	3,33

Nr.	Ryšio tarp tėvų ir vaikų socialinio statuso priežastys	Reikšmė
10.1.	Didelę įtaką turi ne tik šeiminė aplinka, bet ir visa kaimynystė, „socialinis burbulas“.	4,7
10.2.	Tėvai, turintys menkesnius įgūdžius, neturi galimybės padėti savo vaikams susiorientuoti profesiniame kelyje ar net padėti paruošti namų darbus.	4,6
10.3.	Vaikams persiduoda tam tikrų socialinių įgūdžių stoka, t. y. matymas, kaip elgiasi tėvai, kaip jie tvarkosi buityje, koks jų socialinis gyvenimas ir pan.	4,6
10.4.	Vaikai perima panašų į tėvų socialinį statusą, tačiau jeigu vaikas yra aktyvus ir siekiantis tikslo, dėl švietimo sistemos teikiamų galimybių gali pasiekti aukštesnį socialinį statusą.	4,5
10.5.	Vaikams iš nepasiturinčių šeimų sunku mokytis namuose, dažnai jų būstai yra perpildyti, šeimos neturi reikalingos įrangos.	4,3
10.6.	Jeigu nepasiturinti šeima deda pastangas, kad vaikas pirmiausia įgytų išsilavinimą, suprastų, kad baigti mokyklą yra vertybė, tikėtina, kad jų socialinis statusas neturės įtakos vaiko ateičiai.	4,3
10.7.	Piniginę socialinę paramą dažniau gauna tie asmenys, kurių ir tėvai buvo remiami.	4,2
10.8.	Tik maža dalis vaikų iš socialinių ir ekonominių nepriteklių patiriančių šeimų pakeičia, įgyja geresnį socialinį statusą nei jų tėvai, t. y. geresnį išsilavinimą, darbą, aukštesnes pajamas.	4,1
10.9.	„Starto galimybės“ labiausiai skiriasi tarp vaikų, kurie gyvena atokesniuose regionuose ir didesniuose miestuose.	4,1
10.10.	Šeimoje, kurioje vaikas turi geresnes ekonomines ir kitas galimybes ir psichologinis pagrindas yra stipresnis, – didesnis pasitikėjimas savimi, orumas, nenusivylimas pirmomis klaidomis, ateities planavimas, todėl ryšys su tėvų statusu ne toks pastebimas ir svarbus.	4,1
10.11.	Socialinė kilmė ypatinga kliūtimi tampa vaikams iš globos institucijų: ši jų patirtis pabrėžiama ne tik tarp kitų vaikų, bet ir tarp pedagogų.	4,0
10.12.	Vaikai iš nepasiturinčių šeimų patiria patyčias, „užsidaro“ savyje, praranda motyvaciją siekti tikslų.	3,9
10.13.	Sudėtingiau yra tiems vaikams, kurie auga socialinių ir ekonominių nepriteklių patiriančiose šeimose, bet socialinės politikos priemonės padeda galimybes išlyginti.	3,7
10.14.	COVID-19 pandemija padėjo „nuslėpti“ kai kurių vaikų skurdesnio socialinio statuso galimybes, todėl jų atžvilgiu sumažėjo patyčių ir akcentavimo, kad jie nepasiturintys.	3,1

Nr.	Pagrindiniai socialinio mobilumo trukdžiai ir kliūtys	Reikšmė
11.1.	Svarbu, kad stiprėtų tarpinstitucinis bendradarbiavimas savivaldos ir mokyklos lygmeniu, kur būtų dirbama ne tik su vaiku iš socialiai nepalankios aplinkos, bet ir su jo šeima.	4,7
11.2.	Vaikams blogą įtaką daro žalinga socialinė aplinka, kuri ypač paveiki šeimoje.	4,7
11.3.	Mieste gyvenantiems jaunuoliams daugiau galimybių tobulėti, atrasti save, užsiimti dominančia veikla, o kaime gyvenantiems galimybių kur kas mažiau.	4,5
11.4.	Šeimos negebėjimas ir nepripažinimas, kad jai reikalinga socialinių darbuotojų ar kitų specialistų pagalba, sunkina ir galimybę laiku suteikti pagalbą vaikui.	4,5
11.5.	Vaikystė ir patirtys, įgytos šeimoje, yra labai svarbūs, nes tuomet dedami vaikų gyvenimo pamatai ir vertybės, o dauguma vaikų gyvendami pažeidžiamose šeimose neįsivaizduoja kitokio gyvenimo nei jų tėvų.	4,5
11.6.	Asmenys nesikreipia pagalbos, o institucijos jų nesuranda laiku, todėl problemos įsisenėja ir tampa sunkiau įveikiamos.	4,3
11.7.	Per įvairias krizes (COVID-19 pandemija, ekonominiai svyravimai, energetinių išteklių brangimas) labiausiai neigiamai paveikiamos pažeidžiamos visuomenės grupės, o jų galimybės apribojamos ilgalaikėje perspektyvoje.	4,1
11.8.	Labai sudėtinga ir finansiškai daugeliui „neįkandama“ įsigyti savo būstą, nes daugelis jaunuolių taupo arba iš banko ima paskolą vien tam, todėl negali investuoti į kitus savo poreikius.	4,05
11.9.	Lietuvoje nelygybės mastai labai aukšti, o kuo didesnė nelygybė, tuo mažesnės socialinio mobilumo aukštyje galimybės.	4
11.10.	Pagrindinis trukdis yra laiku teikiamos kompleksinės pagalbos nebuvimas arba fragmentiškumas.	4
11.11.	Maža BVP dalis socialinei apsaugai riboja naujų priemonių įvedimą ir jų tęstinumą.	4
11.12.	Socialinio mobilumo galimybes riboja autoritetų nebuvimas, neturėjimas savo aplinkoje žmonių, kurie studijavo aukštąjį mokslą.	4,0
11.13.	Trūksta palydimosios globos paslaugų ne tik iš globos institucijų išėjusiems, bet ir socialinę riziką patyrusiose šeimose augusiems jaunuoliams.	3,9
11.14.	Vyrauja išankstinės visuomenės nuostatos ir stereotipai, teigiantys, kad „va šitas vaikas tai nieko nepasieks“.	3,8
11.15.	Socialinį mobilumą riboja ankstyvas vaikų susilaukimas (pvz., sulaukus 14–17 m.)	3,8

Lentelės tęsinys

Nr.	Pagrindiniai socialinio mobilumo trukdžiai ir kliūtys	Reikšmė
11.16.	Susiduriama su aukštojo mokslo „infliacija“: nors daug žmonių baigia universitetą, tačiau jų profesijos nepaklausios, sunku susirasti darbą.	3,8
11.17.	Nėra veiksmingų priemonių asmenims, kurie socialinės paramos sistemoje yra ilgą laiką.	3,5
11.18.	Pastebimas kokybiško užimtumo trūkumas jaunimui, pvz., jaunimo centrų stoka.	3,5
11.19.	Pagrindinė kliūtis yra finansinis šeimos nepriteklus, kurio valstybė negali visiškai kompensuoti.	3,4

Nr.	Socialinio mobilumo galimybės dabartinėms kartoms	Reikšmė
12.1.	Socialinio mobilumo galimybės dabartinėms kartoms tikrai padidėjo, kita vertus, ankstesnės kartos nė neįsivaizdavo savo gyvenimo nedarbant ir gaunant visokeriopą valstybės paramą.	4,3
12.2.	Teorinės galimybės socialiniam mobilumui yra didesnės nei bet kada anksčiau, tačiau abejotina, ar visi gali tuo lygiai pasinaudoti.	4,1
12.3.	Žemiausio socioekonominio statuso jaunimas turi kelis kartus mažesnę tikimybę įstoti į universitetą, todėl socialinis mobilumas stagnuoja.	4,0
12.4.	Šiais laikais aukštasis išsilavinimas negarantuoja, kad ateityje žmogus turės geresnį darbą ar didesnes pajamas.	4,0
12.5.	Socialinio mobilumo galimybės padidėjo, nes pasikeitė vertybės: dabartinės kartos neįpareigotos taip klausyti tėvų, giminių ir gali sprendimus priimti savarankiškai.	3,8
12.6.	Padaugėjo ne tik socialinio mobilumo aukštyn galimybių, bet ir įvairių kliūčių, dėl kurių socialinę poziciją pakeisti gali būti sunkiau.	3,6
12.7.	Daugelio materialinės galimybės yra geresnės, bet motyvacija ir pastangos siekti geresnio gyvenimo menkesnės.	3,4
12.8.	Tokios iniciatyvos kaip „žalioji kursas“, skaitmenizacija, darbo rinkos automatizacija ir pan. lems daugelio žmonių socialinio mobilumo galimybių mažėjimą ar stagnaciją.	3,4
12.9.	Nelygybė šalyje išlieka didelė, todėl artimiausiu metu socialinio mobilumo galimybės pažeidžiamiausioms grupėms nedidės.	3,4
12.10.	Socialinio mobilumo galimybės sumažėjo, nes socialinės problemos, su kuriomis susiduria žmonės, vis sunkėja.	3,2

INTERVIU SU INFORMANTAIS ANKETA

1. DABAR UŽDUOSIU KELETĄ KLAUSIMŲ APIE JŪSŲ DABARTINĮ GYVENIMĄ

1.1. Prašau trumpai prisistatyti, papasakoti apie save (galite paminėti Jums svarbius Jūsų gyvenimo įvykius, papasakoti apie šeimą, darbą, dabartinę situaciją ir pan.).

1.2. Profesija:

- Ar Jūs kada nors esate bent 3 mėnesius dirbęs/-usi apmokamą darbą ir tai sudarė 20 ar daugiau valandų per savaitę?
- Kiek Jums buvo metų, kai pradėjote dirbti?
- Kokį darbą pradėjote dirbti?
- Kiek laiko tą darbą dirbote?
- Kuriais metais paskutinį kartą dirbote apmokamą darbą?
- Ar per pastaruosius 12 mėnesių dalyvavote kokiuose nors kursuose, mokymuose, paskaitose ar konferencijose, siekdami tobulinti savo darbinius įgūdžius ir žinias?
- Kokia yra Jūsų įgyta profesija?
- Papasakokite apie savo darbą (jei dirbote).

1.3. Išsilavinimas:

- Kokį aukščiausią išsilavinimo lygį sėkmingai baigėte? (*Pradinis arba žemėnis, pagrindinis, profesinis, vidurinis, koleginis bakalauras / aukštesnysis, universitetinis bakalauras, magistras / vientisos universitetinės studijos, rezidentas ir doktorantas, mokslų daktaras*)
- Ar dalyvavote ikimokykliniame ugdyme?
- Kur buvo Jūsų mokykla (mieste / kaime)? Kiek (maždaug) joje mokėsi mokinių?
- Galbūt atsimenate, ar tėvai turėjo kokių nors sunkumų, kai mokėtės?
- Kas lėmė Jūsų pasirinkimą mokytis (arba nesimokyti) baigus mokyklą?

- Ar Jūsų išsilavinimas padėjo Jūsų darbe? Ar buvo reikalingas būtent toks išsilavinimas, kokį įgijote?
- Kaip manote, kiek šiais laikais svarbu turėti gerą išsilavinimą?

1.4. Pajamos (turtas):

- Kokios šiuo metu Jūsų namų ūkio bendros mėnesio pajamos? (Jei tiksliai negalite pasakyti, įvardinkite apytiksliai).
- Kaip Jums sekasi išsiversti su dabartinėmis pajamomis?
- Kokių finansinių sunkumų patiriate? Kiek pajamų Jums reiktų, kad oriai pragyventumėte?

1.5. Sveikata:

- Ar turite kokių nors ilgalaikių sveikatos sutrikimų (lėtinė (chroniška) liga, neįgalumas)?
- Ar vaikystėje turėjote kokių nors sveikatos problemų?
- Ar Jūsų sveikata turi įtakos dabartinei Jūsų gyvenimo situacijai?
- Kaip vertintumėte savo dabartinę sveikatą?

1.6. Socialinis kapitalas:

- Kuriais metais, jei apskritai taip buvo, pirmą kartą palikote tėvų (ar vieno iš jų) namus ir pradėjote gyventi nuo jų atskirai?
- Ar paprastai planuojate savo ateitį, ar tiesiog gyvenate šia diena?
- Ar vaikystėje su Jumis tėvai praleisdavo daug laiko, ar kartu keliaudavote, skaitydavote ir pan.?
- Ar turėjote savo aplinkoje žmonių, kurie buvo įgiję aukštąjį išsilavinimą?

1.7. Bendrieji klausimai:

- Kaip manote, ar Jūsų gyvenimas pagerėjo, lyginant su tuo, kaip tokio amžiaus būdami gyveno Jūsų tėvai?
- Įsivaizduokite, kad Lietuvoje dabar yra penkios gyvenimo lygio pakopos. Žemiausias – 1, tai patys vargingiausi. Aukščiausias yra 5 laiptelis: tai tie, kurie gyvena labai gerai. Ant kokio laiptelio, Jūsų nuomone, esate Jūs?
- Kaip manote, kiek žmonės pirmiausia patys turi rūpintis savo gerove, o kiek žmonių gerove turi pasirūpinti valstybė?
- Ką manote apie mūsų šalyje vykdomą socialinės apsaugos politiką?
- Kalbant apskritai, ar **Jūs esate laimingas** (-a)?
- Kuris variantas geriausiai apibūdina vietovę, kurioje gyvenate (didmiestis, miestas, miestelis, kaimas)?

2. DABAR UŽDUOSIU KELETĄ KLAUSIMŲ APIE JŪSŲ TĖVUS:

2.1. Profesija:

- Kai Jums buvo 14 m., kas buvo pagrindinis šeimos išlaikytojas, Jūsų tėtis ar mama?
- Kai Jums buvo 14 metų, Jūsų tėvas buvo samdomas darbuotojas, dirbo sava-rankiškai, t. y. buvo pats sau darbdavys, ar tuo metu nedirbo?
- Kokia įgyta tėvo / mamos profesija?
- Kaip tuomet vadinosi jo pareigos pagrindinėje darbovietėje?

2.2. Išsilavinimas:

- Kokį aukščiausią išsilavinimo lygį sėkmingai baigė Jūsų tėvas / mama?
- Ar vaikystėje Jūs buvote skatinamas mokytis? Tęsti mokslus po mokyklos? Ar tėvai turėjo galimybę Jus leisti mokytis?
- Kaip manote, ar Jūsų išsilavinimas geresnis nei Jūsų tėvų?

2.3. Pajamos (turtas):

- Kokios buvo šeimos pajamos? Ar buvo lengva / sunku „sudurti galą su galu“?
- Ar buvo taip, kad Jūsų vaikystėje Jūsų tėvai gavo piniginę socialinę paramą nepasiturintiems ilgiau kaip metus?
- Ar buvo taip, kad Jūsų vaikystėje Jūsų aplinkos asmenys (kaimynai, drau-gai, giminės) gavo piniginę socialinę paramą nepasiturintiems ilgiau kaip metus?

2.4. Sveikata:

- Jeigu atsimenate, pasakykite ar Jūsų tėvai turėjo kokių nors ilgalaikių svei-katos sutrikimų (lėtinė liga, neįgalumas)?
- Kaip manote, ar tėvų sveikata turėjo įtakos tam, kaip gyveno Jūsų šeima?

2.5. Socialinis kapitalas:

- Ar Jūsų artimoje aplinkoje (giminėje, kaimynystėje) buvo žmonių, kurie mo-kėsi ir įgijo aukštąjį išsilavinimą?
- Ką vaikystėje laisvalaikiu veikdavote su savo tėvais?

2.6. Bendrieji klausimai:

- Kur gyveno Jūsų tėvai (mieste, miestelyje, kaime)?
- Įsivaizduokite, kad Lietuvoje dabar yra penkios gyvenimo lygio pakopos. Žemiausias – 1, tai patys vargingiausi. Aukščiausias yra 5 laiptelis: tai tie, kurie gyvena labai gerai. Ant kokio laiptelio, Jūsų nuomone, buvo Jūsų tėvai?

PUBLIKACIJŲ IR PRANEŠIMŲ SĄRAŠAS

Publikacijos:

1. Vencius T., 2018. Socialinio mobilumo tarp kartų apraiškos Lietuvoje. *Socialinė Teorija, Empirija, Politika Ir Praktika*, 16, 37–51. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.15388/STEPP.2018.16.11430>;
2. Gabnytė V., Vencius T., Navickė J., 2020. The Benefit non-take-up in the Context of Cash Social Assistance Reform in Lithuania. *Socialinė Teorija, Empirija, Politika Ir Praktika*, 21, 96–121. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.15388/STEPP.2020.25>;
3. Vencius T., 2021. Socialinis mobilumas tarp kartų Lietuvoje: skirtingo matavimo perspektyvos. *Socialinė Teorija, Empirija, Politika Ir Praktika*, 24, 40–53. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.15388/STEPP.2022.36>;
4. Vencius, T., 2023. Ilgą laiką nedirbančių ir socialinę paramą gaunančių asmenų iššūkių integravimas į darbo rinką: ekspertų požiūris ir biografinių interviu naratyvai. *Lietuvos socialinė raida*, Lietuvos socialinių mokslų centro Sociologijos institutas. Prieiga per internetą: https://lstc.lt/wp-content/uploads/2023/03/Lietuvos_socialine_raida_2022_11.pdf;
5. Vencius, T., 2023. Socialinio mobilumo tarp kartų veiksniai Lietuvoje: ekspertų požiūrio konsensuso paieška. *Filosofija. Sociologija*, 34 (2): 182–191. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.6001/fil-soc.2023.34.2.7>

Pranešimai:

1. 2020 m. kovo 5 d., VI nacionalinė jaunųjų sociologų ir antropologų konferencija. Pranešimo tema: „Socialinio mobilumo tarp kartų apraiškos Lietuvoje“;
2. 2020 m. kovo 5 d., VI nacionalinė jaunųjų sociologų ir antropologų konferencija. Pranešimo tema: „Socialinis investavimas į vaikų švietimą Lietuvoje: subjektyvaus vertinimo perspektyva“;
3. 2020 m. lapkričio 27 d., Lietuvos sociologų draugijos konferencija. Pranešimo tema: „Socialinis mobilumas Lietuvoje: ar tikrai vienintelis kelias aukštyn?“;
4. 2020 m. rugsėjo 4 d., ESPAnet 2020 virtualus doktorantų seminaras. Pranešimo tema: „Patterns of intergenerational social mobility in Lithuania“;
5. 2021 m. kovo 26 d., VII nacionalinė jaunųjų sociologų ir antropologų konferencija. Pranešimo tema: „Socialinis mobilumas tarp kartų Lietuvoje: skirtingo matavimo perspektyvos“;
6. 2021 m. spalio 26 d., VU socialinės politikos konferencija. Pranešimo tema: „Ilgą laiką nedirbančių ir socialinę paramą gaunančių asmenų užimtumo skatinimas: misija (ne)įmanoma“;

7. 2022 m. sausio 14 d., Lietuvos sociologų draugijos konferencija. Pranešimo tema: „Ilgą laiką nedirbančių ir socialinę paramą gaunančių asmenų socialinio mobilumo tarp kartų trukdžiai ir veiksniai“;
8. 2022 m. vasario 28 d., mokslinė–praktinė konferencija „Piniginės socialinės paramos nepaėmimas Lietuvoje: priešasčių ir masto identifikavimo galimybės“ (Mykolo Romerio universitetas). Kartu su bendraautoriais skaityto pranešimo tema: „Piniginės socialinės paramos išmokų nepaėmimas piniginių socialinės paramos reformos kontekste“;
9. 2022 m. rugpjūčio 24 d., tarptautinė mokslo konferencija „Socialinės politikos iššūkiai COVID-19 ir atsigavimo po COVID-19 laikotarpiu: pasekmės, sprendimai ir naujovės“ (Lietuvos socialinių mokslų centro Sociologijos institutas ir Tarptautinė sociologų asociacija). Pranešimo tema: „Factors of social mobility of long-term unemployed and social support recipients in Lithuania“;
10. 2022 m. lapkričio 25 d., tarptautinis simpoziumas „Social work in changing world: the power of care and participation“ (Marijampolės kolegija ir Liepojos universiteto Edukologijos institutas). Pranešimo tema: „The Role of Case Management in Work with Long-term Unemployed Individuals Who Receive Social Support“;
11. 2022 m. gruodžio 2 d., XIV nacionalinė Lietuvos sociologų draugijos konferencija (Lietuvos sociologų draugija ir Kauno technologijos universiteto Socialinių, humanitarinių mokslų ir menų fakultetas). Pranešimo tema: „Išklausykime pažeidžiamiausius: ilgalaikis nedarbas nuo „biurokratinės dehumanizacijos“ iki biografinių naratyvų konteksto“.